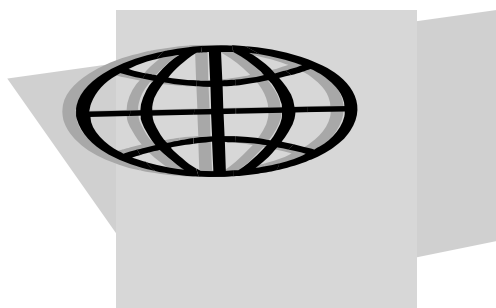


ЕВОЛЮЦІЯ СВІТ-СИСТЕМИ ГЛОБАЛІЗМУ



Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас.

М. Драгоманов

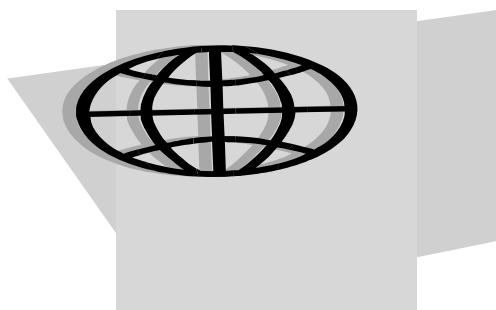
Щоб народногосподарський корабель набрав швидкості і не збився з курсу, потрібні як вітрила приватного підприємництва, так і штурвал загальнонаціональної економічної стратегії.

В. Леонтєв

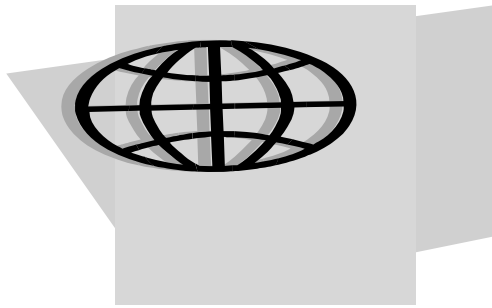
Человечество, очевидно, должно выбрать одно из двух: или совершить самоубийство, или научиться жить как одна семья.

А. Тойнбі

ЭВОЛЮЦИЯ МИР-СИСТЕМЫ ГЛОБАЛИЗМА



GLOBALISM'S WORLD-SYSTEM EVOLUTION



КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА
ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ
І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ

ЕВОЛЮЦІЯ СВІТ-СИСТЕМИ ГЛОБАЛІЗМУ

(Стратегічні імперативи співрозвитку)

Колективна монографія

*Керівник авторського колективу і науковий редактор,
доктор економічних наук, професор,
академік Національної академії наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
О. Г. Білорус*

УДК 339.9+005.44
ББК 66.012.4
Е 20

Рецензенти

А. М. Поручник, д.е.н., професор
(Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана)
В. І. Власов, д.е.н., професор
(ННЦ Інститут аграрної економіки)
А. С. Філіпенко, д.е.н., професор
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
Протокол № 15 від 28 грудня 2013 р.*

Е 20 **Еволюція світ-системи глобалізму (Стратегічні імперативи співрозвитку) : кол. монографія / [Білорус О. Г., Гаврилюк О. В., Зернецька О. В. та ін.] ; кер. авт. кол. і наук. ред., д.е.н., проф., академік О. Г. Білорус. — К. : КНЕУ, 2014. — 429, [3] с.
ISBN 978–966–483–959–1**

У монографії досліджуються генеза, закономірності розвитку світ-системи постіндустріального глобалізму, яка стала світовою реальністю і вже є головним чинником світового розвитку. Виходячи з результатів багаторічних досліджень теорії глобалістики і політекономії світ-системи глобалізму автори доходять висновку про специфічні формаційні ознаки світ-системи глобалізму як соціально-економічного феномена і як наслідок силової глобалізації в умовах глобальної монополізації і корпоратизації під впливом влади глобального капіталу та глобального олігархату. Важливим є висновок авторів про іманентний кризовий характер еволюції силової світ-системи глобалізму і про об'єктивну можливість переходу в історичній перспективі до нової моделі соціально-економічного розвитку, базованої на принципах інтегрованого ноосферного співрозвитку і глобального демократичного солідаризму. Особливе місце в монографії відводиться обґрунтуванню стратегічних концепцій розвитку транзитивних країн і перш за все України.

Монографія адресована науковим працівникам, викладачам, аспірантам і студентам вищих закладів освіти, представникам національного і міжнародного бізнесу і всім, хто цікавиться новою парадигмою світового розвитку в XXI столітті.

**УДК 339.9+005.44
ББК 66.012.4**

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

© О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк,
О. В. Зернецька та ін., 2014
© КНЕУ, 2014

ISBN 978–966–483–959–1

Авторський колектив:

академік НАН України, д.е.н. **Білурус О.Г.** (передмова, § 1.1, § 1.2, § 1.6, § 1.7, § 1.10, § 2.1, § 2.2, § 2.6, § 2.8, § 2.9, § 3.1, § 3.2, § 3.3, післямова);
д.е.н. **Гаврилюк О.В.** (§ 3.2, § 3.9, § 3.10);
д.політ.н. **Зернецька О.В.** (§ 1.5, § 2.5, § 3.7);
д.політ.н. **Жангожа Р.Н.** (§ 1.11, § 3.12);
д.е.н. **Лук'яненко Д.Г.** (§ 2.15);
к.е.н. **Гасанов С.С.** (§ 3.9, § 3.10);
к.е.н. **Бондарець М.В.** (§ 1.4, § 2.3, § 3.5);
к.е.н. **Вігер І.І.** (§ 1.3, § 2.4, § 3.8);
к.е.н. **Литвиненко В.М.** (§ 1.8, § 2.7, § 3.6);
к.і.н. **Перга Т.Ю.** (§ 1.9, § 2.10);
к.політ.н. **Ветринський І.М.** (§ 3.4);
к.е.н. **Бондаренко М.П.** (§ 2.11, § 2.12);
к.е.н. **Дорошенко О.С.** (§ 2.15)
к.е.н. **Лук'яненко О.Д.** (§ 2.15)
магістр економіки **Матюшко В.В.** (§ 2.13);
магістр економіки **Чорноплеча О.С.** (§ 2.14);
м.н.с. **Ухналь Н.М.** (§ 3.11).

Легендарному вченому і організатору української науки академіку Б. Є. Патону з вдячністю за підтримку Української наукової школи глобалістики — присвячується.

Автори

Київському національному економічному університету — славетній кузні економічних кадрів і alma mater багатьох вчених-економістів України з вдячністю — присвячується.

Автори

Зміст



<i>Передмова.</i> Проблеми еволюції і трансформації постіндустріальної світ-системи глобалізму	12
Розділ 1. Сутність, наслідки та перспективи глобальної системної кризи силової світ-системи глобалізму	18
1.1. Економічна світ-система силового глобалізму, її внутрішній конфлікт і перманентна криза	18
1.2. Закономірності і нові тенденції глобального кризового розвитку	28
1.3. Світова економічна криза як закономірний наслідок силової глобалізації	39
1.4. Глобальна системна криза: її характер, перспективи розвитку та соціально-економічні наслідки	50
1.5. Тенденції висвітлення глобальними та національними медіа сутності глобальної фінансово-економічної кризи	59
1.6. Геоэкономические и геополитические доктрины будущего мира и глобальная реальность	67
1.7. Стратегические императивы рыночной трансформации транзитивных стран	81
1.8. Міжнародне підприємництво: трансформація в умовах глобальної системної кризи	98
1.9. Екологічні чинники глобальної системної кризи та екологічні імперативи світового розвитку.	105
1.10. Глобальний фінансово-олігархічний капіталізм і гіперфінансіалізація — локомотиви системної кризи глобальної економіки.	112
1.11. Глобальный мультикультурализм, конвергенция цивилизаций и транскультурация	119

Розділ II. Аналіз і оцінка глобальних і регіональних стратегічних концепцій розвитку	132
2.1. Проблеми глобальної модернізації та імперативи неоіндустріалізації транзитивних країн.	132
2.2. Стратегічні концепції розвитку транзитивних країн у світ-системі глобалізму.	144
2.3. Новітні стратегії державного антикризового менеджменту транзитивних країн.	156
2.4. Бюджетне реформування як складова антикризових стратегій Європейського Союзу.	164
2.5. Антикризові стратегії в медіа-сфері та секторі ІКТ світової економіки	177
2.6. Процеси формування силової світ-системи глобалізму та імперативи глобальної економічної дипломатії	185
2.7. Проблеми і механізми антикризового управління народним підприємництвом	196
2.8. Гіперфінансіалізація світової економіки та її глобальні проблеми і наслідки	205
2.9. Финансовая глобализация и структурные трансформации глобальной финансово-экономической системы	214
2.10. Екологізація антикризових стратегічних концепцій Європейського Союзу і довгострокові екологічні імперативи для України	223
2.11. Сервісна інтеграція як стратегічна концепція посткризового розвитку глобального туризму	234
2.12. Аналіз антикризових стратегій розвитку туристичної індустрії Європи	240
2.13. Розвиток глобальної туристичної індустрії та стратегія України на ринку туристичних послуг	246
2.14. Пріоритетні напрями реформування економіки України в контексті розробки національної антикризової концепції	259
2.15. Економіка знань у глобальній парадигмі розвитку	266
 Розділ III. Стратегічні концепції розвитку України у світ-системі глобалізму	 286
3.1. Глобальная неоконвергенция транзитивных и авангардных социально-экономических систем и стратегий Украины	286
3.2. Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення і ризики формування світ-системи фінансово-олігархічного глобалізму.	298

3.3. Новий Український шлях: системна трансформація, інтеграція і модернізація у глобалізованому світі	311
3.4. Розвиток України в системі глобальних і регіональних геополітичних трансформацій	329
3.5. Національна антикризова концепція модернізації України та стратегії її реалізації в умовах глобальної системної кризи.	342
3.6. Напрями оптимізації національного підприємницького клімату України в умовах глобалізації.	351
3.7. Вдосконалення стратегій державного управління системою медіа та ІКТ в Україні	358
3.8. Антикризові стратегії України та її інтеграційні взаємовідносини співробітництва з Європейським Союзом	364
3.9. Нові глобальні виклики територіально-економічній стабільності України та інструменти їх вирішення.	374
3.10. Соціально-економічні наслідки нової глобальної конфронтації для України	387
3.11. Фінансова безпека України в контексті глобальних трансформаційних процесів.	397
3.12. Український стратегічний дискурс мультикультуралізму и транскulturації в условиях цивилизационной глобализации	411
<i>Післямова</i>	417
<i>Список рекомендованої літератури.</i>	421



Передмова



ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ І ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ СВІТ-СИСТЕМИ ГЛОБАЛІЗМУ

Вчені — представники Української наукової школи глобалістики в період починаючи з 70-х років ХХ століття опублікували десятки монографій і тисячі наукових статей, присвячених проблемам інтеграції виробничо-економічних структур, міжнародного поділу праці, процесам усупільнення виробництва, процесам інтернаціоналізації і інтеграції як в рамках національних економік, так і на рівні світової економіки¹. Починаючи з 1989 року з заснуванням Міжнародного інституту менеджменту (МІМ — Київ) під егідою Національної академії наук України і особливо після створення в складі Національної академії наук України Інституту світової економіки і міжнародних відносин (1990) (директор-засновник, член-кореспондент НАН України, професор Білорус О.Г.) в Україні вперше розпочалися послідовні системні міждисциплінарні дослідження процесів інтернаціоналізації, глобалізації, глобальної інтеграції і теорії глобалістики як нової синтетичної науки. Була сформована Українська наукова школа глобалістики (лідер — член-кореспондент НАН України Білорус О.Г.), Українська асоціація Римського клубу (президент — член-кореспондент НАН України Білорус О.Г.), Українська академія бізнесу і менеджменту (перший віце-президент Білорус О.Г.).

Глобалізація світової економіки, екології і соціального розвитку, глобальні трансформації, формування світ-системи постіндустріального глобалізму стали головною суттю світового розвитку другої половини ХХ століття і періоду початку ХХІ століття. Основними напрямками світової еволюції є глобальний перехід від індустріального капіталізму до постіндустріального корпоративного капіталізму і світ-системи глобалізму. На нинішньому

¹ Академік Білорус О.Г. Бібліографія / ред-уклад. Л. І. Білорус, І. О. Білорус. — К.: Університет «Україна», 2014. — 134 с.

етапі світовий розвиток демонструє небачене прискорення глобалізаційних процесів, зростання їх масштабів і зміни структури.

Процеси глобалізації на нинішньому етапі складно переплітаються і взаємовпливають з процесами зворотної ринкової трансформації великої групи транзитивних країн Європи, Азії і Латинської Америки, які не тільки повертаються до складу ринкових країн, але одночасно включаються в процеси регіональної і глобальної конкуренції й глобальної інтеграції. Об'єктивною закономірністю і загальносвітовим процесом стала неоконвергенція різнорівневих за розвитком і рівнем конкурентності країн світу, в тому числі авангардно-трансформаційних і транзитивних (перехідних) країн. Глобальна картина світу характеризується зародженням і прискореним розвитком історичного способу виробництва, який по суті свій є інформаційно-технотронним, але в собі він несе елементи ще більш **нового інтелектуально-ноосферного суспільно-технологічного способу виробництва. Світ прийшов у небачено складний рух.**

В цих умовах на глобальний порядок денний світу реально і зримо стають питання про постекономічну майбутню стадію розвитку, про нові моделі світової і глобальної економіки, про принципово іншу — **нову** — **систему глобальних економічних відносин**. Невпинно зростає могутній глобальний запит на розвиток нових напрямів науково-пошукових досліджень і нових наукових дисциплін, серед яких на перші місця виходять нова синтетична наука глобалістика, глобальна політична економія, постіндустріальна нооекономіка.

Необхідність успішного і прискореного розвитку цих наук диктується імперативами глобального розвитку і тими новими загрозами, які виникають і вже виникли в процесах перманентно-кризової еволюції сучасної силової світ-системи постіндустріального корпоративного глобалізму і його силової структури — світової системи глобальної олігархічної влади, яка зацікавлено спрямовує світовий економічний розвиток в напрямі силової фінансової глобалізації, віртуалізації глобальної економіки та її злоряксної гіперфінансіалізація.

Серед опублікованих Українською науковою школою глобалістики в період 1995-2014 років монографічних досліджень найбільшої уваги заслуговують праці в сфері теорії глобалізації і глобалістики, а також праці в сфері теорії і політичної економії постінду-

стріальної системи глобалізму¹. Активна дослідна робота Української наукової школи глобалістики продовжується і знаходить позитивну оцінку. Є впевненість в тому, що наукові розробки і рекомендації дослідників проблем глобалістики будуть ефективно використані при розробці довгострокової Національної стратегії України.

На нинішньому, новому, етапі розвитку глобалістики як нової синтетичної науки в процесі поглиблення досліджень глобальних проблем і процесів глобалізації і глобальної інтеграції та неоконвергенції на порядок денний світового розвитку постають питан-

¹ Білорус О. Г. та ін. Еволюція світ-системи глобалізму: монографія. — К.: КНЕУ, 2014. — 529 с.; *Bilorus O.G. Ekonomiczny swiat-system globalizmu: monografia / O.G. Bilorus; Otwarty miedzynar. uniw. rozwoju czlowieka «Ukraina», Inst. swiatowej gospodarki i miedzynar. stosunkow NAN Ukrainy.* — Kijów, 2013. — 370 s.; *Власов В.І.* Глобалістика: історія, теорія: монографія / В.І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. — Вінниця: Нілан ЛТД, 2012. — 570 с., 856 с.; *Глобальна корпоративна система*: кол. моногр. / Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин; кер. авт. кол. і наук. ред.: О.Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2011. — 408 с.; *Білорус О.Г.* Глобальні стратегії Єврозонозу: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко, І.І. Вітер; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2009. — 528 с.; *Білорус О.Г.* Глобальний конкурентний аутсорсинг: монографія / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилюк; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2010. — 352 с.; *Білорус О.Г.* Глобальна продовольча безпека: монографія / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» УААН. — К., 2009. — 486 с.; *Білорус О.Г.* Глобальний конкурентний простір: моногр. / О.Г. Білорус, Ю.М. Пахомов, І.Ю. Гузенко, О.К. Скаленко, О.В. Гаврилюк; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. асоц. «Україна — Рим. клуб», Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2007. — 680 с.; *Білорус О.Г.* Глобальні трансформації торгівлі: монографія / О.Г. Білорус, В.І. Власов; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАНУ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки». — К., 2008. — 226 с.; *Саблук П.Т.* Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. — К.: ННУ «Ін-т аграр. економіки», 2008. — 632 с.; *Білорус О.Г.* Глобальний сталий розвиток: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко. — К.: КНЕУ, 2006. — 488 с.; *Білорус О.Г.* Глобальна перспектива і сталий розвиток: Моногр. / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики, Міжрегіон. акад. упр. персоналом. — К.: МАУП, 2005. — 492 с.; *Білорус О.Г.* Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 357 с.; *Білорус О.Г.* Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко, О.В. Зернецька, А.І. Кудряченко, Ю.М. Мацейко, В.С. Новицький, Ю.М. Пахомов; ред.: О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2001. — 734 с.; *Білорус О.Г.* Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. — К.: Просвіта, 2001. — 300 с.; *Bilorus O.H. et al.* Transition: Vision and Reality: monograph. — Warsaw, 2001. — 266 p.; *Білорус О.Г.* Глобальні трансформації і стратегії розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, О.М. Гончаренко, Ю.М. Мацейко, В.А. Зленко; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 1998. — 416 с.; *Белорус О.Г., Скаленко О.К.* Глобальная информационная основа постиндустриального развития — К.: ИМЭМО НАНУ, 1995. — 30с.; *Белорус О.Г.* Механизмы народнохозяйственной интеграции: монография. — К.: Наукова думка, 1990. — 280 с.

ня еволюції світ-системи глобалізму як транзитивної (перехідної) системи світопорядку і його історичного місця і ролі. Сьогодні у світі відбуваються активні пошуки нової парадигми глобального постіндустріального розвитку. Розкриваються нові форми і напрями розвитку глобалізаційних процесів. Ряд дослідників солідарно відзначають появу нових напрямів глобальних трансформацій і еволюції світ-системи глобалізму. Серед цих нових напрямів трансформацій і еволюції особливе місце займають процеси **глобальної неоконвергенції** різнорозвинутих ринкових соціально-економічних систем¹.

Новою проблемою глобалізації світової економіки і новим напрямом глобальних досліджень в останній період стали дослідження проблем **фінансової глобалізації**. Цей напрям еволюції світ-системи глобалізму відкриває собою новий етап в розвитку і його дематеріалізації. Наукові концепції фінансової глобалізації диференціюються нині залежно від того, які і чий інтереси відображає і захищає та чи інша наукова школа чи той чи інший дослідник. Серед західних дослідників найбільш виразними є дві контрастні позиції. Одна полягає в тому, що вважає фінансову глобалізацію «ною великою глобалізацією» (Mishkin F.S., 2006)². Інша концепція розцінює фінансову глобалізацію як «велике розчарування»³. Представники Української наукової школи глобалістики (Білорус О.Г.) в своїх публікаціях підкреслюють силовий характер фінансової глобалізації, глобальної фінансіалізації. В результаті проведених в останній період наукових досліджень ними сформовано і введено в науковий обіг концепцію **глобальної гіперфінансіалізації світової економіки**, котра, з їх точки зору, несе в собі велику загрозу глобальної катастрофи сучасної ринкової економічної цивілізації⁴. Особливо важкими нас-

¹ Білорус О.Г. Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 357 с.; Білорус О.Г. Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О.Г. Белорус // Вопросы политической экономии. — 2014. — № 2 (11). — С. 26-35.

² Mishkin, F.S. (2006). The next great globalization: how disadvantaged nations can harness their financial systems to get rich. Princeton University Press.

³ Rodrik, D., & Subramanian, A. (2009). Why did financial globalization disappoint? IMF staff papers, 56(1), 112.

⁴ Білорус О.Г. Мировой структурный кризис и трансформации глобальной финансовой системы / О.Г. Белорус // Економічний часопис — XXI. — 2014. — № 7-8 (1). — С. 4-7; Білорус О.Г. Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення й ризики / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилук // Фінанси України. — 2013. — № 7. — С. 7-17.

лідки фінансової глобалізації, глобальної гіперфінансіалізація і глобальної фінансової неоконвергенції будуть для транзитивних країн з ослабленими фінансовими системами із вкрай недостатніми фінансовими ресурсами і резервами. Експортно-орієнтована і імпортозалежна економіка України в цих умовах знаходиться в зоні особливо великих ризиків і загроз. Це підкреслює необхідність формування і реалізації надзвичайної, мобілізаційної (національної) стратегії України на 15-20-річний період¹. В публікаціях представників Української наукової школи глобалістики і в даній монографії підкреслюється, що глобальний фінансово-олігархічний капіталізм і глобальна влада грошей та гіперфінансіалізація — це локомотиви системної кризи глобальної економічної цивілізації². Серед головних негативних економічних і соціальних наслідків нав'язаної світу глобальним олігархатом гіперфінансіалізація — підриг **глобального розширеного відтворення** в сфері реальної, а не віртуальної економіки, що неминуче веде до сповільнення її розвитку. Гіперфінансіалізація посилює експлуатацію виробничо-промислового капіталу з боку глобального фінансового капіталу, а також експлуатацію національного капіталу з боку глобального олігархічного капіталу³.

В першому розділі монографії на основі авторського аналізу внутрішніх конфліктів розвитку світ-системи глобалізму і розкриття закономірностей і нових тенденцій кризового розвитку світу обґрунтовується геоекономічні і геополітичні імперативи ринкової трансформації транзитивних країн в умовах світ-системи глобалізму, підкреслюється роль народного підприємництва і економічної демократії, оцінюється вплив екологічних чинників розвитку і імперативна суть стратегічної формули «еко-соціо-еко» (екологія — соціологія — економіка). Розглядаються цивілізаційні аспекти сучасного глобального розвитку.

У другому розділі монографії досліджуються глобальні і регіональні стратегічні концепції розвитку в умовах глобалізації. При цьому основна увага приділяється проблемам глобальної модернізації та імперативам неоіндустріалізації транзитивних країн, до

¹ Білорус О.Г. Глобальна структурна криза та трансформації фінансової світ-системи / О.Г. Білорус // Фінанси України. — 2014. — № 4. — С. 32-45.

² Білорус О.Г. Глобальний фінансово-олігархічний капіталізм і гіперфінансіалізація — локомотиви системної кризи глобальної економіки / О.Г. Білорус // Фінанси України. — 2014. — № 12.

³ Білорус О.Г. Гіперфінансіалізація світової економіки і її глобальні проблеми і наслідки / О.Г. Білорус // Фінанси України. — 2014. — № 9.

яких належить і Україна. Серед стратегічних концепцій розвитку транзитивних країн в умовах глобалізації автори виокремлюють і оцінюють стратегії державного антикризового менеджменту, у тому числі стратегії бюджетного реформування, а також проблеми і механізми управління національним і глобальним народним підприємництвом. Чи не вперше в економічних монографічних роботах досліджується зростаючий вплив індустрії інформації і комунікації та глобальної економічної дипломатії на формування антикризових стратегій розвитку. Досліджуються тенденції подальшої екологізації антикризових стратегій Європейського Союзу і можливості застосування цього досвіду в транзитивних країнах — партнерах ЄС.

У третьому, заключному, розділі монографії досліджуються стратегічні концепції розвитку сучасної України в умовах глобалізації, глобальної інтеграції і неоконвергенції ринкових, але різних за рівнем розвитку і конкурентоспроможності економічних систем. Як і в попередніх дослідженнях періоду 1990-х років автори наполегливо обґрунтовують висновки про те, що успішний розвиток України і Новий Український шлях — це послідовне реформування, системна трансформація і модернізація економіки, держави і суспільства, незважаючи на вкрай несприятливе зовнішнє оточення й агресивно-підривною неоголошену війну Росії проти України. Тотальна геополітична агресія Росії проти суверенної України не може стати причиною національної катастрофи нашої держави. Сьогодні світ демонструє дієву глобальну солідарність з Україною і надає їй значну допомогу. Але історичну долю України в реалізації її реального шансу стати сучасною європейською державою соціальної справедливості і прогресу можуть вирішити лише об'єднані зусилля громадян України і сильної Української держави. Безальтернативним довгостроковим стратегічним курсом України є безпека її суверенного розвитку через інтеграцію в європейські системи і структури і в євроатлантичну систему колективної безпеки, тобто ЄС і НАТО. Україна стане органічною частиною Об'єднаної Європи.





СУТНІСТЬ, НАСЛІДКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГЛОБАЛЬНОЇ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ СИЛОВОЇ СВІТ-СИСТЕМИ ГЛОБАЛІЗМУ

1.1. Економічна світ-система силового глобалізму, її внутрішній конфлікт і перманентна криза

Прибічники еволюційної глобальної **конвергенції протилежних соціально-економічних систем** капіталізму і соціалізму в сучасних умовах постіндустріалізму і світ-системи глобалізму, що вже є реальністю, отримали повне підтвердження своїх ідей і концепцій. Серед них такі світові постаті, як Т. Рузвельт, Дж. К. Гелбрейт, В. Кейнс, З. Бжезинський, Д. Сорос, В. Леонтьєв та інші. «Майбутнє, — писав президент США Т. Рузвельт, — належить ідеалу, який буде чимось середнім між капіталізмом США і комунізмом СРСР»¹. Незважаючи на крах тоталітарного СРСР, досвід Китаю підтверджує цей прогноз, особливо враховуючи розвиток і розповсюдження європейського розподільчого соціалізму і його скандинавської моделі і соціально-орієнтованого ринкового капіталізму Німеччини. Більш того, глобальні трансформації світу і зворотний ринковий трансформаційний поворот великої групи країн світу породило історично новий феномен — **неоконвергенцію** транзитивних, тепер уже нових, ринкових країн і трансформаційних старих ринкових країн. Поступово вони інтегруються в єдиному глобальному трансформаційному процесі, результатом якого об'єктивно стане та чи інша модель економічної світ-системи глобалізму. Силовий або солідарно-демократичний характер цієї моделі буде зале-

¹ Свободная мысль. — 1996. — № 11. — С. 107.

жати від багатьох чинників, в тому числі від історичної долі націй-держав¹.

В умовах глобального корпоративізму менеджмент глобальних корпорацій, який своїми колосальними інтересами зрісся з державним менеджментом провідних країн-глобалізаторів. При цьому головною керуючою і регулюючою силою в світі нині уже реально є економічна система глобалізму. Однак в умовах економічного ладу і системної глобальної кризи найбільш могутні держави переходять до посилення державного регулювання економіки і політики. І це відповідає інтересам великих корпорацій, які навчилися експлуатувати державний менеджмент на свою користь. Навіть консерватор Р. Рейган, який прибічник неоліберального монетаризму, різко змінив курс з монетаристської «Рейганоміки-1» на неокейнсіанську «Рейганоміку-2», суть якої — в посиленні державного контролю і регулювання.

А в наші часи в умовах хронічної і багатоаспектної та системної економічної кризи ця стратегія буде неминуче посилюватись. Цього вимагають і стратегічні інтереси соціалізації глобального капіталізму заради його виживання. А на рівні найбільших і глобальних корпорацій вже владарює система специфічного державного соціалізму, яка базується на державно-бюджетних замовленнях. В умовах постіндустріалізму і зростання тотальної влади глобалізму цей державний соціалізм чудодійно виживає і розвивається. Більше того, формування економічної системи глобалізму в умовах постіндустріалізму у все більшій мірі базується на еволюції і трансформації приватної власності в нові специфічні форми суспільної, колективної і міжнародної (глобальної) власності. Класик американської економічної науки Дж. К. Гелбрейт ще на початку 1970-х років підкреслював, що ядром постіндустріального суспільства є пануюча корпоративно-державна система і що «... найбільші корпорації лише за вивісками є приватними», а по суті своїй вони є носіями глобальної економічної системи з її новими продуктивними силами, новим суспільно-технологічним способом виробництва, новими соціально-економічними і організаційними відносинами і законами розвитку.

У цьому суть і характер еволюції і трансформації основних структур глобального постіндустріального капіталізму. На цій

¹ Белорус О.Г. Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О.Г. Белорус // Вопросы политической экономики. — 2014. — № 2 (11). — С. 26-35.

економічній основі базується глобальний експансіонізм і глобальний економічний імперіалізм міжнародних корпорацій. Вони ефективно використовують прогресивні економічні і організаційні відносини і структури усупільнення виробництва для глобальної експансії придатного капіталу. В цьому основне протиріччя і головний внутрішній конфлікт тотальної економічної системи постіндустріального корпоративного глобалізму. В гонитві за максимальними прибутками і надприбутками і за монополізацію ринків і конкуренції глобальні корпорації захоплюють ринки індустріальних країн, бо там є інтенсивний концентрований збут, а також ринки транзитивних і відсталих країн, бо там є сировина і дешева робоча сила¹.

Навіть в умовах світ-системи глобалізму провідні країни світу, будучи глобалізаторами на міжнародному рівні, не можуть дозволити собі некерованість своїх національних економік. Іде постійна боротьба між провідними глобальними корпораціями, які прагнуть вийти з-під контролю країн свого походження і різними методами уникають національного оподаткування, вивозячи капітал і виробництво в бідні країни і офшорні зони, і державами їх походження. У цьому є ще один конфлікт розвитку світ-системи глобалізму, яка перетворюється на автономну глобальну наддержавну систему. При цьому співвідношення економічної сили іде не на користь національних держав.

Зі свого боку головні країни-глобалізатори на практиці довели, що для них керованість національної економіки і ефективний її контроль розвитку є «священним законом». Вперше в умовах Великої депресії в США в період 1929-1934 рр. президент США Ф. Рузвельт, відмовившись від ліберальної ідеології і стратегії на користь прямого державного контролю і регулювання, врятував США від кризи, а світовий капіталізм — від загибелі. Тому сьогодні глобальні капіталісти надто добре розуміють, що їм порядок і процвітання — в сильній державній владі і в контролі над державною владою. Тому зростає конфлікт між державою як системою соціального захисту громадян і інтересами держави із захисту своїх внутрішніх і глобальних корпорацій. В 90-ті роки ХХ століття в США в умовах глобалізації небачено посилюється державний протекціонізм корпорацій на міжнародних ринках, агре-

¹ Galbraith, J.K. Economics and the public purpose. Boston: Houghton Mifflin, 1973. — P. 123.

сивно запрацювала державна політика стимулювання зовнішнього попиту. Така антиліберальна стратегія чинила великий вплив на підвищення глобальної конкурентоспроможності американської економіки. Країни Заходу, керуючись інтересами глобальної конкуренції і конкурентоспроможності «своїх» глобальних корпорацій, «... впроваджують конкуренцію наскільки це можливо»¹. Недаремно Дж. К. Гелбрейт, виступаючи в Москві в МДУ, попереджував: «Такий капіталізм, яким ви його собі уявляєте, в західному світі вже не існує і він в цьому випадку ніколи не став би альтернативою соціалізму. Наш капіталізм вижив завдяки зміцненню держави»².

Глобальний капіталізм і світ-система глобалізму зовсім не виключають соціалізацію в рамках національних держав і економічний імперіалізм на глобальних ринках. В цьому, природа конфлікту між країнами-глобалізаторами і їх світ-системою глобалізму і країнами, яких глобалізують далеко не в їх інтересах. І ніякі закликання глобалізаторів, що на хвилях глобалізації одночасно піднімуться всі човни, в яких плывуть всі країни, справі не допомагають. Батьками сучасної світ-системи глобалізму є глобальні держави і відповідні міжнародні організації. Недарма Генеральний секретар ООН К. Аннан, виступаючи в 1999 р. в головному університеті США Гарварді, підкреслив, що об'єктивно силова «глобалізація економіки бачиться не як поняття, що відображає об'єктивну реальність, а як ідеологія хижацького капіталізму»³.

Слідуючи своїм необмеженим фінансово-економічним інтересам і виходячи з об'єктивних меж економічного розвитку і зростання, світ-система глобалізму трансформується і еволюціонує в бік фінансово-олігархічної світ-системи. Виникає ще один іманентний глобалізму конфлікт — конфлікт між інтересами розвитку реальної економіки і інтересами глобальної олігархії до фінансової глобалізації і гіперфінансіалізації та віртуалізації економіки, перетворення її в глобальне «казино». Недарма вже після глобальної економічної кризи 1997-1998 рр. відомий економіст Заходу Дж. Сакс заявив «... всем нам угрожает в одном прекрасном году проснуться от **финансового землетрясения, способного обрушить стабильность всего мира**»⁴. Це передбачення ав-

¹ Брандт В. Демократический социализм: статьи и речи. — М., 1992. — С. 153.

² Інтерв'ю з Дж. К. Гелбрейтом // Известия. — 1990. — 2 вересня.

³ Независимая газета. — 1998. — 17 ноября.

⁴ Сакс Дж. Новые уроки новой [глобальной]. — О.Б.] экономики // День. — 2000. — 13 мая.

торитетного експерта знайшло підтвердження в період глобальної економічної кризи 2008-2010 рр.

Ця криза глобальна не була черговою циклічною кризою надвиробництва, а стала історично першою гібридно-комбінованою нециклічною глобальною кризою надвиробництва і надспоживання віртуальних фінансових ресурсів. Її негативні результати носять незворотний характер. Поглибився глобальний конфлікт двох складових частин світового капіталу — промислового, який представляє реальну економіку, і фінансово-спекулятивного капіталу, який представляє віртуалізовану економіку. Боротьба цих складових глобального капіталу викликала до життя процес гіперфінансіалізації світової економіки, що загрожує глобальною дематеріалізацією світової економіки і її деградацією. Складається враження, що глобалісти в своїх інтересах готові перейти до «виробництва» штучних, віртуальних, грошей замість виробництва реальної продукції.

Сьогодні глобальна віртуальна спекулятивна фінансова економіка стала панівною. Обсяги віртуальних капіталів на порядок перевищують світовий ВВП, а маса фіктивного капіталу приблизно в 100 разів перевищує вартість світового товарообороту. Щоденний оборот на глобальному ринку становить 1,5 трлн доларів і фінансовий обвал може раптово «накрити» всю планету. В цих умовах найбільшою загрозою світовому співтовариству є те, що перемагає тенденція до трансформації світ-системи глобалізму в систему силового глобалізму і світового співтовариства силового глобалізму.

Чи не найсерйознішим внутрішнім конфліктом світ-системи глобалізму є конфлікт між народним підприємництвом в нормі малого і середнього бізнесу і великим глобальним бізнесом ТНК. В провідних західних державах питома вага малого і середнього бізнесу в ВВП/ВНП перевищує 70 %, але малий і середній бізнес перебуває під тиском ТНК і експлуатується глобальними ТНК і втягується ними в світ-систему глобалізму. Разом з тим стає очевидним, що розвиток народного підприємництва може стати ефективним стратегічним засобом націй-держав проти силової економії глобалізму.

В кінці ХХ століття західні і східні дослідники солідарно констатували, що провідні держави Заходу «рухаються до глобаль-

ного тоталітаризму»¹. Традиційна західна демократія витісняється глобальним ринковим фундаменталізмом, що веде до загальної кризи глобального розвитку. Для глобалізму як нової суспільно-політичної системи став неприйнятним відомий лозунг західної демократії про те, що економіка повинна бути ринковою, але соціально-орієнтованою, а суспільство і держава повинні бути не ринковими, а соціально-справедливими.

В сучасних умовах хронічно-кризовий глобальний капіталізм перетворюється на корпоративний глобалізм і на державно-корпоративний глобалізм — на світ-систему глобалізму, яка несумісна з глобальною демократією і глобальним солідаризмом. У цьому є один із найбільших антагоністичних протиріч і конфліктів XXI століття². Уряди провідних країн-глобалізаторів повністю втратили контроль над процесами глобалізації. Більше того, із головних суб'єктів глобалізації вони перетворюються на її об'єкти. Ці країни потрапили у пастку глобалізації. Тому зростає конфлікт між народами країн-глобалізаторів і світ-системою корпоративного глобалізму. Але як країни-глобалізатори, вони ведуть силову глобалізацію інших країн. При цьому глобалізація глобалізує і глобалізаторів, хоч вони і чинять цьому потужний спротив. У цьому — один із головних парадоксів і конфліктів глобалізації. Так, економіка США глобалізована лише на 12 %, а Китай дійшов до «перегріву» економіки на внутрішньому, національному, ринку.

Еволюція світ-системи глобалізму рухається в тому напрямі, при якому місце країн-глобалізаторів займає світова промислово-фінансова олігархія, а в її структурі пануючою стала глобальна фінансова олігархія. Фінансовий олігархат вже фактично контролює глобальний розвиток і світовий економічний порядок і його еволюцію.

Сучасна світ-система глобалізму є специфічною формою політичного і економічного імперіалізму XXI століття. В процесі його безперервної еволюції виник **новий глобальний імперіалізм** як симбіоз модерного державного імперіалізму з імперіалізмом союзу глобальних корпорацій і міжнародних організацій. В складі системи глобального імперіалізму слід розрізняти такі його структурні складові, як євроатлантичний глобалізм, азійський глобалізм і євразій-

¹ Білорус О.Г. Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — С. 24.

² Матеріали XVIII Всемирного конгреса МАПН. — Квебек, 1999.

ський глобалізм, який сьогодні демонструє найбільш агресивну експансію, яка базується на військовій силі і ядерній зброї. Лідером агресивного євразійського глобалізму сьогодні виступає Росія з її імперськими амбіціями і територіальними претензіями до сусідів. Парадокс сучасної Росії полягає в тому, що ця країна, питома вага якої в світовій економіці має тенденцію до зниження до 1 % і яка має типово сировинну економіку країни, що розвивається, за масштабами озброєнь займає друге місце в світі.

Конкурентна боротьба між євроатлантичним, азійським і євразійським глобалізмом загострюється. Основним плацдармом цієї боротьби є світова економіка, світові ресурси, геоекономічні та геополітичні інтереси глобальної конкуренції. В цих умовах в особливо складній ситуації опиняються транзитивні країни і серед них Україна. Глобальна доля цих націй-держав буде вирішуватись в XXI столітті в процесах еволюції і трансформації світ-системи глобалізму. Лише ті країни будуть конкурентоспроможними і успішними в новій системі світоустрою — світ-системі глобалізму, які зможуть максимально мобілізуватись, солідаризуватись і інтегруватись внутрішньо, які зможуть зрозуміти та використати в своїх національних стратегіях закони і силу глобального розвитку, відмовившись від консервативних стратегій традиційного індустріального розвитку і від стратегій «доганяючого розвитку» і послідовно, крок за кроком, іти по шляху інноваційно-випереджального розвитку та продуктивної конкурентоспроможної інтеграції в європейські і світові системи і структури та в системи глобальної колективної безпеки і безпеки соціально-економічного розвитку.

Формування світ-системи глобалізму і його еволюція особливо гостро ставить на глобальний порядок дня питання про історичну долю націй-держав, їх суверенітет і безпечний розвиток. В 2000 році в найбільш авторитетному Гарвардському університеті було опубліковано монографічне дослідження М. Хардта і А. Негрі під назвою «Empire» («Імперія»). Автори мали на увазі глобальну імперію — світ-систему глобалізму. Вони вважають, що новосформована система глобального капіталізму, яка трансформувалась в глобальну імперію під впливом технічного прогресу, є незалежною від націй-держав, «автономною імперією», самокерованою тільки глобальним ринком і могутніми союзами глобальних корпорацій. Тобто глобальна корпоративна імперія сама по собі, а нації-держави, в тому числі і держави-глобаліза-

тори, — самі по собі. В глобально інтегрованому світі така ідилія просто неможлива. Еволюція нової глобальної імперії рухається в напрямі повного панування над націями-державами і навіть над національним капіталом¹. Перетворившись на глобальну імперію, глобальний капіталізм ввійшов у стан перманентної системної кризи². Його порятунок і подальша еволюція є можливою тільки в коеволюції і в співрозвитку з націями-країнами. Тому глобальна корпоративна імперія ніяк не може бути зацікавлена в «автономії», бо її розвиток базується саме на експлуатації країн-націй і національних капіталів. Крім того, сформульований нами об'єктивно діючий **закон глобальної інтеграції** висуває імператив і закономірність недискримінаційної інтеграції всіх складових структур і інститутів глобального розвитку — політичних (нації-держави), економічних (національні економіки і глобальні корпорації), наддержавних (міжнародні об'єднання і міжнародні організації), а також соціокультурних структур та економічних систем³. Особливо важливо підкреслити, що загальнообов'язковий характер інтеграції всіх складових глобального розвитку базується на реальних і всесильних економічних інтересах всіх учасників глобальної інтеграції. Ці економічні інтереси, навіть якщо вони часто не збігаються або конфліктують, об'єктивно є локомотивом силової глобальної інтеграції. Вони діють за формулою «Глобалізуйся або програсш!» Тому, як кажуть китайці, — краще їхати в глобальному потязі світу, ніж опинитись під його колесами. Тому формування світ-системи глобалізму і його еволюція одночасно означає процес зрощування глобальних корпоративних імперій з економічними імперіями провідних держав-глобалізаторів. У зв'язку з цим цілком логічним є твердження Д. Петраса (США), що економічна глобалізація — це трансформована форма сучасного економічного імперіалізму, який спира-

¹ Білорус О.Г. Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 357 с.; Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко, О.В. Зернецька, А.І. Кудряченко, Ю.М. Мацейко, В.Є. Новицький, Ю.М. Пахомов; ред.: О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2001. — 734 с.

² Сорос Дж. Криза глобального капіталізму / Дж. Сорос; пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. — К.: Основи, 1999. — 345 с.

³ Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко, О.В. Зернецька, А.І. Кудряченко, Ю.М. Мацейко, В.Є. Новицький, Ю.М. Пахомов; ред.: О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2001. — 734 с.

ється і базується на імперіалізмі відповідних націй-держав. Тут ми знаходимо підтримку нашої власної гіпотези про те, що глобальний капіталізм, формуючи світ-систему глобалізму, — не міг не використовувати велику політичну і економічну владу наймогутніших держав як свій «будівельний» матеріал і ресурс.

Професор Д. Петрас (США) стверджує, що «... не можна, поперше, недооцінювати роль імперської держави в капіталістичному відтворенні, а по-друге, завищувати рівень впливу інновацій, наукового і технічного прогресу на продуктивність капіталістичної економіки» тому, що вона перетворюється в фінансово-спекулятивну і віртуальну¹. Роль імперських держав в подальшій еволюції світ-системи глобалізму невпинно зростає. Природна глобальна інтеграція все більше витісняється і заміщується процесами силової глобалізації. Захищаючи силову глобалізацію, деякі її західні апологети розділили поняття «імперія» і «імперіалізм» і стверджують, що еволюція світ-системи глобалізму рухається в напрямі «імперія без імперіалізму» і що глобальна імперія — це нове явище постімперіалізму, це — «демократична імперія».

За своєю природою і стратегіями імперські держави були і залишаються схильними підтримувати, захищати і рятувати корпоративні імперії, які сформувалися в їхніх країнах, незважаючи на те, що такі імперії давно переросли національні рамки, стали глобальними корпораціями і вийшли або прагнуть вийти з-під контролю материнських держав. Але найбільшим парадоксом і конфліктом розвитку глобальних корпоративних імперій є те, що, економічно підпорядковуючи собі малі держави-нації, вони неминуче в процесі своєї еволюції поетапно підпорядковують собі і великі материнські держави і ефективно використовують їх захист і вплив у своїх інтересах.

В умовах фінансових криз імперські держави, в першу чергу США, здійснювали великі фінансові інтервенції, щоб врятувати «свої» глобальні транснаціональні корпорації і запобігти краху глобальної фінансової системи, в основі якої покладені власні фінансові інтереси цих держав. Так, під тиском США в умовах азійської кризи 1998-1999 рр. МВФ і СБ надали значну фінансову допомогу цілому ряду глобальних корпорацій, в результаті чого

¹ *Петрас Дж.* Інше ім'я рози? Аромат імперіалізму // Економічний часопис. — XXI. — 2002. — № 3. — С. 9-15.

останні відкрили для себе азійську економіку і проковтнули основні галузі промисловості. Нині еволюція світ-системи глобалізму породила геометрію потрійної інтеграції інтересів: імперські держави — глобальні ТНК — міжнародні фінансові організації. При цьому особливу роль відіграє процес об'єднання ресурсів великих імперських країн і міжнародних фінансових організацій. Зрощуючись фінансово, вони самі стають, по суті, глобальними фінансовими корпораціями.

В умовах фінансової глобалізації, фінансіалізації і гіперфінансіалізації економічного обороту тенденції до зростання ще більше посилюються. Новий економічний імперіалізм — світ-система глобалізму — характеризується тенденцією до посилення боротьби між конкуруючими імперськими державами і глобальними угрупованнями імперських сил. Глобальні корпорації все більше і більше спираються на економічну могутність «своїх» держав, прагнучи в той же час бути «автономно-глобальними» і незалежними від цих держав. Еволюція світ-системи глобалізму є і в тому, що баланс інтересів між державами і глобальними корпораціями все більше схиляється на користь корпорацій. В нинішніх умовах загострення глобальної конкуренції, обсяги торгівлі і поділ ринків фактично визначаються в гарантійних міждержавних угодах. Тому «...автономний і добровільний процес «глобалізації», можливо, є не тільки продуктом зросту транснаціональних корпорацій, але і цих міждержавних договорів»¹.

В процесі розвитку світ-системи глобалізму загострюється **основне протиріччя глобалізму**. Суть його полягає в гострому конфлікті постійно зростаючих інтересів і прагненні національних суспільств до соціального розвитку, з одного боку, і егоїстичними фінансовими інтересами одержання надприбутків суб'єктами світових ринків — з другого боку. Як реакція на нові глобальні загрози, особливо загрози з боку світ-системи глобалізму, почались пошуки нового світопорядку. Фонд М. Горбачова уже в 1992 р. виступив за «створення нової інтегрованої глобальної цивілізації»². А в «Проекті глобальної безпеки» цей фонд поставив за мету встановлення контролю над людством, над світовою економікою і створення «глобальної держави» і системи «інтегрованого глобального управління». В 1995 р. на Першій конфе-

¹ Петрас Дж. Інше ім'я рози? Аромат імперіалізму // Економічний часопис — XXI, — 2002. — № 3. — С. 9-15.

² Платонов О.А. Почему погибнет Америка? — М., 2001. — С. 126.

ренції Світового форуму 3. Бжезинський заявив, що «глобалізація глобального управління не є актом (бажанням) доброї волі, а неминучим процесом». На тій же конференції М. Горбачов заявив, що «настав час розвивати глобальну політику». Він запропонував створити «Глобальний мозковий трест» як Світовий Уряд.

Результатом цього нового етапу світ-системи глобалізму і його філософії стало виникнення принципу «нового глобального інтернаціоналізму» як необмеженого втручання у внутрішні справи держав, країн і народів. Народи світу вимагають від своїх урядів встановлення дієвого контролю над процесами глобалізації. Самоізоляція країн від процесів глобалізації не є альтернативою глобалізації. Для того щоб взяти процеси глобалізації під контроль, потрібна нова могутня сила глобального солідаризму країн і народів. Цивілізація глобальних корпорацій і її дітище — світ-система глобалізму — зростаюча загроза всьому людству. Людство повинно знайти вирішення цієї складної історичної проблеми в найкоротший період часу.

1.2. Закономірності і нові тенденції глобального кризового розвитку

Сьогодні глобальний світ напружено шукає відповіді на доленосне питання про вибір моделей виживання і глобального співрозвитку. Продовжити модель глобального лібералізму чи здійснити ризиковий, а може й самовбивчий, маневр і стратегічну трансформацію до світ-системи **тотального** силового глобалізму. Все говорить про те, що остання загрозна тенденція стає домінуючою. Вже в останній чверті ХХ і особливо з початком ХХІ століття світ стикнувся з проблемами, викликами та імперативами, до системного осмислення яких він не був та ще й досі не є готовим. Серед них найважливіше місце належить баченню перспектив ефективного і безпечного розвитку за умов загострення ресурсних та екологічних проблем планети, поглиблення протиріч і конфліктів глобальних трансформацій — домінуючої тенденції світового господарства на рубежі ХХ-ХХІ століть. Найбільш відповідальні дослідники констатують, що людство вичерпало свої можливості екстенсивного розвитку. Настає

постіндустріальна, постекономічна ера — ера глобальних трансформацій.

Інтенсивна активізація процесів глобалізації і глобальних трансформацій і формування світ-системи постіндустріального глобалізму призвели до того, що цей відносно новий світовий феномен перетворюється на головний чинник впливу на процеси світового розвитку¹.

На початку III тисячоліття з усією очевидністю стало зрозуміло, що глобалізація не принесла тих позитивних стабілізуючих наслідків для населення Землі, які очікувалися. Тому сьогодні як ніколи актуалізувалися пошуки глобальних теорій виживання людства, у центрі яких стояла би людина, а її життєвим середовищем була нормальна екосистема і людиноцентрична система. Це здійснено тільки за умов ресурсощадної економіки й соціального захисту, що потребує нової глобальної моделі економіки.

Створена небачена в історії людства система силового глобалізму, як злякисна світова пухлина, в найкоротший історичний період, всього за 35-45 останніх років, призвела до небаченої глобальної кризи — першої нециклічної кризи глобального капіталізму, яка неминуче стане безперервною і перманентною. Наслідки її незворотні, бо в ній закладений внутрішній конфлікт розвитку і механізм саморуйнування. Суть цього механізму — в доведеній до крайності системі глобально-монопольної експлуатації світу за допомогою надспоживання матеріальних, фінансових і інтелектуальних ресурсів в край обмеженому колі країн-гегемонів і передусім США.

Зупинити цю кризу дуже важко, бо її носіями, генераторами і рушіями є найбільш могутні країни світу, які до кінця боротимуться за збереження свого особливо привілейованого статусу паразитуючого, споживацького суспільства. **Американська система надспоживання перетворилася на особливу форму глобальної експлуатації світу і стала могильником подальшого прогресивного світового розвитку.**

Проведені нами дослідження генезису, економічної природи, загроз і наслідків глобалізму дозволили дійти висновків про **перехідний характер системи корпоративно-державного глобалізму і про неминучий крах цієї системи внаслідок край-**

¹ Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. — К.: Просвіта, 2001. — 300 с. — С. 8.

нього загострення її внутрішніх конфліктів. Віртуалізація глобальної економіки, в якій діють неконтрольовані транснаціональні корпорації, що перевищують за економічними масштабами окремі країни, небачений розвиток спекулятивних глобальних фінансів, повний відрив глобальних фінансів від реальної економіки і виробництва неминуче ведуть до кризи і краху.

Фінансова криза, що розпочалася в 2008 р. в США, швидко перетворилася на глобальну кризу у формі сильного погіршення основних економічних показників в більшості країн і викликала глобальну рецесію, що розпочалася наприкінці того ж року, і розвивається в трьох напрямках: економічному, ресурсного (передусім енергетичного) забезпечення і екологічному. Ця багатовимірна криза спричинила глибокі економічні розломи у всій світогосподарській системі глобалізму.

Нинішня світова криза торкнулася всіх країн як розвинених, так і таких, що розвиваються. На думку багатьох економістів, це **передусім криза сучасної глобально-ліберальної моделі західної цивілізації**, під тягарем її внутрішніх суперечностей, коли високий рівень споживання населення не відповідає наявним ресурсам і рівню виробництва. Глобальне надспоживання веде до тотальної перманентної кризи.

Сучасній кризі відповідає модель економіки, що спрямована на глобальний перерозподіл прибутків і власності, склалася в результаті відміни золотого забезпечення долара США (1968 р.) і переходу до негативної величини національного накопичення в США, які проводили постійну масовану емісію грошей, що поширювалась потім по світу.

Найважливіший підсумок нинішньої світової кризи — усвідомлення того, що «Вашингтонський консенсус» 1989 року як політика, яку проводив уряд США за допомогою значною мірою підконтрольних йому міжнародних фінансових установ — Світового банку і МВФ, стосовно більш уразливих держав, вичерпаний. Економічно і фінансово ослаблені Сполучені Штати не в змозі більше диктувати умови решті людства. Класик «економікс» професор Дж. К. Гелбрейт давно зазначав, що «доктрина, відома під назвою «Вашингтонський консенсус», була по своїй суті якимсь символом віри в глобалізацію. У ній відображалась упевненість в тому, що ринки діють ефективно, що відсутня потреба в їх управлінні з боку держави, що між бідними і багатими

не існує конфліктних інтересів, що справи йдуть найкращим чином, якщо в них не втручатися...».

Глобальна економіка, що жила в передкризову епоху на основі так званого *Вашингтонського консенсусу*, забезпечила понад двадцять років економічного зростання. Проте в цей період саморегулювання фінансових ринків привело до накопичення потенціалу кризового вибуху¹.

На думку багатьох економістів, глибина фінансово-економічної кризи, що розгортається, пов'язана з кризою всієї системи сучасного світоустрою, моделі глобального розвитку і способу життя. Неоліберальна модель економіки, відповідно до якої глобалізація і світова економічна інтеграція створюють основу для безперервного зростання економічного добробуту, продемонструвала свою повну неадекватність реаліям. На практиці саме глобалізація сприяла поширенню американської економічної кризи на весь світ.

В даний час віра в глобалізацію остаточно підірвана. Політична підтримка глобалізації повсюдно знизилася. В світі зростають тенденції до нарощування антиглобалізму.

Одна із злободенних тем, що активно обговорюються в даний час, — втрата довіри до глобальних міжнародних інститутів — ООН, МВФ, Світового банку — щодо їх здатності протистояти глобальній кризі, що насувається.

Як впливає з опублікованої щорічної доповіді Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) *Global Risks Report 2011*, фінансова криза протягом трьох останніх років виснажила здатність світу протистояти майбутнім загрозам.

Автори доповіді загалом виділили три найважливіші категорії ризиків, що існують в світі. Одними з найважливіших називаються ризики макроекономічних дисбалансів і валютної волатильності, для боротьби з якими необхідні спільні зусилля усіх світових держав.

До другої категорії ризиків автори доповіді включили незаконну торгівлю, організовану злочинність і корупцію. Третя категорія ризиків охоплює проблеми виснаження природних ресурсів з урахуванням швидкозростаючого населення планети. Останній чинник продукує тенденцію глобальної продовольчої кризи.

¹ Дубинин С.К. Вместе, но не в ногу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Vmeste-no-ne-v-nogu-14958>

«Частота виникнення і серйозність ризиків для світової економіки збільшилися, тоді як спроможність систем світового регулювання по боротьбі з цими ризиками не зросла», — говориться в доповіді.

«Системи ХХ століття не можуть впоратися з ризиками ХХІ століття, і світу необхідна нова мережа взаємопов'язаних систем для розпізнавання і запобігання ризикам, перш ніж вони встигнуть вирости в кризи», — вважає керуючий директор ВЕФ Роберт Грінхіл. За його словами, взаємопов'язаність і складність проблем свідчить про можливість виникнення непередбачених наслідків, а існуючі механізми із запобігання ризикам здатні лише перекласти ці ризики на інші частини суспільства.

Один з авторів доповіді Деніел Хофманн зазначає, що світовій економіці необхідні відчутні макроекономічні зміни. «Поточна кредитно-грошова політика є нестійкою в більшості розвинених країн. За відсутності структурних змін може збільшитися ризик суверенних дефолтів», — висловив свою думку експерт, додавши, що збільшення боргів країн під час кризи привело до зниження їх здатності скоротити до мінімальних рівнів ризику нових шоків.

На початку ХХІ століття спостерігаються такі основні кризи: **криза долара як світової резервної валюти внаслідок саморуйнування піраміди боргових зобов'язань США; криза довіри до глобального топ-менеджменту; криза перевиробництва і надспоживання; а також дисбаланси в світовій економіці, пов'язані з надвисоким рівнем глобального спекулятивного капіталу, що провокує подальший відрив фінансового ринку від реального сектору економіки; цивілізаційна криза.**

Сьогоднішній важкий кризовий період не забезпечив згоди навіть серед провідних економік світу (групи G 8 і G 20). Не вдається виробити скоординованих підходів до назрілої реорганізації світового економічного і фінансового порядку. Засідання на вищому рівні дозволяють стримувати хвилі протекціонізму, підтримувати взаємодію і уникати конфронтації. Проте вони не привели до формування «нової архітектури» ані в фінансах, ані в торгівлі, ані в питаннях екології.

На думку більшості експертів, **світова економіка нині перебуває на краю важливої трансформаційної зміни — переходу до багатополярного світового економічного устрою.** Зсув економічної потужності вбік від США, Європи і Японії прискорить

появу багатопольярного світу, в якому потужність розпиляється між численними державами і недержавними гравцями. Далі подаємо прогностичний перелік деяких можливих змін.

1. Упродовж останнього десятиліття активно обговорюється питання про те, наскільки довго американський долар виконуватиме роль резервної валюти і що поступово прийде йому на зміну. Очевидно, що зростає необхідність в міжнародній угоді щодо глобальної резервної валюти і системи контролю над нею. Найменш ймовірно, що в міжнародній валютній системі домінуватиме єдина валюта. Ослаблення долара привело до **виникнення багатьох ознак вірогідного переходу світової валютно-фінансової системи до мультивалютного формату**. У спільній заяві, зробленій на саміті БРІКС (місто Санья, Китай, 14 квітня 2011 р.) лідерами Бразилії, Росії, Індії, Китаю і Південної Африки, сторони пообіцяли розглянути питання про валютну співпрацю. Ідея полягає в тому, щоб створити механізм регулювання валютних курсів для п'яти країн і фактично обійти світову резервну валюту — долар США. Це пов'язано з тим, що члени БРІКС страждають від політики низьких процентних ставок, яку ведуть розвинені економіки. Ця політика примушує інвесторів спрямовувати кошти на ринки, що розвиваються, а це роздуває курси валют країн БРІКС і знижує конкурентоспроможність їх експорту¹. Країни БРІКС хочуть домогтися реформи міжнародної фінансової і валютної системи: «Ми не можемо дозволити іноземному капіталу з'являтися і йти, як йому заманеться».

На думку Ліндона Ларуша, у разі реалізації такі регіональні ініціативи, якщо їх можна буде об'єднати, можуть послужити як будівельні блоки для нової світової валютно-фінансової системи, яка буде заснована на регіональних і інших «кошиках валют».

Деякі економісти не виключають можливості, що в майбутньому Китай поступово замінить США як супердержаву з його власною глобальною валютою. Глава Китаю Ху Цзіньтао назвав міжнародну валютну систему, в якій головну роль відіграє американський долар, «пережитком минулого».

Розмір і динамізм економіки Китаю і стрімка глобалізація його корпорацій і банків дуже ймовірно спричинять отримання юанем важливішої міжнародної ролі. За прогнозами Світового банку,

¹ *Хейзелхерст* Э. Аналітики вважають валютні ідеї БРІКС неосуществимими [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20110420/168607790.html>

найбільш вірогідний сценарій у 2025 р.: багатовалютна система з центральними ролями долара, євро і юаня; США, країни єврозони і Китай — три головні полюси економічного зростання¹.

Більшість країн, що розвиваються, продовжать використовувати іноземну валюту для здійснення міжнародних транзакцій, проте залишаться уразливими до коливань курсів валют в існуючому міжнародному валютному режимі. Світові багатосторонні інститути повинні допомогти бідним країнам пристосуватися до нового багатостороннього світу. Це вимагатиме надання технічної допомоги, проведення консультацій, дій зі зміцнення фінансових механізмів з метою формування потенціалу для реагування на виклики і загрози.

2. П'ятсотрічна роль Заходу як локомотиву глобального розвитку ослабне поряд із азійським глобалізмом, який неухильно зростає і стає антиподом західного глобалізму. Зокрема, він підвищить глобальний вплив найбільших країн, що розвиваються, включаючи Китай, Бразилію, Індію та ін. Неминуче ослабне і відносне становище Сполучених Штатів та їх здатність скеровувати і формувати міжнародні відносини.

За даними доповіді Світового банку «Горизонти глобального розвитку» (Global Development Horizons 2011), на долю шести країн з економічними системами, що швидко розвиваються, — Бразилія, Китай, Індія, Індонезія, Республіка Корея і Росія — припаде більше половини всесвітнього зростання. Володіючи високим економічним потенціалом, ці країни стимулюватимуть економічне зростання в найменш розвинених країнах за рахунок торгівлі і фінансових операцій.

За даними доповіді, економічні показники цієї групи країн в середньому зростуть на 4,7 % в період з 2011 р. до 2025 р. Економічне зростання в розвинених країнах тим часом складе 2,3 % протягом цього ж періоду². Проте роль країн ЄС, Великобританії, США залишиться провідною в сприянні глобальному економічному зростанню. Зміна балансу економічної і фінансової сили на користь країн світу, що розвиваються, матиме важливі наслідки для корпоративних фінансів, інвестицій.

¹ Горизонти глобального розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.icid.org/news/gorizonty-globalnogo-razvitiya/>

² Там само.

Це зближуватиме Захід і Схід економічно та соціально. Перш за все зростатиме ресурсна взаємозалежність (енергія, робоча сила, інтелект), незалежно від інтересів і стратегій авангардних країн. Зростатимуть масштаби глобальної інтеграції і конвергенції.

3. Новим світовим феноменом першої чверті XXI століття стане глобалізація Азії та особливий **азійський глобалізм**. Останній виступає, з одного боку, альтернативою панамериканському глобалізму, а з другого — механізмом посилення могутності всесвітньої системи глобалізму. Азійський глобалізм стане ще агресивнішим і експансивнішим, ніж американський (євроатлантичний). Очевидно, він буде здатним потіснити країни Заходу і перетворити Південно-Східну Азію на провідну зону світової економіки, що найдинамічніше розвивається. Досить вірогідним є утворення могутнього альтернативного Азійського валютного фонду.

Азійський глобалізм невдовзі контролюватиме фінансові потоки глобального капіталу. Такі можливості в нього з'являться. Нині валютні резерви Японії перевищують 900 млрд дол., Китаю — 500 млрд дол., Кореї — 200 млрд дол., Індії — 120 млрд дол., а разом вони складають три чверті всіх сукупних світових валютних резервів. Банк розвитку Китаю і Експортно-імпортний банк Китаю в 2009-2010 рр. підписали угоди про кредити для урядів і держкомпаній інших країн, що розвивалися, на суму не менше від 110 млрд дол., тоді як підрозділ Всесвітнього банку, що відповідає за аналогічні кредити, з середини 2008 р. до середини 2010 р. виділив 100,3 млрд дол. Більш того, китайські банки часто пропонують вигідніші умови кредитування, ніж СБ або інші організації, якщо подібні угоди вигідні Пекіну ще і з політичної точки зору. Це свідчить як про розмах економічних домагань КНР, так і про прагнення забезпечити себе імпортними природними ресурсами¹.

На світ чекає створення азійської корзини резервних валют. Долар в Азії та євроатлантичному світі буде поставлено під вплив азійського глобалізму. Азійські країни-гіганти можуть скористатися своїми валютно-резервними можливостями для агресивних інвестицій капіталу в найбільш високопродуктивні галузі. Шляхом встановлення азійських промислових стандартів ці

¹ Два китайських банка переплюнули Всемирный банк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rupor.info/news-v-mire/2011/01/18/dva-kitajskih-banka-perepljunuli-vsemimij-bank/>

країни-гіганти спроможні змінити на свою користь територіальну структуру глобальної інтелектуальної вартості та глобальної інтелектуальної власності. А це воістину означатиме настання глобальної економічної революції, оскільки інтелектуальна вартість і власність мають потенційну здатність до небаченого раніше ефекту мультиплікації. На цьому базується наша прогнозна оцінка нового економічного вибуху в Азії. Лише деякі інтеграційні структури (Євросоюз), а також такі країни, як євразійська Росія, Казахстан і Саудівська Аравія зможуть скористатися плодами азійського економічного вибуху.

До 2025 р. азійський глобалізм як система стане сильнішим, ніж євроатлантичний глобалізм, і цілковито пануватиме в «незахідній» частині світу. Глобальна американізація наражатиметься на дедалі більший опір. На цьому тлі відносно посиляться європейський глобалізм Євросоюзу. Сполучення сил євроатлантичного (американського), азійського та європейського глобалізму сприятиме загальному посиленню системи глобалізму і перетворенню його на нову суспільно-політичну формацію. Процес глобалізації стане безперервним, а його наслідки (як позитивні, так і негативні) — незворотними.

4. Сьогодні ми знаходимося на початку процесу вдосконалення глобального державного управління. Завдяки ерозії американської гегемонії зростають не тільки можливості, але і ризики, пов'язані з силовим поліцентризмом. Постамериканський світ — це незворотний процес, що має свої стадії розвитку. Економічне зростання інших великих держав неминуче спричинить перерозподіл геополітичних ролей в світі. В постамериканському світі інтереси провідних країн будуть тісно пов'язані між собою, тому на наступних стадіях процесу «постамериканізації» потрібно прагнути до максимального зниження його конфліктного потенціалу. В світі, заснованому на інформації, розсосередження влади може являти собою серйознішу небезпеку, ніж зміна влади¹. Необхідно запобігти виникненню в майбутньому будь-якої нової глобальної гегемонії, від кого б вона не виходила; слід знайти механізми стабілізації багатопольярного світу і запобігання холодній війні всіх проти всіх².

¹ Джозеф Най-мл. Будущее американской власти // Foreign Affairs. — 2010. — № 6.

² Ефременко Д. Образ желаемой современности // Россия в глобальной политике. — 2010. — № 5.

Дуже важливо уникнути валютних конфліктів. Проблематика валютних воєн і суперечності між країнами в частині проведення власної валютної політики, в свою чергу, дуже тісно пов'язана з проблемою глобальних дисбалансів. Останніми роками глобальні дисбаланси, що являють собою різницю між заощадженням і накопиченням в різних країнах, значно збільшилися. З фундаментальної точки зору це означає, що для скорочення дисбалансів потрібні чималі зміни в курсах валют і економічної політики різних країн.

Наростання дисбалансів створює економічні чинники, які штовхають «дефіцитні» за поточним рахунком країни до ослаблення своїх валют, а «профіцитні» — до їх зміцнення. Риторика і стратегія «валютних воєн» призводять до того, що уряди створюють бар'єри для скорочення дисбалансів шляхом втручання на ринку, чи то у формі валютних інтервенцій, введення зовнішньоторговельних обмежень або обмежень на потоки капіталу¹.

Потрібні як масштабна корекція валютних курсів, так і зниження глобальних дисбалансів за рахунок зміни економічної політики найбільших країн. Але поки зусилля з розширення міжнародної кооперації не мають помітних результатів. Отже, йдеться скоріше про зниження загальносвітових витрат підтримки стабільності. Питання про вирівнювання світових дисбалансів, особливо дефіцитів в Сполучених Штатах і курсу юаня, є і питанням перспективи розвитку глобальної економіки. Із-за наявності багатьох впливових центрів сили це фактично перевірка для глобального управління, міжнародних фінансових організацій і їх координації.

5. У післявоєнний період створювалися функціонуючі нині міжнародні інститути, а також багатостороння система торгівлі, заснована на режимі найбільшого сприяння для окремих країн². Тоді в економіці домінували США і їх найбільші партнери — Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) і Японія. Рідкісним винятком з режиму найбільшого сприяння вважався регіоналізм, і одне з найважливіших таких винятків поширювалось на ЄЕС.

Сьогодні ситуація докорінно змінилася. По-перше, світова геополітична рівновага змістилася у бік Бразилії, Індії, Китаю,

¹ Григорьев Л., Салихов М. Предчувствие валютной войны // Россия в глобальной политике. — 2010. — № 6.

² Руджиро Р. Остановить деглобализацию мировой экономики // Россия в глобальной политике. — 2010. — 22 марта.

Росії і ще ряду потужних економік, які претендують на роль провідних торгових держав. У цьому полягає одна з причин створення «Великої двадцятки» як нової групи держав, що являють собою найбільші економіки світу.

Нинішня тенденція полягає в прагненні домовитися про зростаючу кількість преференційних угод, двосторонніх або регіональних, в рамках обмеженого кола партнерів. Простіше і швидше зосередитися на переговорах з небагатьох питань, що становлять реальний інтерес для кількох учасників, і залишити найбільш непривабливі предмети для багатосторонніх форматів. Прикладом може служити БРІКС (англ. BRICS) група з п'яти країн, що швидко розвиваються: Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка. На думку аналітика Голдман-Сакс, сумарно економіки країн групи за розміром перевищать сумарний розмір економік найбагатших країн світу (Великої сімки)¹. З'явилися ознаки, що країни БРІКС прагнуть сформуванню «політичний клуб» або «союз» і таким чином перетворити «свою зростаючу економічну владу в більший геополітичний вплив».

Важливість зростаючого політичного виміру і збільшення кількості преференційних двосторонніх і регіональних угод глибоко змінюють міжнародну торгівлю. У реальності ці угоди вже не є винятком з багатосторонньої системи, а скоріше замінюють її. На даний момент є 438 регіональних преференційних зон (з яких діють 247), які поширилися майже на всі суб'єкти торгівлі. Наслідки очевидні. **Світ рухається до виділення торгових зон, що мають різний зміст і різні правила**².

6. Якщо говорити про еволюцію сектору глобального споживання, то **перша глобальна проблема — продовольча — матиме особливий пріоритет у XXI столітті**. Вже на початку 2011 року продовольчий індекс цін ФАО досяг найвищого показника з 1990 року і світ опинився на межі глобальної продовольчої кризи, яка може призвести до глобальних політичних змін. Наприклад, на думку багатьох експертів, у січні 2011 р. через низький рівень життя і частково через продовольчу кризу відбулися революції в Тунісі та Єгипті.

Загроза глобального голоду є цілком реальною. В умовах зростання населення світу вона може бути усунена тільки шляхом

¹ Алексеев А. БРИК новой волны // Ведомости. — 2010. — № 172 (2870).

² Руджиро Р. Остановить деглобализацию мировой экономики // Россия в глобальной политике. — 2010. — 22 марта.

підвищення продуктивності праці в сільському господарстві. Немає жодних підстав очікувати, що надспоживання продовольства (як і іншої продукції, фінансових ресурсів, послуг, природних і екоресурсів) у зоні «золотого мільярда» світу зменшиться. Глобальний імперіалізм у формі надспоживання збереже свою силу, масштаби і форми, що спричинить подальше поглиблення глобального конфлікту Північ — Південь.

7. Зросте глобальний «відтік мізків», посиляться тенденція двостороннього характеру обміну ними. **Розрив між бідними та багатими країнами збільшуватиметься.** Бідні країни не зможуть вийти на застосування нових технологій, а багаті — продовжать політику обміну високими технологіями всередині своєї зони «золотого мільярда». Винятком із числа бідних країн будуть, очевидно, Китай, Індія, Бразилія, Малайзія, Росія — внаслідок більш високого рівня ефективності та мобілізаційної здатності державного менеджменту.

Світовий ринок став глобальним, тож економіка та стратегія розвитку кожної країни мусять бути глобально-орієнтованими. Усі країни повинні брати участь у глобальній конкуренції, а тому мають стати глобально конкурентними. Усім країнам, які долучаються до процесів глобальної модернізації, слід накопичувати для цього відповідні ресурси і вступати в глобальні та регіональні інтеграційні об'єднання. Це в повній мірі стосується і України як транзитивної країни. Формування довгострокової глобально-орієнтованої національної стратегії розвитку — найважливіший імператив.

1.3. Світова економічна криза як закономірний наслідок силової глобалізації

Економічні кризи вже давно переслідують світову економіку. Можна сказати, що скільки існує економіка, стільки існують і кризи. Дослідженню сутності та причин економічних криз та економічних циклів присвячені роботи представників різних економічних течій та шкіл. Представники класичної школи економічної теорії (А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус), а також К. Маркс досліджують

кризу як економічну категорію та визначають причини економічної кризи перевиробництва. Представники неокласичної економічної теорії (Дж. Кейнс, Ф. Мізес, С. Фішер, М. І. Туган-Барановський) досліджують причини економічної циклічності. М. Кондратьєв розкриває суть економічних циклів, називаючи їх «довгими хвилями».

З розвитком світової економіки кризи стають світовими, і дослідження їх природи та особливостей виходить на новий рівень. Але саме в умовах глобалізації криза набуває всеохоплюючого характеру, стає насправді глобальною, такою, що стосується всього людства. Саме цим пояснюється бурхливий інтерес до зазначеної проблеми у дослідників всього світу. Не стала виключенням і Україна, де також активізувалися дослідження з цієї проблеми. Протягом останніх десятиліть розробці теоретичних аспектів кризи присвятили свої роботи О. Білорус, А. Гальчинський, В. Геєць, З. Луцишин, С. Мочерний, проблемам сталого антикризового розвитку України — І. Бураковський, О. Гаврилук, Д. Лук'яненко, О. Плотніков, А. Поручник, А. Філіпенко та інші. Світова криза 2007-2010 рр. з її величезними руйнівними наслідками стала новим каталізатором досліджень з цієї проблеми — вона спрямувала думки вчених до розробки стратегій антикризового розвитку.

Визначний внесок у теорію глобальної фінансово-економічної кризи зробив академік О. Г. Білорус. На його думку, за сучасних умов панування мегасистеми глобалізму глобальна економічна криза набуває системного, перманентного та «револьверного» характеру. Як зазначає вчений, створена небачена в історії людства система силового глобалізму — машина глобальної експлуатації — як злаякісна світова пухлина, яка в найкоротший історичний термін, лише за 35-45 останніх років, призвела до небаченої глобальної кризи — першої нециклічної кризи глобального капіталізму, що неминуче стане всезагальною і матиме безперервний характер. Це передусім криза сучасної моделі західної цивілізації, яка визріла під тягарем її внутрішніх суперечностей, коли надто високий рівень світового споживання не відповідає наявним ресурсам і рівню виробництва. Глобальне надспоживання веде до тотальної кризи з незворотними наслідками, бо в ній закладено внутрішній конфлікт розвитку та механізм саморуйнування¹.

¹ Білорус О.Г. Проблеми теорії і політичної економії світсистеми глобалізму і глобального простору [Електронний ресурс] / Білорус О.Г. — Режим доступу: jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/.../4809

Основною рисою глобальної економічної кризи виступає її невід'ємність від глобалізації виходячи з природи останньої. Адже глобалізація, як будь-яке складне і багатоаспектне явище, має певні економічні наслідки. Ураховуючи її зміст, не буде перебільшенням сказати, що наслідки глобалізації суттєво впливають на історичні долі цілих народів на всіх континентах Землі. Але якщо більшість учених однастайні щодо існування глобалізації і навіть її сутності, то думки їх щодо наслідків глобалізації ще й досі діаметрально протилежні.

Взагалі можна сказати, що кінець минулого — початок нинішнього тисячоліття ознаменувалися вибухом полеміки навколо позитивних і негативних наслідків глобалізації. Її прихильники доводять, що в період глобалізації, тобто в останні десятиріччя, збільшилася економічна відкритість країн, а разом з нею зросли і темпи підвищення життєвого рівня більшої частини населення світу, що розвивається, їх освіченість, тривалість життя. Прискорилося поширення по планеті досягнень науково-технічної думки, культурних цінностей і тому подібних благ цивілізації. Противники глобалізації, у свою чергу, стверджують, що вона поглиблює розкол світової спільноти на «золотий мільярд» і всіх інших, що транснаціональні корпорації Заходу закабальють менш розвинені країни, що північноамериканська і західноєвропейська культури пригнічують самобутні культури інших народів. Більше того, в умовах глобалізації нібито посилилася дивергенція світового співтовариства за рівнем подушного доходу і навіть зростає частка населення, що живе в крайній злиденності¹.

На жаль, тенденції сучасного світового розвитку свідчать на користь противників глобалізації і, як правило, не дають підстав для оптимістичних висновків. Ми щодня спостерігаємо руйнівні наслідки силової глобалізації: сьогодні близько 850 мільйонів чоловік страждають через недостатнє харчування, 880 млн позбавлені медичної допомоги, 885 млн дорослих людей неграмотні, більше 100 мільйонів дітей не відвідують школу².

Проаналізуємо негативні наслідки глобалізації та їх вплив на процеси зародження й розвитку глобальної економічної кризи. Зазначимо, що у цій проблематиці слід розрізняти два взаємо-

¹ Шишков Ю. Уровень бедности в современном мире: методологические споры / Шишков Ю. // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 1. — С. 3-14.

² Денисенко М.Б., Разумова Т.О. Уровень жизни, неравенство и человеческое развитие [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.undp.ru/presentations/Uroven_jizni.ppt.

пов'язані, але різні аспекти: рівень злиденності всередині країн і в світовому масштабі та дивергенцію доходів різних груп населення знову ж всередині країн і в світі в цілому¹. Саме тому негативні наслідки глобалізації, на нашу думку, можна поділити на дві великі групи — посилення несталості економіки та поглиблення нерівномірності розвитку².

Що стосується *першої групи проблем*, то існує чітка різниця між несталістю кон'юнктури і економічною нестабільністю. Якщо нестабільність звичайно асоціюється з проблемами фінансово-бюджетної стабілізації та зниження інфляції, то несталість пов'язується з непередбаченими і несподіваними коливаннями основних макроекономічних параметрів (ВВП, валютних курсів, процентних ставок, умов торгівлі тощо). Коли в їх змінах не відстежується певна модель, економічні агенти не можуть прогнозувати тенденції розвитку і в господарському житті починає домінувати атмосфера невизначеності. За таких умов скорочуються інвестиції і під загрозою опиняється довготермінове зростання. Економічні кризи стають дедалі жорстокішими і викликають масштабніші негативні наслідки. Глобальна фінансова криза 2007-2010 рр. — яскравий приклад та наслідок такої економічної нестабільності та несталості економіки: за роки кризи дохід на душу населення знизився практично в усіх країнах світу, криза завдала удару і розвиненим, і транзитивним країнам, і країнам, що розвиваються.

Взагалі проблема бідності в умовах глобальної економіки наживи не піддається вирішенню. Злиденність населення планети — безперечне зло, нетерпиме в ХХІ ст. Світова бідність несумісна з принципами глобальної безпеки соціально-економічного і цивілізаційного розвитку людства. Тому у вересні 2000 р. на «Саміті тисячоліття» лідери 189 держав — членів ООН у Декларації тисячоліття³ першою серед цілей в галузі розвитку в новому тисячолітті поставили завдання «в період до 2015 р. вдвічі скоро-

¹ Шишков Ю. Уровень бедности в современном мире: методологические споры. — Зазнач. праця.

² Пизано Д. Глобализация и международный финансовый кризис / Пизано Д. // Проблемы теории и практики управления. — 1999. — № 4. — С. 48-52. — С.48-49.

³ Декларація Тисячоліття визначила Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ) — це вісім міжнародних цілей, які повинні бути досягнуті до 2015 р. для відповіді на найсерйозніші виклики світового розвитку: скорочення масштабів крайньої злиденності, зниження дитячої смертності, боротьбу з епідемічними захворюваннями, такими як СНІД, а також розширення всесвітнього співробітництва з метою розвитку. У 2007 р. була додана ще одна ціль — забезпечити повну і продуктивну зайнятість і гідну роботу всім, включаючи жінок і молодь.

тити частку людей, чиї доходи менші за один долар на день»¹. Проте навіть ця символічно-мінімальна глобальна програма фактично зірвана.

Масштаб бідності у світі зростає. Починаючи з 1990 р. частка найбіднішої частини населення Землі в цілому знизилася з 28 до 21 %. Але в абсолютному обчисленні це означає, що сьогодні за межею бідності залишається більше 1 млрд чоловік². Величезний руйнівний вплив на вирішення проблеми бідності спричинила світова фінансова криза. Достатньо сказати, що у результаті кризи кількість безробітного населення збільшилося в усьому світі на 67 млн чоловік³. Але розширення масштабів злиденності в глобальному масштабі продовжується і в так званий *посткризовий період*. Ще й досі не вдалося повною мірою вирішити основні проблеми глобального економічного розвитку: врегулювання кризи єврозони та відновлення стійкого зростання економіки США. Залишаються невирішеними й головні проблеми, які стоять перед світом: зниження темпів економічного зростання світової економіки та рівня зайнятості, високий рівень державного боргу в одних країнах і необхідність переорієнтації національної економіки інших із зовнішніх на внутрішні джерела зростання, вразливість фінансової системи тощо⁴. Економіки промислово розвинених країн продовжують балансувати на межі спаду, вражені чотирма основними проблемами, які взаємно підсилювали негативні тренди: суверенні боргові кризи, слабкий банківський сектор, низький сукупний попит (внаслідок зростання безробіття та жорстких заходів бюджетної економії), а також неефективна інституційна політика⁵. Саме тому ООН знизила прогноз зростання світової економіки в 2014 р. з 3,2 до 3,1 %⁶.

¹ Шишков Ю. Уровень бедности в современном мире: методологические споры. — Знач. праця.

² Факти про бідність Програма розвитку ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.un.org.ua/files/povertyfact_rus.doc

³ Цели развития тысячелетия: доклад за 2013 год. ООН, Нью-Йорк, 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.un.org/ru/millenniumgoals/pdf/Russian2013.pdf С.6

⁴ Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році. Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/files/Poslannia_2013-c7954.pdf — С. 236-237.

⁵ Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році. Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/files/Poslannia_2013-c7954.pdf — С. 23.

⁶ За матеріалами РБК-Україна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/ economics /1562780-oon-pogirshila-prognoz-zrostannya-svitovoyi-ekonomiki-u-2013-2014-rokah>

Очевидно, всі ці тенденції і проблеми є виявом й одночасно каталізатором негативних наслідків сучасної силової глобалізації. Аналізуючи цю групу наслідків глобалізації, можна сказати, що вони відображають *абсолютний вимір* світового розвитку, негативно характеризують глобальну економіку в цілому, нестабільність якої певною мірою викликана невідповідністю сучасної олігархічної моделі глобальної економіки приватної наживи інтересам людства.

До негативних наслідків глобалізації належить і нерівномірність розвитку окремих країн (*друга група проблем*). Однією з характерних рис глобалізації є диференціація світового економічного простору, яка посилює негативні наслідки для менш розвинених країн. У світі постійно виникають маргінальні зони, ізольовані від позитивного впливу процесів глобалізації. Це призводить до розширення і поглиблення прірви між країнами розвинутого «центру» (або «ядра») і капіталістичної периферії. Ідеться про глобальну експлуатацію (О. Г. Білорус)¹.

Зазначимо, що ця група наслідків також витікає з природи глобалізації. Справа в тому, що глобальна економіка не є загальнопланетарною, тобто вона не охоплює всі економічні процеси, не включає у свою діяльність всіх людей і всі території, хоча її непрямий, опосередкований, вплив дуже сильний і зачіпає, по суті, кожного. Глобальна економіка сегментарна і призводить до сегментації світового простору на різних рівнях. «Фундаментальна асиметрія» розділяє не тільки країни, вона поширюється і на регіони всередині країн, охоплюючи окремі галузі, офшорні зони і навіть міста. Сегменти територій і люди, що мають для глобальної економіки високу цінність, включаються у світову економічну мережу, а регіони, де створюються і привласнюються багатства, які не мають такої цінності, — виключаються з неї. Інтеграція на сьогоднішній день зовсім не виключає конкуренції, навпаки — конкуренція має тепер загальнопланетарні масштаби і стає, мабуть, ще більш жорсткою. Оскільки положення в мережі швидко змінюється, це призводить країни, регіони і населення в постійний рух, в стан нестійкості. Виключення з «мережі» тягне за собою величезні втрати, однак і перебування у ній не дає твердих гарантій. Згадаймо долю країн Південно-Східної Азії, постраждалих від кризи 1997 р. У 1980-х і початку 1990-х рр. ці країни, пов'язані з ТНК і глобальними фінансовими ринками, розвивалися дуже динамічно. Проте криза поклала кінець бурхливому еко-

¹ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму: монографія. — К.: КНЕУ, 2003. — 380 с.

номічному зростанню, збільшилися бідність і безробіття, в Індонезії почалися деіндустріалізація і дезурбанізація, так як тисячі людей залишали міста в надії прогледуватися в селах¹.

Особливо гостро це явище проявилось наприкінці ХХ ст. За даними Програми розвитку ООН (ПРООН), «частка 20 % найбіднішого населення світу в глобальному доході скоротилася з 2,3 % в 1960 р. до 1,1 % в 1994 р. Відношення доходу 20 % найбагатшого населення Землі, так званого *золотого мільярда*, до доходу 20 % найбіднішого населення планети становило 30:1 в 1960 р., 60:1 в 1990 р. і 90:1 в 1999 р. Як зазначають експерти, таких темпів перерозподілу глобального валового продукту ніколи не було раніше в історії світової цивілізації. З кінця 1990-х рр. дослідники відзначають, що глобалізація утверджує на планеті «суспільство 20:80». Ця назва акцентує різочу диспропорцію в розподілі матеріальних цінностей на планеті: багаті країни з 20 % населення світу мають 80 % світового валового внутрішнього продукту (ВВП) і навпаки — бідні країни з населенням 80 % від світового володіють лише 20 % світового ВВП².

На жаль, у ХХІ ст. ця проблема не тільки не була вирішена, а ще й загострилась. За даними ПРООН, п'ята частина населення світу, що проживає в країнах з найвищим рівнем доходу, або «золотий мільярд», споживає 58 % світових енергоресурсів, 65 % електроенергії, 87 % автомашин, 74 % телефонів, 46 % м'яса і 84 % паперу. У той же час на її частку припадає понад 53 % загального обсягу викидів вуглекислого газу, а на частку найбіднішої п'ятої частини світового населення — лише 3 %³.

За існуючими оцінками, майже 70 % нерівності в світовому масштабі пояснюється нерівністю між країнами і лише 30 % — нерівністю всередині країн. На промислово розвинені країни, де проживає 20 % населення Землі, припадає 76 % світового споживання⁴. Отже, найсерйозніша суперечність у галузі глобальної економіки існує між найбільш розвиненими країнами світу та найбіднішими аутсайдерами світового розвитку. А вона, певна

¹ Тупики глобальної економіки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kabbalah.info/rus/content/view/frame/109625?rus/content/view/full/109625&main>

² Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу / Ю. Туниця, Е. Семеник, Т. Туниця // Вісн. НАН України. — 2008. — № 2. — С. 8-24. — Бібліогр.: 29 назв. — укр.

³ Факти про бідність Програма розвитку ООН. Зазнач. праця.

⁴ Денисенко М.Б., Разумова Т.О. Уровень жизни, неравенство и человеческое развитие. — Зазнач. праця.

річ, спричинює хронічне соціокультурне відставання народів «третього світу»¹.

Глобальна нерівність — не нове явище. Але поширення та поглиблення цього явища примушують більшість експертів ВЕФ декілька років поспіль вказувати на нього як на найбільш вірогідний глобальний ризик, одну з найбільш серйозних загроз світовій економіці².

Аналізуючи природу наслідків глобалізації другої групи, можна дійти висновку, що вони відображають **відносний вимір** світового розвитку, характеризують структуру глобальної економіки, а нерівномірність її розвитку викликана перш за все причинами суб'єктивного характеру, інтересами глобальної монополістичної олігархії і ТНК.

Очевидно, що між негативними наслідками глобалізації існує певний взаємозв'язок. Якщо бідність у світі скорочується, зменшується й поляризація суспільства, якщо поширюється — поляризація збільшується. В той же час не слід забувати, що й розвиток високорозвинених країн не стоїть на місці і також впливає на розрив у доходах. Цей факт треба враховувати при здійсненні компаративного аналізу країн стосовно рівня їх доходів. Щоб розрив між багатими та бідними скорочувався, необхідно, щоб економіка бідних країн розвивалася *більш швидкими темпами*, ніж економіка багатих. Ігнорування цього факту приводить до хибних висновків.

Ми припускаємо, що в ті моменти історичного розвитку, коли обидві групи негативних наслідків сягають своїх пікових максимумів, і виникають світові кризи. Але сьогодні, в умовах постіндустріально-корпоративної світ-системи глобалізму, протиріччя глобалізації постійно загострюються, а негативні наслідки поглиблюються й поширюються на всі країни без винятку. Тому можна зробити висновок, що **глобальна криза виступає невід'ємною складовою і закономірним наслідком глобалізації**.

На думку багатьох економістів, глибина глобальної фінансово-економічної кризи, що розгортається, пов'язана з кризою всієї системи сучасного світоустрою, моделі глобального розвитку і

¹ Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу. — Знач. праця.

² Див. Доповідь економічного форуму в Давосі: «Глобальні ризики-2012» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.firtka.if.ua/?action=show&id=16022>; Global Risks 2013. Eighth Edition [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-risks-2013/>

способу життя. Неоліберальна модель економіки, відповідно до якої глобалізація і світова економічна інтеграція створюють основу для безперервного зростання економічного добробуту Заходу, продемонструвала свою повну неадекватність реаліям. На практиці саме силова глобалізація ТНК сприяла поширенню американської економічної кризи на весь світ¹.

Таким чином, як зазначає академік О. Г. Білорус, структурна криза нинішньої міжнародної системи — це системна тотальна криза глобалізму. Цикл капіталістичної економіки зробив черговий поворот, що виявився найбільш згубною кризою від часів Великої депресії. Він ударив по основі могутності США — їх економічній потужності. Природний інтеграційний характер глобалізації у XX-XXI ст. підірвано. Глобальна економічна криза має перманентний характер. «Тиха» хронічна глобальна криза продовжуватиметься.

За умов панування глобальної кризи, що насувається на людство, на перший план виходить проблема ефективного протистояння цій кризі, подолання її негативних наслідків. На жаль, сьогодні ані міжнародні інститути, такі як ООН, МВФ, Світовий банк, ані уряди країн світу не можуть вирішити цю проблему. Як зазначається в щорічній доповіді Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ)², можливості урядів реагувати на глобальні ризики і нові економічні потрясіння впали до критично низького рівня, а можливості існуючих систем глобального управління виявилися недостатніми для боротьби з глобальними ризиками.

З метою більш успішного реагування на виклики глобальної економіки експерти організації видають щорічні звіти про основні ризики, що загрожують людству на найближчі десять років. Так, у *звіті* — 2011 виділено три ключові групи ризиків: макроекономічні ризики; тіньова економіка; ресурсні обмеження зростання³, у *довіді* 2012 р. Топ-10 головних ризиків найближчого десятиліття визначено: 5 небезпек, вірогідність настання яких максимальна (серйозні диспропорції в доходах населення; хронічні бюджетні дисбаланси; зростаючі викиди парникових газів;

¹ Білорус О.Г. Проблеми теорії і політичної економії світсистеми глобалізму і глобального простору. Знач. праця. — С. 13.

² Global Risk Report 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/>

³ Всесвітній економічний форум опублікував доповідь «Глобальні ризики 2011» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/state/2011/01/16/2763>

активізація кіберзлочинності; брак водних ресурсів) і 5 небезпек з максимальним негативним ефектом (падіння системоутворювальних фінансових інститутів або валютних систем; ризики нестачі водних ресурсів; продовольча криза; хронічний бюджетний дефіцит країн світу; надзвичайна мінливість цін на енергоносії та продовольство)¹. У доповіді «Глобальні ризики-2013»² двома найбільш тривожними позицій ймовірності ризиками поточного року ВЕФ назвав значну нерівність у доходах населення Землі та хронічні бюджетні дисбаланси (причому другий ризик тільки ускладнює вирішення першого). З погляду масштабності наслідків найсерйознішим ризиком фахівці вважають системну фінансову кризу³.

Згідно з остаточною доповіддю ВЕФ до десяти найбільш руйнівних глобальних ризиків 2014 р. належать: 1. Фіскальні кризи в ключових економіках. 2. Високе структурне безробіття і неповна зайнятість. 3. Водні кризи. 4. Нерівність доходів. 5. Помилки в боротьбі зі змінами клімату. 6. Почастішання повеней, штормів, пожеж та інших екстремальних погодних явищ. 7. Помилки глобального управління. 8. Харчові кризи. 9. Крах великого фінансового механізму чи інституту. 10. Поглиблення політичної та соціальної нестабільності⁴.

Отже, серед головних небезпек людства, найбільш руйнівних глобальних ризиків провідне місце займають кризи в різних галузях людського життя, поєднання яких і призводить до розширення та поглиблення глобальної кризи.

Поглиблення процесу глобалізації змушує дослідників дедалі уважніше вивчати її суперечності, механізми та важелі. Сучасна глобальна криза та її руйнівні наслідки потребують глибокого переусвідомлення багатьох положень економічної теорії та практики. Це стосується виявлення взаємозв'язку між поняттями «ефективність» і «конкурентоспроможність», суті й еволюції понять «циклічна криза», «глобальна криза», «системна криза»,

¹ Топ-10 головних ризиків найближчого десятиліття назвали експерти Давосу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.labprice.ua/ostanni_novini/top-10_golovnih_rizikiv_najblizhchogo_desyatilittya_nazvali_eksperti_davosu

² Global Risks 2013. Eighth Edition [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-risks-2013/>

³ Сльозко О.О., Терещенко С.В. Давос 2013: новые перспективы для мирового сообщества [Електронний ресурс]. Експертно-аналітичний бюлетень ІСЕМВ НАН України. — 2013. — № 1 (6). — січень. — Режим доступу: <http://www.iweir.org.ua/bulleten.html>

⁴ <http://forbes.ua/ua/nation/1363525-30-globalnih-zagroz-ekonomici-2014-roku>

«криза глобалізму», «криза глобального капіталізму», «криза тоталітарного глобалізму»¹. Адже в основі діалектичної складності сучасного глобального розвитку лежать найгостріші суперечності доби, що охоплюють усі важливі сфери життя світової спільноти².

Сучасні процеси глобалізації і пов'язані з ними кризові явища виявляють тупиковий характер існуючої парадигми світового розвитку та загострення цивілізаційної кризи, вихід з якої — об'єднання людства на основі усвідомлення загальних інтересів і загальної відповідальності перед майбутніми поколіннями. Світ потребує перевлаштування на гуманніших і демократичніших принципах соціальної справедливості. Більшість прогнозів розвитку світової цивілізації в XXI ст. ґрунтується на тому, що людство знайде вихід з нинішньої кризи на шляху трансформації сучасного світу на засадах соціальної справедливості і солідарності. «Ідея братства не нова, але відмінністю для нашого часу є те, що братство перетворилося на умову виживання»³. Це стало глобальним імперативом.

У результаті проведених досліджень можна зробити такі **висновки**.

1. Основною рисою глобальної економічної кризи виступає її невід'ємність від силової глобалізації виходячи з монопольно-конкурентної природи останньої. Негативний вплив глобалізації на процеси зародження й розвитку глобальної економічної кризи має два взаємопов'язані, але різні аспекти: рівень злиденності всередині країн і в світовому масштабі та дивергенцію доходів різних груп населення знову ж всередині країн і в світі в цілому. Тому негативні наслідки глобалізації можна поділити на дві великі групи — посилення несталості світової економіки та поглиблення нерівномірності розвитку.

2. Негативні наслідки першої групи відображають абсолютний вимір світового розвитку, характеризують глобальну економіку в цілому, нестабільність якої певною мірою викликана причинами об'єктивного характеру. Негативні наслідки другої групи відображають відносний вимір світового розвитку, характеризу-

¹ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / Білорус О.Г. — К.: КНЕУ, 2003; Білорус О.Г. Механізми народногосподарської інтеграції / Білорус О.Г. — К., 1990.

² Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу. — Знач. праця. — С. 8.

³ Іванов Н. Глобалізація і проблеми оптимальної стратегії розвитку / Іванов Н. // МЭиМО. — 2000. — № 2. — С. 15-19.

ють структуру глобальної економіки, нерівномірність якої викликана перш за все причинами суб'єктивного характеру, інтересами наживи глобальних ТНК. Між двома групами негативних наслідків глобалізації існує певна взаємозалежність та взаємозв'язок. Якщо бідність у світі скорочується, зменшується і поляризація суспільства, якщо поширюється — збільшується і поляризація.

3. У ті моменти історичного розвитку, коли обидві групи негативних наслідків сягають своїх пікових максимумів, і виникають світові кризи. Але сьогодні, в умовах світ-системи глобалізму, протиріччя глобалізації постійно загострюються, а негативні наслідки поглиблюються й поширюються на всі країни без винятку. Тому можна зробити висновок, що глобальна криза є невід'ємною складовою і закономірним наслідком глобалізації.

4. Міжнародне співтовариство терміново потребує глибокої перебудови світової економічної системи, трансформації механізмів дієвої співпраці в найбільш кризових сферах людського розвитку, нових підходів до вирішення сукупності ризиків, які постають перед людством. Необхідне об'єднання людства на основі усвідомлення загальних інтересів і загальної відповідальності перед майбутніми поколіннями, на началах солідаризму.

5. Поглиблення процесу глобалізації, пов'язана з цим сучасна глобальна економічна криза та її руйнівні наслідки виявляють тупиковий характер існуючої парадигми світового розвитку, потребують глибокого переусвідомлення багатьох положень економічної теорії та практики.

1.4. Глобальна системна криза: її характер, перспективи розвитку та соціально-економічні наслідки

Аналіз характеру, наслідків та перспектив розвитку глобальної економічної кризи в умовах панування світ-системи глобалізму, розкриття особливостей розвитку її сучасного етапу дозволило вийти на новий рівень наукового узагальнення, а саме: сучасна світова криза не є класичною циклічною, а носить перманентний та багатоаспектний характер.

Її перманентність знаходить свій прояв, в тому, що вона є непереривною в часі та багатоаспектною в своїх проявах. Отже, вона може бути одночасно і фінансовою, і екологічною, і ресурсною, і продовольчою. Але в кожний проміжок часу залежно від імперативів глобального розвитку вона повертається тією чи іншою стороною або гранню. І все ж починаючи з 2008 р. світова криза має здебільшого фінансово-економічний характер.

За визначенням¹, фінансова криза — це глибокий розлад державної та грошової системи, яка знаходить свій прояв у невідповідності доходів бюджету видаткам, нестабільності та падінні курсу державної грошової одиниці, невідповідності грошової маси в обігу закону грошового обігу, інфляції.

Більшість експертів сходяться на думці, що головним фактором кризи 2008 р. стало те, що сфера спекулятивних фінансових операцій набагато перевищувала реальний сектор економіки. Так, ВВП США, які стали епіцентром глобальної фінансової кризи, у 2008 р. дорівнював 14,4 трлн дол., а загальна сума деривативів складала 684 трлн дол., що перевищувало світовий ВВП в 11 раз! Глобальна фінансова криза 2008 р. призвела до певної переоцінки активів, але так і не було здійснено відповідних заходів для подолання цієї суперечності ані зусиллями США, ані ЄС. Проект рятування фінансової системи США передбачав викуп державою «інфікованих» боргів приватних компаній. Економічна сутність цього проекту полягала в тому, що борги з балансу фінансових інститутів переносяться на баланс держави, але це, вочевидь, не може відновити необхідних пропорції соціально-економічного розвитку. Запроваджені заходи були спрямовані лише на відтермінування нового, більш руйнівного кола кризи. Саміти, що проходили у період 2009-2013 рр. в рамках ЄС, не виробили системних заходів, які б змогли виправити становище. Деякі країни ЄС, зокрема Грецію, Португалію, Іспанію, Італію, охопила боргова криза і зусилля ЄС були спрямовані на її подолання, а не на кардинальні зміни світової фінансової системи.

Всесвітня антикризова конференція в Астані (Казахстан), що відбулася у травні 2013 р., як самостійний захід Світового Економічного форуму, в якому взяли участь 120 країн, у своєму зверненні спрогнозувала, що найближчим часом у світі відбудуться

¹ Мілай А.О. Світова криза як фактор нової фінансово-економічної парадигми [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://search.ukr.net/?q=Мілай+А.О.+Світова+криза+як+фактор+нової+фінансово-економічної+парадигми>

масштабні економічні катастрофи, які пов'язані з ескалацією глобальної фінансової кризи.

Якщо звернутися до джерел другої хвилі кризи, яка спостерігалася у 2012 р. і на початку 2013 р., то її механізм полягає в тому, що Китай, Індія та ціла низка азійських країн суттєво скоротили темпи економічного зростання та обсяги власного експорту та імпорту. Ця криза могла б стати масштабнішою та мати більш глибокі наслідки, якщо б не ефективна антикризова політика, яку своєчасно було запроваджено китайським урядом. Головна відмінність цієї кризи від іпотечної кризи 2008 р. — спрацювання ефекту доміно: Європа і США скоротили власне споживання через вкрай повільне економічне зростання, а Китай у відповідь скоротив експорт. Далі Китай скоротив імпорт — Європа і США скоротили експорт (виробництво), що мало наслідком скорочення рівня прибутків населення і споживання і т. д. Якщо перша хвиля кризи (2008 р.) була пов'язана зі скороченням показників зростання економік Заходу, то друга — економік Сходу. Для України це мало негативний ефект, що призвів до гальмування темпів розвитку економіки, скорочення бюджетних надходжень, гострої необхідності у зовнішніх запозиченнях.

Друга хвиля кризи розпочалась з того, що у 2012 р. в Китаї відбулося падіння ринку нерухомості і різке скорочення ринку будівельних послуг та матеріалів. Все це негативно відобразилося не тільки на економіці Китаю, але й на експортних можливостях США, європейських країн і Японії. Коли в середині 2012 р. на фоні боргових проблем Європи — головного торговельного партнера Китаю, темпи зростання китайської економіки різко знизилися, експортні можливості країн єврозони ще більше скоротилися, що обтяжило їхнє фінансове становище. До того ж відбулося падіння прибутковості інвестицій європейських і американських компаній у китайську економіку.

Отже, відмінність цього етапу кризи від, умовно кажучи, першого етапу, який розпочався в 2008 р. зі США, в тому, що він сьогодні бере початок від соціально-економічних проблем трьох країн та їх об'єднань: США, Європейського Союзу та Китаю, які взаємопов'язані та чинять взаємовплив.

З іншого боку, економічна політика США — винуватця нової хвилі кризи, несе сьогодні великі ризики для всієї світової економіки, а боргова криза американської економіки посилюється. Є всі підстави стверджувати, що ефективного рішення боргової

проблеми США на даний час ще не знайдено. З метою поліпшення економічного становища США вдалися до стратегії податкового реформування, що впливає не тільки на пересічних громадян, але й на багатіїв. Громадяни США з індивідуальним прибутком більше ніж 400 тис. дол., або сімейним — вище 450 тис. дол., будуть сплачувати вищі за розміром податки. Крім того, урядом США підвищені податки на нерухомість вартістю понад 10 млн дол. За розрахунками експертів, ці заходи повинні принести в американську казну додатково близько 600 млрд дол. упродовж 10 років¹. Остання податкова ініціатива уряду полягає в тому, що громадяни США, в якій країні вони б не мешкали, мають платити податки в американську казну. Отже, головні проблеми американської економіки, які потребують негайного вирішення, — це зменшення державного боргу та дефіциту бюджету, які зростають.

Економічні проблеми країн Європи перш за все пов'язані зі зростом боргів, диспропорціями в доходах-витратах різних країн ЄС, неефективною антикризовою політикою. У 2013 р. продовжується стратегія фінансової підтримки ЄЦБ держав у розрахунок на їх відновлення, хоча тим самим збільшується зовнішній борг кожної країни та регіону в цілому. За даними статистичного агентства Eurostat, загальний державний борг країн еврозони за підсумками I кв. 2013 р. виріс до 92,2 % ВВП. Для порівняння, за підсумками I кв. 2012 р. боргове навантаження становило близько 88,2 % ВВП. Незважаючи на фінансову підтримку з боку ЄЦБ, такі країни, як Греція, Італія, Іспанія і Португалія досі перебувають у стадії рецесії. Більше того, ЄЦБ неодноразово визнавав власні помилки у фінансовій політиці в цьому році. Найяскравішим прикладом є Греція, досягнення якої у подоланні кризи були переоцінені. Виділених грошей для вирішення проблем країни, як і раніше, недостатньо. За оцінками МВФ, для порятунку Греції знадобиться у кращому разі ще 11 млрд євро.

Непростою виявилась фінансова ситуація у Франції. Агентство Fitch знизило кредитний рейтинг Франції з найвищого щабля AAA до AA+. Прогноз «стабільний». Причина — зростаючий останнім часом зовнішній борг країни. За прогнозами агентства, наступного року він може скласти майже 96 % ВВП. У свою чергу агентством S&P був знижений кредитний рейтинг Італії з рів-

¹ Кендюхов А. Україна получила исторический шанс стремительного экономического взлета [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inpress.ua/ru/economics/11797-ukraina-poluchila-istoricheskii-hans-stremitel'nogo-ekonomicheskogo-vzleta-aleksandr-kendyukhov>

ня BBB+ до BBB з негативним прогнозом. Крім зростаючого боргу в ЄС зберігається високий рівень безробіття — понад 12 %.

Як бачимо, ситуація у фінансовій сфері країн єврозони погіршується і європейським банкам доведеться взяти заходи зі скорочення грошової маси, інакше в разі другої хвилі фінансової кризи ЄЦБ вже не зможе допомогти багатьом країнам¹.

Прогнозується, що через перманентну фінансову кризу гальмування соціально-економічного розвитку Європи продовжиться, а середні показники зростання ВВП єврозони навряд чи перевищать 0,5 %. Увесь тягар кризи ляже на Німеччину та Францію, а такі країни, як Португалія, Іспанія, Греція, Італія, Ірландія, Кіпр, Румунія, Болгарія через невдалу антикризову соціально-економічну політику лише посилюватимуть кризові явища в єврозоні. Деякі експерти, наприклад, професор Лондонської школи економіки К. Піссаріде, слушно вважають, що головна причина кризи єврозони полягає у поспішному запровадженні спільної валюти без створення належних регулятивних інституцій: «Буде непросто, адже є потреба у сміливих рішеннях. Зокрема, йдеться про Банківський союз та Валютний союз. Потрібно зробити це. Якщо цього не зробити, спільна валюта буде гальмувати розвиток, а не стимулювати його, як це планувалось»².

Отже, Європа конче потребує проведення збалансованої узгодженої та єдиної для всіх країн кредитно-грошової політики, що є неможливим без створення відповідного наднаціонального органу.

Останнім часом США і ЄС докладають зусиль щодо сумісного пошуку механізмів протидії світовій кризі. Так, за підсумками саміту «Великої вісімки», що відбувся в червні 2013 р. у північно-ірландському місті Лох-Ерне, президент США Б. Обама і голова Європейської комісії Ж. М. Баррозу оголосили про початок перемовин щодо трансатлантичного партнерства та формування зони вільної торгівлі між США та ЄС. У разі, якщо цей проект буде втілено в життя, то він принесе додаткові 100 млрд фунтів економіці Євросоюзу, 80 млрд фунтів американській економіці і майже 85 млрд фунтів іншому світу. Крім того, додатково

¹ Другої хвилі кризи ЄС уникнути не вдається. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2013/08/07/306807>

² В Астані обговорили кризу та майбутнє світової економіки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2013/05/24/astana-economic-forum-looks-at-a-world-in-turmoil>

з'явиться 2 млн робочих місць, що стане додатковим стимулом для зростання світової економіки¹.

Є країни, які не тільки програли від кризи 2008 р., але й опинилися у виграші. Серед них варто назвати Китай. Дійсно, з початку кризи золотовалютні резерви усіх розвинених країн і України скоротилися, натомість Китай їх збільшив до 3,3 трлн дол. у 2012 р. Після другої хвилі кризи, яка прийшла зі Сходу та вдарила по експортних можливостях Китаю, країна зробила деякі кроки для поширення внутрішнього попиту на будівельні матеріали та послуги, включаючи металопрокат. У другій половині 2012 р. урядом Китаю було започатковано програму щодо модернізації інфраструктури вартістю в 150 млрд дол., яка тривала й у 2013 р. У найближчі десять років соціально-економічна політика Китаю буде будуватися на концепції ефективного розвитку, окресленої рішеннями XVIII з'їзду компартії Китаю, що відбувся у листопаді 2012 р. Її сутність полягає у гармонізації існуючої китайської економічної моделі «експорт — інвестиції — споживання» через розкриття потенціалу індивідуального споживання, прискорення темпів інвестиційного розвитку, розширення внутрішнього ринку, стратегічної корекції структури національної економіки у бік створення великої кількості високотехнологічних підприємств. У довгостроковій перспективі головним стрижнем соціально-економічної політики Китаю має стати всебічний розвиток інформаційно-інтелектуальних технологій. Концепція ефективного розвитку передбачає здійснення політики оптимізації структури інвестицій у бік виробництв, що зорієнтовані на світові ринки, які найбільш швидко розвиваються, підвищення якості людського капіталу, рівня технологічного озброєння й продуктивності виробництва та компаній.

На заваді втілення цієї моделі стає соціально-економічне питання — низьких заробітних плат китайських працівників, яке потребує негайного вирішення. За підсумками 2011 р., заробітна плата на виробництві збільшилася приблизно на 20 %, але цього явно недостатньо для зростання рівня внутрішнього споживання в країні. Крім того, на китайських підприємствах останнім часом відбувається широка автоматизація і переоснащення виробництва з метою підвищення продуктивності праці, що призводить до

¹ Мировые страны-лидеры подсчитали, что даст миру зона свободной торговли между США и ЕС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://argumentua.com/novosti/mirovye-strany-lidery-podschitali-chto-dast-miru-zona-svobodnoi-torgovli-mezhdu-ssha-i-es>

скорочення кількості працівників. Незадоволення знайшло вихід на одному із заводів Тайванської компанії Хон Хай (Hon Hai) у м. Тайюань у Центральному Китаї у вересні 2012 р. — найбільшому у світі виробнику електроніки, де відбулися масові заворушення серед робітників, що насилу вдалося погасити поліції. Ця тенденція призведе до введення більш жорстких правил роботи для іноземних виробників, які будуть змушені збільшувати видатки на оплату праці. Враховуючи реалії сьогодення, деякі експерти вважають, що в Китаї найближчим часом має відбутися справжня промислова революція¹. Її сутність полягає в тому, що Китай вже не буде країною, головною конкурентною перевагою якої останні десятиріччя вважалася дешева робоча сила. Розвиток внутрішнього ринку є несумісним з низькими зарплатами, отже, західні компанії або мають пристосовуватися до нових умов роботи в Китаї, або переносити виробництва до країн з більш низьким рівнем життя.

Які ризики несе нова хвиля глобальної кризи для України і в чому полягає вразливість економіки країни в цих умовах? Перш за все ризики пов'язані зі стагнацією традиційних для України експортних ринків, падінням конкурентоспроможності вітчизняних товарів, нарощуванням внутрішнього і зовнішнього державного боргу і складними відносинами в енергетичній сфері з Росією. Вразливість української економіки обумовлена також консервацією фізично та морально застарілих низькотехнологічних виробничих фондів та низькою рентабельністю виробництва. Розбудову української соціально-економічної моделі не підкріплено зрозумілою для суспільства національною ідеєю, тобто часткове реформування та модернізація відбуваються самі по собі та є по суті фрагментарними. Не можна не погодитися з деякими експертами, які вважають українську економічну модель приватної наживи кланово-олігархічною та аморальною, антихристиянською².

За часи незалежності прийнято безліч урядових програм та концепцій побудови ринкової соціально-орієнтованої моделі України, але вони так і залишились на папері та у передвиборчих програмах багатьох партій. В Україні і досі немає стратегічної

¹ Китай стоит на пороге промышленной революции [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.siteua.org>

² Кендюхов А. Украина получила исторический шанс стремительного экономического взлета [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inpress.ua/ru/economics/11797-ukraina-poluchila-istoricheskiy-shans-stremitelnogo-ekonomicheskogo-vzleta-aleksandr-kendyukhov>

програми соціально-економічного розвитку принаймні на 20-30 років, як це існує, наприклад, у США. Деякі експерти бачать порятунок економіки України в приєднанні до ЄС. Однак, ймовірно, що в цьому випадку у нас буде від'ємне торговельне сальдо, обумовлене неконкурентоспроможною виробничою базою. При лібералізації торгівлі з різними об'єднаннями вірогідно збільшиться товарообіг, але Україна від цього не виграє, як і у випадку з ВТО, тому що сальдо торговельного балансу як з ЄС, так і з Росією (головним торговельним партнером України в МС), буде не на користь України. Російська сторона підрахувала, що від приєднання до Митного союзу Україна буде щорічно додатково отримувати від 7 до 9 млрд дол. прибутку. Але скільки вона втратить від цього, російську сторону не цікавить, а українські економісти розходяться у прогнозах. На підтримку наведених вище думок говорить той факт, що, незважаючи на підписання у 2012 році Україною угоди про зону вільної торгівлі з СНД, країна не поліпшила своє становище на цьому ринку. За підсумками п'яти місяців 2013 р., Державне статистичне управління зафіксувало скорочення українського експорту до країн СНД на 9,9 %.

У 2011 р. Інститутом прогнозування НАН України та Інститутом народногосподарського прогнозування РАН було проведено дослідження, яке довело, що створення ЗВТ з ЄС може призвести до закриття низки промислових підприємств, падіння конкурентоспроможності відповідних галузей і як результат — скороченню ВВП України приблизно на 2-3 % на рік. А дослідження, проведене у 2012 р. українським Інститутом економічних досліджень і політичних консультацій, одержало протилежні результати. Його автори вважають, що ЗВТ з ЄС обмежить торговельні можливості України з Митним союзом через скорочення експорту завдяки введенню нових торговельних бар'єрів, обмежень та вилучень, натомість призведе до бурного зростання торгівлі з ЄС, що матиме наслідком зростання всіх економічних показників.¹

Інші експерти роблять наголос на факторі часу та висловлюють думку, що інтеграція в євразійські структури дала б позитивний ефект у найближчій перспективі, хоча б за рахунок зниження ціни на газ. Натомість євроінтеграція, незважаючи на труднощі

¹ Україна оказалась экономическим аутсайдером СНГ — СМИ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://delo.ua/ukraine/ukraina-okazalas-ekonomicheskim-autsajderom-sng-smi-210587/>

першого етапу, дозволить вивести економіку України на якісно новий європейський рівень розвитку.

Тому майбутнє України — в розвитку відносин з Євросоюзом та отриманні повноправного членства в ЄС через асоційоване членство. Членство в ЄС запровадить не тільки нові соціально-економічні стандарти життя, але й сприятиме розвитку демократії, громадянського суспільства.

Ще один шанс для України, який нам дарує криза, — це можливість стати інвестиційною гаванню для капіталів зі всього світу. Сьогодні, коли в США та країнах Європи прийнята соціально-економічна політика «затягнення поясів» та збільшення податкового навантаження, після кризи на Кіпрі американський та європейський бізнеси шукають нові країни з більш привабливою податковою політикою для вкладення інвестицій. А це — саме країни, що розвиваються, і транзитивні держави. Але для України використати цей шанс стане можливим тільки через покращення законодавства в інвестиційній сфері та надання гарантій зарубіжним інвесторам. Поки що, навпаки, інвестори тікають з України, з усіх без винятку сфер діяльності. Отже, за наявності стратегічної програми соціально-економічних реформ і нових підходів Україна змогла б скористатись кризою та продемонструвати світові нове економічне диво.

Особливості розвитку сучасної системної фінансової кризи свідчать, що вона носить безпрецедентний характер і тому немає готових рецептів щодо її подолання. Деякі науковці вважають, що поступово відбувається стихійна зміна всієї парадигми світового фінансово-економічного розвитку. До того ж системна фінансова криза, яка перманентна, є лише певним фоном, який дає можливість побачити контури майбутньої парадигми соціально-економічного та цивілізаційного розвитку людства. Світова фінансово-економічна криза оголила протиріччя існуючої ліберально-спекулятивної моделі капіталізму та підвела світову фінансову систему до необхідності зміни парадигми її розвитку.

На наш погляд, на новітньому етапі системної фінансової кризи, напрями зміни сучасної парадигми фінансово-економічного розвитку полягають у:

- запровадженні більш жорсткого та прозорого механізму регулювання світової фінансової системи;

- зміні існуючої світової грошово-валютної системи, що має передбачати існування декількох резервних валют із гнучкими обмінними курсами, враховуючи нові глобальні реалії;

- відмові від світової моделі ліберально-спекулятивного фінансового капіталу і віртуальних фінансів.

Можна стверджувати, що нова фінансова економічна парадигма, — це нова Бреттон-Вудська система, про необхідність переходу до якої сьогодні говорять як економічні експерти, так і політики.

Але для подолання системної кризи, на наш погляд, конче потрібно є зміна глобальної парадигми як соціально-економічного розвитку людства, так і цивілізаційного, оскільки світ-система глобалізму загнала глобальну соціальну людину в глухий кут кризи.

1.5. Тенденції висвітлення глобальними та національними медіа сутності глобальної фінансово-економічної кризи

Світові медіа-джерела інформації, якими щоденно користуються економісти, фінансисти, бізнесмени, політики, на початку XXI ст. урізноманітнилися й диверсифікувалися широко й глибоко. Це й бізнес-новини глобальних супутникових каналів на кшталт CNN International, BBC World, Bloomberg Business News, Euronews, Al Jazeera International. Це й національні телепрограми фінансово-бізнесових новин, які створюють CNBC, BBC, Bloomberg TV, CNN International, Euronews та ін. Це й радіо. Свій величезний внесок робить Інтернет, а також нові медіа (ноутбуки, комунікатори, планшети, мобільні телефони, смартфони, iPhone, iPad).

І все ж-таки важко уявити собі як капітанів великого бізнесу, так і поважних фінансистів, бізнесменів, експертів, які не відкривають за вранішньою кавою таких газет, як The Wall Street Journal, The USA Today, The Financial Times, Los Angeles Times, Chicago Tribune, The Washington Post. Друковані медіа США вже з середини першого десятиліття XXI ст. почали відкривати свої

сайти в Інтернеті. Першою таким інноваційний крок зробила чи не найвпливовіша американська бізнесова газета *The Wall Street Journal*, яка заявила наприкінці 2006 р., що відкриє свій сайт 2 січня 2007 р., чим викликала дещо іронічну реакцію від не менш впливового журналу США *BusinessWeek*, який зазначив, що відповідно до проголошених змін, які повинні відбутися у газеті разом з відкриттям її сайту, їй личило б тепер називатися *The Small Street Journal*, а не *The Wall Street Journal*¹ (до речі, із придбанням цього видання Рупертом Мердоком, він зазнав критики на сторінках журналу *Columbia Journalism Review*, який звинуватив провідну фінансову газету США, яка має глобальну аудиторію, «у втраті розлогих, глибоких за змістом та гостротою аналізу статей, які колись були її найсильнішими рисами»²).

Сьогодні зрозуміло, що всесвітньо відомі друковані бізнесові медіа залишаються надійним джерелом для отримання інформації економічного, фінансового та бізнесового характеру. Переважно це джерела фундаментальні, солідні, такі, що несуть відповідальність за вміщені новини. Ще однією особливістю друкованих бізнес-видань є те, що вони, на відміну від більшості інформації з інтернет-джерел, що може, так би мовити, сьогодні з'явитися, а завтра зникнути чи з окремого сайту, чи разом із сайтом, не зникають. До них можна з часом повертатися, переглядати й порівнювати інформацію, думки, погляди, прогнози. Звідси й великою мірою йде відповідальність, властива серйозним друкованим джерелам.

Ось чому аналіз тенденцій у висвітленні глобальними та національними друкованими медіа сутності, наслідків та перспектив глобальної фінансово-економічної кризи є важливим науковим завданням, яке актуалізується з розгортанням глобальної системної кризи. Над цим замислюються вчені, ставлячи перед собою різні цілі і використовуючи найрізноманітніші методики дослідження. Для нас, наприклад, у 2007-2010 рр. під час фактичного перебігу глобальної фінансово-економічної кризи було суттєвим прояснення її визначення, сутності та вивчення найуспішніших прикладів антикризових стратегій, які продемонстрували компанії США, Європейського Союзу, Китаю, Бразилії

¹ *Fine J.* The Small Street Journal / J. Fine // *BusinessWeek* — 2006. — December 18. — P. 32.

² *Starkman D.* The WSJ Pulitzer Shutout is Bad for the Country / Dean Starkman // *Columbia Journalism Review*. — 2010. — April 13. — P. 4.

тощо¹, а також вивчення досвіду громадського телерадіомовлення США (PBS) у боротьбі з подоланням кризи та її наслідків в Україні².

Нині ми фокусуємо нашу увагу на друкованих медіа. Свідченням того, що це на часі є ознайомлення із дослідженням нашого колеги з Наваррського університету (Іспанія) професора громадської економіки Ф. Пуйоля. Завдяки розробленій ним методології, яка попередньо була випробувана в процесі аналізу друкованих медіа, які торкалися різних сфер соціально-політичного життя (спорт, політика, результати виборів), й врешті-решт дала позитивні результати.

Під час розгортання глобальної фінансово-економічної кризи Ф. Пуйоль застосував цю методологію до вивчення сфери фінансів та економіки. Використання отриманих ним даних вченими різних країн світу він вітав у своїй доповіді: «Ми пропонуємо науковій спільноті та інформованій публіці деякі з результатів, які ми отримали, як громадський дружній жест. Академічні напрацювання не повинні бути утриманими тільки всередині суто наукових кіл. Особливо коли йдеться про сьогоднішні суворі фінансові та економічні обставини»³. У подальшому аналізі ми скористаємося даними, люб'язно представленими іспанським дослідником світовій науковій спільноті і водночас висловлюємо йому подяку за високу оцінку науки в складні часи глобальної системної кризи.

Вивчені нами наукові методи Пуйоля викликають до себе довіру з кількох причин. По-перше, за обраною ним методологією кількісного аналізу преси й при цьому застосовуючи новітній технологічний метод обробки газетних статей, він попередньо вже отримував достовірні дані у висвітленні медіа спортивного й суспільно-політичного життя як в Європі, так і в США. По-друге, географічні межі та кількість оброблених друкованих джерел англійською, іспанською, французькою, німецькою, італійською, португальською та іншими мовами починаючи з перших восьми місяців 2008 р. становить 100 тисяч різних новин. Обсяг об-

¹ *Зернецька О.В.* Стратегії конкурентної боротьби під час глобальної кризи / Ольга Зернецька // ЄвроАтлантика. — 2010. — № 1. — С. 72-75.

² *Зернецька О.В.* Національні антикризові стратегії і громадське телерадіомовлення (досвід США) / Ольга Зернецька // Економічний часопис. — XXI. — 2010. — № 3-4. — С. 38-41.

³ *Pujol F.* Economic Crisis and the Media / F.Pujol [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.univ.es/econom/sport/files/resourcesmodule/@random45>

робленого матеріалу приголомшує. Опрацюванню підлягали глобальні й національні матеріали преси майже 250 країн та територій і матеріали таких міжнародних інститутів та організацій, як НУО, IMF, World Bank, ASEAN, Red Cross тощо.

Аналізуючи ці дані, ми можемо зробити декілька висновків: 1) прояснити, які країни і континенти цікавили англomовну пресу передусім в перші тижні розгортання фінансово-економічної кризи; 2) визначити, до якого ступеню новини про кризу, яка народилася у США і стала глобальною, висвітлювалися у пресі США порівняно з іншими країнами і континентами; 3) промовистим є й той факт, що Сполучені Штати отримали усього 9 % від загального висвітлення кризи у світі, майже стільки ж уваги дістали на сторінках газет події, пов'язані із кризою в Японії, Німеччині, Франції. Тобто можна констатувати, що США отримали менше уваги в англomовних новинах, ніж заслуговують їхні економічна та фінансова могутність, до того ж саме преса США є основним постачальником новин у світі; 4) виявити властивий ЗМК Сполучених Штатів американоцентризм у висвітленні новин. Підтвердженням цього є наявна тенденція до скорочення в останні десятиліття зарубіжних новин як в електронних медіа, так і в пресі США. Американські політологи пояснюють: «Ця апатія до зарубіжних справ глибоко вкорінена у нації іммігрантів, які приїхали до США, аби позбавитися від конфліктів та труднощів їхніх справжніх батьківщин: американці традиційно будують своє життя навколо ідеї свого майбутнього, а не тягарів минулого, й вони не хочуть відволікатися від своєї місії»¹. Апатія американців пов'язана також із подіями, що відбуваються за межами США, підтверджується тим, що «протягом десятиліть американську публіку майже абсолютно не хвилювали величезні трагедії, що ставалися десь на планеті Земля. Мало було зроблено, для того щоб зупинити геноцид в Руанді та колишній Югославії. Після нетривалої кривавої інтервенції в Сомалі Сполучені Штати відійшли вбік, дозволивши країні сповзти у хаос. Й швидко забули про неї. «Американці мають особливу властивість не брати в голову такі речі», — говорить професор політичних наук Джон Мюллер з державного університету Огайо. Як бачимо, американські вчені як до кризи, так і після неї підтверджують у своїх до-

¹ Dickey C. America Turns Inward / Christopher Dickey // Newsweek. — November 1, 2010. — P. 23.

слідженнях, що громадян США не цікавить зовнішній світ. Тим важливіше проаналізувати, чому преса США на початку кризи приділила більше уваги висвітленню кризи в інших країнах і регіонах, ніж у США. Можна припустити, що США намагалися стримати паніку, яка могла тільки поглибити кризову ситуацію, її наслідки не тільки для США, але й для інших найрозвиненіших держав світу; 5) подаючи новини про кризові явища в економічних та фінансових секторах Європи, Азії, Латинської Америки, тим самим акцентувати на її глобальності та загальносистемному характері, навіть при різних ступенях економічного розвитку країн цих континентів; 6) прикметно, що Африка взагалі не привернула ваги англомовної преси, неначе криза обійшла її стороною. Тобто картина світу є певною мірою викривленою, до чого протягом десятиліть користувачі новин уже звикли, оскільки їх до цього підготували глобальні медіа. Асиметричність глобального інформаційного потоку з Півночі на Південь за цей час тільки посилилася. Ця загальна тенденція знайшла своє підтвердження і в такому частковому питанні, як висвітлення глобальної фінансово-економічної кризи англомовними медіа.

Взагалі ж у перші 16 країн світу, які дістали найбільше висвітлення у світовій пресі в перші два тижні розгортання глобальної кризи, це — США (9,4 %), Японія (8,1 %), Німеччина (6,6 %), Франція (6,4 %), КНР (5,9 %), Великобританія (5,2 %), Австралія (4,6 %), Канада (4,0 %), Гонконг (3,7 %), Російська Федерація (3,5 %), Індія (3,4 %), Сінгапур (2,5 %), Республіка Корея (2,0 %), Італія (1,9 %), Бельгія (1,8 %), Іспанія (0,7 %). Цікавий той факт, що висвітлення кризи у друкованих виданнях світу почалися одночасно у вересні 2008 р. Це мало такий вигляд, начебто фінансової кризи до цього часу не існувало. Ця фінансова криза здебільшого не визнавалася медіа як потенційна проблема, навіть при тому, що фінансові труднощі були очевидними вже в серпні 2007 р.

Проведені нами пошуки справжньої дати початку фінансово-економічної кризи у США, яка моментально переросла у кризу глобальну, привели до таких результатів. У Сполучених Штатах існує спеціальна установа — The National Bureau of Economic Research (Національне бюро економічних досліджень, яке у своєму складі має спеціальний комітет, що відстежує бізнесові цикли (Business Cycle Dating Committee). Так от, відповідно до його досліджень «сучасна рецесія офіційно почалася у грудні 2007 р.

(виділено автором. — *О.З.*), хоча це було технічно оголошено аж на рік пізніше». І що теж заслуговує на увагу, то це той факт, що ці дані були оприлюднені впливовим американським бізнес-журналом Bloomberg Businessweek тільки наприкінці квітня 2010 р.¹

Як же можна пояснити цей феномен безпрецедентного затягування з оголошенням фінансово-економічної кризи у США? Вважаємо, що у цьому випадку діяло відразу декілька факторів. Й це були не тільки проблеми на ринку нерухомості, кризові ситуації у банківському секторі Сполучених Штатів, зростання до карколомних цифр національного боргу США, а також низка проблем соціально-економічного характеру, на яких ми докладніше зупинимося далі. На наш погляд, ситуація із річним зволіканням про оголошення кризи у США й ролі у цьому національних та глобальних медіа зокрема пов'язана і з причинами геополітичного характеру. При цьому треба взяти до уваги як зовнішньополітичні фактори (тривала війна в Іраку, на яку витрачалися величезні кошти, а її результати не були позитивними для США), так і фактори внутрішньополітичного життя в країні. Відбувалися передвиборчі перегони, ставка на яких була президентство в США. Точилася гостра боротьба між республіканцями, які не хотіли віддавати владу, і демократами, які були рішуче налаштовані на перемогу. Вочевидь у розпал «праймеріз» протягом 2007-2008 рр. правляча партія значно втратила б в очах виборців, коли б оголосила, що саме за часів її правління в Сполучених Штатах вибухнула фінансово-економічна криза. Ймовірно, що були задіяні могутні важелі, аби відтягнути оголошення про її прихід безпосередньо перед президентськими виборами, які відбулися на початку листопада 2008 р. й завершилися перемогою демократів й обранням нового президента Барака Обами.

Ми вважаємо, що тільки урахування складного переплетіння фінансового, економічного, воєнного, безпекового, соціального й зовнішньо- і внутрішньополітичного факторів і реалій США 2007-2008 рр. можуть дати об'єктивну картину того, що відбувалося на верхівці піраміди влади цієї глобальної держави, в руках якої зосереджені й такі безперечно вагомі важелі, як влада над світовими медіа.

¹ Reffing the Recovery // Bloomberg Businessweek. — 2010. — April 25. — P. 6.

Отже, за нашою гіпотезою, проаналізуємо картину виникнення кризи, яку відтворювали медіа на національному та глобальному рівнях, що відобразилося у моніторингу новин, наданих групою вчених із Наваррського університету протягом жовтня 2008 р. Але моніторинг відповідних фінансових і економічних новин проводився цими дослідниками значно раніше, ніж із жовтня 2008 р. За їхніми даними обробки друкованих джерел виходить, що криза була майже неіснуючою темою у друкованих медіа протягом цього року, аж до вересня 2008 р. З цього моменту вона стала швидко набирати обертів і входить до топ-новин.

Спочатку медіа почали висвітлювати фінансову кризу, де провідними темами були проблеми іпотеки, кризи позик та кредитів. Частиною ключових новин стали також наслідки, пов'язані із наведеними вище темами, а також плани з врятування фінансового сектору США. Значне місце в цих планах займає і так званий *бейлаут* (від англ. bailout)¹, що означає у випадку США фінансову допомогу з боку держави (наприклад, від такої федеральної агенції, як Bank Insurance Fund), врятування від банкрутства фінансової системи Сполучених Штатів. Після того як міністр фінансів Генрі Паулсон підготував «The Emergency Stabilization Act of 2008» або як його спрощено називали «The Bailout Bill», він врешті-решт був прийнятий Конгресом США, хоч і не з першого голосування. Як зазначають американські джерела, «президент Буш підписав цей білл через дві години після прийняття останнього в Конгресі, що має бути юридичним рекордом»². Таким чином, Г. Паулсон здобув право розпоряджатися сумою в 700 мільярдів доларів і завдяки його рішення її отримали найбільші комерційні фінансові інституції США: Bear Stearns, Freddie Mac, Fannie Mae and AIG. Теми «бейлаут» та «Паулсон» фігуруватимуть серед ключових новин кінця жовтня — початку листопада не тільки в американських, але й у всесвітніх друкованих медіа.

У цей період спостерігається рух від суто фінансової (іпотека, криза займів) до економічної тематики, оскільки на третє місце за важливістю виходить проблема економічної рецесії. Серед інших

¹ Bailout [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.allbusiness.com/glossaries/bailout/4951799-1.html>

² How to Fix the Economy // Bloomberg Businessweek. — 2010. — September 20 — 28. — P. 60.

економічних тем преси — це побоювання глобальної рецесії, ціни на бензин та інфляція.

Отже, осмислюючи висвітлення міжнародними та національними медіа глобальної фінансово-економічної кризи як наприкінці 2008 р., так і зараз, можна дійти низки висновків.

1. Висвітлення кризи розпочалося на рік пізніше від реальної дати її фактичного початку. Наша гіпотеза, щодо кореляції оголошення її початку із виборчим процесом у США аргументована нашими політико-економічними компаративними міркуваннями.

2. За існуючих у США тенденцій американоцентризму та інтровертивного ізоляціонізму в проаналізований нами період преса США приділяла несподівано мало уваги кризовим явищам в середині країни (9 %), натомість акцентуючи увагу на провідних країнах Західної Європи, Латинської Америки, Азії, а ситуація в Африці в контексті кризи не висвітлювався взагалі.

3. Більше уваги приділялося кризовим питанням у фінансовій сфері, тоді як соціально-економічні проблеми (особливо ті, що зачіпають більшість населення — безробіття, депресія, житлова криза і т. ін.) залишалися другорядними або третьорядними.

4. Преса приділила недостатньо уваги морально-психологічному клімату в суспільстві, проблемам самопочуття більшості американців, які не належать до еліти суспільства, й ті відчули до себе байдужість держави, що призвело до певної апатії населення.

5. Фінансові та економічні друковані видання не змогли оцінити глибину кризи, тим більше спрогнозувати її глобальний за суттю та наслідками характер навіть два роки по тому.

6. Навіть найкращі американські вчені, аналітики та менеджери не виступили з прогнозами щодо не циклічного, а гібридного багатоскладового характеру глобальної фінансово-економічної кризи, що стало очевидним вже в середині 2011 р.

Таким чином, інформація, що з'являється в друкованих медіа, вимагає прискіпливого критичного аналізу, не завжди відображає реальну ситуацію, а іноді й зацікавлено приховує її. Втім вони все ж є цінним джерелом інформації, який допомагає глибше розібратися у витоках, причинах, сутності, наслідках і перспективах сучасної глобальної фінансово-економічної кризи та виробляти стратегію виходу з неї.

1.6. Геоэкономические и геополитические доктрины будущего мира и глобальная реальность

XXI век ставит перед глобализирующимся миром все новые геостратегические проблемы и императивы. Куда движется глобализованный мир в XXI столетии? Какими объективными законами и закономерностями управляется его современное развитие? Какие факторы и движущие силы определяют это развитие? В чем суть новых глобальных императивов, выдвинутых XXI веком? Для ответа на эти сложные вопросы необходимо обратиться к компаративному анализу геостратегических доктрин конца XX — начала XXI столетия и реальных процессов и социально-экономических последствий, происходящих в мире глобальных трансформаций. В нашей рабочей гипотезе мы исходим из того, что одной из главных закономерностей глобального развития в XXI веке является **усиление процессов интернационализации, интеграции, трансформации и неоконвергенции различных социально-экономических систем.**

В XXI веке мир перейдет к новому типу общественно-технологического способа производства — к глобальному техно-тронно-интеллектуальному способу. Глобальные трансформации будут определять характер и результаты мирового развития. Большинство современных исследователей в своих концепциях предсказывают, что мир движется к какой-то новой системе, которая не может не быть глобальной. Дальше большинство исследователей, как правило, не идут. Нарастает общественный интерес и «социальный заказ» на проведение синтетических, интегральных глобалистических исследований будущей мировой системы, что, без сомнения, окажет решающее влияние на развитие всех стран — больших и малых. В условиях нового этапа глобализации все страны мира окажутся в одной глобальной рыночной сфере и в одном «мировом ковчеге». Хочется надеяться и верить, что это не будет «глобальный «Титаник».

Долгосрочное глобальное стратегическое видение (Global Strategic Vision) и предвидение (Global Forecasting) — один из

* Публікується мовою оригіналу.

наиболее востребованных продуктов науки глобалистики нашего времени. Уже опубликовано немало прогнозных предложений. О чем они говорят, отвечая на вопрос, куда движется наш глобализированный мир? И что рекомендуют разработчики глобальных прогнозов?

Прежде всего, большинство исследователей оптимистично отрицают возможности глобальной катастрофы, «конца истории». Вместе с тем они ожидают усиления внутрисоциальных и межгосударственных конфликтов и конфликтов цивилизаций. На этом фоне неминуемо резкое обострение проблем безопасности глобального развития. В условиях распада системы двухполярности пессимисты ожидают нарастания мирового хаоса, многополярности, бесполярности и тенденций движения мира к новой олигополярности. Консерваторы (З. Бжезинский, Дж. Сорос и др.) ожидают формирования «Второго нового мирового порядка» (в интересах авангардных стран-лидеров во главе с США)¹. Реалисты (О. Белорус, В. Власов и др.) предвидят движение мирового развития в сторону формирования мир-системы постиндустриального глобализма силового характера². При этом они предвидят формирование нового постиндустриального общественно-технологического способа производства, усиление виртуализации глобальной экономики и увеличение разрыва между глобальной финансовой системой и реальной экономикой, наращивание дисбалансов в мировой экономике. Будет характерным дальнейший рост **глобального сверхпотребления всех ресурсов развития**.

Нарастающие глобальные долги авангардных государств реально превращаются в особый ресурс их развития и весьма специфичную форму глобальной эксплуатации. В связи с этим станут **хроническими глобальные кризисы сверхпотребления**, начало которым положил глобальный кризис 2008-2009 гг. Продолжится процесс долларизации глобальных и национальных экономик, особенно транзитивных и трансформационных. В этих условиях создаются объективные предпосылки для роста глобального социального неравенства и внутреннего неравенства в

¹ Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2012. — 224 p.

² Белорус О.Г. Экономическая система глобализма / О.Г. Белорус; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. — К.: КНЕУ, 2003. — 380 с.; Власов В.І. Глобалістика: історія, теорія: монографія / В.І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. — Вінниця: Нілан ЛТД, 2012. — 570 с.; 856 с.

большинстве стран мира. Все более жесткой и разрушительной станет глобальная технотронно-интеллектуальная конкуренция стран. Усилится глобальная эксплуатация отстающих стран со стороны авангардных стран-глобализаторов и ТНК. Глобальная модель индивидуальной (частной) наживы сохранит свое господствующее положение, несмотря на усиление тенденций к переходу на коллективные формы собственности, которая все больше глобализируется. Выше перечисленные факторы в их совокупном действии объективно способствуют усилению внутреннего конфликта и порождают предпосылки для внутренних конфликтов и кризисов мир-системы глобализма, которая является новой, но также переходной, транзитивной, системой.

Такие кризисы имеют как отрицательное (разрушающее), так и положительное созидательное значение для глобальной системы¹. Будущая динамика мирового развития будет отличаться уплотнением циклов мирового развития и превращением глобальных кризисов в хронические. Отмеченное уплотнение циклов и хронический характер кризисных потрясений в значительной мере станут факторами обновления производственно-экономических структур, повышения их конкурентной способности. В новых условиях глобальной интегрированной экономики глобальное развитие вне адекватных циклов становится невозможным ибо эти циклы имеют объективный характер и выполняют свою специфическую воспроизводительную функцию. Такие же положительные роли играют и трансформационные кризисы транзитивных стран.

Современные исследователи проблем глобалистики, геоэкономики и геополитики (геостратегики) по принадлежности к научным школам и доктринам условно могут быть разделены на три большие группы: а) традиционалисты-консерваторы; б) радикалы-утописты; в) реалисты — трансформационные реформаторы. Традиционалисты-консерваторы (З. Бжезинский и др.) склонны к апологетической экстраполяции настоящего на будущее глобальное развитие². Радикалы-футурологи (А. Дынкин, Б. Кузык, Ю. Яковец и др.) склонны к построению концепций развития, от-

¹ Гальчинский А.С. Кризис и циклы мирового развития. — К.: АДЕФ-Украина, 2009. — 392 с. — С. 6.

² Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2012. — 224 p.

ражая растущие глобальные интересы своего государства¹. Реалисты — трансформационные реформаторы (О. Г. Белорус, В. И. Власов, А. С. Гальчинский и др.) стремятся выстраивать свои геоэкономические и геополитические анализы и прогнозы на научной основе через познание принципиально новых объективных законов и закономерностей будущего мирового развития². Их концепции нацелены на решение перспективных проблем глобальной эволюции и трансформации и носят преимущественно теоретический характер, предназначены, прежде всего, для научно-теоретического обеспечения и обоснования будущих составляющих и направлений развития мирового порядка. Давно известно, что без хорошей теории не бывает хорошей или даже удовлетворительной практики. Поэтому развертывание научных дискуссий по теории глобального развития имеет большое прикладное значение.

Значительный вклад в развитие теории глобализации, глобальных трансформаций и глобального прогнозирования в последний период внесли представители российской (московской) научной школы (О. Богомолов, А. Дынкин, Б. Кузык, Ю. Яковец)³. Следует также отметить работы Фонда М. Горбачева, обобщенные в коллективной монографии «Грани глобализации» (М., 2003). В интересах этой публикации следует особо рассмотреть две изданные в последнее время в России знаковые публикации: первая — «Стратегический глобальный прогноз — 2030» (А. Дынкин) и вторая — «Становление интегрального экономического строя — глобальная трансформация XXI века» (Б. Кузык, Ю. Яковец). В первой работе авторы представляют картину будущего мира

¹ Кочетов Э.Г. Геоэкономика. Освоение мирового пространства: Учебник для вузов / Э.Г. Кочетов. — М.: Норма, 2010. — 528 с.; *Стратегический глобальный прогноз 2030* / Под ред. ак. А.А. Дынкина. — М.: Магистр, 2011. — 480 с.; Кузык Б.Н. Становление интегрального экономического строя — глобальная трансформация XXI века / Кузык Б.Н., Ю.В. Яковец. — М., ИЭС, 2008. — 75 с.

² Глобализация и безопасность развития / О.Г. Белорус и др.; науч. ред. О.Г. Белорус; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. — К.: КНЕУ, 2002. — 789 с.; Белорус О.Г. Экономическая система глобализма / О.Г. Белорус; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. — К.: КНЕУ, 2003. — 380 с.; Власов В.И. Глобалистика: історія, теорія: монографія / В.І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. — Вінниця: Нілан ЛТД, 2012. — 570 с.; 856 с.

³ Богомолов О.Т. Анатомия глобальной экономики: учебное пособие / О.Т. Богомолов. — М.: Академкнига, 2003. — 216 с.; Горбачев М. Грани глобализации: трудовые вопросы современного развития / Рук. авт. кол. М.С. Горбачев. — М.: Альпина Паблишер, 2003. — 592 с.

исходя из глобального прогноза экономической динамики и сценариев глобального развития в основном с количественно-результативной точки зрения. Во второй работе мы видим четко выраженный подход глобального стратегического проектирования будущих мировых структур и систем с точки зрения качественного структурно-системного подхода. И тот и другой авторский подход является оправданным и, несомненно, рентабельным с точки зрения интересов науки и практики. Хотелось бы особо подчеркнуть значимость предложенной авторами второй монографии **глобальной стратегии становления интегрального экономического строя**. Авторы справедливо утверждают, что смена индустриального экономического строя интегральным в глобальных масштабах — «объективно обусловленный неизбежный процесс, определенный циклично-генетическими закономерностями исторического процесса»¹. Возникает вопрос: что означает понятие или категория «интегральный экономический строй» и почему авторы ведут речь об экономическом строе, а не о социально-экономическом (общественном) строе. Может быть, говоря об интегральном общественном строе, авторы подразумевают интегрированный глобальный общественный строй. Но переход к нему неизбежно должен идти через процессы глобальной интеграции производительных сил (живых и овеществленных) и через процессы глобальной неоконвергенции социально-экономических (общественных) систем различного уровня. Поэтому, с нашей точки зрения, предлагаемая авторами теория интегрализма должна быть дополнена теорией глобальной неоконвергенции, предложенной исследователями Украинской научной школы глобалистики (О. Г. Белорус)².

Представители Украинской научной школы глобалистики (О. Белорус и др.) в своих научных разработках и прогнозах исходят из ряда полученных ими и другими школами за последние 30 лет научных концепций, рабочих гипотез и выводов. Один из таких, уже всеми признанный, есть вывод о том, что современная глобализация представляет собой специфичную форму интернационализации и глобальной интеграции. Глобализация ведет к усилению (ин-

¹ Кузык Б.Н. Становление интегрального экономического строя — глобальная трансформация XXI века / Кузык Б.Н., Ю.В. Яковец. — М.: ИЭС, 2008. — 75 с.

² Белорус О.Г. Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О.Г. Белорус // Економічний часопис-XXI. — 2013. — № 11-12 (1). — С. 3-7.

тенсификации) процессов глобальной интеграции и неоконвергенции различного уровня социально-экономических систем.

С началом постиндустриального этапа мирового развития глобализация и интернационализация производства создают предпосылки для возникновения и формирования нового глобального общественно-технологического технотронно-интеллектуального способа производства.

Следует различать два вида глобализации: а) глобализацию как объективную закономерность и процесс развития, ведущую к созданию глобальных производственных сил и глобальных производственных отношений, составляющих основу новой интегрированной глобальной экономики; б) силовую глобализацию как реально существующую мировую экономическую систему, созданную странами-глобализаторами глобальными ТНК и международными организациями для монопольного контроля и использования мировых ресурсов с целью получения максимальных монопольных прибылей. На практике, в процессе мирового развития, эти два типа прибывают в процессе сосуществования и соразвития. Нынешний этап развития глобализации характеризуется четко выраженным силовым характером, соответствующим колоссальным финансовым интересам стран-глобализаторов, их национально-глобальных ТНК и глобальных международных организаций.

Среди всех форм и направлений глобализации, таких как экономическая, социальная, политическая, экологическая, информационная, культурная и др., ведущую роль объективно играет экономическая глобализация. Ее ведущая роль сохранится или даже возрастет и в постиндустриальную эру с превращением «глобального человека» и «глобального человеческого сообщества» в главного хозяйствующего субъекта мира. Поэтому, без сомнения, будет расти и роль социальной глобализации. В будущем речь, очевидно, будет идти о единой социально-экономической глобализации мира и социальной направленности всего глобального развития. Это случится на стадии перехода глобальной рыночной экономики в глобальную нооэкономику. Такая трансформация связана с поэтапным развитием глобальных производительных сил и производственных отношений и с переходом к новому глобальному общественно-технологическому способу производства, имеющему технотронно-информационный (интеллектуальный), а в будущем — ноосферный характер. Становится очевидным, что

процессы глобального развития, их закономерности эволюционируют в сторону глобальной демократизации мировой экономики и её базовых экономических отношений. При сохранении базовых институтов глобального рынка, товарного производства, глобальной конкуренции неизбежной представляется трансформация отношений глобальной собственности, глобального распределения и перераспределения, материальных благ и их потребления.

Суть этой трансформации — постепенное вытеснение всех статических, авторитарных и индивидуальных форм собственности (частной, государственной) и переходу к коллективно-кооперативным, демократическим формам собственности, открывающим возможности для неограниченного развития экономической демократии, народного предпринимательства, развития новых соответствующих высокому уровню технологий малого и среднего бизнеса.

Как уже говорилось, в XXI веке закончатся в основном процессы глобальных трансформаций, которые resultируются в создании единых, однородных, национальных социально-экономических систем рыночной социально-ориентированной экономики. Даже такие яркие представители и апологеты капитализма, как Дж. Сорос и В. Леонтьев (США) пришли к убеждению, что экономика должна быть рыночной, но общество и государство должны быть социальными. Неминуемо и экономика будет социализироваться и становиться все более социально-ориентированной.

Уйдут в прошлое непримиримая борьба двух противоположных социально-экономических, политических, экономических и социальных систем — социалистической и капиталистической. Уже сегодня в мире нет больше чисто капиталистических стран и экономик и чисто социалистических стран и экономик. Глобализация мирового развития, усиление процессов региональной и глобальной интеграции ведут к развитию процессов **глобальной неоконвергенции, различных рыночных систем в отличие от конвергенции различных (противоположных) социально-экономических систем**. Очевидно, такая конвергенция будет весьма длительным историческим процессом, идущим через трансформацию глобальной частной собственности как основы экономической системы, базированной на принципах частной наживы, последовательно к корпоративным, кооперативным и

ассоциативным формам собственности в глобальную коллективную собственность. При этом неизбежно создание мощных интеграционных объединений и глобальных коалиций государств — лидеров развития.

На пути к вышеописанной мировой и глобальной экономической и социальной системе человечество должно пройти сложный этап эволюционного развития и трансформаций, преодолевая конфликты интересов, кризисы и потрясения. Сегодня, как никогда ранее, явственно звучат императивные сигналы и призывы о необходимости создания «Новой глобальной Европы», «Нового глобального Запада», «Нового глобального Севера», «Новой глобальной Азии», «Новой глобальной Евразии» и, естественно, «Нового глобального Востока». Речь также идет о создании «Второго нового мирового порядка». Что означают эти призывы? Не идет ли речь о воссоздании новых мировых империй? Казалось бы, с самораспадом СССР наступил конец эры империализма, а империи как форма государственных образований ушли в историческое прошлое как такие, которые неизбежно распадаются (Galbraith J.K. «The End of Imperialism Era» 1983).

Исторический опыт показывает, что наиболее живучими формами империализма является экономический империализм и экономические империи. Последние имеют способность к самовозрождению с модификацией их атрибутики. Существуют ли ныне угрозы создания новых и превращения действующих экономических империй в глобальные или региональные империи? По мнению ведущих геостратегов (Z. Brzezinski) мира, такая угроза существует. Ее подпитывают мощные факторы силового характера нынешнего этапа глобализации. Имперские страны-глобализаторы используют большой набор средств и методов для формирования своих «мягких» или «демократических империй». Здесь и новые методы силовой интеграции, создаваемые ими имперские структуры, методы неэквивалентной торговли, методы «экономической помощи», методы и стратегии захвата национальных рынков и многие другие. Применяются и старые имперские методы торговых войн, территориальных захватов, захвата власти, принуждения к миру, принуждение к сотрудничеству, демократизации силы и др.

В условиях нынешней глобальной однополюсности / бесполюсности обостряется борьба ведущих стран мира за великодержавный статус и за создание глобальных или региональных импе-

рий. В условиях нынешнего мирового хаоса и крайней неэффективности системы ООН наиболее мощные государства мира стремятся обрести имперский статус. В глобальную лидирующую демократическую экономическую империю превратились США. Региональными экономическими империями становятся Япония, Китай, Россия. Некоторые региональные империи в будущем тяготеют превратиться в глобальные империи. В таком случае проблема безопасности будущего глобального развития становится особо острой. Может начаться новый передел мира: сначала мирными экономическими методами, методами экономических войн, которые могут перерасти в особо разрушительную глобальную войну. Перед человечеством реально встанут новые исторические и стратегические императивы: 1) остановить хаотическое, неуправляемое развитие мира; 2) создать эффективную систему управления мировым развитием как единой системой; 3) создать реальное глобальное правительство, глобальный парламент и глобальный суд; 4) разработать и принять Глобальную Конституцию Мира; 5) разработать и принять Глобальную стратегию и долгосрочную программу развития новой интегрированной мир-системы, базированных на ноосферных принципах развития и постепенном переходе к глобальной нооэкономической системе мира.

Если в современном мире силы, способные инициировать и обеспечить реализацию этой исторической программы? Имеется ли надежда на созревание критически достаточной массы и силы ответственности глобального солидаризма наций и держав? На сегодня глобализированный мир далек от состояния глобальной солидарности в решении новых глобальных трансформационных проблем. Нет и достаточного набора стран-лидеров и локомотивов трансформационных процессов. Однако это ни в коей мере не означает, что новые глобальные императивы должны быть сняты с повестки дня мирового развития. Мировое сообщество стоит перед историческим выбором: продолжать развитие процессов глобализации по пути формирования силовой постиндустриальной мир-системы глобализма в интересах ограниченного круга стран-глобализаторов и глобальных ТНК или стать на путь развития **солидарной демократической глобальной мир-системы** в интересах благополучия, прогресса и будущего процветания всех народов и стран мира. История XXI века станет историей борьбы за глобальную солидарность мира. Альтернативы этому не существует.

Нынешний этап интернационализации мирового хозяйства, мощно доминирующие процессы глобализации и глобальной интеграции открывают новые, невиданные ранее возможности и предпосылки для глобальных трансформаций, конвергенции, неоконвергенции рыночных систем. Как утверждалось в одной из советских энциклопедий, теория конвергенции (*convergere* — сходиться, приближаться, сближаться) — это «буржуазная» теория, согласно которой экономические, политические, идеологические различия между социализмом и капитализмом постепенно стираются, что ведет, в конечном счете, к синтезу (интеграции) двух систем¹. Инициатором теории сближения двух систем был в 50-е годы XX столетия американский социолог П. Сорокин, считавший, что в результате сложения «положительных ценностей капитализма и коммунизма» образуется интегральный тип общества, свободного от недостатков каждой системы. Разработкой проблем конвергенции занимались известные ученые Р. Арон, А. Пергсон, Дж. Гелбрейт, М. Дюверже, Я. Тинберген. В СССР ученые-экономисты ограничивались лишь критикой теории конвергенции.

Следуя за сторонниками конвергенции, капитализм второй половины XX столетия и социализм развивались по направлениям к их сближению, сцеплению, в том числе путем проникновения элементов и механизмов капиталистических рыночных отношений в системы социализма, а также заимствования капитализмом элементов социализации экономики и общества. В результате этих процессов ожидалось создание единого мира — новой интегрированной системы, которая, по мнению ее апологетов, должна была стать единственной гарантией избежания мировой ядерной катастрофы². Существовало несколько направлений теории конвергенции, различающихся механизмами процесса конвергенции. Представители «рационалистической школы» утверждали, что оба общественных строя сближаются путем «взаимопроникновения форм и систем собственности». Сторонники «технологической школы» утверждали, что слияние двух систем произойдет в результате одинакового воздействия на них научно-технического прогресса в условиях постиндустриальной эры и формирование нового общего общественно-технологического

¹ Дипломатический словарь: в трех томах. — М., 1986. — Т. II. — С. 74-75.

² *Galbraith J.K. Economics and the public purpose.* — Boston: Houghton Mifflin, 1973.

способа производства. Представители советской науки отвергали «буржуазные» концепции конвергентности, утверждая, что слияние двух общественных систем принципиально невозможно из-за классовых различий между ними¹. Реальные процессы глобализации и глобальных трансформаций последней четверти XX и первой декады XXI века стали периодом реализации теории конвергенции в форме неоконвергенции².

В эпоху глобализации и глобальных трансформаций теория конвергенции нашла свое практическое воплощение. Многие страны социализма Восточной Европы, Азии, Африки реально встали на путь реальной конвергенции — неоконвергенции в форме обратной трансформации от командно-административной экономики к рыночной экономике. Весьма специфичное направление неоконвергенции демонстрируют Китай, Вьетнам, Монголия и другие страны Азии, сохраняющие социалистическую ориентацию, но приоритетно развивая рыночные глобально конкурентные экономические системы. Лидерами такого типа конвергенции — неоконвергентности «с китайской спецификой» является Китай, который к 2025 г. займет первое место в мире по объему ВВП. Тем не менее позиции глобально-доминирующего лидера сохраняют за собой США, опирающиеся на превосходство технологических и институциональных систем Запада.

Современные глобальные геостратегические доктрины США наиболее рельефно представлены в работах З. Бжезинского. Новая геостратегическая доктрина З. Бжезинского «Strategic Vision» (2011) вызвала значительный и вполне обоснованный интерес в мире³. Развивая свои геополитические концепции, суть которой в апологетике доминирующей и лидирующей роли Америки в условиях многополюсности и бесполюсного хаоса мирового развития, автор модернизировал свою доктрину в направлении более

¹ *Иванов Г.И.* Социальная сущность теории конвергенции / Г.И. Иванов — М.: Политиздат, 1975. — 245 с.; *Петровский В.Ф.* Американская внешнеполитическая мысль. Критический обзор организации, методов и содержания буржуазных исследований в США по вопросам международных отношений и внешней политики. — М.: Междунар. отношения, 1976. — 336 с.; *Дробан А.Т.* О различных тенденциях внутри теории конвергенции / Современные буржуазные теории о слиянии капитализма с социализмом. — М.: Прогресс, 1970. — 457 с.

² *Белорус О.Г.* Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О.Г. Белорус // *Економічний часопис-XXI*. — 2013. — № 11-12 (1). — С. 3-7.

³ *Brzezinski Z.* Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2012. — 224 p.

сбалансированного подхода и учета интересов не только США и Запада с Севером, но всех основных участников глобального развития. Стратегический выбор для Америки, сделанный З. Бжезинским, — глобальное лидерство и отказ от глобальной гегемонии, а не силовое доминирование — являются вполне обоснованным¹. Но весь вопрос в том, куда поведет мир глобальная лидирующая Америка в XXI веке? Как известно, миром правят интересы и прежде всего экономические. Ответ на вопрос о том, какими политическими и экономическими интересами будут руководствоваться Америка в условиях нового этапа глобализации и формирования постиндустриального обществотехнологического уклада глобального типа — технотронно-интеллектуального уклада, очевиден — своими национальными и глобальными интересами. Этот вопрос не нашел полного ответа в доктринах З. Бжезинского и других западных геополитиков и геостратегов. В то же время глобальный социальный запрос на такие ответы стремительно растет. Есть какие-то веские причины в том, что такой именитый геостратег, как З. Бжезинский не дает своего глобального прогноза будущего развития, хотя и выдвигает положение о том, что в условиях общего упадка Запада нужна глобальная власть (управление), а глобальным лидером должно быть глобальное государство. Только Америка, с ее могуществом и отрывом в развитии, может, по З. Бжезинскому, стать таким глобальным государством и только в этом случае она может выполнять роль глобального лидера XXI века. Альтернативой постамериканскому глобальному лидерству данному автору видится глобальный хаос. Ни Китай, ни Индия, ни другие мирового масштаба страны не в состоянии взять на себя роль глобального государства — глобального лидера. Нам кажется, что З. Бжезинский существенно недооценивает ЕС как наиболее мощное интеграционное межгосударственное объединение с глобальными интересами и влиянием, тяготеющее в своей эволюции к конфедерации и расширению, стремясь к статусу наиболее мощного экономического объединения мирового масштаба, которое неминуемо достигнет статуса ведущего глобального центра силы. Объединенная Европа реально ставит на повестку дня вопрос о создании Объединенных Штатов Европы, решение которого в начале XX века многим мировым лидерам (В. Ленин) казалось имперской утопией.

¹ Brzezinski Z. The Choice: Domination or Leadership. — New York, 2004. — 453 p.

Внимательное прочтение прогнозов стратегических исследований З. Бжезинского показывает, что он видит будущую постиндустриальную мир-систему такой, в центре которой будет стоять Америка как единственное глобальное государство и глобальный лидер, вокруг которого на соответствующих уровнях будут создаваться глобальная система с подсистемами Глобального Запада, Глобального Севера. Рангом ниже, согласно упомятому прогнозу, будут стоять Глобальная Евразия, Глобальная Азия, Глобальный Восток. Особого внимания заслуживает концепция интегрированного Большого Запада. По замыслу З. Бжезинского, Глобальный (Большой) Запад должен включать так же все постсоветское пространство (с Россией и Украиной), а также евразийскую Турцию, азиатские Японию и Южную Корею. Такое глобальное геополитическое и геоэкономическое построение, контролируемое Америкой как глобальным государством и глобальным лидером, стало бы ничем иным, как новой глобальной империей XXI века. Инициатору такого построения мира представляется, что только глобальная империя Запада может обеспечить существования Нового стабильного и кооперативного Востока (включающего и Азию). По З. Бжезинскому, если Америка откажется быть глобальным лидером, то уже через несколько десятилетий мир ожидают потрясения глобального хаоса. Только Америка может «конструктивно устроить» растущий глобальный статус Китая, гарантируя поэтапное создание там «универсальной демократической культуры». Только Америка, создавая Объединенный Запад, может гарантировать, что Россия не «абсорбирует» Украину и не возродит свои имперские амбиции, а будет «сосредотачиваться» на интеграции в европейские системы и структуры. В итоге автор этой глобальной геостратегической доктрины выражает уверенность, что Америка способна быть лидером и локомотивом создания нового глобального порядка XXI века.

Геостратегия Нового глобального (мирового) порядка строится на базе того, что ныне Америка является единственной самой мощной и самой демократической державой мира. Она останется в этом статусе, по мнению З. Бжезинского, на протяжении как минимум всей первой половины XXI века. Если Китай и обгонит Америку по общему объему ВВП/ВНП, то тем не менее он останется страной развивающейся, с низким ВВП на душу населения и низким уровнем жизни своих граждан.

Трансформационно-транзитивные страны Центральной и Восточной Европы на нынешнем этапе в своих национальных стратегиях и реальных политических процессах и проектах будут демонстрировать растущее стремление к интеграции в европейские и глобальные системы и структуры. Среди всех постсоветских стран особую заинтересованность в мире вызывают развитие отношений между Россией и Украиной как двумя главными восточноевропейскими странами.

С первого дня после распада СССР Россия строит свои отношения с Украиной с позиции силы, экспансии и давления. Стремление России восстановить свой великодержавный статус путем контроля на постсоветском пространстве, силовой интеграции постсоветских республик и создания на этой базе новой «мягкой империи» терпят фиаско. Применяемые почти четверть века Россией по отношению к Украине стратегии «Украинского фронта», «Последней битвы за Украину», «Русского мира» и др. оказались безуспешными. Применение средств торговой войны, бизнес-экспансии в Украину, информационных и газовых войн и другие явно стали контрпродуктивными. Понятны причины и мотивы России. Сегодня, как никогда ранее, подтверждаются научно-прогнозные выводы З. Бжезинского о том, что без Украины Россия — не более чем региональная держава, а с абсорбированной Украиной самая слабая Россия стала бы державой мирового уровня¹.

Как пишет известный российский экономист М. Делягин, новый российский империализм, как разновидность евроазиатского глобализма, вошел в стадию глубокого кризиса. Европа и мир выступают против возрождения российского империализма. В условиях, когда удельный вес России в мировом ВВП/ВНП демонстрирует тенденцию к снижению до 1 %, попытки восстановить империю кажутся нереальными, хотя игнорировать их никак нельзя. Поэтому нельзя исключать отказа Украины от внеблоковости и поэтапного присоединения к НАТО, поскольку на нынешнем этапе глобального развития безопасность национального развития напрямую зависит от интеграции Украины как трансформационно-транзитивной страны в системе коллективной безопасности и в высококонкурентной интеграционной системе Европейского Союза.

¹ *Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2012. — 224 p.; Brzezinski Z. Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives / Z. Brzezinski — New York, 1998. — 305 p.*

1.7. Стратегические императивы рыночной трансформации транзитивных стран

Процессы и события мирового масштаба, особенно последних лет, убеждают, что эскалация глобального экономического кризиса надолго стала главной сутью нынешнего этапа мирового развития. Ведущие авангардные страны Запада и прежде всего США и страны ЕС являются мощными генераторами кризисных процессов. Нынешняя стадия глобального кризиса крайне осложнена глобальной монополизацией производства, процессами тотального сверхпотребления и небывалого наращивания государственных долгов всех западных стран. Западные общества сверхпотребления в долг («купи или плати») в круге «золотого миллиарда» столкнулись в глобальной конкуренции с азиатскими обществами сверхпотребления. Китай, Япония, «юго-восточные тигры» успешно вытесняют западные страны с мировых рынков.

Китайский «ветер с Востока» уже довлеет над «ветром из Запада» и России. Возник феномен обратной гегемонии Востока над традиционной гегемонией Запада.

Восточноевропейские страны, не интегрированные в состав ЕС и НАТО, и особенно Украина, и Россия переживают двойной усиленный кризис. С одной стороны, они стали «полноправными», но не полноценными участниками всех фаз и всех волн глобального экономического кризиса. А с другой стороны, они переживают невиданные в истории человечества кризис и потрясения обратной трансформации тоталитарной экономики советского типа в рыночную экономику без предыдущего восстановления и полномасштабного развития рыночных институтов. Вместо рыночной, социально-ориентированной экономики в постсоветских государствах создана лишь декоративная, псевдорыночная экономика грабительского дикого капитализма в интересах олигархии семейных кланов, которая быстро сформировалась. Трагедия России и Украины заключается в том, что их национальные олигархаты были созданы под эгидой и в интересах руководителей этих государств. Руководителей, которые за короткое время превратились из «слуг народа» в миллиардеров,

* Публікується мовою оригіналу.

которые имитируют (симулируют) заботу о народе, а на самом деле защищают и приумножают семейные капиталы. К сожалению, новые независимые государства не смогли выработать и ввести в действие эффективное специальное антиолигархическое законодательство.

Это одна из причин тотальной коррупции в этих странах, на вершине которой находятся главы государств и их «семьи» в широком смысле слова. Государственная коррупция порождает тотальную коррупцию в обществах России и Украины. Коррупция превратила общества России и Украины в критические, хронически кризисные, большие общества. Финансово-экономическая коррупция тесно переплелась с политической коррупцией, и порочный круг замкнулся. Олигархат захватил власть, новые независимые страны вошли в зону номенклатурного кризисного развития. Экономическая демократия подавлена. Верховенство права и справедливость отсутствуют. Политический и социальный солидаризм творцов новых независимых государств не сложился из-за потери доверия и апатии. Контрбаланс власти — оппозиция — заблокирован. Многократно одураченные избиратели пассивно молчат. Но социальное напряжение нарастает и уже доведено к границе социального взрыва.

Пораженные неизлечимой болезнью личного обогащения руководители власти самопарализованы и не способны снимать социальное напряжение и обеспечивать прогрессивное социально-экономическое развитие. Примеры социально-ориентированных государств их ничему не учат. Так, например, им и в голову не приходит направлять часть средств, вырученных от экспорта зерна, металла, угля, нефти, газа, железной руды, лесоматериалов, для распределения среди граждан, как это делается в Норвегии или Саудовской Аравии. В то же время они никогда не останавливаются перед повышением налогов, тарифов ЖКХ и выискивают все новые налоги и сборы, такие, например, как преславетый налог на обмен валюты, как будто бы этот обмен создает добавленную стоимость.

По примеру крупнейших западных государств правительства транзитивных государств, особенно России и Украины, пошли на сращивание с наибольшим национальным бизнесом и превратились в правительства миллиардеров и миллионеров. Одновременно с этим крупный бизнес захватил критическую массу депутатских мест в парламенте и взял под свой контроль судебную

власть и правоохранительные органы. Усиливается формирование тоталитарных режимов олигархата, главной заботой которых являются обслуживание финансово-экономических и политических интересов крупных корпораций. Действует формула «Деньги — власть — деньги плюс».

Эта правительственная защита крупнейших корпораций граничит с преступлением и является финансовой базой государственной коррупции. Например, правительство Украины легко списывает миллиардные долги корпораций и в тот же время продает населению природный газ не по внутренним ценам, а по ценам экспорта. Парламент принимает законы в интересах крупнейших корпораций, которые используют свое бизнес-парламентское большинство. Ассигнования государственных бюджетов также распределяются под давлением крупных корпораций. В то же время малый и средний народный бизнес, который мог бы давать до 70 % ВВП, задавлен налогами и поборами чиновников и дает лишь 12-15 % ВВП.

Складывается впечатление, что крупнейшие корпорации России и Украины благодаря их монопольному характеру и защите со стороны олигархических правительств процветают даже в условиях перманентных внутреннего и глобального кризисов. Миллиардеры-нувориши, особенно «члены семей», даже во время острейших фаз кризиса увеличивают свои активы на миллиарды долларов ежегодно, перекадывая все бремя кризисных ударов на простых граждан. В этом заключается одна из причин того, что с точки зрения политической экономии экономический кризис автоматически превращается в социальный и гуманитарный кризис, а бывшие сверхразвитые страны — Россия и Украина — в страны с беднейшим в Европе населением и с предельно низким уровнем глобальной конкурентоспособности. Несмотря на демагогические правительственные заклинания о «стабилизации» и «успешном» развитии, на то, что о масштабах реальной кризисной катастрофы в таких странах, как Россия и Украина знают лишь некоторые, в обществах этих крупнейших транзитивных стран зреет убеждение, что их «транзитируют в пропасть» и что бизнес-правительства завели свои страны в фазу неуправляемого социально-экономического обвала. А отсюда и ожидание того, что новые волны глобального кризиса будут все более разрушительными, поскольку ни России, ни Украине уже не удастся спрятаться под волнами глобальных кризисов. Более того, эти

страны, в силу своей крайней экономической ослабленности и отсутствия защитных антикризисных, кризисных и посткризисных стратегий и механизмов, первыми впадают в глобальный кризис и последними выходят из каждой ее фазы. Отказ МВФ предоставлять Украине новые стабилизационные, поддерживаемые кредиты — весьма плохой сигнал. Внезапно выставленный газовым глобальным монополистом России «Газпромом» «штраф» Украине в сумме 7 миллиардов долларов США и долгий отказ России нормализовать экспортную цену на газ и тарифы на его транспортировку Украиной к Европе свидетельствуют о начале новой волны кризиса и трансевропейской газовой войны. А объявленные правительством Украины планы ликвидации «Нафтогаз Украины» как государственной корпорации и приватизация его частей олигархами говорит о новой попытке перекалывания кризисных стрессовых нагрузок бизнеса на плечи граждан.

В среде крупного бизнеса России и Украины и в правительственных сферах паразитически прижилась философия того, что материальное производство — это удел слабых, отсталых стран, а развитые и передовые страны должны заниматься финансовыми спекуляциями на биржах, вывозом капитала, делать кредиты из кредитов и вырабатывать бумажные, электронные деньги, наращивать долги. Эта философия и политэкономия глобального паразитизма губительна и преступна для России и Украины. Без собственного производства «железа» — машин, цемента, энергоносителей и т.п. — они могут превратиться в слаборазвитые государства. Украина и Россия от тотальной деиндустриализации, то есть промышленного опустошения, понесли потери, которые превышают затраты от военных разрушений, что привело к тотальной бедности населения.

Попытки и реальные шаги крупного бизнеса России и Украины развивать виртуальную спекулятивную финансовую экономику вместо реальной, идти дальше по пути деиндустриализации, вывоз национального капитала в офшоры являются ошибочными, антинародными и преступными. Правительства, позволяющие крупным олигархическим корпорациям сверхэксплуатацию своих народов, рано или поздно будут сметены. Государства и народы, которые сдались на милость глобальных ТНК и национальных олигархических бизнесов-империй, не имеют перспектив.

Несмотря на заверения руководителей и бизнес-лидеров авангардных и транзитивных стран, глобальный экономический кри-

зис, начавшийся в 2007-2008 гг., не закончился, а длится, приобретающая волнообразный и нециклический характер. Важное расхождение в характере этого кризиса в сверхразвитых странах (США) и их интеграционных структур, с одной стороны, и в транзитивных странах (России, Украине и др.) — с другой, заключается в том, что для первой группы — это кризис перепроизводства и сверхпотребления всех ресурсов, а для второй группы стран — кризис недопроизводства и недопотребления и сопутствующее ей падение относительного уровня глобальной конкурентоспособности и темпов развития. В результате такие страны, как Россия и Украина, которые в составе СССР были сверхразвитыми индустриальными государствами, которые занимали второе место в мире по объему промышленного производства, скатились ныне к уровню стран, которые развиваются, и так и не восстановили уровень промышленного производства ВВП 1990 года.

В чем же заключается причина такой драматической глобальной кризисной эскалации и эволюции и в чем причины такой обратной трансформации транзитивных стран, особенно бывших республик СССР, таких как Россия и Украина? В поисках ответов на эти сложные вопросы, которые определяют социальную судьбу народов, обратимся к ученым-классикам, теоретикам капиталистических кризисов, в том числе к таким корифеям политической экономии и социологии, как академик М. И. Туган-Барановский. Главный научный вывод в работах этого теоретика гениально прост — трансформация капиталистической системы в социалистическую не может осуществляться путем революционной кавалерийской атаки. Она может быть реализована только эволюционным реформаторским путем. Опыт многих нынешних стран — мировых лидеров, таких как Китай и Индия, которые из колоний превратились в локомотивы глобальной экономики за 50 лет эволюционного развития — наглядное этому подтверждение. В недалеком будущем Китай, Индия, Бразилия, очевидно, займут лидирующие позиции, а Россия и Украина могут остаться в статусе середнеразвитых или стран, которые развиваются. Все это дает нам достаточно оснований для некоторых новых научных и практических выводов.

1. Обратная трансформация социалистической экономической системы советского типа, командно-централизованной экономики государственного социализма с ее приматом советского традиционного индустриализма, сверхцентрализацией управления и

уничтожением народного предпринимательства и социальных материальных стимулов не может быть осуществлена путём очередной «революционной перестройки», «революционного прыжка» или «прорыва».

2. Обратная трансформация социалистической экономики в рыночную является многократно более сложным процессом по сравнению с революционным советского типа силовым становлением экономики государственного социализма, поскольку в постсоветских странах полностью была разрушена рыночная культура, рыночная цивилизация, рыночные институты и механизмы. На их воспроизведение нужно много лет, очевидно, десятилетия. Но без процесса их воспроизведения обойтись нельзя, через их воспроизведение нужно пройти всем государствам и народам транзитивных стран, особенно республикам бывшего СССР. При этом речь идет не просто о законодательном формальном декларировании, а о воспроизведении реальных рыночных институтов, жизнеспособных и конкурентоспособных в условиях все более жесткой глобальной монопольной конкуренции.

3. В тех бывших социалистических странах, которым удалось сохранить рыночную культуру населения (Польша, Чехия, Словакия, Венгрия), обратные рыночные трансформации прошли быстрее и легче, одолевая сложные проблемы конкурентной самозащиты от глобальных кризисов. Однако и для них эволюционный путь обратной трансформации — от командной государственной к рыночной экономике — оказался единственно возможным.

4. Задача обратной трансформации экономики бывших социалистических стран в рыночную экономику усложняется многократно еще и тем, что этим странам необходимые не просто рыночные декорации образца начала XX века, а построение современных, на уровне требований глобальной конкуренции рыночных институтов и структур XXI столетия.

5. В условиях кризисной глобализации мировой экономики бывшие социалистические страны встретились с огромным внутренним и внешним сопротивлением эволюционных рыночных преобразований, особенно относительно России и Украины — бывших сверхразвитых мировых конкурентоспособных государств.

6. Воспроизводство этих глобальных конкурентов авангардным странам — новым лидерам было не выгодно. Поэтому западные рыночные советники вместе с национальной олигархией умело направили трансформацию России и Украины по пути то-

тальной деиндустриализации, промышленного опустошения, физического разрушения многих тысяч предприятий. Их цель была очевидной — под видом рыночной трансформации пустить бывшие советские республики под откос бандитской злокачественной приватизации в промышленности, разрушить конкурентоспособные агропромышленные структуры и создать себе новые рынки сбыта и сырьевые придатки.

7. Проведение в России и в Украине грабительской «прихватизации» национального достояния было преступным ограблением народа, которое породило безработицу и тотальную бедность в прежде богатых странах, что, в свою очередь, привело к социальной деградации общества и к падению конкурентной способности стран. Россия и Украина надолго подсели или были подсажены на импортную иглу иностранных кредитов, превратившись из стран-производителей в потребителей (90 % потребительских товаров — импорт). В этот же время Китай превратился в ведущую мастерскую мира.

8. К числу главных отрицательных политических и социально-экономических последствий ускоренной силовой обратной трансформации экономики советского типа в псевдорыночную, без предыдущего восстановления действенных рыночных институтов, привело к полному подавлению малого и среднего бизнеса как эффективных форм народного предпринимательства. Именно экономическая самостоятельность и хозяйственная инициатива народа должны были стать парусами обратной рыночной трансформации экономик России и Украины. Однако этого не произошло, хотя руководители России и Украины знали, что до 70 % ВВП США, Великобритании, Японии, Германии и других авангардных стран приносит именно малый и средний бизнес. Интересы крупного капитала возобладали над интересами народа. Вместо социально-ориентированной экономики в России и Украине была создана экономика личной наживы для национальной олигархии и семейных кланов. Около 20 семей в Украине захватили свыше 80 % национального достояния. За этим закономерно следовали тотальная государственная коррупция, угроза диктатуры, имущественное расслоение и социальная деградация общества, что угрожает распаду новой государственности, подрыва суверенитета.

9. За два первых десятилетия суверенитета в России и Украине «самосоздался» новый класс — олигархат. Началось невидан-

ное сращивание большого бизнеса с властью. Крупный бизнес пришел в исполнительные и законодательные структуры и захватил их. Реальной властью в России и Украине стала «власть денег», которая подмяла под себя силовые структуры и суды. Выборы через подкуп избирателей и фальсификации переросли в издевательство над народом. В парламенте Украины большинство народных депутатов — бизнесмены-миллионеры или их наемники. Нынешнее и предыдущее правительства действуют в интересах крупного бизнеса, а не народа. Отсюда рост внешних долгов государства и антинародные, предательские Харьковские соглашения. Россия и Украина превратились в страны с беднейшим населением в Европе. Что же делать? Этот вечный вопрос снова особенно остро встал перед народами России и Украины. Есть только два возможных варианта.

Первый — осуществить мирную народную революцию. Такая революция является отложенной через политическую апатию граждан. Нереальна она и в неповоротливой России. Остается эволюционный, реформаторский путь изменения власти через выборы. Главной предпосылкой является пробуждение народных масс, которое уже началось. Очень важно, чтобы народ сам возвратил себе и страну, и власть, и государство путем борьбы с олигархатом.

10. Угрожающим явлением, подрывающим развитие постсоветских государств, является массированный вывоз капитала из этих крайне обедневших государств на Запад. Ежегодно из России и Украины «крупный» бизнес вывозит без всякого налогообложения, соответственно, свыше 200 млрд и 70 млрд долларов США в оффшоры. Кроме того, бизнесмены низшего пошиба и «туристы» этих стран вывозят огромные суммы валюты. Эти процессы дополняются невиданными масштабами утаивания прибылей и коррумпированного уклонения от уплаты налогов корпорациями — монополистами крупного бизнеса. Вывоз мозгов, валюты и трудовых ресурсов превратились в новую специфическую форму эксплуатации независимых постсоветских государств со стороны государств-глобализаторов. В итоге, кризисные процессы обратной рыночной трансформации этих государств крайне усложняются ударными волнами перманентного глобального кризиса. Крайне ослабленные хроническим кризисным внутренним развитием постсоветские государства первыми входят в зону очередной фазы кризиса и последними из нее без-

успешно стараются выйти, так и не восстановив уровень развития своей экономики 90-х годов прошлого столетия. Приватизированные олигархатом постсоветские государства не выполняют свою главную миссию защиты национальных интересов — повышение благосостояния граждан. Эти государства оказались неспособными обеспечить рост эффективности объединенной работы своих народов и интеграцию своих экономик в глобальные и региональные интеграционные структуры. Олигархические власти России и Украины директно и индиректно согласились с неуклонным падением глобальной конкурентоспособности своих экономик, допустили тотальное промышленное опустошение своих стран, невиданные для России и Украины безработицу и бедность почти 80 % своих граждан.

11. Среди многих причин экономической и социальной деградации России, Украины и других постсоветских государств и отбрасывания их в развитии на десятки лет назад, особое место занимает полное отсутствие создания мобилизационных национальных стратегий развития долгосрочного характера. Власть постсоветских стран десятилетиями ведет себя как временная, заинтересованная лишь в участии в бизнесах-проектах и «горячих» нефтегазовых деньгах. Больше того, всякие законодательные предложения сразу же блокируются. Так, в парламенте Украины за последние 15-20 лет были заблокированы правительственным парламентским большинством десятки законопроектов, которые касаются защиты национальных интересов, долгосрочной национальной стратегии развития, антикризисных программ. Никаких серьезных стратегических программ нынешнее правительство Украины не разработало и даже не старается разработать. Вся стратегия и политика бизнес-правительств сводятся к бесперывному изменению Конституции Украины «под себя», законов и юридических кодексов — в своих интересах.

12. Кризис нынешней западной цивилизации сверхпотребления стал реальной действительностью. Появилось много «пророчеств» западного и глобального апокалипсиса как следствие полного саморазрушения глобальной империи бумажного доллара. Как в США, так и во всем мире все чаще задают вопрос: «Когда погибнет Америка?». «Почему погибнет Америка?» Что случится с другими странами, особенно долларозависимыми и транзитивными государствами, такими как Россия, Украина и другими постсоветскими государствами? Зная Америку в качестве первого

Посла Украины в этой великой стране, а также по научной и дипломатической работе в другие годы, склонен считать, что Америка не погибнет и не исчезнет с политической сцены мира, а очевидно, просто уступит свое доминирующее лидерство и роль глобального гегемона другой стране (возможно, Китаю), или объединению стран (возможно, ЕС), или возможному Азийскому союзу стран (АСС) во главе с Китаем и Японией. Такое объективное и неминуемое изменение мирового лидера несет новые стратегические угрозы всем странам и в том числе, а может в особой мере — транзитивным постсоветским. В отличие от многих других государств постсоветские страны (Россия, Украина и прочие) вконец ослаблены политически, экономически и социально. Здесь не завершен процесс внутренней интеграции: экономической и политической. Они не смогли интегрироваться в мощнейшие защитные интеграционные системы типа ЕС. Уничтожив свои промышленные и аграрные системы в результате грабительской приватизации в интересах кучки семейных и криминальных кланов и деградировав за уровнем глобальной конкурентоспособности к крайней степени падения на очень длинный период, а возможно, навсегда, они превратились с мировых производителей и локомотивов развития в пассивных потребителей импорта и кредитов из зарубежных стран Запада и Востока. И Запад, и Восток не заинтересованы в восстановлении мощных конкурентов в лице бывших советских республик. Особенно это касается России и Украины, которые невольно превратились в «больных людей и бедных родственников» как Европы, так и Азии, несмотря на огромные потенциалы.

13. Для того чтобы остановиться в сумасшествии самообогащения хотя бы на краю пропасти, руководителям новых современных государств транзитивного типа нужно решить следующие морально-политические задачи. Первая — служить народу и государству, а не «золотому теленку» и себе. Вторая — понять, что нужно народу, и объединять весь народ, создавая особую мощь, второе дыхание и синергию объединенного всенародного труда. Третья — учиться тому, как другие, ранее отсталые, бесправные колонии стали в кратчайшие сроки мощными странами, с высоким уровнем жизни народа. И достигли они этого вопреки всему — кризисам, конкуренции, исходной бедности и вражескому окружению. Вот лишь некоторые примеры — Китай, Индия, Япония, Малайзия, Бразилия, Гонконг, Сингапур. Есть и бо-

лее близкие европейские примеры: Франция, Испания, Италия, Великобритания, Австрия, Германия, которые будто Феникс восстанавливались из исторических разрушений. Секрет этих стран — в последовательном культивировании экономической демократии в форме всенародного предпринимательства. И, если хотите, демократической диктатуры справедливости и законности.

14. Бывшие сверхразвитые в промышленном, научно-техническом и аграрном секторах транзитивные страны, такие как Россия, Украина и пр., в жестких конкурентных условиях мир-системы глобализма все еще имеют особую нишу и особое направление развития. Суть его — в неоиндустриализации и неоконвергенции этих стран и последовательной интеллектуализации всех секторов и направлений социально-экономического развития. Реиндустриализация экономики на новой, научно-технической основе — это критический путь для стран, которые сохранили наибольший научно-технический персонал и мощнейшую систему университетского образования. Для решения этой наибольшей стратегической задачи нужно поставить развитие науки и технологий на стимулирующую рыночную основу. Начинать нужно из неотложного создания хозрасчетных объединений университетов, факультетов и кафедр с научно-исследовательскими институтами РАН и НАН Украины.

Следующий этап — перевод государственного финансирования НИР и НИОКР на заказно-договорную систему с правительством, ведомствами и бизнесом. Не следует исключать создание учебно-научных учреждений, которые базируются на коллективной и частной собственности. Правительства должны прекратить практику уничтожения науки и дискриминации оплаты труда в секторах науки и образования. Научная продукция, как особый глобальный товар, должна иметь свой, национальный, рынок с выходом на глобальные рынки и соответствующие рыночные цены. Транзитивные страны должны иметь современные патентные системы и гонорарные системы оплаты научных и учебных изданий. Это будет стимулировать результативность научных исследований. Каждый ученый должен работать преподавателем в том или другом университете, так как передача новых знаний молодым поколениям специалистов — главное направление внедрения достижений науки и техники. Объединение университетов и НИИ должно стать формой интеграции производства и потребления знаний.

Исследуя работы классика политэкономии академика М. И. Туган-Барановского, открываешь новые грани будущей эволюции мир-системы глобализма и убеждаешься в возрастающей силе прогнозно-прикладной функции науки. В этом смысле глобальная политэкономия призвана сыграть особую роль антикризисного и кризисного лоцмана. Практика убеждает, что, несмотря на объективный характер экономических кризисов, они в значительной мере являются рукотворными, поскольку и национальные, и глобальные экономические модели создаются бизнесом и бизнесменами в силу их финансово-экономических интересов. Об этом убедительно писал профессор М. И. Туган-Барановский. Сегодня, когда мировая экономика реально превратилась в глобальный бизнес, господствующая модель экономики тотальной наживы кучки бизнесменов-миллиардеров стала реальной угрозой безопасному развитию мира. А поскольку нынешние руководители правительств и государств транзитивных государств книг по политической экономии не читали и не читают, возникает социально-общественный императив и «заказ» на то, чтобы предложить им и «иже с ними» хотя бы некоторые прогнозные сценарии новой глобальной политической экономии — политэкономии мир-системы глобализма в качестве ориентира в процессах будущего развития. Что касается специфики развития транзитивных стран, таких как Россия, Украина и других республик бывшего СССР, то давно назрела необходимость создания для них своего научно-прогнозного международного института, Киевского клуба. Очевидно, что НАН Украины могла бы взять на себя роль его основателя. Сегодня как некогда актуальным выдается создание кафедр глобалистики во всех университетах Украины для вооружения будущих специалистов новыми знаниями о мировом развитии. Это одно из важных направлений объединения академической и университетской науки. В связи с необходимостью расширения и углубление исследований в области глобалистики и глобальной экономики НАН Украины призвана создать Международную ассоциацию (академию) глобалистики и Институт глобалистики для разработки теории и политэкономии мир-системы глобализма и прогнозов развития глобальной экономики для разработки национальных антикризисных и посткризисных экономических стратегий, так как будущее глобальное и национальное развитие будет происходить в перманентно кризисных условиях.

Новому глобальному миру нужны новые глобальные стратегии развития. Этот вывод подтверждается и прошлым опытом, и объективной оценкой новых угроз глобальному безопасному развитию. Начатые в этой области исследования уже заложили первые начала теории безопасного глобального развития¹. Хотя еще и не дали окончательных ответов и решений глобальных проблем. Становится очевидным, что на решение этих проблем понадобятся объединенные усилия всех государств в течение многих десятилетий XXI века. Но суть нынешнего глобального императива заключается в том, что откладывать решение глобальных проблем стало невозможным. Человечество достигло «точки невозвращения» в дезинтеграционном, пронизанном экономической наживой глобальном развитии. Сформированный глобальный рынок интенсивно формирует ядро мир-системы глобализма. В соответствии с результатами исследований Цюрихского университета (2012 г.) в этом ядре глобализма интегрировано около 43 тысяч крупнейших корпораций. Но 1000 корпораций реально принадлежит глобальная экономика, а 20 % корпораций владеют 80 % мирового богатства.

В процессе научной разработки глобальных стратегий развития исходным пунктом является оценка нынешней ситуации мирового развития, которая может открыть пространство для изготовления «карты дорог» в общее глобальное будущее. Сутью современного этапа развития является глобальный экономический кризис. В случае транзитивных стран (Россия, Украина и пр.), он имеет особенно сложный характер и особенно тяжелые последствия в связи с невиданными в истории человечества обратными трансформациями от командных централизованных государственных нерыночных экономик к рыночным моделям экономик. Наиболее сложной проблемой этих стран являются восстановления рыночной культуры и цивилизации и преодоление тотального господства и всевластия олигархических монополий, которые захватили государственную власть в транзитивных странах.

Тотальная монополизация экономики транзитивных стран олигархами, подавление народного предпринимательства и демократической экономической самостоятельности, государствен-

¹ Глобализация и безопасность развития / О.Г. Белорус и др.; науч. ред. О.Г. Белорус; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и международных отношений, Киев. нац. экон. ун-т. — К.: КНЭУ, 2002. — 789 с.

ная коррупция ведут к самоизоляции транзитивных стран, блокированию притока иностранных инвестиций, к технологической деградации и промышленному опустошению — деиндустриализации. Ведущие транзитивные страны — раньше индустриально сверхразвитые Россия и Украина — превратились в глобальные лаборатории отрицательного опыта экономического развития. Очень важно объективно оценить нынешнюю и будущую картины развития этих стран в условиях кризисного развития мир-системы глобализма. Суть нынешней экономической ситуации России и Украины определяется простым постулатом: «Кризис непрерывно возвращается». Точнее было бы сказать: «Кризис не проходит». Потому, что в этих странах глобальный кризис накладывается на внутренний экономический кризис, который стал хроническим. Эскалация волн глобального экономического кризиса превращает национальные экономические кризисы в России и в Украине в перманентные хронические кризисы, превращая бывшие сверхразвитые страны в отсталые страны, которые обречены на модели догоняющего развития. Эти государства постепенно превращаются в сырьевые приатки авангардных стран. Сырьевые модели развития экономик России и Украины себя давно исчерпали. По М. Делягину, Россия неизбежно катится к экономической и политической пропасти. Усилия руководства России по стабилизации и консервации, догоняющие модели развития являются контрпродуктивными. И в России, и в Украине нужна рассчитанная на 25-30 лет стратегическая программа реиндустриализации или неоиндустриализации. Причем она должна быть глобально ориентированной и неоконвергентной. Успешная реализация таких национальных программ может стать реальной лишь при равноправном взаимовыгодном сотрудничестве суверенных стран, при объединении их экономических потенциалов и интеллектуальных ресурсов. Для этого придется отказаться от любых попыток давления, силовых политических приемов, «газовых войн», навязывание надгосударственных институтов, втягивание в структуры, которые разрушают и подрывают государственный суверенитет.

Миф о глобальной газонефтяной империи России лопнул. Ресурсы и потенциалы этой искусственной экономической системы полностью исчерпаны. Даже в «удачном» 2011 году, когда произошло резкое, почти 40 % подорожание мировых цен на нефть, это не дало значительного прироста ВВП, а прирост ВВП России

упал с 4,3 % (2011 г.) до 3,5 % (2012 г.) с неуклонным угасанием в будущем. Промышленный рост России замедлился с 8,2 % в 2010 г. к менее чем 3 % в 2012 г. По М. Делягину, происходит солидарное нежелание государственной бюрократии и олигархата России стать на путь мобилизационного развития. Их «труба кормит». Тотальная коррупция и своеволие олигархата в России сломали позвоночник экономике. Она уже не может дать даже минимально приемлемый рост в 5,5 %. Этого минимально приемлемого роста экономики России не будет уже никогда. Экономические потрясения 1998 года, глобальный кризис 2008-2009 гг. продолжают отрицательно влиять на экономическое и социальное развитие России.

Ничуть не лучше, если не хуже, экономическая ситуация и перспективы развития Украины. За годы независимости вместо построения качественной новой глобально ориентированной экономики здесь создали семейно-олигархическую экономику крупного бизнеса, который захватил свыше 80 % народного богатства. Как и в России, 80 % населения Украины едва выживает. Страна находится на грани нового социального взрыва. Нарастает угроза внешней изоляции и преобразования Украины в страну навсегда утраченных шансов прогрессивного развития. Главнейшую причину украинской трагедии видим в потере государством своей роли, в неспособности соединить принципы частной собственности и предпринимательства с сильным государственным регулированием уклонении от неоконвергенции.

Политекономические концепции Туган-Барановского не потеряли своей актуальности и сегодня. Особенно те, что касаются новых явлений и закономерностей развития капитализма, объективного характера циклических кризисов перепроизводства, концентрации и монополизации капиталистического производства, невиданного усиления роли банков и банковского капитала, усиление власти финансовой олигархии. Исследуя закономерности развития капитализма как экономической системы ученый вплотную подошел к определению исторической миссии и судьбы капитализма, спрогнозировав его превращение в глобальную капиталистическую мир-систему. В этом он продвинулся дальше К. Маркса, разработав собственную теорию капиталистических экономических кризисов и теорию рыночных конъюнктур. Углубляя исследование эволюции капитализма как экономической системы, профессор М. И. Туган-Барановский стал на путь конс-

труктивного, системного пересмотра экономической теории Маркса. После публикации своей работы «Основная ошибка абстрактной теории капитализма Маркса» (1899 г.) в письме к Г. Плеханову он писал: «Я глубоко убежден, что поддержать марксизм можно только его критикой и дальнейшим развитием»¹. Ортодоксальные марксисты-догматики (В. Ленин) восприняли в штыки научные концепции Туган-Барановского. В отличие от Туган-Барановского, В. Ленин считал, что капитализм самотрансформируется в империализм, который станет «высшей и последней стадией развития капитализма». Эволюция капитализма и империализма в XIX и XX столетиях показала, что империализм не стал последней стадией развития капитализма, так как за ним последовала мир-система глобализма как новая, особая, стадия развития глобального капитализма и империализма. Для современных разработчиков теории и политической экономии мир-системы глобализма огромный вес имеют научные положения, представленные во всемирноизвестной работе М. И. Туган-Барановского «Социальная теория распределения»². Отталкиваясь от его теории распределения, мы приближаемся к формированию концепции глобального распределения и перераспределения как формы глобальной эксплуатации в XXI столетии в условиях мир-системы глобализма. Очевидно, что в недалеком будущем экономистам удастся создать законченную социальную теорию мир-системы глобализма.

Очень важно при этом не забывать, что мир-система глобализма по своей природе привносит сверхконцентрацию, чрезмерную монополизацию и глобальную эксплуатацию. Иными словами, привносит все признаки тоталитаризма, только уже на глобальном, всемирном, уровне. В известной работе «Социализм как положительное учение» (1918 г.) М. И. Туган-Барановский глубоко и всесторонне спрогнозировал социально-экономические следствия тоталитарной, централизованной системы будущего государственного социализма в России и предупреждал о крайней опасности ее внедрения. Чрезмерная централизация управления, тотальное огосударствление хозяйственной жизни, крайние ограничения экономической демократии, хозяйственной инициативы и самостоятельности граждан ведет к диктатуре, принужде-

¹ Туган-Барановский М.И. Основная ошибка абстрактной теории капитализма Маркса. — СПб, 1899.

² Туган-Барановский М.И. Социальная теория распределения. — СПб, 1913.

нию, к падению эффективности и конкурентной способности социалистической системы в сравнении с существующей капиталистической системой. «В неподготовленной социальной среде — предупреждал ученый, — социализм вместо того, чтобы стать царством свободы и общего богатства, должен будет стать царством рабства и общей убогости»¹. История полностью подтвердила это научное предвидение выдающегося ученого-интернационалиста. Его научная доктрина о кооперировании аграрного сектора выступала против национализации земли, обезземеливания крестьянства и принудительной коллективизации крестьянства советского типа². Вместо организации объединенной работы народа, стимулирования экономической инициативы и хозяйственной самостоятельности населения молодое социалистическое государство пошло путем огосударствления земли, раскулачивания крестьянства, создания колхозов крепостного социал-феодалного типа, которое привело к голодомору, социальной и трудовой деградации общества как в селе, так и в городе. История жестоко наказывает народ за догматический фанатизм и заинтересованные политические ошибки вождей революций. И сегодня пророчески верными становятся выводы Туган-Барановского о том, что в процессах как национальных, так и глобальных социально-экономических трансформаций невозможно отказываться от принципов стимулирующего объединения принципов государственного регулирования с принципом личного стимулирования.

«Современное общество, — утверждал М. И. Туган-Барановский, — не может обойтись без этого стимула хозяйственной энергии, которая в противном случае может угаснуть, что было бы равнозначным экономическому, культурному и вообще социальному упадку ...»³. Практика убеждает, что все дело сводится к нахождению и настойчивой поддержке рациональных соотношений и пропорций между государством и бизнесом, между властью и бизнесом. Экономика должна быть рыночной, но социально-ориентированной, а государство — социальным народным, а не олигархическим.

¹ Туган-Барановский М.И. Социализм как положительное учение. — СПб, 1918.

² Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. — М., 1916. — 2-е изд.; М., 1918. — 3-е доп. изд.; М., 1919. — переизд.; М., 1989.

³ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. — М., 1916. — 2-е изд.; М., 1918. — 3-е доп. изд.; М., 1919. — переизд.; М., 1989.

Исторический опыт XX века показал, что при любой форме рыночного хозяйства общество и такая его организация, как государство не могут быть рыночными, а должны оставаться социальными и все более социализованными. С другой стороны, этот исторический опыт убеждает, что любая коренная трансформация социально-экономических систем, в том числе и переход от капиталистической рыночной системы к системе нерыночной, социалистической, должна осуществляться постепенно, эволюционным путем. В другом случае неминуемые разрушения продуктивных сил «до основания», политическая и экономическая диктатура. А обратная рыночная трансформация требует еще более постепенного, поэтапного, эволюционного перехода с сохранением всех переходных форм и институтов. Каждое транзитивное государство нуждается в разработке и реализации долгосрочной стратегической программы обратного перехода к рыночной экономике с одновременной жесткой ориентацией на региональную и глобальную интеграцию и на переход к современным передовым интеллектуально-информационным системам производства технотронной эры. Эта чрезвычайно сложная задача. Успех ее выполнения и продолжительность трансформационного периода зависят от способности государства объединить народ на решение этой сложной исторической задачи. В связи с тем что почти четверть столетия суверенного существования транзитивных государств превратилась в период утраченных шансов и разочарований, нужно, очевидно, не менее двух поколений, чтобы Россия и Украина заняли достойное место в европейской и мировой семье народов. Верим в силы народного и глобального солидаризма.

1.8. Міжнародне підприємництво: трансформація в умовах глобальної системної кризи

Світова економічна криза знайшла прояв у широкому спектрі соціально-економічних явищ. Сектор малого бізнесу опинився у найтяжчому становищі, що пов'язано в основному з різким і глибоким падінням попиту і з погіршенням умов отримання

кредитів. У різних країнах рівень зниження обсягу продажів малих підприємств істотно розрізняється залежно від економічного розвитку і ступеня інтеграції цих країн у зовнішньоторговельну діяльність. Про стан малого бізнесу свідчить і різко збільшена кількість банкрутств: у США в 2008 р. збільшилася приблизно до 44 тис. (порівняно з 20 тис. у 2006р. та 28 тис. у 2007 р.) і продовжувала зростати в 2009 р.¹

Детермінанти функціонування сучасного міжнародного підприємництва в умовах світової кризи. До загальних негативних факторів, що впливають на діяльність малих підприємств, можна віднести зниження ліквідності, неплатежі, низьку інвестиційну активність. До специфічних факторів, своєю чергою, належать такі. По-перше, це різке скорочення доступу до додаткових фінансових можливостей і можливостей для інвестування. Незважаючи на те, що зараз залежність від банківського сектору і банківського фінансування малих підприємств на відміну від великих і середніх не є сильно вираженою, криза ліквідності в банківському секторі скоротила можливості банків для виділення додаткових кредитів малим підприємствам. Як правило, представники бізнесу в меншій мірі користуються кредитами для реалізації проектів з розширення бізнесу і створення нових виробництв. Суб'єкти підприємництва використовують кредити в основному для поповнення оборотних коштів, закупівлі товарів у великих виробників, оптовиків. Іншими словами, бізнес потребує короткотермінових і середньострокових кредитів. Однак банки, обмежені в своїх ресурсах через кризу, не можуть задовольнити попит з боку малих підприємств на отримання таких кредитів. При цьому більшою мірою вплив банківської кризи відчують на собі малі підприємства, що працюють з невеликими регіональними банками, які в даний момент мають найбільш значні складнощі з ліквідністю і вже не в змозі надавати кредити суб'єктам малого підприємництва.

Крім того, в умовах дефіциту коштів банки посилюють вимоги до позичальників, у тому числі піднімають процентні ставки за кредитами, що призводить до того, що не всі суб'єкти підприємництва, які бажають отримати кредит і мають відповідне забезпечення, можуть розраховувати на його отримання.

¹ *Іваній П.* Малий бізнес США в умовах кризи [Електронний ресурс] / П.Іваній. — Режим доступу: <http://elibrary.ru/download/26381661.htm>

По-друге, необхідно звернути увагу на високу залежність бізнесу від внутрішнього попиту. Даний фактор полягає в тому, що малий бізнес в основному орієнтований на задоволення потреб населення і підприємств, що діють в межах країни. Частка експортно-орієнтованих малих підприємств дуже низька. Зниження платоспроможного попиту на товари і послуги малих підприємств вкрай негативно впливає на діяльність бізнесу. Так, скорочення попиту призводить до скорочення оборотних коштів, що, у свою чергу, змушує підприємства урізати витрати за рахунок скорочення обсягу випуску продукції, скорочення штатів, припинення проєктів власного розвитку і розширення діяльності.

По-третє, для бізнесу (особливо у сфері роздрібно́ї та дрібно-оптової торгівлі, виробництва будівельних матеріалів) стає недоцільним використання при роботі з великими виробниками і постачальниками схеми «передоплата за продукцію — відвантаження продукції», оскільки через кризу ліквідності і ускладнення доступу до фінансових ресурсів підприємства не мають можливості залучати позикові кошти для закупівлі необхідних товарів. Це у свою черг, призводить до призупинення діяльності окремих малих підприємств, бізнес-процеси яких ґрунтуються на вказаній схемі.

По-четверте, кризові явища збільшили ризик припинення діяльності та навіть розпаду інфраструктури підтримки малих підприємств. Так, через скорочення активності малих підприємств та їх попиту на інформаційні, маркетингові, освітні та інші бізнес-послуги, які надаються організаціями інфраструктури підтримки, деякі з останніх припинили своє існування. При цьому продовжилася діяльність тільки тих організацій, які спеціалізуються на наданні малим підприємствам фінансових послуг, наприклад, мікрофінансових організацій, венчурних фондів, фондів прямих інвестицій, гарантійних фондів тощо. Саме ці інститути в умовах відсутності банківського фінансування стають єдиним джерелом позикових грошей для бізнесу.

По-п'яте, кризові явища провокують відхід у тіньовий сектор малих підприємств. В умовах відсутності коштів і платоспроможного попиту суб'єкти підприємництва змушені скорочувати масштаби діяльності. Щоб вивільнити додаткові кошти, багато підприємств мінімізують податкові витрати, докладають максимальних зусиль з економії витрат, у тому числі приховуючи власні доходи. При цьому в умовах існуючого податкового адмініст-

рування виникає й інший ризик: на малий бізнес може здійснюватися зайвий адміністративний тиск з метою збереження існуючого рівня податкових платежів від конкретних підприємств.

Сформована фінансово-економічна ситуація на глобальному та національному рівнях і як наслідок — вплив кризи на всі сторони життя, в тому числі на науку, технології, інновації та малий наукомісткий бізнес, визначають необхідність розробки в найближчий час комплексної антикризової і посткризової інноваційної стратегії України, що включає першочергові, середньо- і довгострокові заходи. Важливість зазначеної стратегії пов'язана з тим, що в даний час, як свідчить зарубіжний і вітчизняний антикризовий досвід, уявлення про причини, багатofакторний і непередбачуваний вплив і наслідки траєкторій кризи є досить заплутаними. Це призводить до фрагментарності у виборі антикризових і тим більше посткризових заходів.

Найчастіше антикризові заходи, що належать до науково-технологічної та інноваційної сфери, вважають вторинними, а антикризові заходи в соціально-економічному та банківському секторах, автомобільній промисловості, будівництві доріг — першочерговими. Проте в США, наприклад, у відомому плані Полсона, ставка багато в чому зроблена на інновації, створення нової національної платформи конкурентоспроможності XXI ст. і стимулювання ринкового попиту на інноваційну, наукомістку продукцію, тим самим об'єднуючи першочергові соціально-економічні антикризові та посткризові заходи інноваційного характеру в єдине ціле.

Інноваційна складова розвитку транзитивних країн. Одним з варіантів технологічного розвитку для України є так звана модель *доганяючого зростання* за аналогією з динамічно прогресуючими східноазійськими країнами, високі темпи зросту яких основані на успішній комерціалізації запозичених у західних країнах передових технологій. Дана модель передбачає стратегічний вихід країни на більш високий рівень розвитку і подолання розриву з найбільш розвинутими країнами світу. Головний акцент приділяється накопиченню власних ресурсів розвитку, перш за все поступовому формуванню інтелектуального капіталу (підготовці високопрофесійних кадрів) і розвитку сфери досліджень і розробок (від адаптації запозичених технологій до поступового створення власних). На цій основі відбувається збільшення експорту продукції, покращується його структура і розширюється при-

сутність країни на світових ринках. У результаті країна поступово підсилює свої економічні позиції і накопичує технологічний капітал для подальшого прогресуючого руху.

Не маючи достатнього досвіду промислового освоєння конкурентних технологій, виробництва конкурентоспроможної продукції, підтримання відповідності високим світовим стандартам, не володіючи необхідними фінансовими ресурсами, у тому числі для просування продукції під власними товарними знаками на світових ринках, Україна покладає великі надії на модернізацію через включення до інтеграційних процесів, здійснюваних наприклад, Європейським Союзом. У виробничому секторі реально це відбувається в основному по каналах проникнення західно-європейських багатонаціональних корпорацій у господарську систему країни шляхом субконтрактних відносин, різних форм прямих іноземних інвестицій, а також створення міжнародних стратегічних альянсів. В даний час, наприклад, на частку підприємств з участю іноземного капіталу припадає вже більше половини продукції, що випускається підприємствами в Чехії, Словаччині, Польщі і майже дві третини — в Угорщині.

В результаті інтеграційної політики ТНК (на прикладі країн Східної Європи) дійсно відбувається зростання продуктивності праці, збільшується частка виробленої на експорт продукції, підвищується рівень відповідності міжнародним стандартам. Так, в Угорщині рівень продуктивності праці на підприємствах з іноземною участю перевищує рівень продуктивності праці на національних підприємствах на 287 %, продуктивності капіталу — на 150 %, відношення експорту до обсягу продажів — на 260 %¹.

Якщо розглядати результати цього інтеграційного процесу через фінансові показники обсягів залученого капіталу, збільшення обсягів виробництва товарів і послуг, зростання доходів, то ситуація може здатися досить сприятливою. Але якщо аналізувати змістовну сторону процесу, оцінювати довготривалі перспективи сталого розвитку даних країн, то слід зазначити дуже серйозну проблему — це прихід на зміну зруйнованої технологічної системи, створеної в радянський період, технологічної системи, сформованої західноєвропейськими ТНК з одночасним скороченням можливостей для формування національної інноваційної

¹ *Бойко І.В.* Перспективи інноваційного розвитку східно-європейських країн // *Економіст*. — № 2. — 2005. — С. 78-82.

системи. За фасадом фінансових потоків, що надходять по лінії ТНК, відбувається процес системного заміщення національних взаємозв'язків тими економічними і технологічними взаємозв'язками, які сформовані в рамках ТНК. Фактично ТНК блокують всі входи і виходи процесів технолого-економічного розвитку цих країн.

З руйнуванням системи поділу праці між колишніми соціалістичними країнами сталося руйнування й науково-технологічної системи (яка мала переважно військово-орієнтований характер). В умовах трансформації основного попиту на науково-технологічні розробки, як відомо, пред'являють приватні компанії, що прагнуть підвищити комерційний ефект від їх впровадження у виробництво. Але, як показує досвід країн Східної Європи, в умовах домінування зарубіжних компаній в їх економіці попит на технологічні розробки ТНК переважно пред'являють у своїх країнах, тобто країнах походження капіталу. Більш того, в умовах поступового зсуву багатьох традиційних виробництв на Заході від застосування низьких технологій в галузь переважного використання високих технологій, в країнах Східної Європи та колишнього СРСР формується виробництво за низькими, застарілими, технологіями, що дозволяє ТНК продовжити їх життєвий цикл і відповідно збільшити комерційний результат на раніше освоєні технології.

В той же час слабкі позиції національних компаній, які, як відомо з практики інноваційного розвитку багатьох зарубіжних країн, повинні формувати попит на нові технології, сприяти розширенню та поглибленню сфери досліджень і розробок, сприяти створенню національних технологічних альянсів, обмежують можливості для розвитку інноваційних процесів на власній, національній, основі. Відбувається все більший розрив між дослідженнями, все ще здійснюваними в галузі фундаментальних розробок науковими організаціями та установами даних країн, і їх прикладним використанням для отримання комерційного результату приватними компаніями на ринку. Сфера прикладних досліджень в основному орієнтована на адаптацію тих технологій, які вироблені західноєвропейськими країнами, а дослідники фактично змушені імітувати західні технологічні розробки.

Залежність від імпорту технологій проявляється в тому, що транзитивні країни змушені ввозити навіть сировину і матеріали для того, щоб уникнути складностей, які можуть виникнути в разі

неякісних поставок з боку національних компаній. Все це свідчить про те, що відбувається практично повне заміщення технологічної системи приймаючих країн (від поставок матеріалів, технологічних компонентів та обладнання до виробництва і збуту кінцевої продукції) та їх інкорпорування в технологічні системи, створені ТНК. У довготривалій перспективі така системна залежність від західного капіталу може створити загрозу сталому розвитку економік транзитивних країн.

Отже, аналіз процесу поглиблення інтеграції транзитивних країн під впливом глобальних ТНК ставить під сумнів відповідність технологічної траєкторії цих країн так званому «наздоганяючому зростанню». Останнє передбачає поступове посилення технологічного потенціалу, створюваного на національній основі, початкове запозичення технологій, але під стратегічним контролем уряду в напрямі поступового підвищення власних національних абсорбуючих здатностей, а саме — поступового розвитку сфери досліджень і розробок, підготовки кадрів вищої кваліфікації, підвищення конкурентоспроможності національного господарства на світових ринках. Стратегія «наздоганяючого зростання» — це стратегія зростання економічної (і як наслідок — політичної) незалежності країни, стратегія переходу від стану залежного розвитку до стану впливу або навіть домінування на світових ринках (приклад — Японія). У випадку України, швидше за все, є висока вірогідність формування ситуації «відсталого аутсайдерського розвитку», коли руйнуванню піддається не тільки накопичений інноваційний потенціал, але навіть і самі національні системи, на основі яких може бути сформовано незалежний розвиток. Адже втрата національної інноваційної системи може являти собою втрату можливості для самопідтримуючого зростання.

Таким чином, національна технологічна система, основними компонентами якої є дослідний, інноваційний та адміністративний сектори, в транзитивних країнах практично зруйнована. Стрімко позбавляючись від тієї технологічної системи, яка була сформована в радянський період розвитку, дані країни потрапляють в залежність від технологічної системи, створеної транснаціональними компаніями, тим самим ставлячи себе під загрозу втрати своєї економічної, технологічної і як наслідок — політичної незалежності. Мережне, системне заміщення, услід за фінансовими потоками, здійснюваними ТНК у транзитивні країни, в тому числі

Україну, являє собою одну з найбільш серйозних сучасних стратегічних проблем для цих країн. Можемо зробити висновок, що подальше ослаблення національних інноваційних систем з неминучістю підірве перспективи неоіндустріальної модернізації транзитивних країн, здійснюваної способами, відмінними від тих, які нав'язуються прямими іноземними інвестиціями.

1.9. Екологічні чинники глобальної системної кризи та екологічні імперативи світового розвитку

Сучасний етап розвитку людства характеризується поглибленням низки диспропорцій та дисбалансів, зокрема між економічним зростанням та рівнем споживання (а відповідно — і деградацією природного капіталу), що є одним із визначальних чинників формування глобальної кризи. Факти свідчать, що зростання протягом чотирьох останніх десятиліть світового ВВП в чотири рази, хоч і підвищило рівень життя сотень мільйонів чоловік, призвело до зниження якості 60 % основних світових еко-системних товарів і послуг, необхідних для їх існування. Сьогодні тільки 20 % комерційних запасів риби, в основному дешевих видів, використовуються не повністю; 52 % використовуються повністю, і можливість розширення цього бізнесу відсутня; приблизно 20 % використовуються надмірно, а 8 % вже остаточно виснажені. Дефіцитним ресурсом стає і вода. За прогнозами її нестача буде лише посилюватися і через двадцять років запаси води задовольнятимуть лише 60 % світових потреб. У сільському господарстві збільшення врожайності було досягнуто головним чином завдяки застосуванню хімічних добрив, які знижують якість ґрунту. Так і не вдалося переломити тенденцію до розширення вирубки лісів: в 1990-2005 рр. їх площа щорічно зменшувалася на 13 млн га¹.

Загалом на початку XXI ст. світ стикнувся з негативними наслідками кількох взаємопов'язаних горизонтальних криз (кліматич-

¹ Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности — обобщающий доклад для представителей властных структур [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://www.unep.org/greeneconomy/Portals/88/documents/ger/GER_synthesis_ru.pdf

чної, паливної, продовольчої, водної, зменшення біорізноманіття, фінансової системи та економіки в цілому), причини виникнення яких мають фундаментальну схожість — нераціональний розподіл ресурсів та капіталу в інтересах глобальних корпорацій, країн «золотого мільярда» та найбагатших прошарків суспільств. Першочерговий інвестиційний інтерес головних гравців світу викликають нерухомість, видобуток корисних копалин та викопних видів палива, розвиток фінансових ринків та їх віртуалізація тощо. На противагу частка інвестицій у розвиток відновлюваної енергетики та сталого сільського господарства, підвищення енергоефективності, систему чистого громадського транспорту, захист екосистем та біорізноманіття, покращення якості ґрунтів та зменшення деградації водних ресурсів виглядає мізерною, що безпосередньо вказує на домінування споживацького ставлення до довкілля. Воно є основою більшості стратегій економічного розвитку та зростання, що заохочують швидке накопичення фізичного, фінансового та людського капіталу за рахунок надмірного виснаження ресурсів довкілля. Ця модель згубно позначається на благополуччі нинішніх поколінь і створює величезні ризики і проблеми для майбутніх, підточує наріжні засади розвитку нашої цивілізації й поглиблює кризові явища, надаючи їм перманентний характер.

Аналіз тенденцій світового розвитку свідчить, що існуюча парадигма розвитку, в рамках якої було розроблено низку загальнозживаних фінансово-економічних антикризових механізмів, не в змозі створити базу для стійкого соціально-економічного відновлення та зростання. Це актуалізує пошук і впровадження принципово нових антикризових підходів, тим паче, що зростання світової економіки, яке розпочалося у 2010 р., є нестійким і багато країн балансує на межі рецесії, створюючи загрозу занурення в прірву нової глобальної економічної кризи.

Згідно з іншими дослідженнями, саме світова фінансово-економічна криза 2007-2010 рр., яка стала найгострішою з часів Великої депресії 1930-х років, прискорила розгортання дискусії щодо антикризового потенціалу екологічного фактора та шляхів імплементації відповідних інструментів до стратегій розвитку різного рівня. Серед найбільш перспективних наукових пропозицій на особливу увагу заслуговують концепції «кругової економіки», економіки з низькими викидами вуглецю, економіки з нульовим рівнем відходів, «зеленої економіки», які базуються на даних мо-

делювання та враховують не лише економічні, соціальні, технологічні та демографічні тенденції, а й імперативи зменшення негативного впливу глобальних змін клімату Землі — головної екологічної проблеми людства.

Найбільше міжнародне визнання сьогодні отримала концепція «зеленої економіки», яка, пройшовши довгий шлях трансформації від набору окремих технологічних інновацій, що зменшують негативний вплив на довкілля, до цілісної економічної моделі, яка формує головні стратегічні орієнтири розвитку та відповідні якісні процеси в суспільствах. Її обговорення та розвиток свідчать про невпинний пошук та апробацію новітніх механізмів, які будуть більш стійкими до проявів глобальної кризи і зможуть бути адаптовані до національних особливостей, не тільки фахівцями з екологічної економіки, а й політиками. Показово, що «зелена економіка» все частіше згадується главами держав і міністрами фінансів, а також в спільних заявах Великої двадцятки, різних політичних та бізнес-форумів.

Оприлюднення на світовому рівні ідей «зеленої економіки», що відбулося у 2008 р., у розпал фінансово-економічної кризи, засвідчило трансформацію свідомості багатьох науковців та політиків, що почали розуміти приреченість людства на пошук нових шляхів виживання і розвитку, що вказує на створення плацдарму для розвитку цих ідей у майбутні десятиліття.

Антикризова ініціатива «Глобальний зелений новий курс» (ГЗНК), яку було запропоновано ЮНЕП, спрямована на пожвавлення світових ринків за допомогою інвестицій у чисті технології¹. Аргументація позитивних наслідків впровадження моделі «соціо-еко-еко» в антикризовому контексті базується на тому, що деградований природний капітал у довгостроковій перспективі вимагатиме додаткового і постійного зростання видатків на його відновлення, що відобразиться на економічному зростанні та соціальній стабільності та спричинить загострення глобальної кризи. Зрозуміло, що це надає новий пріоритет імперативу превентивних дій, зокрема інвестуванню в «зелений» розвиток.

Разом з тим ця ініціатива є лише однією з ланок формування нового погляду на екологію, адже на першому етапі вона рекомендує країнам здійснити кроки мінімізаційного характеру: пріоритезувати

¹ UNEP. «Global Green New Deal» — Environmentally-Focused Investment Historic Opportunity for 21st Century Prosperity and Job Generation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=548&ArticleID=5957>

природоохоронні послуги на національному та міжнародному рівнях, забезпечити зайнятість населення за рахунок створення «зелених» робочих місць, використати здатні прискорити перехід на «зелений» шлях розвитку механізми, включаючи ринкову кон'юнктуру¹. У наступних документах ЮНЕП розвинула та обґрунтувала концепцію «зеленої економіки», а її офіційне визнання як стратегічного орієнтиру розвитку людства у XXI ст. відбулося на саміті «Ріо+20», що відбувся у Ріо-де-Жанейро у 2012 р.

ЮНЕП визначає «зелену економіку» як модель, що підвищує добробут людей і забезпечує соціальну справедливість, істотно знижуючи при цьому ризики для навколишнього середовища і його збідніння. В «зеленій економіці» зростання доходів і зайнятості досягається за рахунок державних і приватних інвестицій, зменшення викидів вуглецю і забруднення, що підвищує ефективність використання енергії та ресурсів і запобігає втраті біорізноманіття та екосистемних послуг. Ці інвестиції необхідно каталізувати і підтримувати за допомогою цільових державних витрат, реформ в галузі політики і зміни регулювання. Такий шлях розвитку повинен зберігати, збільшувати і, де це необхідно, відновлювати природний капітал як найважливіший економічний актив і джерело суспільних благ, особливо для бідних верств населення, джерела доходу і захищеність яких залежать від природи².

«Зелена економіка» не віддає перевагу якійсь одній політичній теорії. Вона можлива в умовах будь-якої економіки, державної або ринкової. Не є вона й альтернативою сталому розвитку. Навпаки, її варто розглядати як його імплементаційний інструмент на національному, регіональному і світовому рівнях.

Сьогодні є достатньо доказів того, що «озеленіння» економіки аж ніяк не перешкоджає створенню матеріальних благ або робочих місць і що інвестування в низку «зелених» секторів є об'єктом і джерелом зростання фінансового добробуту та зайнятості.

Нижче наведено приклади впровадження «зеленої економіки» в країнах світу (табл. 1.9.1)³.

¹ What is the «Green Economy»? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unep.org/greeneconomy/AboutGEI/WhatisGEI/tabid/29784/Default.aspx>

² Навстречу «зеленой» экономике. Пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unep.org/greeneconomy/portals/88/documents/ger/ger_synthesis_ru.pdf

³ UNEP Green Economy. Country profiles [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unep.org/greeneconomy/AdvisoryServices/CountryProfiles/tabid/101803/language/en-US/Default.aspx>

Таблиця 1.9.1

«ЗЕЛЕНА ЕКОНОМІКА» В КРАЇНАХ СВІТУ

Країна	Елементи «зеленої економіки»
Мексика	<p>Національний план розвитку на 2007-2012 рр.:</p> <ul style="list-style-type: none"> • добровільне зменшення викидів CO₂ до 2012 р.; • підвищення стурбованості станом навколишнього середовища та сприяння розумінню наслідків від його забруднення; • рівний доступ до справедливого розподілу природних ресурсів; • обмеження збільшення відходів та покращений менеджмент цього процесу; • розвиток відновлюваних джерел енергії, переважно — вітрової. З 2005 до 2010 року її потужність зростає з 2 до 514 МГВт. До 2014 р. очікується зростання до 3800 МГВт
Індонезія	<p>У рамках Стратегічного довгострокового плану розвитку Індонезії (2005-2025) було прийнято середньостроковий план розвитку (2010-2014), яким передбачається:</p> <ul style="list-style-type: none"> • реформа субсидій на електроенергію у промисловості; • нові політичні інструменти для просування відновлюваних джерел енергії (особливо геотермальної); • стимули для галузей, які сприяють виробництву екологічно чистих продуктів
Корея	<p>Стратегія «зеленого» зростання з низьким вмістом вуглецю «forGreen» (2009-2013 рр.) передбачає спрямування 2 % свого ВВП на інвестиції в кілька «зелених» секторів, серед яких відновлювані джерела енергії, енергоефективність, чисті технології і вода</p>
ПАР	<p>11 % пакета фіскальних заходів, прийнятих у 2008 році, виділено на екологічну тематику.</p> <p>Національний план «Аккорд Зеленої Економіки» (2011 р.), що розпочав партнерство між державою, бізнес-спільнотою, профспілками і громадянським суспільством. Його метою є створення 5 млн робочих місць та подвоєння вироблення енергії з екологічно чистих джерел до 2020 року</p>
Кенія	<p>Стратегія «Бачення 2030». Головні пріоритети на 2008-2012 рр.:</p> <ul style="list-style-type: none"> • збереження, забруднення навколишнього середовища та поводження з відходами; • посушливі і напів-посушливі землі і зони з високим ризиком лих; • екологічного планування та управління

Закінчення табл. 1.9.

Країна	Елементи «зеленої економіки»
Бразилія	Національний план зі змін клімату (2008 р): <ul style="list-style-type: none"> • зростання використання біопалива; • енергетичне та комерційне планування відновлення лісових ресурсів; • Зменшення загальної втрати лісових ресурсів до 2015 року; • Збільшення енергоефективності за рахунок впровадження відновлюваних джерел енергії; • Продовженні наукових досліджень для корекції соціально-економічних стратегій розвитку

ЮНЕП наводить переконливі економічні та соціальні аргументи на користь інвестування 2 % світового ВВП в «озеленіння» десяти найважливіших секторів економіки для того, щоб змінити характер розвитку і спрямувати потоки державного та приватного капіталу на зменшення викидів вуглецю і ефективно використання ресурсів, зокрема, у розвиток чистої енергії та чистих технологій, відновлюваних джерел енергії та використання біомаси, сталого сільського господарства, включаючи органічне, обмеження шкідливих емісій від процесу збезлісіння та деградації лісів, сталий розвиток міст, включаючи планування, транспорт та «зелене» будівництво, ефективно використання матеріалів у виробничих процесах, утилізацію відходів, лісництво і туризм. Це має призвести до зменшення викидів вуглекислого газу та розкрити глибинний потенціал «зеленої» економіки у боротьбі з глобальними змінами клімату Землі¹.

Зазначимо, що впровадження нового підходу стимулюватиме економічну активність не менш ніж звичайні інвестиційні стратегії, однак при зниженому ризику виникнення криз і потрясінь, характерних для існуючої сьогодні економічної моделі розвитку, що лежить в основі її антикризової сутності. Необхідно наголосити, що перехід до «зеленої» економіки вже розпочався, на що вказує включення низки відповідних інструментів до національних антикризових документів багатьох країн світу.

¹ Навстречу «зеленой» экономике. Пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://www.unep.org/greeneconomy/portals/88/documents/ger/ger_synthesis_ru.pdf

Разом з тим поки що не йдеться про широкомасштабний перехід на «зелені» рейки, а лише про перші експерименти на національному рівні. Стратегічний підхід у цій площині лише має бути вироблений і в першу чергу на міжнародному рівні, що дасть поштовх до його імплементації в регіональному та національному масштабі.

Що ж до перспектив розширення використання елементів «зеленої» економіки на національному рівні, то вони залежать, перш за все, від впровадження широкого кола структурних реформ, включаючи перегляд основ субсидіювання, вдосконалення на всіх рівнях законодавчої бази, контролю, системи моніторингу та оцінки, а також політичної волі лідерів країн. Однак головним завданням залишається створення ефективних механізмів акумулювання інвестиційних коштів, що в умовах економічної рецесії та зростаючих диспропорцій розвитку між групами країн та всередині суспільств вбачається надзвичайно складним завданням. Тому у цьому контексті доречно активізувати пошук адекватних та реальних механізмів фінансування й місцеві дії мають бути тісно пов'язані з глобальним поступом.

Швидке зростання ринків капіталу та їх «позеленіння», вдосконалення таких нових ринкових інструментів, як торгівля квотами на викиди вуглецю та мікрофінансування, а також фонди стимулювання «зеленої» економіки, створені у відповідь на економічне падіння останніх років, відкривають шлях до формування багатосходинкової цілісної стратегії фінансування переходу глобальної економіки на «зелені» рейки. У цьому контексті ми пропонуємо розглянути потенціал концентрованих пулів активів, що контролюються довгостроковими інвесторами, наприклад, державних фінансових інститутів, банків розвитку, суверенних фондів добробуту, пенсійних і страхових фондів, вільних від зобов'язань за короткостроковими виплатами тощо. Усі вони мають стати складовими імплементаційних інструментів механізму «зеленої» економіки та пройти апробацію на регіональному і національному рівнях.

Таким чином, імперативом сьогодення є розробка стратегії розвитку «зеленої економіки» та інституалізація її впровадження на глобальному, регіональному та національному рівнях, що дозволить створити ефективну систему протидії поглибленню глобальної кризи розвитку при одночасному покращенні екологічної ситуації в усьому світі.

1.10. Глобальний фінансово-олігархічний капіталізм і гіперфінансіалізація — локомотиви системної кризи глобальної економіки

Сучасна теорія глобального капіталізму базується на методологічних філософських принципах еволюції і трансформації суспільно-політичних і соціально-економічних систем, які, очевидно, ведуть до еволюційного виникнення формування і розвитку неокapіталістичної глобальної цивілізації. Та світова система, яку сучасні філософи з деякою мірою гіперболізації схильні називати «**глобальною цивілізацією**»¹, ми радше схильні визначати як нову глобальну економічну систему — систему постіндустріального корпоративного глобалізму, яка як система з формальними ознаками глобального світоустрою об'єктивно передувє виникненню, формуванню і становленню **глобальної цивілізації**². Формування глобальної економічної системи і глобальної цивілізації — це різнопорядкові, з нашої точки зору, історичні процеси, розділені історичним часом. Між ними неминуче повинен відбуватись історичний процес формування глобальної соціальної системи. В той же час ми визнаємо, що еволюція і трансформації капіталізму, в тому числі і глобального капіталізму, — це по суті своїй процеси зміни співвідношення суспільства і капіталістичної економіки, яка об'єктивно в історичній перспективі неминуче йтиме на користь світового/глобального суспільства. Вже сьогодні в XXI столітті питання стоїть абсолютно ясно: або світове співтовариство зуміє взяти під контроль і управління економічні, демографічні, екологічні і безпекові процеси або світове співтовариство загине.

Чи не найважчим історичним завданням світового співтовариства є контроль і управління процесами економічного розвитку. Друга половина XX століття і початок XXI століття — це період повного панування **глобального капіталу**, який вже сформував **глобальну владу грошей** і розбудовує глобальну фінансово-

¹ Федотова В.Г. и др. Глобальный капитализм: три великие трансформации. — М.: К.Р., 2008. — 608 с.

² Семенов Ю.И. Теория общественно-экономической формации // Народы Азии и Африки. — 1970. — № 5.

олігархічну систему постіндустріального глобалізму, яка, в свою чергу має ознаки як формаційного, так і цивілізаційного характеру. Якщо погодитись з К. Марксом, який вважав, що виникнення капіталізму стало **початком всесвітньої історії**¹, то є всі підстави вважати, що виникнення і тотальне панування глобального капіталу і глобального капіталізму є новим всесвітнім історичним етапом економічного, соціального, формаційного, а звідси і цивілізаційного розвитку².

Запропонована в даній статті філософська та теоретична інтродукція має за мету визначати масштаб і «калібр» проблем, породжених сучасним глобальним фінансово-олігархічним капіталізмом і гіперфінансіалізацією світового економічного розвитку. При цьому ми схильні з достатніми підставами стверджувати, що гіперфінансіалізація світової економіки — це не лише тенденція і закономірність силового глобального розвитку, а реальний історичний факт, як і факти існування глобального капіталу і формування його «продукту» — системи фінансово-олігархічного глобального капіталізму — системи глобалізму, яка має всі формаційні ознаки, а звідси — специфічні економічні закони.

Глобальний капітал і глобальні гроші — це особлива ресурсна база. Гроші — це світовий енергетичний ресурс, який має здатність зберігатись, нагромаджуватись і капіталізуватись. В історії людських суспільств і в наукових доктринах в певні історичні періоди виникла і панувала думка, що чим більше грошей, тим більше створюється багатств. Але вже в XXI столітті стало зрозумілим, що надвиробництво і надспоживання грошей веде до занепаду суспільного виробництва, бо при цьому порушується відповідність між сумою грошей в обігу і здатністю суспільств виробляти реальну продукцію — реальні цінності та суспільну вартість, в основі якої лежить реальна жива і зречевлена праця та всезагальна праця людства.

Але і за 500 наступних років світове співтовариство так і не змогло подолати дію цього, ставшого глобальним, дезорганізуючого і підриваючого реальну економіку чинника. Навпаки з розвитком ринкових систем, з переходом до системи класичного капіталізму і глобального капіталізму ця проблема загострилась до катастрофічного рівня.

¹ Манифест Коммунистической партии. — М., 2007.

² Колганов А.В. Глобальный капитал. — М., 2006.

Сучасна теорія фінансово-економічної глобалізації вказує на цілий ряд нових тенденцій, чинників і механізмів розвитку глобального капіталізму. Ряд дослідників концентрують свою увагу на пошуках глибинних передумов системної фінансово-економічної кризи, яка демонструє схильність стати перманентно-періодичною. Могутнім каталізатором системної світової кризи є моноцентрична і ортодоксальна неоліберальна модель економічної глобалізації, злякисне «боргове» зростання західних економік, особливо країн «золотого мільярда»¹. Після розвалу СРСР і розпаду соціалістичної системи глобальний фінансовий капітал став пануючим на світовому конкурентному просторі і в своєму розвитку пішов по шляху небаченої експансії, трансформації і метаморфоз². Глобалізація і глобальна інтеграція призвели до об'єктивно обумовленого через економічні і конкурентні інтереси зрощування структур реального виробництва (особливо ТНК) з структурами обігу і з фінансово-економічними структурами і системами. Гіперфінансіалізація глобальної економіки і глобальна криза надвиробництва і надспоживання фінансових ресурсів стали закономірними злякисними результатами цього небезпечного напрямку розвитку.

Ми вважаємо, що головним соціально-економічним, геополітичним і геоекономічним результатом цього розвитку стало завершення формування глобального фінансового олігархату і глобальної влади грошей. При цьому самі світові гроші перетворились на штучні і віртуальні, що відкрило шляхи для гігантських потоків надлишкового фінансового капіталу і незнаного в економічній історії явища — гіперфінансіалізації глобального економічного обороту. Вибухового характеру набув процес глобального нагромадження (накопичення) фіктивного капіталу. Інтенсивно іде процес перерозподілу національних і світових багатств на користь глобального капіталу. Гіперфінансіалізація розвитку стала для глобальної фінансової олігархії могутнім новим механізмом накопичення капіталів. Запущено в дію катастрофічний механізм повного підпорядкування реального економічного сектору інтересам глобальної фінансової олігархії і формування «глобальної економіки казино». Виникла нова форма експлуатації — експлу-

¹ *Тарасевич В.М.* та ін. Глухі кути неоліберальної ортодоксії та перспективи глобалізації // *Економічна теорія*. — 2013. — № 12. — С. 117-119.

² *Ещенко П.С., Арсеєнко А.Г.* Куда движется глобальная экономика в XXI веке? — К.: Знання України, 2012. — 479 с.

атація національних капіталів з боку глобального олігархічного капіталу.

Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2010 років стала чи не першою «комбіновано-гібридною» світовою кризою. Кризою надвиробництва, структурною і системною кризою одночасно. Але головною її суттю стало одночасне надвиробництво і надспоживання віртуально-фіктивних фінансових ресурсів. Тому історичним і глобально-стратегічним геополітичним і гео економічним імперативом стала поетапна еволюційна реалізація солідарно-демократичної глобальної моделі парадигми економічного розвитку, імператив заміщення сучасної глобально-капіталістичної моделі господарської системи і механізмів глобальної корпоративної диктатури ТНК механізмами реальної економічної демократії і народного підприємництва.

В останні роки світовий економічний розвиток характеризується посиленням відтоку капіталів з продуктивного реального виробництва у фінансову сферу, де реальна вартість не створюється.

Панування світової економічної системи, базованої на особистому грошовому збагаченню і наживі, і примат грошей привели не тільки до розриву між реальною економікою і фінансово-грошовою системою, а й до віртуалізації і деградації як фінансової системи, так і економіки в цілому. Сучасні кризи — це вже не тільки класичні циклічні кризи надвиробництва товарів, а першочергово — це **кризи надвиробництва і надспоживання ресурсів і, перш за все, грошових і фінансових ресурсів**¹.

Політико-економічні наслідки глобалізації, глобальної інтеграції та неоконвергенції в умовах гіперфінансіалізації носять різко негативний, злякисний, характер.

Сучасні дослідники проблем глобалістики, геополітики і гео економіки все більше замислюються над політико-економічними та соціальними наслідками неконтрольованих демографічних процесів і процесів зростання і розвитку. Далеко до відомих досліджень Римського клубу у визначенні меж світового зростання і розвитку², академік В.І. Вернадський зробив наукові висновки про те, що «...энергия, доступная человечеству, не есть величина

¹ Білорус О.Г. Гіперфінансіалізація світової економіки і її глобальні проблеми і наслідки // Фінанси України. — 2014. — № 10.

² Медоуз Д. и др. Пределы роста: Доклад по проекту Римского клуба «Сложное положение человечества»: Пер. с англ. — М.: МГУ, 1991.

безграничная, т.к. она определяется размерами биосферы»¹ і що «площадь, доступная заселению организмами, ограничена — отсюда следует существование предельного количества (массы жизни) живого вещества, могущего существовать на планете»².

Особливо серйозним природно-об'єктивним обмеженням є гранично-допустимий рівень концентрації грошей у руках окремих сімей, корпорацій, організацій і гранично-прийнятний рівень надспоживання.

В світі століттями існує догма, що не встановлює ніяких обмежень на особисті багатства і на особисте споживання. На певному етапі ринкового капіталізму це було економічним стимулом. Але в ХХІ столітті імперативним стало встановлення жорстких національних і міжнародних нормативів і обмежень на споживання всіх ресурсів, що відповідає інтересам дотримання рівноваги в економіці, як і в біосфері в цілому. Нинішня глобальна системна криза як одна з своїх головних причин має жорсткий концентрований прояв загального кризового розриву між ресурсними можливостями природи і непомірно зростаючими потребами і масштабами споживання людства³. Конструктивних альтернатив такій глобальній стратегії не існує, бо за відомими науковими дослідженнями біосфера Землі може забезпечити існування не більш як 12 млрд осіб населення при поміркованому споживанні.

Сучасні дослідники капіталістичної системи, з нашої точки зору, небезпідставно підкреслюють, що силова глобалізація і глобальна модернізація — це тоталітарні способи «розповсюдження» і утвердження капіталізму в світі⁴. Ми вважаємо, що тут потрібне уточнення: силова глобалізація — це спосіб **розповсюдження глобального капіталізму в глобалізованому світі**.

І локомотивом такого розповсюдження глобального капіталізму є глобальний фінансовий олігархічний капітал. Коли дослідники капіталізму говорять про три великі трансформації капіталізму від першої великої трансформації (ХІХ — початок ХХ століття) до нинішньої, третьої, великої трансформації (1990 р. — наші часи), вони відзначають феномен певного історичного лагу процесів

¹ Вернадский В.И. Размышления натуралиста. — М.: Наука, 1977. — С. 99.

² Там само. — С. 130.

³ Панасюк Б.Я. Дотримання рівноваги розвитку — вимога природи // Світогляд. — 2014. — № 1 (45).

⁴ Федотова В.Г. і др. Глобальный капитализм: три великие трансформации. — М.: К.Р., 2008. — 608 с.

глобалізації щодо процесів трансформації. При цьому вони відзначають прискорення процесів глобалізації і зменшення лагу (відставання) глобалізації від великих трансформацій капіталізму. Так, якщо так звана перша глобалізація збіглася з інтенсивним розвитком капіталізму Заходу і Європи (1885-1914 рр.), то третя велика трансформація капіталізму збіглася з другою (ною) глобалізацією, яка розпочалась в кінці ХХ століття. Більшість дослідників солідарні у висновку, що друга глобалізація має економічну і інформаційну природу¹. З нашої точки зору, економічна природа другої (нової) глобалізації інтенсивно еволюціонує в напрямі фінансово-економічної та фінансово-олігархічної глобалізації². При цьому слід особливо наголосити, що саме цей чинник дав могутній поштовх процесам неоконвергенції різнорівневих за критерієм розвитку соціально-економічних систем і відкрив шлях для конвергенції азійських соціально-економічних систем з системою західного або євроатлантичного глобалізму.

Фінансова глобалізація та її трансформаційний різновид — фінансово-олігархічна глобалізація — породили унікальний історичний феномен — гіперфінансіалізацію глобального економічного обороту і процесу глобального розширеного відтворення. Об'єктивною передумовою гіперфінансіалізації в кінці ХХ і на початку ХХІ століття став глобальний і фактично необмежений попит на «легкі» і «швидкі» гроші як енергетичний ресурс для глобальних корпорацій, загальна кількість яких вже перевищує 80 тисяч, незважаючи на процеси інтеграції, концентрації та централізації. Глобальний ринок і фінансово-олігархічна система глобалізму знайшли відповідний їхнім зростаючим фінансовим інтересам спосіб задоволення глобального попиту на гроші в формі надвиробництва штучних, віртуальних, спекулятивних електронних грошей і так званих похідних та цінних паперів. Була сформована глобальна силова система «надвиробництво штучних

¹ Федотова В.Г. и др. Глобальный капитализм: три великие трансформации. — М.: К.Р., 2008. — 608 с.

² Білорус О.Г. Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення й ризики / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилюк // Фінанси України. — 2013. — № 7. — С. 7-17.

грошей»¹. З моменту, коли в світовому обороті маса штучних грошей вперше перевищила масу реальних грошей, почалась перманентна криза глобальної фінансово-економічної системи, яка неминуче призведе до її історичної катастрофи. Світові держави і їх уряди втратили контроль над глобальними фінансовими потоками. Міжнародні фінансові і торговельні організації системи ООН такого контролю практично ніколи не здійснювали. Міжнародні інтеграційні об'єднання за винятком ЄС, який має власну валюту — євро, не виконують контрольні і управлінські функції з ефективного регулювання регіональних і глобальних фінансових потоків. Неконтрольована гіперфінансіалізація розвалює фінансові системи транзитивних країн.

За оцінкою авторитетних російських експертів, Росія, починаючи з періоду 2008-2012 років, увійшла до зони тривалого економічного спаду, геополітичного та фінансового шоку, викликаного санкціями у Заході на агресію проти України та окупації частини її території. В 2013 році приріст фізичного обсягу ВВП склав лише 1,3 % в той час як в 2010-2011 роках він склав ще відповідно 4,5 % і 4,3 %. В період 2014-2015 рр. очікується подальше істотне падіння темпів зростання до значень 5 % і наростання розриву в динаміці світової економіки та економіки Росії. Перехід цієї країни на траєкторію загасаючих і низьких темпів зростання і затяжної стагнації після глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. і зниження світових цін на нафту і газ в результаті санкцій. Починаючи з 2014 р. Росія ввійшла до зони затяжної фінансової кризи. В умовах глобальної гіперфінансіалізації і наростання антиагресивних санкцій вже ніхто не може гарантувати Росії повернення до високих і навіть середніх темпів зростання економіки, особливо в умовах деградації промисловості. За період 2010-2013 рр. сальдований фінансовий результат діяльності підприємств та організацій знизився в Росії з +42,9 % (2010 р) до -16,4 % (2013 р.)².

З вище представленої картини фінансово-економічної ситуації Росії напрашується висновок про те, що вслід за руйнівним геополітичним антиагресивним шоком і санкційним шоком ця країна може стати жертвою нової руйнівної хвилі гіперфінансування

¹ *Белорус О.Г.* Мировой структурный кризис и трансформации глобальной финансовой системы // *Економічний часопис*. — XXI. — 2014. — № 7-8 (1). — С. 4-7.

² *Замараев Б.* и др. Финансовые ограничения вслед за инновационной паузой // *Вопросы экономики*. — 2014. — № 10.

глобальної економіки, наслідки якої можна порівняти лише з національною катастрофою.

Фінансово-економічна стагнація і рецесія Росії є однією з причин вкрай агресивної загарбницької політики цієї країни проти України і на світовій арені. В свою чергу, міжнародні санкції проти Росії-агресора носять руйнівний характер для її економіки і особливо для її фінансів. Гостра фінансово-інвестиційна залежність, вплив процесів глобальної гіперфінансизації можуть стати вирішальними негативними чинниками повного колапсу Росії як держави. Російський народ заплатить надзвичайно високу ціну за великодержавний шовінізм і авантюрну стратегію державного керівництва Росії по відновленню євразійської імперії. Агресивний російсько-євразійський глобалізм неминуче потерпить геополітичний і гео економічний крах. В умовах багаторічної агресивної політики Росії до України, її європейська інтеграція в ЄС і включення в глобальну систему колективної безпеки НАТО є безальтернативною довгостроковою стратегічною лінією. Першим етапом її реалізації є успішне підписання і введення в дію Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

1.11. Глобальний мультикультурализм, конвергенция цивилизаций и транскulturация¹

После распада Советского Союза и начала эпохи многополярного мира американский политолог Фрэнсис Фукуяма, в своей резонансной статье объявил о «конце истории» и о тотальном утверждении либеральной однополярности как безальтернативного способа социальной самоорганизации общества.

Примерно в это же время (1993 г.) была опубликована статья другого американского политолога — Самуэля Хантингтона — о столкновении цивилизаций, в которой либеральная однополярность мира рассматривалась уже как универсальная и «миссионерская». В соответствии с ней определялись формы и способы

¹ Публікується мовою оригіналу.

взаимодействия различных цивилизаций. Фактор неизбежного столкновения цивилизаций фактически рассматривался С. Хантингтоном как основание для противостояния западной цивилизации и всего остального мира.

Объективной причиной изменения терминологии «холодной войны», по-видимому, стала необходимость заменить лексику «крестового похода» против СССР на «крестовый поход» против других (незападных) цивилизаций. В частности, исламской.

Геостратегический проект «Большой Ближний Восток», как политика и практика США и евроатлантического блока по «принуждению к покорности», подтвердились последующими событиями в Афганистане, Ираке, Египте, Ливии (так называемая *арабская весна*), Сирии и отчасти в Турции.

Если рассматривать развитие западных стран за предшествующие современной эпохе последние два-три века в формате теории модернизации, в основе культурологической концепции которой находилась Европа, а в XX столетии — США как универсальные модели развития человечества, то сегодня очевидно, что глобализация как новый формат теории модернизации не является монополюсно истинной моделью развития мировой цивилизации.

Сегодняшний системный кризис глобального либерального мироустройства продемонстрировал, что оно не сумело решить целый ряд проблем современного мира. Европейские лекала глобализации не совпали с реальными процессами даже в наиболее развитых странах. Уровень жизни целых слоев населения неизменно падает, а «торжества либерально-демократических ценностей» как альтернатива традиционным ценностям не наступает. Современные общества (как в западном, так и в юго-восточном ареалах мира) все быстрее теряют свою стабильность и надежность. Характерна в этом случае острая дискуссия, которая развернулась после публикации книги бывшего члена правления Бундесбанка Тило Саррацина «Германия: самоликвидация, или Как мы ставим на кон свою страну»¹.

В нашем случае знаковым представляется не само ксенофобское содержание книги, но то, что именно в этой работе фактически был поставлен вопрос: почему «они» не такие, как «мы» и что современный кризис Старой Европы спровоцирован экспансией

¹ См.: <http://valhalla.ulver.com/f39/t15101.html>

миграционных процессов, уничтожающих европейскую идентичность, превращая ее в некий маргинез.

В контексте усилившихся турбулентных процессов, связанных с эскалацией миграционных процессов, вопрос, поднятый в книге, приобретает статус отнюдь не риторического характера — он свидетельствует о культурной предвзятости среднестатистического жителя Старой Европы к культуре мигрантов («чужих»).

Известно, что идея мультикультурализма и транскulturации как модель современного развития обществ впервые родилась не в Европе. Канада и США достаточно успешно реализуют эту модель уже на протяжении последних десятилетий.

Противоположный процесс происходил в Юго-Восточном ареале мира. Трагическая смена власти в Индонезии может выступить иллюстрацией решения проблем эскалации мигрантов «по-азиатски». Когда власть либерального президента Сукарно перешла в руки Сухарто, произошли кровавые события — масштабный геноцид, направленный против мигрантов — этнических китайцев. Не менее масштабное проявление геноцида мигрантов-вьетнамцев произошло в Камбодже во время режима Пол Пота.

К сожалению, объективный анализ тех трагических событий недоступен по причине их информационной блокады, а потому ограничимся их обозначением.

Модель мультикультурализма и транскulturации предполагает рассмотрение природы наций как сообщества граждан, которые могут отличаться друг от друга прежде всего по своей культурной идентичности. Отмеченное обстоятельство предполагает признание различий в культурах, выступая основным принципом мультикультурализма и транскulturации.

Однако в последнее время именно в Европе эта модель общественного развития превратилась в объект острой критики по причине социально-культурных, межконфессиональных и политических трений и конфликтов.

По признанию канцлера Германии Ангелы Меркель, политика мультикультурализма и транскulturации, предусматривающая добрососедское и гармоничное сосуществование людей различных этнокультур и религиозных конфессий, провалилась¹. Видимо, речь идет не только о теории и политике мультикультурализма и транскulturации, но, в первую очередь, о социально-

¹ См.: <http://lenta.ru/news/2010/10/17/merkel/>

культурной практике, отнюдь не всегда совпадающей с реальностью обыденного сознания общества, выступающего в качестве доминантной характеристики общества европейского типа.

Упомянутый нами выше Т. Сарацин особо подчеркнул, что продолжение действующей политики в отношении иммигрантов повлечет тотальную исламизацию страны и неизбежный крах ее экономической системы. Тем более, что объективные основания для его выводов, учитывая различные темпы демографических процессов между автохтонным населением стран Старой Европы и мигрантами, «лежат на поверхности».

Знаменательно, что после того, как многие немецкие политики обвинили автора книги в ксенофобии, выяснилось, что по опросам социологов его позицию разделяют большинство граждан страны, включая мигрантов — выходцев из европейских стран.

Вслед за Ангелой Меркель, экс-президент Франции Николя Саркози (сам — выходец из Венгрии) заявил, что политика мультикультурализма и транскультуральности в его стране себя не оправдала¹. Выступая 5 февраля 2011 года на ежегодной Мюнхенской конференции, премьер-министр Великобритании Дэвид Кэмерон также заявил о провале политики мультикультурализма и транскультуральности в Великобритании. «В соответствии с доктриной государственного мультикультурализма, — сказал он, — мы поощряли представителей различных культур жить обособленно друг от друга и от господствующих в обществе ценностей ... Я произношу это как обвинительный акт нашему подходу к решению этих проблем в прошлом ... Вместо того, чтобы поощрять людей к обособленной жизни, мы нуждаемся в ясном общенациональном сознании ... нам нужно меньше пассивной толерантности, нам нужно показать мускулы»².

Следует отметить, что в 2010 г. ПАСЕ подавляющим большинством голосов приняла резолюцию «Борьба с экстремизмом: достижения, недостатки и провалы». Основная идея этого документа состояла в том, что, так называемый *исламский экстремизм* является реакцией на активно культивируемую в последние годы исламофобию³.

Это политическое признание Парламентской Ассамблеи, безусловно, должно иметь и свое теоретическое объяснение. В на-

¹ См.: http://www.memoid.ru/node/Obraz_Nikolya_Sarkozi#

² См.: НГ-религии. — 16.02.2011.

³ См.: <http://www.zihia.net/index.php?year=2010&month=10&day=05>

стоящее время кризис мультикультурализма и транскulturации в Европе и его возможные последствия для других развитых стран с особой остротой ставит вопрос о системном кризисе современной европейской цивилизации, в том числе — вопрос об универсальности либеральных ценностей, о сочетаемости либерализма с любой этнокультурной идентичностью.

Системный кризис, пик которого пришелся на 2008-2009 гг., по мнению ряда исследователей, рассматривается как уже состоявшийся «кризис современности» со всеми вытекающими отсюда последствиями как для существующих моделей общественного развития, претендующего на универсальность, так и для существующей практики современной социально-культурной политики.

В связи с приведенным отметим, что еще в 2003 г. американский социолог И. Валлерстайн в книге «Конец знакомого мира» говорил о «конце мира, каким мы его знаем». Речь шла о «мире капитализма» и «мире знания» — в том смысле, «в каком он составляет нашу реальность, и мир, известный нам в меру его понимания нами». Таким образом, И. Валлерстайн констатировал кризис методологии социальных наук. С очевидностью следует констатировать, что многочисленные философские теории и методологии, претендующие на универсальность, показали свою несостоятельность¹.

Все попытки преодоления философского дискурса модерна и постмодерна далеки от завершенности. В рамках поиска альтернативы теории практики и политики мультикультурализма и транскulturации следует отметить разработанную известным британским философом и социологом Э. Гидденсом теорию структуризации, в основе которой лежит достаточно оригинальное представление о личности и ее деятельности в производстве и воспроизводстве социальных систем. В контексте этой теории личность представляется как результат рефлексивной социальной самоидентификации и идентификации, реализующихся в экзистенциальном выборе. А общество рассматривается ученым как становление социальной реальности в контексте деятельности социальных субъектов и их коммуникации².

Можно заметить, что понимание личности и социума, по Э. Гидденсу, созвучно постметафизическому стилю мышления

¹ См.: Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Пер. с англ. под ред. В.И. Иноземцева. — М.: Логос, 2004. — 368 с.

² См.: http://pidruchniki.ws/15580507/sotsiologiya/teoriya_strukturatsii_giddensa

философии Ю. Хабермаса. Таким образом, человек, творящий социальную реальность, предстает одновременно ее интерпретатором. Говоря иначе, социальная реальность возникает не только в процессе понимания и интерпретации человеком своих собственных действий, но и в их истолковании другими субъектами, вступающими с ним во взаимодействие и устанавливающими, тем самым, его социальный и мировоззренческий статус.

Поддерживая, изменяя и заново создавая условия своего бытия сеть социальных институтов, личность созидает социальную жизнь — формируются и реализуются социальная интеграция и различные формы социальной жизни. Практический отказ от традиционной метафизики, в соответствии с которой строятся универсалистские схемы линейно-прогрессистского видения социального развития, постметафизическая мысль приходит к необходимости нового рассмотрения всего многообразного спектра мировоззренческих проблем на основе коммуникативной платформы философского дискурса. Так, Ю. Хабермас¹ высоко оценивает проект модерна, не считая его исчерпавшим себя. По его мнению, идеалы Просвещения продолжают оставаться актуальными и сегодня, и могут быть трансформированы и даже синтезированы с идеями постметафизической философии. Утверждение об историчности и контекстуальности идей, создаваемых субъектами, позволяет сторонникам постметафизики отказаться от идеи абсолютного притязания философии на универсальность и рассматривать ее как основного посредника между различными сферами культуры.

Очевидно, что позиция Ю. Хабермаса утверждает конвенциональность онтологических, эпистемологических, аксиологично-нормативных и методологических норм и правил философского дискурса. Отметим при этом, что по-прежнему дискуссионными остаются вопросы об основаниях таких конвенций и возможностях их рационального оправдания. Однако рассмотрение вопросов о философском обосновании нормативного измерения дискурса в рамках признания универсальных характеристик философско-значимых высказываний выходит за пределы поставленной задачи утверждения/отрицания мультикультурализма и транскультуральности.

¹ См.: http://epistemology_of_science.academic.ru/

Философское осмысление проблем мультикультурализма и транскulturации, в контексте ускоряющихся и углубляющихся процессов глобализации, требуют ответа на следующий важный вопрос: каким образом соотнести глобализацию, ориентированную на ценности единства, целого и общего и выражающую усиление потребности мира в гомогенной экономической, политической и других сфер жизни, с сохранением национально-государственных форм хозяйствования и дифференциацией культурных оснований, идентификацией по набору признаков, а также плюрализмом мнений в обществе?

В возникшей ситуации возрастает значение опроса стратегического характера: каким образом сохранить ценность этнокультурной идентичности в условиях стремления мира к единому социокультурному пространству? В работах авторов по глобалистике даются различные определения понятия «глобализация», однако убедительного мнения относительно объективного противоречия между этнокультурной идентичностью и общечеловеческими культурными ценностями (от имени которых в условиях усиливающегося процесса мультикультурализма и транскulturации выступают ценности европейской культуры) пока не предвидится.

На протяжении всей истории человеческой цивилизации определяющей геостратегической конструкцией мира были военные ресурсы. Сегодня же, после ухода СССР с политической сцены мира, определяющими технологиями эры глобализации являются информационно-коммуникационные системы, которые сжимают время и расстояния (электронные медиа). Электронные медиа-технологии значительно усиливают роль массовой культуры, ориентированной на универсальные (товарно-рыночные), увы, как правило, квази-культурные ценности.

В контексте рассматриваемых проблем важно ответить на вопрос о том, насколько неизбежна и каким образом должна быть интерпретирована современность не только в экономической, политической и правовой сферах, но и как культурное пространство, как единая аксиологическая система? И соотносима ли система вестернизации с причинно-следственными факторами усиливающегося в Старой Европе системного кризиса этой модели?

Существует два сценария обсуждения данной проблемы. Первый — безоговорочно считать характерным, единственно возможным и приемлемым процессом глобализации экспликацию но-

вых технологий и идей в местные условия. В этом случае локализация и индивидуализация могут стать доминирующими тенденциями. Исходя из этой модели следует считать, что глобализация не формирует абстрактную единую культуру и появляется не из единого источника. Речь в этом случае идет о вкладе национальных культур в так называемую глобальную мультикультуру. Одновременно глобализация сопровождается регионализацией — возрастанием роли субкультур.

По второму сценарию следует, что ориентация глобализации на ценности единства и общего привела к разделению и новому типу неравенства, к возникновению разрыва между странами-производителями и странами-потребителями глобальной культуры.

Следует учитывать и тот объективный фактор, что внутри самих стран существует разрыв между различными социальными стратами, участвующими в глобализации, — «активно» и «пассивно потребляющими» инновации, привнесенными ими изменениями. Соотнеся глобализацию (как динамично развивающийся процесс) и культуру (как статую величину), необходимо исходить из того, что глобализация не может стать единым целым при помощи конвергенции на базе общего набора и номенклатуры культурных ценностей. Отсюда возникает необходимость ответа на следующий вопрос: что удерживает вместе эти различные части целого и что придает им когерентность?

Ответ на этот вопрос лежит в сфере семантики терминов и понятий, содержащихся в основании интерпретации процессов теми или иными представителями философских и культурологических традиций.

Истоки западной рациональности Макс Вебер усматривает в «идее спасения», которая присутствует во всех культурах мира и понимается как стремление всех людей избавиться от страданий. Он исходил из того, что религиозное понимание мира представляет собой рационализацию, поскольку оно систематизирует факты и унифицирует точки зрения и поступки в желании людей разяснить несправедливость страданий в более общем смысле, имея ввиду основной вопрос теодицеи. Результатом сравнений М. Вебером хозяйственно-экономических этик мировых религий явилось то, что ему удалось показать тесную взаимосвязь между рациональностью и типом культуры. Рациональность выступает в качестве средства экспликации культурных ценностей в мир, и облик этого мира зависит от характера этих ценностей, а не от

структуры рациональности. По этой причине мы имеем плюрализм социокультурной жизни, который нельзя свести к единым основаниям. Именно на различии основывается культурная идентификация как выделение его из множества других культур, установление его природы и специфики.

Таким образом, культура одновременно и объединяет людей в устойчивые общности, и отделяет от культуры иной в формате «мы — они», но это — при условии информационной автономности. Но подобная ситуация, в условиях глобализирующегося информационного пространства, становится невозможным.

В современном «мире-без-границ» культурный плюрализм обретает статус онтологического плюрализма позитивистского характера, что в реальной практике означает проблематичность при выработке интегрирующей формы — некоей усредненной / унифицированной системы культурных ценностей.

Как представляется, культурная идентичность выражает суть человеческой свободы, ее формирование и реализацию. Отдельные люди и социальные группы различаются по множеству признаков: гендеру, цвету кожи, языку, религии, истории, приоритетным моральным ценностям и пр. и пр. Чем выше уровень индивидуального и коллективного самосознания, тем более люди чувствительны к различиям. В основном это связано с тем, что именно на различии основывается идентификация социальной или культурной страты. Более того, избыточное внимание к различиям ведет к умножению признаков идентификации.

Последнее обстоятельство, в свою очередь, приводит к углублению различий между индивидами и различными этнокультурными группами.

Указанное обстоятельство означает, что культурный плюрализм представляет собой сложное и многоуровневое образование, понимание которого противоречит всякой линейной интерпретации. А потому адекватное понимание культурной идентичности (как некоего Органона или Эгрегора, как кому нравится) позволит разнообразию и плюрализму стать силой, а не слабостью, средством сотрудничества, а не поводом для конфликта.

Терпимость и уважение к «чужому» (отличающемуся от норм собственных культурных традиций) можно рассматривать как стремление к справедливости («истине более высокого порядка», по Гегелю), а ориентация на кооперацию связывается с идеей общественной солидарности.

В контексте сказанного, под солидарностью понимается такое качество жизни, которое предполагает отсутствие или преодоление несогласованности общественного бытия на индивидуальном, групповом, государственном и межгосударственном уровнях. Противоречия в солидарных обществах преодолевается в пользу общественного блага как результата корпоративной идеи, объединяющие различные страты общества.

Что касается справедливости, то в условиях плюрализма следует отметить, что смысл справедливости зависит от меняющихся условий. Справедливым считается не требование равенства возможностей всех участников жизненных практик, а внимание к различиям в истории, религии, образе жизни индивидов и социальных групп, составляющих общее социальное пространство. Отметим, что такое понимание справедливости имеет определенные противоречия с политико-правовой моделью солидарности в теориях либерализма. Вопрос касается проблем идентичности права, которое вряд ли можно рассматривать как безусловный императив справедливости.

На философском уровне постмодерн отличается особой системой метафизических параметров: времени, пространства и причинности (эти параметры составляют онтологическую базу любой культуры). В известном смысле можно утверждать, что основная характеристика модерна — это время, а постмодерна — пространство.

Время в модерне выступает в качестве организационного центра. Многочисленные локальные культуры благодаря централизованному времени объединялись в единое целое и жили с ощущением сопричастности к единой человеческой культуре. Время не только синхронизирует события внутри одной культуры, но и задает культурам единый ритм функционирования и развития. Именно в этом смысле Ф. Фукуяма говорит о конце истории — завершении определенного этапа исторического развития, а современный кризис показывает окончание «конца истории». Ведь канонизированная европоцентристская модель исторического развития с ее приоритетными ценностями доминировала в течение последних трех столетий и именно ее Запад пытался сделать системообразующей.

В наши дни культурный плюрализм требует децентрализации, поскольку иного понимания и инструментария, удовлетворите-

льным образом обеспечивающего адекватное понимание мировой культуры в ее исторической эволюции, не существует.

В дискурсе постмодерна сосуществуют различные культуры, которые отличаются друг от друга системой ценностей и, что важно, различным пониманием времени.

Представляется, что характеристика времени как «идеального типа» зависит от типов самого мышления. В линейном типе мышления время ограничено, а в циклическом — текуче и изобильно, ничто не потеряно и ничто не приобретено навечно. Чего невозможно достичь в этой жизни, может быть достигнуто в следующей. Постмодерн отказывается искать «общий знаменатель» и взаимодействие культур рассматривает не как субординацию, но как координацию рядоположенных субкультур. Координация связывается не с последовательностью состояний, а с горизонтальными связями. Пространство понимается как границы, отделяющие одну культуру от других культур, сосуществующих вместе с ней в одно время. Если модерн понимает пространство как поле возможностей, поле освоения, поле культурной экспансии и стремится придать окружающему миру определенную конфигурацию, подчинить этой норме и этому закону, то в постмодерне отсутствует такой единый жестко определенный центр. В этом пространственно-временном континууме каждая локальная культура может претендовать на роль центра.

Сосуществование различных культур, их пересечение и соотносимость позволяют говорить об общих точках, «узловых линиях мер», в результате чего мы имеем нечто уникальное и ценное. Основой такого куммулятивного пространства и его регулятивной идеи, выполняющей функцию координации, является толерантность.

Модерн как европейский феномен возник и развивался на основе идеи антропоцентризма. Исходными принципами модерна являлись порядок, эффективность, предсказуемость. Из модернистской картины мира фактически были изгнаны такие метафизические понятия, как Бог, «свобода», «человек». В этой картине мира господствует телеология: прошлое, настоящее и неизбежное будущее.

В постмодерне с его онтологическим плюрализмом жесткий детерминизм бессилён в понимании и объяснении событий, происходящих в разнородном культурном пространстве. Ранние постмодернисты предлагали заменить онтологию эстетикой. По

их мнению, только искусство, с его идеальным смыслом, может соединить все жизненные практики по законам художественного жанра. Подобное утверждение отнюдь небесспорно, но здесь важно, что оно открывает пространство для поиска новых моделей взаимодействия.

Таким образом, у философии появляется возможность выступить в качестве посредника, интерпретатора и/или координатора в различных межкультурных дискурсах.

Другой проект решения проблем справедливости и солидаризма в условиях мультикультурализма и транскulturализма видится в «этике дискурса» К. Апеля и Ю. Хабермаса¹, пытающихся реабилитировать основные философские ценности модерна — рациональность и универсальность — посредством концепции коммуникативной рациональности. Ю. Хабермас пытается доказать возможность рационального обоснования справедливости в ситуации ценностного плюрализма. Идеал Ю. Хабермаса — свободная коммуникация, призванная заменить идею человеческого достоинства в качестве имперсональной ценности. Она опирается на внутреннюю связь справедливости и солидарности, противостоит этике утилитаризма и предполагает, что структура рационального коммуникативного дискурса открыта для всех.

Таким образом, этика дискурса исходит из двух оснований. С одной стороны, нормативные требования правильности, одновременно и априоре, являются требованиями истинности и моральными нормами и установками. С другой, для того, чтобы быть реализованными, они должны пройти через обсуждение в реальном дискурсе. Таким образом, можно считать, что в концепции Ю. Хабермаса солидарность оказывается важнее справедливости.

В самом широком контексте мультикультурализм и транскulturальность можно рассматривать как оптимальное сочетание между постмодерном и «этикой дискурса», как компромисс в философии межкультурного диалога. В целом, политику мультикультурализма и транскulturальности можно рассматривать как создание свободных цивилизационных пространств качественно нового типа, не разрушая традиционного бытия этносов, сформированных историей локальных цивилизаций».

¹ См.: Ю. Хабермас и К.-О. Апель. Два подхода к обоснованию теории общества в современной немецкой философии // Русский филологический вестник. — 1998. — № 5.

Пересечение и взаимопроникновение культур создает массу проблем, и чтобы их избежать, необходимо, во-первых, решить вопрос о границах, во-вторых, определить то социально-культурное поле, в котором возможен поиск согласия, и в-третьих, установить дискурс, призванный осуществлять такое согласие.

В последние годы теория мультикультурализма и транскультурализма подвергается достаточно обоснованной критике, которая связана в основном с тем, что ее подход к решению проблемы многообразия культур определяется отношением нации-государства к национальной культуре и идентичности, что представляется для адекватного понимания проблемы недостаточным. Причем как по объективному, так и по субъективному причинам.

В современных условиях национальное само по себе уже не в силах на своем локальном уровне противостоять унифицирующим тенденциям глобализации. Становится все более очевидным, что для адекватного понимания проблемы необходимо выйти за рамки национально-государственных моделей этнокультурного знания и дисциплинарных рамок философии. Речь идет о необходимости и возможности изменить основные философские подходы с тем, чтобы не ограничиваться европейскими моделями и так называемым европоцентризмом, а учитывать и иные традиции, что позволит говорить о новом характере понимания проблем мультикультурализма и транскультурации и как следствие — к их конструктивному решению.

Осуществленный нами анализ, показывает, что проблема, рассматриваемая в контекст мультикультурализм и транскультурация как механизм имплементации в «свое» элементы «чужого», становятся предпосылкой для формирования нового уровня мировой цивилизации. Однако в ситуации, когда мультикультурализм и транскультурация получают различные, диаметрально противоположные оценки, эта проблема остается открытой по причине пока еще недостаточного изучения.



Розділ II



АНАЛІЗ І ОЦІНКА ГЛОБАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ СТРАТЕГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ РОЗВИТКУ

2.1. Проблеми глобальної модернізації та імперативи неіндустріалізації транзитивних країн

В період останнього півстоліття сучасний світ пройшов небачені трансформації, суттю яких є глобалізація і які визначають наступний глобальний розвиток на століття. В цих умовах особливо важливо зрозуміти закономірності, напрями і силу розвитку світового і **розробляти стратегічні концепції** розвитку в жорстких умовах глобалізованого світу і новій світ-системі глобалізму, а також розробляти теорію і політичну економію світ-системи глобалізму. Немає сумніву, що старі теорії XIX-XX століть увійшли в непримириме протиріччя з інтересами сучасного безпечного глобального розвитку. Глобальна економіка починаючи з XXI століття на відміну від національних економік XIX-XX століть вже не може базуватись на **принципах примату індивідуальної наживи** і повинна трансформуватись в глобальну соціальну економіку ноосферного типу — **економіку людського розуму**, а не економіку надспоживання ресурсів, яке загрожує загибеллю людської цивілізації — глобальним апокаліпсисом.

Глобальна системна криза стала перманентною і багатоскладовою. Соціально-економічні наслідки цієї кризи є незворотними. Дослідження останніх двадцяти років переконують, що настає **кінець історії традиційної ринкової економіки** — економіки тотальної наживи окремих ринкових хижаків-олігархів і їх кланів. Для транзитивних країн, таких, як Україна, це має важливе значення. На наших очах лише за кілька років родичі і члени команд президентів стали мільярдерами, а в цей же час 82 % громадян стали бідняками. Такі соціально-економічні наслідки зворот-

ної трансформації економічних систем ведуть до катастрофи національного і глобального рівнів. Зворотна трансформація економічної системи державного надцентралізму в некеровану національну економічну систему в умовах силового економічного глобалізму привела до краху. Україна з колишньої надрозвинутої індустріально-аграрної країни стала країною з найбільшим населенням. Зате з виробництва мільярдерів і мільонерів на 1 млн населення займає провідне місце в Європі і світі. В ході катастрофічної зворотної трансформації в Україні «успішно» реалізовано злякисний принцип: «влада — це гроші, а гроші — це влада». Звідси тотальна державна корупція, яка стала смертельною злякисною пухлиною нашого суспільства і досягла вже четвертого, смертельного, рівня.

Форсована «швидкісна» зворотна трансформація економічних систем колишніх радянських республік, які витратили ринкову культуру і цивілізацію, була глибокою стратегічною помилкою. Була потрібна еволюційна трансформація через розвиток малого і середнього бізнесу, а не шокова терапія зміни форми власності на користь партократів, бюрократів і олігархів. Якщо економічна контреволюція і захоплення державної власності були проведені за десять років, то тепер буде потрібно 30–40 років для того, щоб великий бізнес транзитивних країн став на шлях зміни своєї експлуататорської суті і відмовився від принципу тотальної наживи.

Злякисно трансформовані економіки і економічні системи транзитивних держав, таких як Росія, Україна, стали колосальними небаченими трофеями «холодної війни». Вони стали горючим матеріалом для силової світ-системи економічного глобалізму. Своєю дикою трансформацією вони надали величезну ресурсну підтримку ринковому фундаменталізму і турбокапіталізму, так і не ставши органічною складовою нової глобальної економіки.

Вони не могли і не змогли здійснити потрібний трансформаційний стрибок цивілізаційного рівня: 1) конкурентоспроможний перехід від державно-централізованої економіки до ринкової економіки; 2) ефективний розвиток народного підприємництва (у формі малого і середнього бізнесу), який давав би 70–80 % ВВП і був би перехідною формою народного капіталізму; 3) поступова продуктивна і конкурентна інтеграція економік і економічних систем транзитивних (особливо пострадянських) економік **в нову глобальну економічну систему, а не просто в ринкову систему.** Такі транзитивні країни потрапили з тотальної системи «комуніс-

тичного раю» до пекла силової економічної системи глобалізму. На Заході це добре розуміють і тому ставлять перешкоди на шляху інтеграції України в ЄС, розповідаючи казки про відкладене на багато років членство в ЄС.

Хто і чому винен в такій трагічній історії транзитивних пострадянських країн? **Національні бізнес-еліти і держави** вчинили такий злочин над своїми народами. Чому це трапилось? Та тому, що і сьогодні, як і століття назад, світом правлять економічні інтереси, інтереси купки представників державно-бізнесової еліти в усіх без винятку постсоціалістичних країнах. Вони є переможцями злочинної і карикатурної зворотної економічної трансформації. З іншого боку, постсоціалістичні держави не виконали своїх функцій захисту народу і безпечного розвитку в умовах глобалізації і нової світ-системи силового економічного глобалізму.

Процеси силової глобалізації економіки і розвитку світ-системи глобалізму рухаються економічними інтересами глобальних корпорацій і держав. Сьогодні більшість держав є вірними васалами і слугами світ-системи глобалізму. Всім своїм ресурсним і людським потенціалом вони підтримують глобальну економічну систему наживи і експлуатації, а не соціалізацію розвитку. Вони спрямовують економічний розвиток з однією метою — монопольний максимум прибутків і надприбутків. Сучасна глобальна економіка наживи штовхає світ в прірву примусового надспоживання заради виробництва і надспоживання глобально-монополізованих надприбутків, наближаючи цим глобальну економічну катастрофу.

В чому ж полягає суть глобальних проблем більшості транзитивних країн, особливо пострадянських? Очевидно, що для них притаманні всі відомі глобальні проблеми: соціальні, енергетичні, ресурсні, екологічні, демографічні та ін. Але головним для них є специфічний набір тільки їм властивих проблем, які визначально впливають на їх місце в глобальній системі і вкрай обмежені конкурентні можливості співрозвитку в умовах глобальної світ-системи глобалізму.

Головна проблема нинішніх транзитивних країн полягає в тому, що після суверенізації вони рухались до ринкової економіки **не в тому напрямі**, яким рухались так звані передові, авангардні, країни. Якщо передові країни Європи рухались в напрямі соціалізації, інтелектуалізації економіки, то транзитивні країни, держави і влади яких захопили олігархічні клани, рухались в бік дикого

ринку, капіталізації, захоплення державного майна. Тому головною проблемою транзитивних країн є створення нових сильних держав, демократизація влади (усунення від влади бізнесових кланів), розробка і реалізація національних стратегій соціально-економічного розвитку, базованих на народному підприємстві та принципах економічної демократії. Без сильної держави і народної влади не може бути і мови про конкурентну національну економіку. Досвід Японії, Китаю, нових «азійських тигрів», а перед тим Франції, Німеччини переконливо це доводить. А олігархічні клани з перших днів суверенізації транзитивних країн дбали не про сильну державу, а про створення економіки для себе і під себе. Тому вони і захопили найбільш привабливі галузі економіки, особливо експортні, і вчиняють злочини перед своїми народами, вивозячи капітали і ухиляючись від національного оподаткування. Тому кризовий глухий кут розвитку транзитивних країн — це результат не тільки стратегічних помилок, а наслідок злочинної агресії олігархічних кланів проти своїх народів.

Сучасні процеси глобалізації генетично впливають і базуються на процесах і **законах концентрації національних і глобальних капіталів і міжнародній інтеграції національних економік**. В еру глобалізації спеціальні економічні закони інтернаціоналізації, концентрації і міжнародної інтеграції капіталів **посилюють свою дію**. Рамки національних ринків стають тісними для висококонцентрованих, зінтегрованих і глобалізованих національних капіталів, що обмежує досягнення їх вищої мети — **виробництва максимальної маси, прибутку і монопольного надприбутку**. І тому найбільші національні корпорації перетворюються на глобальні ТНК для реалізації стратегій отримання глобально-монопольних надприбутків шляхом міжнародної експансії і захоплення зарубіжних ринків і експлуатації національних економік, а значить і національних капіталів, трудових і природних ресурсів.

Таким чином, **саме економічні інтереси ТНК і держав-глобалізаторів століттями рухають процеси глобалізації як форму інтернаціоналізації економіки і капіталу**. Тому, очевидно, є помилковими точки зору про те, що глобалізація є найновішим

процесом і є лише «...вищою стадією інтернаціоналізації»¹. Історично глобалізація — це старий історичний процес, який має пульсуючий і циклічний характер. Процес глобалізації не зупиняється і сьогодні не є найвищою чи останньою стадією інтернаціоналізації. Очевидно також помилковим є ігнорування глобалізації як специфічного процесу становлення глобальної мегаструктури². Мегаструктура глобалізації в формі світ-системи глобалізму сьогодні є вже реальністю. Як глобалізація, так і особливо світ-система глобалізму є економічним і соціальним механізмом поширення і посилення влади глобального ринкового капіталізму. І цей процес займе ще, імовірно, не одне ХХІ століття.

Поки політологи, філософи, історики вели інтенсивні дискусії щодо **самого феномена глобалізації** економісти-теоретики впритул наблизилися до формування **концепцій світ-системи глобалізму і закономірностей та законів його розвитку**. Пріоритет Української наукової школи глобалістики є в тому, що лідери цієї наукової школи на базі багаторічних досліджень відкрили **існування об'єктивних законів розвитку глобалізації і систем глобалізму**³. І сьогодні ми підтверджуємо авторський постулат про те, «...що ніякі специфічні умови, особливості національного розвитку, кризові стани і внутрішні трансформації не можуть ані відмінити, ані відкласти невмолиму дію **об'єктивних законів глобалізації розвитку**»⁴. На нинішньому етапі ці закони діють з особливою силою.

Ринковий фундаменталізм як економічна філософія і реальна соціально-економічна практика в поєднанні зі зляканою світ-системою тотального світового економічного глобалізму невмолимо стає головною загрозою і драматичним викликом нової ери. Створена небачена в історії людства система силового глобалізму

¹ Сиденко В.Р. Глобализация — европейская интеграция — экономическое развитие: украинская модель. Т. 1. Глобализация и экономическое развитие / В.Р. Сиденко; Ин-т економіки и прогнозирования НАН Украины. — К.: Феникс, 2008. — 374 с. — [С. 96].

² Анилионис Г.П. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации / Г.П. Анилионис, Н.А. Зотова. — М.: Междунар. отношения, 2005. — 675 с. — [С. 252].

³ Власов В.І. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії: монографія: в 3 т. / Власов В.І.; ННЦ «ІАЕ»; ДНСГБ НААН; наук. ред. акад. НАН України Білорус О.Г. і чл.-кор. НААН Вергунов В.А. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. — 794 с. — [С. 8].

⁴ Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко, О.В. Зернецька, А.І. Кудряченко, Ю.М. Мацейко, В.Є. Новицький, Ю.М. Пахомов; ред.: О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2001. — 734 с. — [С. 12]; Білорус О.Г. Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 357 с.

в найкоротший історичний період, всього за 35-45 останніх років привела до небаченої системної глобальної кризи — першої нециклічної кризи глобального капіталізму — інтегрованої кризи не лише надвиробництва, а комбінованої кризи надвиробництва і монополізованого надспоживання. При нинішньому глибокому падінні довіри до глобального топ-менеджменту, дисбалансах в світовій економіці, пов'язаних з надвисоким рівнем розвитку глобального спекулятивного капіталу, ця криза неминуче стане незворотною і перманентною. І наслідки її незворотні. Бо в ній закладений могутній внутрішній конфлікт розвитку і механізм саморуйнування світ-системи глобалізму. Суть цього механізму — в доведеній до крайності системі глобальної монополіної експлуатації світу за допомогою надспоживання матеріальних, фінансових і інтелектуальних ресурсів у вкрай обмеженому колі країн-гегемонів і передусім в США, Китаї, Японії, Індії та інших державах.

Сьогодні світ-система глобалізму вже стала пануючою і незворотною планетарною реальністю. Прогнозно-аналітичні дослідження західних авторів (J. M. Keynes, H. Kahu, W. Brown, L. Martel) показують, що і в наступні 100-200 років ринковий фундаменталізм і спекулятивний характер глобальної економіки наживи збережуть свою суть і навіть посиляться за рахунок технотронно-інформаційних чинників глобальної монополізації виробництва та ринків і зростання глобальної експлуатації бідних країн¹. Очевидно, людство буде поставлено перед вибором самого існування або зникнення, щоб відмовитись від економіки наживи. Відмінити або уникнути впливу економічних законів глобального ринку і економічної системи глобалізму не в змозі жодна країна світу. Безальтернативним є конкурентоспроможне інтегрування країн в нову глобальну систему, бо захищатись поза нею — означає бути глобальною мішенню для її нищівних ударів. Всілякі спроби ігнорувати глобалізацію вважаючи, що «...глобалізація — это только процесс и отношения между его участниками», дуже дорого обходяться глобально незінтегрованим країнам, особливо країнам транзитивної економіки як Україна.

У сучасному трансформаційному лабіринті кожна країна має свій критичний, єдиноєфективний і конкурентоспроможний шлях

¹ Keynes J.M. Economic Possibilities For Our Grandchildren, 1930; Kahu H. The next 200 years, 1976.

розвитку, який повинен бути знайдений і покладений в національну стратегію модернізації і розвитку. Глобальна доля кожної країни буде залежати від її спроможності знайти свій не хаотичний шлях пожежогасіння, а послідовний і системний довгостроковий шлях розвитку, нову інтегровану синергетичну модель розвитку, модель глобального інтегрування. Найвищим імперативом такої інтеграції для України є інтеграція в Євросоюз і системна стратегічна модернізація та інтеграція в НАТО в інтересах безпеки розвитку¹.

З економічної точки зору складність постсоціалістичної трансформації України, як і інших транзитивних країн, полягає в тому, що вони не просто повертаються до ринкової економічної системи після довготривалого панування державної командно-централізованої економіки. І проста зміна державної власності на приватну власність не забезпечила і не могла забезпечити економічне зростання і вирішення соціальних проблем. Як підкреслює відомий польський економіст професор Г. Колодко, головним імперативом постсоціалістичної трансформації є не просто «... повернення до капіталістичної економіки»². Постсоціалістичні країни повинні зробити небачений історичний прорив і потрійний стрибок з **державної планової економіки в систему глобальної економіки технотронно-інформаційного типу**. Це унікальне і карколомне завдання, яке виявилось не під силу багатьом колишнім соціалістичним країнам. Навіть капіталістичні, ринкові, країни, такі як Греція, Португалія, Іспанія, Італія не змогли адаптуватись до монополізованої конкуренції глобальних ринків, незважаючи на захист з боку таких могутніх інтеграційних систем, як Європейський Союз, СОТ і ОЕСР. Зростає можливість того, що деякі постсоціалістичні країни так і не зуміють трансформуватись і можуть програти у великих перетвореннях на зламі тисячоліть. І основна причина не в тому, що багато постсоціалістичних країн раптово потрапили з «комуністичного раю» до пекла нового глобального капіталізму і глобалізму і навіть не тому, що вони були неконкурентоспроможними. В сучасній світ-системі

¹ Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко, О.В. Зернецька, А.І. Кудряченко, Ю.М. Мацейко, В.С. Новицький, Ю.М. Пахомов; ред.: О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світ. економіки і між-нар. відносин. — К., 2001. — 734 с. — [С. 12].

² Колодко Г.В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / Г.В. Колодко; пер. з пол. О. Палій. — К.: Основні цінності, 2000. — 245 с.

триває все складніша широкомасштабна глобальна спекулятивна гра колосальних економічних інтересів, віртуалізації фінансів і економіки. Для економічно ослаблених постсоціалістичних країн участь у глобальних фінансово-економічних конфліктах і глобальному «фінансовому казино» є надто ризикованою. Виходить ніби то так, як в старому польському прислів'ї: «Wstąpił do piekła bo po drodze było» («Вступив до пекла, бо по дорозі було»). Де ж вихід? Ринкової автаркії вже не існує. Тому глобально орієнтована ефективна національна стратегія розвитку і її успішна реалізація шляхом створення високоефективної, конкурентоспроможної, мобілізаційної системи державного менеджменту є єдиним безальтернативним виходом і способом вирішення завдань розвитку.

Глобалізація об'єктивно висуває особливі вимоги до нової ролі та ефективності систем державного менеджменту кожної країни. Вона суворо карає непрофесійні уряди, а платять народи. Деякі постсоціалістичні країни вже успішно розробили і реалізували національні глобально орієнтовані стратегії трансформації, модернізації і розвитку та забезпечили собі прогресивний конкурентоспроможний і безпечний соціально-економічний розвиток. Такі постсоціалістичні країни, як Словенія, Чехія, Словаччина, Польща, Хорватія, Угорщина в рекордно короткі строки реформували інституційні, галузеві і економічні та соціальні структури та інтегрувались в Євросоюз як рівноправні партнери. Чому ж колись надрозвинута Україна залишається в кризі? Зворотна зміна системи державної командно-централізованої економіки ринковою системою, а вірніше, новою ринковою системою глобалізованого типу, це безпрецедентний експеримент в історії людства. При цьому одночасно зі зміною економічної системи, драматичних змін в постсоціалістичних країнах зазнали політична система, соціальна система, система державного управління, демократії, гуманітарна система і система державних і моральних цінностей. При цьому, наприклад, в Україні одночасно велась небачена демілітаризація економіки, ліквідація одного з найпотужнішого у світі військово-промислового комплексу, корінна перебудова системи аграрно-промислового комплексу, системи освіти, охорони здоров'я, культури і науки. Цей безпрецедентний глобальний трансформаційний експеримент набув особливо концентрованої форми саме в Україні, яка важко і з великими втратами проходить драматичну трансформацію, слугуючи світу глобальною ла-

бораторією як позитивного, так і негативного досвіду. Але і це ще не вся правда!

Неякісні і надто оптимістичні прогнози, зроблені в 1990-ті роки, спровокували злам державного планування і реалізацію в Україні руйнівних економічних реформ. Фактично відбувалася деградація структури економіки України і передусім — занепад виробничих галузей. Проте активно розвивався банківський сектор, фінансові трансакції, збільшилася частка торгівлі, експорту в складі ВВП. **Результат — деіндустріалізація і промислове опустошення України, її економічний занепад. З надрозвинutoї індустріально-аграрної країни 70-80 років XX століття Україна перетворилась на країну бідняків, безробіття, безгрошів'я, масової еміграції, зменшення чисельності населення, старіння населення і погіршення показників людського розвитку.** Теперішня економіка України, з її розваленою і «лежачою» промисловістю, з неймовірно низькою технологічністю, відсталою організацією виробництва і низькою продуктивністю, не може витримати іспитів і навантажень глобальної конкуренції, з її особливо високими критеріями ефективності. Тому суверенна державність, модернізація, економічні і соціальні трансформації, інтеграція і глобальна конкурентність повинні бути реалізовані вже у першій третині XXI століття. Якщо за цей короткий період Україна не стане активним і сильним суб'єктом європейських і глобальних відносин і процесів, то вона перетвориться в **об'єкт таких відносин**, на трофей глобальної конкуренції.

Поетапна інтеграція в ЄС через модернізацію і конкурентоспроможний розвиток — ось стратегічне гасло для України.

Проблема міжнародної конкурентоспроможності України в глобальному світі може бути вирішена лише через інтелектуалізацію соціально-економічного розвитку. Незважаючи на кризові явища перехідного етапу державотворення, ставши на шлях модернізації і демократичної солідаризації суспільства, Україна зможе забезпечити свій прискорений, випереджальний, якісний розвиток навіть у найжорсткіших умовах глобалізму.

Системна стратегічна модернізація України повинна стати єдиним вибором держави і народу. Для успішної інтеграції України в європейський і світовий економічний простір варто наближати основні критерії власного розвитку до світових стандартів. Поєднання досягнень міжнародного теоретичного та практичного досвіду з національними особливостями країни да-

дуть змогу розробити концепцію, яка дозволить забезпечити високі темпи економічного зростання. І тут необхідна планомірна й системна наполеглива державна робота.

Зрозуміло, що завдяки нагромадженню проблем період модернізації країни є тривалим, а вирішення структурних проблем передбачає наявність чіткої і послідовної стратегічної програми урядових заходів і добре продуману й організовану систему державного планування і прогнозування.

Головна перешкода на шляху розвитку сьогодні — невідповідність рівня і «калібру» багатьох державних лідерів і керівників масштабам і рівням сучасних завдань, що стоять перед Україною. Вирішальними будуть висока мобілізаційна здатність, наявність політичної і державної волі. Україні передусім необхідне компетентне, патріотичне, працездатне керівництво, яке було б спроможне оперативно і послідовно приймати необхідні рішення і послідовно забезпечувати їх виконання. Без політичної волі на найвищому державному рівні і без надзвичайних заходів і надзусиль уряду і всього народу вивести Україну з кризи з одночасним приведенням переорієнтації її розвитку на новий щабель якісного, інтелектуального розвитку не вдасться.

Сьогодні перед Україною з усією гостротою постала проблема кардинальної структурної модернізації економіки держави. Саме держава, а не великий олігархічний бізнес має визначити, на яких напрямках будуть сконцентровані її зусилля найближчими роками. Передусім необхідно різко зменшити залежність держави від зовнішньої кон'юнктури, зокрема, від зовнішніх джерел постачання енергоресурсів і від іноземних фінансових ринків, тобто від того, на що вона не здатна впливати.

Реальна модернізація економіки України потребує значних інтелектуальних, економічних і адміністративних зусиль і включає цілий ряд заходів, а саме: всебічне сприяння розвитку наукомістких секторів господарства, заміщення фізично зношеного основного капіталу, підвищення ефективності переробних галузей, розвиток інфраструктурних галузей господарства (транспорту, зв'язку, комунікацій), забезпечення енергоефективності виробництва, різноманітності джерел постачання енергії і збільшення використання її поновлюваних джерел; розвиток нано-, біо-, ядерних, космічних технологій і телекомунікацій; широке застосування новітніх інформаційних технологій тощо. Потрібно виявити базисні структурні диспропорції в розвитку української економі-

ки і зайнятися проектуванням нової економічної системи, адаптованої до жорстких умов безпечного розвитку в умовах глобальної кризи, яка стає перманентною.

Вкрай необхідна структурна перебудова економіки України після промислового опустошення не може бути здійснена в стислі терміни. Для цього потрібний довгостроковий комплексний системний підхід, з використанням продуманої фіскальної і грошово-кредитної політики з переходом на нові технології і заміною основних виробничих потужностей, на зарубіжний і вітчизняний технологічний базі. Проблема полягає в тому, щоб зробити ефективнішими базові сектори економіки, що створюють основну частину ВВП держави, паралельно забезпечуючи розвиток інфраструктурних галузей.

Постіндустріальна глобальна економіка не має і не може мати завідомо пріоритетних і відсталих галузей. Традиційні галузі, зокрема агропромислове виробництво, металургія, при ефективному інноваційному менеджменті і великих інвестиціях перетворюються в інноваційні. Інновації є надзвичайно важливими для країни: вони роблять її економіку ефективнішою, збільшують її експортний потенціал, підвищують якість життя її громадян, піднімають престиж держави на міжнародній арені. Сьогодні саме стратегічні інновації держави дуже часто визначають рівень її конкурентоспроможності і зумовлюють економічну безпеку.

У числі головних завдань модернізації економіки України — підвищення енергоефективності і міжнародної конкурентності. Надмірна енергомісткість і надмірне, в значній мірі штучне надспоживання енергоресурсів структурами нашої економіки робить її глобально неконкурентоспроможною. Україна повинна перейти до використання власних енергорезервів і **забезпечити успішну реалізацію стратегічної програми неоіндустріалізації на інтелектуальній основі.**

Світова фінансова система, зазнавши кризового шоку, перестроюється, готуючись до нової другої (і не останньої) хвилі глобальної кризи. Однак банківська система України залишається дуже слабкою і не може не тільки претендувати на помітну роль на міжнародних фінансових ринках, але навіть забезпечити поточне стабільне економічне зростання в Україні. Фінансовий сектор України відображає структурні диспропорції світової економічної системи — зростання боргового капіталу, відсутність дієвого

управління фінансовими потоками, відрив від виробничих галузей. Особливо загрозливою є втеча капіталів. Українська банківська система виходить з-під контролю НБУ в руки глобальних транснаціональних корпорацій, які керуються своїми власними інтересами, які не збігаються з інтересами Української держави. Політика українських банків з іноземним капіталом відображає інтереси конкретних національних держав — лідерів глобалізації, що надзвичайно небезпечно. **Є всі ознаки активізації в Україні могутніх структур нового євро-азійського глобалізму.**

Постіндустріальна модернізація економіки — питання не тільки технологій, вона повинна бути спрямована передусім на розвиток людини як головної суспільної цінності й охоплювати всі сторони життя суспільства. Ані економічне зростання, ані рівень ВВП на душу населення, ані показники впровадження інновацій не є визначальними характеристиками модернізації країни, **головним показником є рівень розвитку людського капіталу.** Головне завдання, яке стоїть перед кожною державою, — стати комфортною для розвитку народного бізнесу і створити максимально сприятливі умови для самореалізації енергійних, освічених, працьовитих людей. Для досягнення успіху в конкуренції за людину і її потенціал потрібна пріоритетна увага держави до стану галузей розвитку людського капіталу, а це насамперед освіта, охорона здоров'я, забезпечення житлом, стан навколишнього середовища.

Історична доля України ще не вирішена. В Україні можливі різні сценарії розвитку. Але чи є підстави для крайнього суспільного песимізму і безнадії? І чи є вихід зі складного кризового становища? Відповідь на це питання дасть життя в найближчі роки. Виходячи з історичного досвіду ХХ століття і залишаючись на позиціях віри в могутні сили нашого народу, ми стверджуємо, що Україну можна підняти з руїни і вивести з кризи на шлях успішного розвитку. Приклади зруйнованих Другою світовою війною Японії, Німеччини, Франції, Італії є переконливими. Чудо відродження України в новому глобалізованому світі є можливим і Україна не приречена на роль «хворої людини і бідного родича» Європи чи Росії. Без успішної України не може бути ані успішної Росії, ані успішної Європи.

Немає в світі слаборозвинутих країн, є слаборозвнуті і непродуктивні держави і уряди. Для того щоб вивести Україну з економічної прірви, **потрібно зупинити процеси промислового**

опустошення і провести якісну нову індустріалізацію економіки. В реалізації Стратегічної програми промислового відродження, нової індустріалізації і реіндустріалізації Україна може стати повноправним стратегічним партнером Європейського Союзу, Китаю, Індії, а також Росії, Білорусі і Казахстану, які неминуче стануть на шлях неоіндустріалізації всіх секторів національної економіки.

Запропонована лідерами Української наукової школи глобалістики концепція глобально-орієнтованої національної стратегії України, рекомендації щодо реалізації інтелектуально-інноваційних стратегій розвитку в умовах світ-системи глобалізму можуть знаходити практичне втілення, в тому числі і в законодавчих проєктах.

2.2. Стратегічні концепції розвитку транзитивних країн у світ-системі глобалізму

У XXI столітті як авангардним західним країнам, так і транзитивним країнам доводиться виживати і розвиватись в умовах глобалізму. Послідовність і тяглість досліджень сучасних процесів глобалізації, зосередження зусиль на розв'язанні теоретичних і методологічних проблем дозволили отримати нові наукові результати, розкрити закономірності сучасного світового розвитку, сформулювати об'єктивні закони глобалізації, закласти теоретичні основи досліджень світ-системи глобалізму як «Другого нового світопорядку» і вже домінуючою суспільно-політичного і соціально-економічного устрою, який має формаційні ознаки глобального суспільного ладу.

Одним з головних протиріч і конфліктів сучасної світ-системи силового глобалізму є протиріччя між глобально-інтегрованим і глобально-усуспільнюваним (на рівні всього людства) виробництвом і зацікавлено збереженою приватною формою глобально-монополізованою розподілу і присвоєння, а також споживання і надспоживання глобально-суспільного продукту. Нинішній приамат тотального економізму в формі глобальної економіки і світ-

системи глобалізму, базований на застарілих принципах економічного насильства і тотальної наживи, є вже не лише анахронізмом, але і головною загрозою майбутньому розвитку людства. Майбутній глобальний світ — це перш за все глобальне господарство. Сьогодні воно формується як економічна світ-система глобалізму. Виходячи з інтересів усього людства майбутній світ потребує принципово нових основ світоустрою і перш за все глобальної економіки як його основи. Звідси виходить висновок про небачене зростання значимості соціального замовлення на розвиток глобальної економічної теорії і глобальної політичної соціо-економіки.

Починаючи з 70-х років ХХ століття разом з науковими поняттями «глобалізація», «глобалізм» в науці закріпились поняття «постіндустріальна епоха», «постіндустріальна економіка», «постіндустріальна цивілізація», «постіндустріальне суспільство». Всі ці категорії є переконливим ствердженням зміни суспільно-технологічного способу виробництва, переходу на глобальному рівні, в світовому масштабі від індустріального суспільно-технологічного способу виробництва до технотронно-інформаційного (інтелектуального) способу. Приватна форма власності поступово витісняється корпоративно-колективною формою глобальної власності, яка, однак, не відмінила і не витіснила приватновласницької форми розподілу виробленого суспільного продукту. Тому сучасний мегацикл постіндустріального цивілізаційного розвитку слід, очевидно, розглядати лише як початок постіндустріальної епохи. З точки зору тягlosti і природної еволюції наукових концепцій було б логічним ставити питання про політекономію нового глобалізованого постіндустріального суспільства, або політекономію постіндустріалізму, чи навіть про постіндустріальну політичну чи постіндустріальну соціально-політичну економіку. Слід, очевидно, пам'ятати, що категорія постіндустріалізму — це переважно політико-історична, а не лише економічна категорія.

Коли ми говоримо «індустріалізм», то бачимо його економічну структуру і систему у вигляді різних модифікацій ринкової і, як правило, капіталістичної економіки. Слід не забувати, що в сучасній економічній історії мали місце і «соціалістичний ринок», і «соціалістичний індустріалізм», над яким надвисав тотальний примат політичного над економічним. Разом з тим економічно на певному етапі це була високомобільна система, базована на екс-

плуатації людини. Тому можна з повним правом, хоча в основному в ретроспективі, говорити про постіндустріальну політекономію соціалізму і постіндустріальну політекономію капіталізму. В цих умовах і традиційний капіталізм, і соціалізм виступають в якості реальних формаційних соціально-економічних систем. Парним еквівалентом **зрілої постіндустріальної епохи**, з нашої точки зору, стане така нова соціально-економічна система, як інтеграційно-корпоративна **світ-система глобалізму**. Соціально-економічна система, що нині вельми інтенсивно формується і стає пануючою, потребує специфічної науково-методологічної бази, якою, очевидно, стане **політична економія світ-системи глобалізму**.

Ноосферна економіка — це відносно досить далеке майбутнє людства. Вона не стане реальністю ані в період сучасного мегациклу цивілізаційного розвитку, ані на ранніх історичних стадіях постіндустріалізму. Вона нині зароджується «во чреві» постіндустріального глобалізму, але пануючою економічною системою стане лише тоді, коли людство змушене буде в силу дії обмежувальних законів і параметрів біосфери відмовитись від пануючої глобальної **економічної системи наживи**, від безперервної гонки масштабів виробництва і розвитку, від штучного надспоживання обмежених ресурсів біосфери. Запропонована професором А. С. Гальчинським наукова категорія «політична нооекономіка» має суттєве теоретичне значення і право на життя, бо вона предметно відображає зміст довгострокових перспективних процесів, які пробивають собі дорогу в розвитку глобальної людської спільноти по мірі того, як вона стає єдиною глобальною сім'єю¹. Згаданий автор, звичайно, має право включати «далеке світло» і вдивлятися в перспективи розвитку за межами ще не зрілого постіндустріалізму. Проте важко погодитись з А. С. Гальчинським, коли він не протиставляє, а ототожнює визначення «політекономія постіндустріалізму» і «політична нооекономіка». З нашої точки зору, це різнопорядкові категорії.

У мейнстрімі досліджень сучасної глобалістики також спостерігається тенденція до відмови від абсолютного пріоритету і примату економіки. Рівноважливими є геополітичні, соціальні, екологічні, цивілізаційні, технологічні, інформаційні та інші чин-

¹ Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. — К.: Либідь, 2013. — 470 с.

ники. У геополітиці в останній період з'явилися концепції «Другого нового світопорядку» як агресивний контрбаланс «Новому світовому порядку», прийняття якого домоглися через ООН країни, що розвиваються. Уважне поглиблене вивчення концепції «Другого нового світопорядку» показує, що це, по суті, і є світопорядок «золотого мільярда», або світ-система постіндустріального глобалізму. Західні вчені, як правило, про це говорити і писати уникають. В дослідженнях східноєвропейських і російських дослідників також відсутнє остаточне визначення категорії «Другий новий світопорядок». Так, в монографії «Второй новый миропорядок»¹ відомий російський політолог М. Злобін ставить важливі питання, прагнучи дати відповідь на такі з них, як: «Кому вигідна глобальна економічна катастрофа?», «Хто розрубає мертвий вузол політики і економіки XXI століття?», «Хто формує новий світопорядок?», «Яке місце займе Росія в новому світопорядку?», «Кому дістанеться пострадянський простір?». Згаданий автор називає хрещеними батьками «Другого нового світопорядку» Дж. Буша-старш. і М. Горбачова, які після «холодної війни» ініціювали новий світопорядок як спільний глобальний інтеграційний проект Заходу і Сходу.

Однак і цей «новий світопорядок» не склався, оскільки між США і СРСР (а тепер між США і Росією) були і залишаються принципові геополітичні розходження, які не зникли і не зникнуть після падіння радянського комуністичного режиму. Парадоксально, що комуністичний режим Китаю вже не стоїть на заваді для США. Очевидно, що сучасний конфлікт інтересів Росії і США виходить далеко за межі ідеологічного і охоплює всю гаму глобальних «життєвих інтересів». А тут, як кажуть японці, «ліжко одне, але сні різні».

Стало очевидним, що США і іншим країнам «золотого мільярда» потрібен не «новий світовий порядок» в партнерстві з новою Росією, а «другий новий світовий порядок», який відповідав би інтересам і імперативам «епохи глобалізації» по-американськи, тобто формування через однополярний глобальний світ «нового, другого глобального світопорядку» в формі світ-системи глобалізму євроатлантичного або американського зразка. Однак однополярний світ з єдиною наддержавою — США не став і не міг стати реальністю, бо світовий фінансовий крах і глобальна криза

¹ Злобин Н. Второй новый миропорядок. — М.: ЭКСМО, 2009. — 320 с.

вкрай загострили протиріччя між США, Китаєм, Росією та іншими світовими державами. На світову арену вийшов азійський глобалізм зі своїми величезними потенціалами і необмеженими глобальними інтересами. З початком ХХІ століття інтенсифікувалось формування безполярного глобалізованого світу. Почав складатись «Другий новий світовий порядок» як новий глобальний проект. Змінюється співвідношення сил Північ — Південь, Захід — Схід, Європа — Азія. Цей новий світопорядок відкриває не багатьом країнам нові можливості, а всім іншим країнам він ставить жорсткі обмеження, загрози, виклики силової інтеграції та експансії¹. В умовах світ-системи глобалізму більшість країн, особливо транзитивні, такі як Україна, не зможуть безпечно розвиватись без розуміння їх адаптації до його природи, рушійних сил, законів, масштабів, динаміки, основних внутрішніх конфліктів та протиріч. Саме в такому складному і жорсткому навколишньому геополітичному і геоекономічному просторі іде нині розвиток процесів глобалізації. Таким чином, глобалістичні дослідження мають цілком реальні об'єкти дослідження — процеси глобалізації і предмет досліджень — виявлення закономірностей і законів розвитку світ-системи глобалізму.

Історія сучасної світ-системи глобалізму розпочалась починаючи з другої половини 40-х років ХХ століття, коли США вийшли з Другої світової війни небачено посиленими і почали переходити до політики агресивного інтернаціоналізму і глобалізму, ставши на шлях глобальної наддержави, на фоні вкрай послаблених країн Європи і Азії, Африки і Латинської Америки. З цього періоду почалась і глобальна криза світового розвитку, і криза формованої світ-системи глобалізму, спричинена внутрішнім конфліктом цієї нової глобальної тоталітарної системи.

З виникненням глобалізму як глобального інтеграційного проекту США і євроатлантичних країн і особливо з виходом на світову сцену азійського і євразійського глобалізму модифікувалися кризи і цикли світового розвитку. Глобальна (перманентна) криза деформувала класичні структури циклів світового розвитку і перетворила світові кризи на вкрай непередбачувані кризові явища².

Глобалізація і світ-система глобалізму не відмінюють циклічного характеру глобального розвитку. Цикли міжсистемних

¹ Злобин Н. Второй новый миропорядок. — М.: ЭКСМО, 2009. — С. 15.

² Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. — К.: АДЕФ-Україна, 2009. — 391 с.

трансформації, цивілізаційні цикли і цикли самої глобалізації, переплітаючись, створюють надзвичайно складну динамічну систему кризового глобального розвитку.

Сучасна постіндустріальна епоха і корпоративна монополізована глобальна конкуренція створюють принципово нове геополітичне і гео економічне навколишнє середовище.

Двополярний світ США — СРСР періоду «холодної війни» рухнув з саморозпадом СРСР, який програв Заходу цю глобальну політичну, економічну, соціальну і цивілізаційну, конкурентну війну через надмілітаризацію економіки, непідсилену світову експансію, втрату соціальних орієнтирів і стагнацію соціально-економічного розвитку. В умовах двополярного світу глобальна соціально-економічна і політична система у визначальній мірі залежала від відносин США і СРСР, а тому була незбалансованою і нестабільною. Нестабільна, нестійка рівновага означала невизначеність глобальних стратегій світового розвитку. З розпадом СРСР, який став небаченим в світовій історії «трофеєм холодної війни», відкрилось нове глобальне вікно можливостей для країн-глобалізаторів на чолі з США і для всемогутніх глобальних корпорацій, загальна чисельність яких вже тоді перевищила 50 тисяч, а тепер досягає більш як 75 тисяч. Колосальні фінансові інтереси країн-глобалізаторів і глобальних корпорацій стали першопричиною і локомотивною силою для формування «Другого нового світового порядку» — в формі світ-системи глобалізму. Почалася епоха постіндустріального глобалізму, яка об'єктивно збіглася з переходом до постіндустріальної ери розвитку світу, що дало небачену інтенсифікацію процесів глобалізації і загострення глобальної монополізованої ТНК конкуренції.

Виникає цілком закономірне питання: а чи взагалі існують чи можуть існувати антикризові стратегічні концепції соціально-економічного розвитку України і інших транзитивних країн? І якщо їх немає, то чи можуть вони бути створені і реалізовані в жорстоких конкурентних умовах світ-системи глобалізму? Це є корінним питанням.

Проведений нами наліз і емпірична оцінка досвіду і результатів розвитку групи транзитивних країн Європи, республік колишнього СРСР дозволяє зробити деякі важливі узагальнення, висновки і рекомендації. Ми свідомо не брали до вивчення Китай і В'єтнам, бо вони складають особливу групу.

Лише невелика група транзитивних країн 5 з 29 (<20 %) успішно виконали стратегічне надзавдання зворотної трансформації від централізованої командно-адміністративної економіки до ринкової економіки сучасного європейського зразка. Це Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія. Причому в цьому випадку зворотна ринкова трансформація проведена в найкоротші строки методом «шокової терапії» і дала позитивні результати, не нижчі від середньоєвропейських показників розвитку. Країни цієї групи демонструють соціально-економічну динаміку кращу, ніж такі «старі» члени ЄС, як Португалія, Іспанія, Греція, Ірландія, Ісландія. Одна з причин успіхів згаданої групи транзитивних країн — єдність їх націй, готовність до ринкових реформ, високий рівень ринкової культури і ефективність державного і бізнесового менеджменту, наявність чітких національних стратегій зворотних трансформацій.

Аналіз і оцінка (емпірична) країн за показниками результатів трансформацій:

- 1) інтеграція в ЄС — <50 % країн;
- 2) асоціація з ЄС — > 50 % країн;
- 3) зростання ВВП — >60 % країн;
- 4) зростання конкурентності — > 30 % країн;
- 5) зменшення корупції — < 40 % країн;
- 6) підвищення життєвих стандартів — < 38 % країн;
- 7) зниження рівня бідності — < 22 % країн;
- 8) покращення людського розвитку — <20 % країн;
- 9) покращення пенсійного забезпечення — <30 % країн;
- 10) покращення екології — < 30 % країн;
- 11) приріст населення — >30 % країн;
- 12) підвищення якості життя — <50 % країн.

Загальні висновки:

1. Має місце деградація розвитку більшості з транзитивних країн.

2. Іде зниження рівня якості і безпеки розвитку.

3. Наявний кризовий характер їх розвитку.

4. Поглиблюється їх відставання від Європи і ЄС.

Найгірші показники: Україна і більшість колишніх республік СРСР (Фактор бездержавності).

Найкращі показники: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Латвія, Литва, Естонія, Хорватія, Словенія (Фактор збереження ринкової цивілізації).

Зберігаючи в цілому теоретичне спрямування наших досліджень, нами була зроблена спроба використання теоретичних положень для розробки прикладних рекомендацій щодо антикризової стратегії розвитку України як специфічної транзитивної держави. При цьому ми виходили з того, що розробку глобальних стратегій України нами було розпочато ще в 1995 році, що дало можливості використання як позитивного, так і негативного досвіду таких наукових розробок в наступні роки¹.

Нами були досліджені і оцінені всі опубліковані в Україні концепції стратегії національного розвитку починаючи з 1991 року — першого року державного суверенітету України.

Були досліджені і оцінені опубліковані стратегічні концепції вчених України, міжнародних організацій, експертів, політичних діячів, кандидатів в президенти, урядів. Йдеться про концепції, які мали урядовий статус. Нами було проведено аналіз наукових публікацій з проблем стратегії соціально-економічного розвитку України.

Висновок — і після 23 років суверенного державного існування Україна ще взагалі не має конкурентоспроможної Національної стратегії розвитку, вже не кажучи про антикризову або посткризову стратегії. Ми розцінюємо це як надзвичайну ситуацію і одну з найбільших загроз національній безпеці і особливо безпеці розвитку країни. Пряму відповідальність за таке становище несуть усі обрані народом України президенти, уряди і всі склади Верховної Ради. У відповідності до вимог Конституції України повну і пряму відповідальність за формування засад зовнішньої і внутрішньої політики України несе Верховна Рада. Але при цьому гарантом Конституції і дотримання її вимог за Конституцією є Президент України, який безпосередньо керує виконавчою владою і за конституційними повноваженнями координує законодавчу і судову владу України. Трагедія України є в тому, що до цього часу ні президенти, ні парламент, ні уряди України ніколи перед народом не звітували, куди вони ведуть Україну і куди вони її завели.

З даних нашого аналізу видно, що всі президентські, а тому і урядові стратегічні концепції соціально-економічного розвитку

¹ Білорус О.Г. Глобальні стратегії Євросоюзу: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко, І.І. Вігер; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2009. — 528 с.; Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. — К.: Просвіта, 2001. — 300 с.

України залишились на папері. Програма жодного «всенародного» президента України не була виконана і на половину в кожному випадку з різних причин, але з однаковими результатами. Позитивні передвиборні обіцянки, починаючи з 1991 р. і по 2014 р. включно, закінчувались гіперінфляцією, економічною кризою, кризою влади, надто частою зміною урядів України. В результаті накопичувались проблеми, такі як хронічна економічна криза, криза влади, стагнація розвитку, бідність населення, зростання державних боргів.

Існує певний зв'язок і взаємозалежність різних результативних показників трансформації транзитивних країн. Так, в країнах транзиту, в яких рівень корупції і авторитаризму найвищий, а рівень демократії і справедливості найнижчий, рівень бідності, людського розвитку і якості життя є найнижчим. Це стосується країн — колишніх республік СРСР, в тому числі і України. Існує прямий зв'язок між показниками розвитку і наявністю ринкової культури. Саме тому група країн Центральної Європи — Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина і Словенія, мають найкращі показники. Хто ж в інших транзитивних країнах відповідає за негативні результати розвитку?

Не існує ані політичної, ані тим паче юридичної відповідальності керівників держави, урядів і парламенту за наслідки їх владарювання. А тому немає і соціального замовлення на розробку реальних Національних стратегій розвитку. В наших урядах немає ні розуміння глобальної ситуації і перспективи розвитку, ні специфічних методів управління розвитком стосовно транзитивних країн, ні антикризових і посткризових стратегій. Все управління залишається симуляцією системи державного менеджменту, соціальною демагогією, конвеєром передвиборних програм і всемогутньою системою державної корупції, яка призвела до влади грошей і олігархату.

Тому головне завдання наукових досліджень ми бачимо не скільки в аналізі і оцінці урядових антикризових і посткризових стратегій, а в розробці наукових стратегічних концепцій і в науковому забезпеченні і супроводі державного менеджменту і глобальному прогнозуванні розвитку. Успіх цієї роботи буде залежати від того, чи навчиться Уряд України чути вчених-економістів і чи піде він на спільну щоденну роботу з вченими для розробки стратегій і їх реалізації. Поки що такої готовності немає. А повинна бути!

Незважаючи на описану вище ситуацію, вчені-економісти, соціологи, екологи, політологи, юристи повинні вперто і послідовно розробляти стратегічні концепції розвитку України як транзитивної держави, створюючи наукову базу для формування транзитивних стратегій. В останній період з'явилась така форма наукових проектів, як Національні наукові доповіді з конкретних проблем. Назріла необхідність підготовки комплексної Національної наукової доповіді «Підсумки соціально-економічного розвитку України за період 1991-2014 рр. і Національна стратегія розвитку на період 2015-2030 рр.». Сподіваємось, що новий президент України забезпечить реалізацію цього державного імперативу.

На базі інтенсивних нових досліджень теорії і політекономії світ-системи глобалізму, його закономірностей і законів розвитку Українська наука повинна дати відповіді на такі головні питання:

1. У чому суть і специфіка нового глобального навколишнього середовища для трансформаційних перетворень України як транзитивної країни?

2. Якими повинні бути стратегічні адаптаційні механізми України до нового глобального навколишнього середовища розвитку?

3. Як нова Українська держава може мобілізувати і зацікавити національно-глобалізований капітал, економічну активність і самодіяльність населення України для створення українського прориву в процесах розвитку і досягнення синергетичного ефекту об'єднаної всенародної праці?

4. Як подолати і припинити тотальну корупцію, яка паралізувала діяльність всіх гілок влади держави, бізнесу і породила недовіру народу до влади і загрозу соціального вибуху?

5. Як підняти, солідаризувати і повести народ України на будівництво нової України, як об'єднати всіх громадян України в єдину політичну націю, як уникнути соціального перенапруження в суспільстві і соціального вибуху?

Завершуючи, розглянемо нові постановочні питання теорії світ-системи глобалізму і формування стратегічних концепцій транзитивних країн в порядку дискусії.

1. Настав час зрозуміти, що світ-система глобалізму — це новий глобальний суспільно-політичний і соціально-економічний світоустрій і новий суспільний лад зі своїми законами і імперативами. Класичного капіталізму більше не існує. Національний ка-

пітал перетворився, трансформувався на органічну складову глобального капіталу. Соціалістична економічна система в Україні зруйнована, а ринкова, соціально-орієнтована, ще не збудована.

Надзавдання трансформації соціально-економічної системи України полягає зовсім не в тому, щоб формально перейти до абстрактної ринкової системи, а в тому, щоб перейти до реальної глобальної монополізованої ТНК ринкової системи і конкурентоспроможно інтегруватись в європейський і світовий (глобальний) економічний простір. Уряд України повинен припинити практику екстраполяції традиційного індустріалізму радянського зразка і перейти до створення якісно нової постіндустріальної системи. Всі попередні наздоганяючі стратегії розвитку України себе скомпрометували. Ми ніколи не наздоженемо Об'єднану Європу, особливо коли ми будемо йти в протилежному напрямі — Європа до постіндустріалізму, а Україна — назад по шляху розвитку індустріального олігархізму і влади грошей.

2. Лідери держави України повинні зрозуміти, що олігархічна влада, влада грошей діяла, діятиме в інтересах олігархів, а не в інтересах народу, країни і держави. Демократія, і особливо економічна демократія, розвиток економічної самодіяльності населення — це головний ресурс розвитку України. Олігархи не побудують демократично справедливої держави — України, бо вона їм не потрібна. Їм потрібна олігархічна влада і держава. Їм не потрібно верховенство права як вища демократична цінність. Їм потрібні продажні суди, депутати, державні службовці, яких можна купити і примусити служити собі. Відокремлення великого бізнесу і державної влади, відлучення бізнесменів від виконавчої і парламентської влади — стратегічний імператив для України.

3. Нова Національна стратегія розвитку України повинна вирішити питання про те, як національний капітал України, який вже глобалізувався, поставити на службу народу, державі і інтересам розвитку. Очевидно, що одними американського зразка клятвами мільярдерів, даруванням своїх мільярдів — справі не допоможеш. Не вирішує проблем і масове залучення в державі урядові структури мільярдерів і мільйонерів. Розділення державної влади і бізнесу повинно стати законом розвитку України. Влада і держава повинні налагодити дієвий контроль над доходами, видатками і податками. Український рекорд по виробництву мільярдерів і мільйонерів — одна з причин зростання бідності в бага-

тій ресурсами України. Держава повинна припинити практику розкладання державних ресурсів і запровадити прогресивні податки на доходи. А для цього потрібно залишити більшу частину державних доходів в регіонах для їх ефективного використання під загальнодержавним контролем.

4. Досвід показав, що якихось окремих антикризових стратегій розвитку транзитивних країн і України немає і не може бути. Можуть бути окремі антикризові і посткризові проекти і державні програми в річизі Національної стратегії розвитку. Тим більш, що нинішнє і майбутнє глобальне навколишнє середовище є перманентно кризовим. Не може не викликати подиву той факт, що за майже чверть століття суверенна велика європейська держава Україна не виробила своєї власної Національної стратегії розвитку. Здається, що це комусь було дуже потрібно. Чи не тому деякі сусіди, такі як Росія, включають Україну в свої стратегії на зразок «Последняя битва за Украину» як будівельного матеріалу для побудови своїх «м'яких» імперій. І це в ХХІ столітті!? Доля держави, нації і країни залежить від лідерів-керівників. Народ України повинен висунути державних лідерів ХХІ століття.

Світова історія показує, що будь-яку країну, після будь-якої національної катастрофи можна вивести зі стану кризи і поставити на шлях прогресивного розвитку. А тим більше Україну, яка має величезний потенціал розвитку і вже демонструвала економічні дива форсованої індустріалізації та в 70-80-ті роки ХХ століття входила до 20 надрозвинутих індустріальних країн світу. Післявоєнний досвід Японії, Франції, Іспанії, Італії, Фінляндії, Польщі, Німеччині, Китаю, Індії яскраво і переконливо підтверджують цей оптимістичний висновок і стосовно майбутньої України.

Разом з тим стало цілком зрозуміло, що побудова Нової України як європейської держави і країни — це перш за все формування Української політичної нації на принципах патріотичного солідаризму, справедливості і єднання всього суспільства. Це складне комплексне завдання.

Сьогодні Україні як ніколи потрібна глобально-орієнтована, науково обґрунтована стратегія національного порятунку і безпечного майбутнього розвитку в європейській сім'ї народів.

2.3. Новітні стратегії державного антикризового менеджменту транзитивних країн

В умовах загального прискорення науково-технічного прогресу, розвитку глобалізації, інтеграції, інтернаціоналізації, посилення глобальної конкуренції інноваційність стає ключовим фактором успіху країни, а стратегічне державне управління нововведеннями — одним з головних завдань антикризової політики держави.

Цікавою з точки зору вивчення та можливого застосування цього досвіду в Україні є державна інноваційна антикризова концепція та відповідна стратегія такої транзитивної країни, як Казахстан.

Державна антикризова стратегія Казахстану в умовах перманентної кризи базується на поступовому втіленні заходів, що окреслені в довгостроковій державній Стратегії «Казахстан-2050», яка є логічним продовженням та розвитком попередньої Стратегії «Казахстан-2030» і була прийнята у 1997 р. напередодні світової фінансової кризи 1998 р. Головними завданнями даної стратегії було зазначено: розбудова нової держави на ринкових засадах, закладення основ соціальної економіки, докорінна зміна суспільної свідомості. Вона дозволила Казахстану встояти на початку нової фінансової кризи 2008-2009 рр., подовжити економічне зростання в кризовий період та довела правильність обраної антикризової соціально-економічної моделі розвитку.

Якщо звернутись до головних підсумків втілення Стратегії «Казахстан»-2030 та соціально-економічного розвитку Казахстану за період 1997-2012 рр., то варто констатувати, що ВВП країни збільшився більш ніж в 16 разів. З 1999 р. щорічний приріст ВВП Казахстану становив близько 7,6 % та обігнав за цим показником передові розвинуті країни. ВВП на душу населення збільшився більш ніж в 7 разів — з 1500 дол. США у 1998 р. до 12 тис. дол. США у 2012 р. Казахстан є лідером серед країн СНД за обсягом прямих іноземних інвестицій на душу населення — сьогодні цей показник складає приблизно 9200 дол. США. У цей період в країні відбулося зростання обсягів зовнішньої торгівлі у 12 разів, а обсягів виробництва промислової продукції — в 20 разів. За

вказані роки видобуток нафти зріс в 3 рази, а природного газу — в 5 разів. У рамках програми форсованої індустріалізації Казахстану з 2010 р. було реалізовано 397 інвестиційних проектів та створено більш ніж 44 тис. робочих місць. Доходи населення збільшилися в 16 разів, кількість людей з доходом нижче за прожитковий мінімум скоротилося у 7 разів, а кількість безробітних — удвічі¹. Все це дозволило закласти в країні основи соціально-орієнтованого суспільства. За 15 років після прийняття «Стратегії-2030» Казахстан увійшов у п'ятірку найбільш динамічних країн світу, що розвиваються. За результатами 2012 р. країна увійшла до 50-ти найбільших економік планети, а за рейтингом конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму посіла 51 місце.

Відповідно до Стратегії «Казахстан-2050» антикризова соціально-економічна політика країни полягає у продовженні **стратегії форсованої інноваційної індустріалізації**, в результаті чого частка несировинного експорту має збільшитися до 2025 р. приблизно вдвічі. У цьому контексті велику увагу в соціально-економічній політиці держави приділено структурній модернізації економіки країни з врахуванням імперативів Третьої індустріальної революції, яка сьогодні змінює саме поняття виробництва, а новітні технологічні відкриття — структуру і потреби світових ринків. У зв'язку з необхідністю проведення подальшої структурної модернізації економіки Казахстану у «Стратегії-2050» планується здійснення таких заходів:

- оновлення виробничих активів відповідно до новітніх технологічних стандартів;

- формування нових ринкових ніш для вітчизняних виробників, що дозволить уникнути деструктивного ефекту деіндустріалізації, особливо з урахуванням вступу країни до ВТО;

- розвиток новітніх виробництв, що забезпечить розширення несировинного сектору, орієнтованого на експорт;

- розширення власної ніші на світовому ринку космічних послуг;

- подальший розвиток двох провідних інноваційних кластерів — Назарбаєв Університету і Парку інноваційних технологій, що в майбутньому дозволить поступово перейти до низьковуглеводної економіки.

¹ Послание Президента Республики Казахстан — лидера нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kazembassy.com.ua/show/3082.html>

У Стратегії «Казахстан-2050» передбачено і формування нової прагматичної антикризової державної політики розвитку інноваційних досліджень. Її сутність полягає у здійсненні трансферту необхідних для розвитку економіки технологій та навчанні вітчизняних спеціалістів щодо сфер їх можливого використання, так як країна на сучасному етапі не в змозі продукувати власні новітні технології й інновації у багатьох сферах промислового розвитку. При цьому важливим фактором інноваційного розвитку є активна участь казахстанських вчених у міжнародних науково-дослідних проєктах, що дає можливість інтегрувати зусилля вітчизняних і зарубіжних вчених по стратегічних інноваційних напрямках, стати учасником глобальної технологічної революції. Головні завдання розвитку антикризової державної політики інноваційних досліджень згідно з «Стратегією-2050» Казахстану полягають у:

- всебічній кооперації науки і бізнесу;
- формуванні «дорожньої карти» перспективних національних кластерів;
- втіленні новітніх інструментів і механізмів державно-приватного партнерства;
- проведенні аналізу раніше виданих патентів та зареєстрованих авторських прав на предмет їх можливої комерціалізації.

У цілому «Стратегія-2050» передбачає зосередження нової антикризової державної соціально-економічної політики на таких напрямках розвитку:

- створення Національного фонду для реалізації довгострокових стратегічних проєктів;
- стимулювання розвитку нової економіки, враховуючи сектори, що сформується в результаті Третьої індустріальної революції. У майбутньому індустрія Казахстану має використовувати новітні композитні матеріали, які будуть створені саме в країні;
- стимулювання розвитку транзитного потенціалу у сфері інформаційних технологій. Завдяки цьому до 2030 р. через Казахстан має проходити до 2-3 % світових інформаційних потоків, а до 2050 р. ці обсяги повинні подвоїтися;
- економічне стимулювання приватних компаній щодо вкладення інвестицій в дослідження та інновації, які матимуть попит на світовому ринку;
- відхід від практики вибіркової підтримки окремих, «своїх», компаній або галузей та на зосередженні на підтримці ефективних або соціально важливих сфер;

— створення нової системи управління природними ресурсами, які є стратегічною перевагою Казахстану, для забезпечення соціально-економічного зростання, укладання вигідних для країни, масштабних зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних домовленостей. Залучення інвесторів до цієї сфери повинно відбуватися за умов поставки до країни сучасних технологій видобутку та переробки.

Як бачимо зі стратегічних програм соціально-економічного розвитку Казахстану, ця транзитивна країна, яка входить до складу СНД, буде антикризовою концепцією розвитку на застосуванні прагматичної інноваційно-інвестиційної стратегії.

Антикризова концепція розвитку транзитивних країн, крім інвестиційної та інноваційної стратегії, має включати і стратегію модернізації, яка щільно пов'язана з формуванням засад сталого розвитку та стійкої до кризи економіки країни. Нині констатується повна єдність вчених і політиків світу щодо необхідності глибокого реформування існуючої моделі соціально-економічного розвитку розвинутих і транзитивних країн та переходу до нової моделі. Її важливими рисами повинні стати усталеність соціально-економічного розвитку, більш повне врахування та взаємозв'язок економічних, соціальних і екологічних факторів. Отже, майбутня соціально-економічна модель сталого антикризового розвитку країни матиме такі характерні риси та напрями розвитку:

- пріоритетний розвиток наукомістких, високотехнологічних, обробних, інфраструктурних галузей з мінімальним впливом на навколишнє середовище;

- забезпечення нормальних екологічних умов життя населення;

- зменшення забруднення навколишнього середовища;

- зниження питомої ваги сировинного сектору в економіці;

- радикальне підвищення ефективності використання природних ресурсів та їх економія, що відображається у відчутному скороченні затрат природних ресурсів і об'ємів забруднень на одиницю кінцевого результату (зниження показників ресурсо-єдності).

Для переходу до стійкого розвитку очевидно є необхідність компенсації виснаження природного капіталу за рахунок збільшення інвестицій у людський та фізичний капіталі. На практиці це означатиме доцільність суттєвого збільшення інвестицій у розвиток науки, освіти, охорону здоров'я, інноваційний розвиток,

створення спеціальних державних інвестиційно-інноваційних фондів. У зв'язку з формуванням нового типу і нової моделі економічного розвитку у світі жваво обговорюється необхідність розробки нового **«зеленого» економічного курсу**, контури якого запропоновані в ініціативі Програми ООН з охорони навколишнього середовища (UNEP) (2008 р.)

У період глобальної кризи розвинуті країни активно розробляють антикризові програми, в яких значне місце відведено екологічній компоненті. Так, у США за планом президента США Б. Обами виділено понад 50 млрд дол. США на екологізацію економіки. Цей проект і фонд передбачає створення новітніх «зелених» та енергозберігаючих технологій, нових робочих місць в перспективних з екологічної точки зору формах діяльності та ін.¹ У той самий час Скандинавські країни здійснюють радикальну реструктуризацію економіки на користь галузей, що виробляють нові екологічно сумісні види технологій, продуктів та послуг. У кризовий період така реструктуризація відбувається за рахунок державної підтримки екологічно передових видів діяльності і мінімальної підтримки традиційних виробництв.

В умовах глобальної системної кризи деякі транзитивні країни (Росія, Україна, Казахстан, Китай) мають змінити експортно-орієнтовану модель зростання економіки на **нову модель**, пов'язану з розвитком внутрішнього споживання та імпортозаміщуючих галузей, перейти на **інноваційний тип розвитку**, що може стати основою для соціально-економічної модернізації. Даним країнам також варто змінити екстенсивну модель індустріалізації на **модель нової індустріалізації**, що пов'язана з відновленням та розвитком високотехнологічних галузей. Наприклад в Росії антикризова концепція будується на необхідності модернізації економіки, відходу від сировинного та переходу на **інноваційний тип розвитку**. На перехід до нової моделі розвитку зорієнтовані і останні концептуальні документи, стратегії і програми уряду, зокрема, Концепція довгострокового розвитку країни до 2020 р. Для її реалізації необхідно поступово втілювати антикризову інвестиційну стратегію, яка передбачає державну підтримку розвитку високотехнологічного сектору промисловості.

¹ Бобылев С.Н. Модернизация и экспортно-сырьевая модель экономики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.alternativy.ru/en/node/1419>

Антикризова стратегія модернізації економіки Росії відповідає пріоритетам концепції людського і сталого розвитку. Інноваційна реструктуризація російської економіки має відбуватися через розвиток людського потенціалу, що дозволить перейти від розвитку, що базується на експлуатації природних ресурсів, до розвитку, заснованого на використанні найбільш потужного людського ресурсу — знань. Економічні механізми інноваційної економіки через систему податків, кредитів, пільг, створення відповідного інвестиційного клімату і таке інше стимулюють створення, розповсюдження й використання знань для забезпечення соціально-економічного зростання та пригнічує види діяльності, що виснажують природний потенціал і забруднюють навколишнє середовище. Багато з концептуальних напрямів цієї стратегії вже апробовані в розвинутих країнах. Зокрема, велику увагу сьогодні приділено стимулюванню розвитку низьковуглеводної економіки.

Світовий досвід останніх років, результати досліджень міжнародних організацій свідчать про економічну і технологічну можливість істотного скорочення споживання природних ресурсів та зменшення забруднень при суттєвому збільшенні випуску товарів та послуг. Наприклад, для Росії питоме споживання енергії може бути скорочено у 3-6 разів на основі застосування традиційних, а не новітніх західних технологій при зростанні кінцевих результатів. Це дозволить при існуючому рівні видобутку природних ресурсів за рахунок інноваційної модернізації зекономити великі обсяги сировини та збільшити ВВП країни приблизно у 2 рази. У зв'язку з цим для модернізації дуже важливою є практична реалізація концепції «найкращої існуючої технології», яка широко використовується в провідних країнах, є економічно вигідною та задає жорсткі екологічні ліміти на нові технології. Дана концепція законодавчо затверджена в законі Російської Федерації про охорону навколишнього середовища, прийнятого в 2002 р., але на практиці майже не застосовується.

У рамках антикризової концепції модернізації Росії необхідно прагнути до структурної реструктуризації у напрямі збільшення частки переробного та обробного секторів, які спроможні дати прибуток за рахунок експорту продукції з більш глибоким ступенем переробки первинної природної сировини і більшою доданою вартістю. За оцінками фахівців, більш глибока переробка сировини забезпечує зростання доданої вартості в 2-10 разів, у тому числі вартість сирової нафти, переробленої в продукти нафто-

хімії зросте в 6-10 разів; деревини, що перероблена в будматеріали, — в 4-6 разів і та ін. У кінцевому підсумку за рахунок значної економії сировинних ресурсів усередині країни може збільшитися їх експорт, особливо енергоресурсів при проведенні відповідної політики енергозбереження.

Серед російських економістів існує думка, що в умовах глобальної кризи суттєві інвестиції в модернізацію економіки є неможливими або несвоєчасними. Але це призводить до втрати часу, коли провідні економіки світу та Китай вийдуть на новий технологічний рівень, і тим самим ще більш погіршили конкурентні позиції російських виробників. Надмілітаризація сучасної економіки Росії, її сировинний характер, небачені військові витрати і санкції підривають всі проекти модернізації.

На прикладі Казахстану та Росії було досліджено особливості таких стратегій державного антикризового менеджменту, як інноваційна та модернізаційна. Якщо економіка Казахстану розвивається високими темпами, то економіка Росії ввійшла в фазу рецесії і кризи.

У забезпеченні виходу економіки з кризового стану і її стабільного розвитку будь-якої країни вирішальну роль відіграє **науково обґрунтована інвестиційна політика держави**. Саме вона визначає реальні джерела, напрями, структуру інвестицій, здійснює раціональні та ефективні заходи з виконання загальнодержавних, регіональних та місцевих соціально-економічних і технологічних програм, відтворює процеси на макро- і мікроекономічному рівнях. Водночас держава має створювати сприятливий інвестиційний клімат з метою ширшого залучення, поряд з внутрішніми, іноземних інвесторів на взаємовигідних засадах.

Отже, головне завдання державної антикризової інвестиційної стратегії полягає у забезпеченні процесу накопичення для оновлення основного капіталу для довгострокового інвестування у реальний сектор економіки. Тобто вона є тим фундаментом, що забезпечує практичне втілення інноваційної та модернізаційної антикризових стратегій. Інвестиційні стратегії країн, що розвиваються і належать до трансформаційних, розрізняються залежно від груп, до яких вони входять.¹

¹ Корчагин Ю.А. Инвестиционная стратегия / Ю.А.Корчагин. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. — 316 с.

1. Країни з «наздоганяючими» економіками, які прагнуть наблизитися за рівнем науково-технічного розвитку та ВВП на душу населення до провідних країн світу (Південна Корея, Тайвань, Бразилія, Мексика, Китай, Росія та ін.). Антикризова стратегія цих країн полягає у засвоєнні вже придбаних у розвинутих країн передових технологій і на їх базі розробці власних новітніх технологій, у створенні сучасної системи освіти і науки, суттєвій частці інвестицій відносно ВВП (до 40 %). Деякі з них за показниками ВВП на душу населення, якості життя та технологічним розвитком вже перейшли до групи провідних країн світу. Серед них: Японія, Фінляндія, Ірландія, Сінгапур.

2. Країни, що розвиваються (так звані *середньорозвинуті країни*), які є постачальниками сировинних і трудових ресурсів на світовий ринок, мають розвинутий індустріальний сектор, відповідний рівень зростання ВВП та якості життя населення, широко застосовують передові технології західних країн, але не претендують на їх самостійну розробку (ПАР, Чилі, Чехія, Словенія, Угорщина, Естонія та ін.). Глобальна економічна криза змушує їх коригувати власні стратегії у напрямі розвитку інформаційного суспільства, створення власних новітніх технологій нового технологічного укладу.

3. Слаборозвинуті країни з низьким рівнем розвитку людського капіталу і доіндустріальною економікою або економікою обмеженої індустріалізації складають найбільшу групу. Ці країни все більш відстають від розвинутих країн, вони не мають дієвих антикризових концепцій розвитку, а глобальна економічна криза лише погіршує їх становище.

Інвестиційна стратегія є базою для диверсифікації економіки, тобто зміни пріоритетів розвитку галузей економіки, що визначають конкурентні переваги країни відповідно до антикризової концепції.

На сучасному етапі антикризова політика розвинутих країн спрямована на зміну структури економіки на користь менш ресурсомістких, більш екологічно чистих і ефективних виробництв, які входять до нового, шостого, технологічного укладу. Тому інвестиції у розвиток вказаних виробництв є дуже ефективним антикризовим механізмом та фактором побудови економіки майбутнього, для якої є характерними екологічні та ресурсні обмеження. Ця політика передбачає сприяння активному розвитку енергоефективних та енергозберігаючих технологій і виробництв, онов-

люючої енергетики, а також енергетичної і транспортної інфраструктури. На ці сегменти економіки виділяється переважна частина коштів, тому що вони мають підвищений інноваційний потенціал та є мультиплікатором у створенні нових робочих місць і доданої вартості. Інвестиції провідних країн у ці напрями дорівнюють приблизно 430 млрд дол., що складає близько 15 % сукупних витрат на антикризові програми. Однак вони істотно різняться по країнах: в Японії — менше 3 %, Великобританії — 7 %, тоді як у США — 12 %, Німеччині — 13 %, Франції — 21 %, а у Китаї — 38 %, Південній Кореї — 81 % [4-6]^{1 2 3}.

На наш погляд, інвестиційна стратегія є основоположною стратегією державної антикризової концепції, тому що фінансує інші галузі, програми і пріоритети. Вона забезпечує розвиток людського капіталу й інформаційного сектору економіки, втілення новітніх технологій, всебічний розвиток освіти та науки.

Отже, Україна у разі побудови власної антикризової концепції може скористатися успішним досвідом транзитивних та провідних країн щодо втілення стратегій державного антикризового менеджменту: модернізації, диверсифікації, інвестиційної та інноваційної, у стратегічному плануванні та управлінні антикризовим розвитком.

2.4. Бюджетне реформування як складова антикризових стратегій Європейського Союзу

Проблеми соціально-економічного розвитку Європейського Союзу на рубежі ХХ-ХХІ ст., нові виклики з боку основних конкурентів ЄС на глобальному ринку зумовили необхідність подальшого підвищення конкурентоспроможності європейської економіки. В першу чергу це було викликано негативними тенденціями в розвитку європейської економіки — на початок

¹ Честин І., Иванов Н. Зеленая революция: Оздоровление планеты // Ведомости. 2009. — 11 июня.

² Фроловская Т. Горе без ума. У чиновников нет идей, как перестроить экономику России // РБК Daily. — 2009. — 1 июля.

³ Lacey S. Developing Renewables with War-Time Urgency [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.renewableenergyworld.com/rea/news/article/2009/07/>.

XXI ст. позиції ЄС у міжнародній економіці змінилися: його частка у ВВП світу дещо скоротилася; економічне зростання в цій групі країн характеризувалося невисокими темпами; спостерігалося скорочення виробництва, збільшилися інфляція та безробіття, залишався низьким показник завантаження виробництва.

Ці проблеми особливо загострилися під час світової фінансової кризи 2007-2010 рр., яка завдала значних збитків економікам країн — членів цього інтеграційного угруповання. Так, в 2009 р. європейська економіка скоротилася на 3,6 %, а в єврозоні спад склав 3,7 % (тоді як у США масштаби зниження, скоріш за все, не перевищили 2,9 %)². Протягом 2008-2009 рр. було здійснено низку заходів короткострокової перспективи щодо стабілізації фінансового сектору та відновлення економіки ЄС. Це привело до певної стабілізації економіки, проте за темпами відновлення вона значно програє іншим країнам, у тому числі США. Очевидно, що за таких умов Євросоюз намагається як мінімум подолати наслідки кризи й зберегти свої місце і роль в світовій економіці, а як максимум — забезпечити ефективний соціально-економічний розвиток інтеграційного об'єднання й на цій основі покращити свої позиції на глобальному конкурентному ринку.

Однією з найбільш важливих проблем розвитку ЄС на сьогодні виступає **проблема конкурентоспроможності та інноваційного розвитку**, без яких неможливе функціонування сучасних макроекономічних систем. Конкурентоспроможність визначає можливості системи до швидкої адаптації, збереження і зміцнення своїх стратегічних позицій в ринкових умовах, що змінюються. Інноваційний потенціал є однією з умов створення і впровадження нових технологій в різних сферах господарської діяльності, що сприяє формуванню важливих складових конкурентних переваг. Саме тому стратегічні документи Євросоюзу, прийняті за перші роки XXI століття, віддзеркалюють намагання співтовариства ЄС здійснити суттєві зміни у внутрішньому соціально-економічному розвитку, а також значно посилити конкурентоспроможність ЄС на світових ринках. В той же час необ-

¹ Жук М.В., Бауліна Т.В. Міжнародні стратегії економічного розвитку: Навч. посіб. / М.В. Жук, Т.В. Бауліна. — К.: Вид. Паливода А.В., 2006. — 348 с. — Бібліограф. в кінці тем. — (Бібліотечка студента). — С.250.

² Почему ЕС так больно переживает кризис? [Електронний ресурс]. dv.ee Istsenko Olga По материалам The Financial Times Источник: Forexpf.Ru. — Режим доступу: <http://live.dv.ee/?PublicationId=6a7b33e6-3b2d-4f32-964b-babff18b5b0d>

хідно визнати, що за умов перетворення глобальної кризи на перманентну будь-яка стратегія набуває антикризового характеру, а будь-яка антикризова стратегія є по своїй суті стратегією підвищення конкурентоспроможності, стратегією подальшого соціально-економічного розвитку.

Так, головною метою *Лісабонської стратегії* (2000 р.) було перетворення Союзу на «найконкурентоспроможнішу і наукомістку економіку в світі, здатну до сталого економічного зростання, зі створенням великої кількості якісних робочих місць і більш високим ступенем соціальної захищеності». Фактично Лісабонська стратегія визначала місце й роль економіки ЄС у світовому господарстві як *економіки знань*, її міжнародну спеціалізацію на виробництві високотехнологічних продуктів, вирішення на цій основі соціальних проблем. Проте вона не принесла очікуваних результатів. На думку вітчизняних експертів, основними причинами неповної реалізації Лісабонської стратегії були невідповідність між взятими країнами-членами зобов'язаннями і реальними заходами з їх реалізації; суперечливість інтересів економічно розвинених та економічно слабких членів Союзу; прийняття за базовий 2000 рік — рік економічного підйому; негативний вплив світової фінансової кризи; відсутність примусових механізмів для країн-членів щодо досягнення покладених цілей; слабкий зв'язок з діючими ініціативами та програмами; відсутність чіткого розподілу функцій між інституціями ЄС; всеохоплюючий характер інтегрованих орієнтирів, що обумовило неконкретність вимог та рекомендацій щодо поліпшення національних політик.

Вихід Європейського Союзу з кризи було побудовано на трьох головних засадах: фіскальній консолідації, зменшенні розбіжностей у конкурентоспроможності різних регіонів ЄС та інвестиціях у галузі, що стимулюватимуть зростання¹. Значну позитивну роль у підвищенні конкурентоспроможності ЄС та у його виході з кризи відіграв *План економічного відродження* (Economic recovery plan), або План щодо стимулювання виходу з економічної та фінансової кризи (2008 р.). Основна мета цього плану полягала у стимулюванні попиту та посиленні впевненості у короткостроковій перспективі. Водночас передбачалося сприяння

¹ Комісар: вихід ЄС із кризи будуватиметься на трьох засадах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2012/2012_05_08_1_uk.htm

підвищенню екологічних стандартів економіки ЄС, зростанню її інноваційної спроможності, фінансування інвестицій у знання, інфраструктуру та екологічно чисті технології. Згідно з планом в економіку ЄС спрямовано 200 млрд євро (з них 170 млрд — з національних бюджетів і 30 млрд — із фондів ЄС та Європейського інвестиційного банку).

Цей антикризовий план був реалізований досить успішно. В той же час завдання Лісабонської стратегії залишилися актуальними, що вимагало розробки нового програмного документа. Саме тому на червневому 2010 р. саміті ЄС в Брюсселі була затверджена нова десятилітня стратегія «Європа-2020: Стратегія інтелектуального, стійкого й інклюзивного зростання» — програма ЄС щодо стимулювання зростання та зайнятості, яка прийшла на зміну попередній Лісабонській стратегії¹.

У Стратегії викладається уявлення про соціальну ринкову економіку Європи в XXI столітті, скориговане з урахуванням уроків кризи. Як зазначають лідери ЄС, «Європа-2020» визначає «послідовні рамки для Європейського Союзу», що дозволяють йому «мобілізувати всі свої інструменти і політики». За словами Президента Європейської Комісії Жозе Мануела Баррозу, стратегія допоможе ЄС «вийти з десятиліття заборгованості і увійти в епоху зростання»². Порівнюючи Стратегію «Європа-2020» з більш ранніми, докризовими, програмними документами Євросоюзу, можна констатувати її вищу прагматичність, переважання економічних цілей над політичними, націленість на реальне підвищення глобальної конкурентоспроможності економіки Євросоюзу.

Фінансово-економічні проблеми кризового та посткризового періоду **викликають необхідність реформування бюджетної політики ЄС**. І дійсно, реалізація будь-яких стратегій, програм чи планів передбачає певне фінансування. А зміна стратегі-

¹ Детальніше див.: *Vitner I.I.* Глобальні стратегії ЄС і євроінтеграційна Національна стратегія України в умовах світ-системи глобалізму; *Білорус О.Г.* Глобальні стратегії Євросоюзу: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко, І.І. Вітер; за наук. ред. О.Г. Білоруса. — К.: КНЕУ, 2009. — 528, [8] с. — С.422- 510; *Vitner I.I.* Конкурентні стратегії Євросоюзу в умовах глобальної кризи / Вітер І.І.; Глобальний кризовий розвиток та антикризові тенденції: Матер. міжнар. наук. конф. / Відп. ред. О.Г. Білорус. — К.: Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України, 2011. — 222 с. — С. 96-103.

² Лідери ЕС прийняли стратегію «Європа 2020» и усилили бюджетный надзор [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/delegations/belarus/press_corner/all_news/news/2010/2010_06_18_be.htm

чної мети Європейського Союзу, що відбувається в процесі його розвитку і розширення, передбачає зміни в його бюджетній політиці. Пріоритети видатків у бюджетах Євросоюзу відображають зміни всередині самого ЄС і демонструють, як його політика фіксується у фінансових документах у грошовому виразі. Отже, бюджети ЄС виступають певними індикаторами змін у соціально-економічному розвитку об'єднання.

Значні зміни в бюджетному процесі викликала прийняття *Лісабонської угоди*. Після двох хвиль розширення ЄС (у 2004 та 2007 рр.) головною проблемою стала необхідність політичного й інституційного реформування Союзу, не пристосованого до управління 27 країнами-членами. Результатом довгих пошуків шляхів інституційних перетворень і політичного реформування ЄС стала розробка Угоди про реформу принципів функціонування Євросоюзу — *Лісабонської угоди* (створеної на основі проекту Конституції ЄС, що провалився), яка була підписана у грудні 2007 р. і набула чинності з 1 грудня 2009 р. Цей договір уперше утворює *Європейський Союз як єдине ціле з юридичної точки зору*. За чинними досі угодами (Маастрихтською, Амстердамською і Ніццькою) ЄС був лише сукупністю трьох своїх юридично оформлених підвалів (Європейської Спільноти, або Європейського Співтовариства, Спільної зовнішньої політики і політики безпеки та Співпраці поліції та правосуддя в кримінальних питаннях), але не був оформлений як єдине юридичне ціле¹ (інтеграція).

Кожна нова стратегія ЄС передбачає свою стратегію бюджетного реформування. При цьому очевидно, що інститути, які формують бюджет, також повинні змінюватися з часом з метою адекватної відповідності бюджетним стратегіям. Вплив Лісабонської угоди на бюджетний процес виявився в першу чергу в зміні функцій та повноважень інституцій ЄС, які управляють бюджетом Спільноти. Так, Угода усунула розподіл витрат бюджету ЄС на обов'язкові і необов'язкові, наділила Раду ЄС і Європейський Парламент практично рівною компетенцією при ухваленні бюджету ЄС. На практиці істотно збільшився обсяг повноважень Європейського Парламенту — наднаціонального інституту, який сформований безпосередньо громадянами ЄС шляхом прямих за-

¹ Лісабонський договір ЄС набув чинності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1892305.html>.

гальних виборів, що свідчить про подальше поглиблення європейської інтеграції в сфері бюджетного процесу. За Радою ЄС збереглася роль сполучної ланки між ЄС і його державами-членами¹. Роль наднаціональних інститутів ЄС в ухваленні бюджету ЄС після Лісабонської угоди подана на рис. 2.4.1.

Важливо, що ЄС застосовує різні бюджетні стратегії у різні часові періоди. Зазначимо, що бюджетні стратегії та формування політики на рівні ЄС з моменту першого розширення Союзу в 1973 р. пройшли у своєму розвитку ряд різних етапів. Перший (1973-1984 рр.) ознаменувався інтенсивними конфліктами довкола обсягу й розподілу коштів ЄС, а також інституційними баталіями між Радою та Європейським Парламентом (ЄП). Другий етап (1985-1998 рр.) був відносно спокійним для бюджетної сфери, оскільки урядам держав-членів вдалося домогтися низки поступок у процесі переговорів щодо двох великих бюджетних пакетів, відомих, як «Делор-1» і «Делор-2». Третій етап (1998-2006 рр.) передбачав проведення переговорів і виконання пакета, затвердженого в межах «Програми-2000» на Берлінському саміті Європейської Ради (24-25 березня 1999 р.)². З 2007 р. почався новий етап в розвитку бюджетних стратегій, який враховує реалії Європейського Союзу, кількість членів якого збільшилося з 15 до 28 країн.

Європа проводить найбільш масштабну за останні роки фінансову реформу. Тепер в Євросоюзі будуть діяти єдині наднаціональні органи контролю і нагляду над банками, страховими компаніями і фінансовими ринками. Раніше ці питання знаходилися у винятковому внутрішньому веденні держав. Більше того, контроль буде поширюватися і на бюджети європейських країн. Це стосується введення так званого *європейського семестру*, у рамках якого щовесни національні бюджетні плани будуть надаватися в Єврокомісію для їхнього аналізу, щоб уникнути криз, подібних до грецької, яка і досі не зупинена, незважаючи на сотні мільярдів євро фінансової допомоги.

¹ Пазына Е.О. Правовые основы бюджета и бюджетного процесса Европейского Союза. Автореф. к.ю.н., спец. 12.00.10 — Международное право. Европейское право [Електронний ресурс]. — М., 2010. — 30 с. — Режим доступу: http://www.mgimo.ru/files2/y06_2010/151461/autoref_pazin.doc.

² Лафан Б., Шектон М. Бюджет. Хто скільки отримує, коли і як // Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — С. 332.

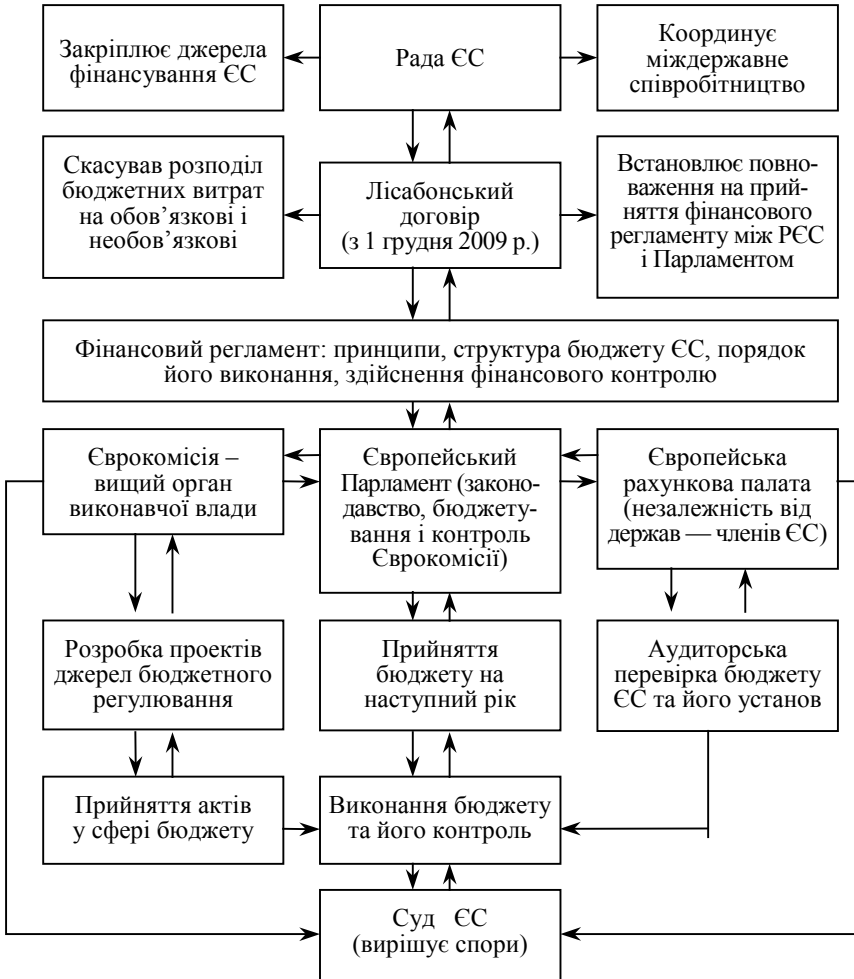


Рис. 2.4.1. Роль наднаціональних інститутів ЄС у прийнятті бюджету ЄС

Фінансово-економічні проблеми кризового та посткризового періоду негативно позначаються на бюджетному реформуванні Євросоюзу (зазначимо, що ситуація у сфері державних фінансів країн — членів ЄС ще й досі викликає велике занепокоєння). Так, на кінець 2009 р. вони всі без винятку мали дефіцит державного

бюджету та збільшили свої боргові зобов'язання, їх сукупний борг вимірювався двозначними відсотковими показниками, крім Естонії, в якій боргові зобов'язання були найнижчими в ЄС (7,2 % ВВП), а також Греції та Італії, в яких ці показники були тризначними (127 і 116 % ВВП відповідно). Відносно стабільною ситуація у сфері державних фінансів залишалась у Швеції, Фінляндії, Люксембурзі, Болгарії, Данії, Чехії, Словенії. Найгірші показники демонстрували Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія, Великобританія, Бельгія та Італія. Середні значення бюджетного дефіциту по ЄС становили 6,8 % ВВП. У єврозоні вони були дещо нижчими, однак більш, як у 2 рази перевищували максимально допустимий маастрихтський норматив (3 %). Середня по ЄС заборгованість держав-членів становила 74 % ВВП, а в єврозоні вона перевищувала 79 %¹. Пізніше ці негативні тенденції привели до банкрутства цілі країни.

Ці негативні явища значно ускладнили процес складання та затвердження бюджету ЄС на 2011 р. (проект якого мав офіційну назву — «Майбутнє поза кризою») у зв'язку з необхідністю пошуку нових джерел фінансування. Поширення фінансово-економічної кризи в Європі, значні дефіцити бюджетів деяких країн — членів ЄС (наприклад, Греції в 2009 р. — 15,4 %), які призвели до порушення бюджетної дисципліни та поширення кризових явищ, а також необхідність виконання додаткових завдань Лісабонської угоди примусили керівництво ЄС внести до Угоди обмежені зміни: жовтневий 2010 р. саміт ЄС установив базові принципи посилення економічного управління в Європі за трьома векторами: створення постійного стабілізаційного фонду зони євро, впровадження нового механізму моніторингу кризових тенденцій у європейській економіці та введення санкцій проти країн-порушників бюджетної дисципліни ЄС². Такі ж складнощі спостерігалися й при формуванні бюджетів ЄС на 2012 та наступні роки. Загалом поточну економічну ситуацію можна оцінити як дуже сприятливу тільки в Німеччині та Австрії; у Бельгії, Словаччині, Фінляндії, Нідерландах і Люксембурзі вона є задові-

¹ Eurostatistics. Data for short-term economic analysis [Електронний ресурс]. — 2011. — № 4. — Р. 89. — Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/-ITY_OFFPUB/KS-BJ-11-004/EN/KS-BJ-11-004-EN.PDF; Чужиков В., Бояр А. Антикризовий бюджетний менеджмент в ЄС/ Чужиков В, Бояр А. // Економіка України. — 2012. — № 1. — С. 70.

² Самміт ЕС в Брюсселі завершився с неоднозначними результатами [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rus.ruvr.ru/2010/10/29/30193462.html>.

льною; несприятлива — у Франції, Італії та Естонії; найгірша — у периферійних країнах єврозони: Греції, Ірландії, Іспанії та Португалії¹.

Значна роль у подоланні глобальної кризи була відведена *антикризовому бюджетному менеджменту ЄС*. Цікавий підхід, на нашу думку, пропонують вітчизняні вчені В. Чужиков та А. Бояр², які всі антикризові заходи, що здійснювалися в ЄС упродовж останніх років і частково продовжують реалізовуватися нині, поділяють на три групи: 1) створення нової архітектури фінансового ринку на рівні ЄС; 2) стабілізація та відновлення економіки; 3) глобальна консолідація та регіональна солідарність у подоланні наслідків кризи.

Згідно з цією класифікацією, у рамках першої групи досліджено процес проведення рекапіталізації банків, зниження облікових ставок (рефінансування) національних банків та ЄЦБ, надання урядових гарантій виплат банківських депозитів тощо. У рамках другої групи увагу було приділено дослідженню виваженої та скоординованої політики на рівні насамперед держав-членів, а також ЄС. У рамках третьої — проаналізовано солідарні зусилля всіх держав — членів ЄС, «третіх країн» і міжнародних організацій у подоланні наслідків світової економічної кризи, які проявляються у розробці механізмів взаємної підтримки; допомозі країнам, що зазнають більших труднощів; спільній відповідальності за стан економіки кожної держави — члена ЄС.

На особливу увагу заслуговують механізми макроекономічної стабілізації ЄС. На сьогодні їх запроваджено п'ять: європейський механізм фінансової стабілізації (англ. скорочення — EFSM); Європейський фонд фінансової стабільності (англ. скорочення — EFSF); підтримка платіжних балансів (англ. скорочення — VoP); купівля ЄЦБ суверенного боргу; позиковий фонд для Греції³.

Значна роль у бюджетному реформуванні в ЄС відводиться *Багаторічній фінансовій перспективі* (Multiannual financial framework — MAFF). За свою піввікову історію Європейські Співтовариства, а потім і Європейський Союз не раз стикалися з

¹ Чужиков В., Бояр А. Антикризовий бюджетний менеджмент в ЄС/ Чужиков В., Бояр А. // Економіка України. — 2012. — № 1. — С. 70-71.

² Там само. — С. 72.

³ Там само. — С. 76-77.

проблемою встановлення пріоритетів і виділення найбільш важливих напрямів при розподілі бюджетних ресурсів. Рішенням даної проблеми стало введення *середньострокового фінансового планування*, здійснюваного за згодою між Комісією, Радою ЄС і Європейським Парламентом¹.

Багаторічна фінансова перспектива — це багаторічний² план спільних видатків Євросоюзу, в якому пріоритети політики ЄС набувають фінансового вираження³. Він чітко визначає пріоритети та суми витрат об'єднаного бюджету ЄС — граничні обсяги видатків за основними категоріями («статтями») загалом і з розбивкою за роками⁴. На основі чинної MAFF ЄС розробляє свої річні бюджети. MAFF також слугує орієнтиром для тих, хто безпосередньо отримує бюджетні асигнування ЄС (регіони, неурядові організації, фермери, студенти тощо). Цей механізм фінансового планування ЄС запроваджено з 1988 р.

Бюджет ЄС є своєрідним механізмом зміни пріоритетів, він завжди відображав нові напрями еволюціонування Європейського Союзу. Такі етапи розвитку ЄС, як формування єдиного ринку, розширення чи активізація глобальної ролі ЄС, потребували відображення у вигляді планів видатків Євросоюзу. З 2008 р. ЄС звертає особливу увагу на питання зростання та створення робочих місць, на які потрібно буде дати конкретні відповіді в MAFF 2014-2018 рр.

У процесі аналізу пріоритетів MAFF за роки її існування визначено такі тенденції: *від адміністративних до операційних видатків*: перший бюджет Європейського Економічного Співтовариства покривав лише адміністративні витрати. Натомість у бюджеті 2007 р. оперативні видатки становлять найбільшу частку: 115,5 млрд євро призначено для сталого розвитку, охорони природних ресурсів, прав громадянина, свободи, безпеки та правосуддя, зовнішньої діяльності ЄС; *частка Спільної сільськогосподарської політики зменшується*: динаміка асигнувань на неї

¹ Пазына Е.О. Правовые основы бюджета и бюджетного процесса Европейского Союза. Знач. праця.

² Попередні фінансові перспективи ЄС охоплювали різну кількість років. MAFF 2014 — 2018 розрахований на 5 років.

³ Гуменюк В., Зарембо К., Білоус А. Фінансова перспектива ЄС на 2014-2018 роки: способи впливу [Електронний ресурс] / Гуменюк В., Зарембо К., Білоус А. // Звіт. — 2010. — лютий. — 29 с. — Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/55/95-MAFF_Ukr.pdf.

⁴ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ec.europa.eu/budget/other_main/glossary_rn.htm.

свідчить про зниження її пріоритетності починаючи з 1985 р.; політика зближення набирає ваги: у 1965 р. видатки на політику зближення становили 6 % усього бюджету ЄС, у 1988 р. — 17,2, у 2013 р. досягли позначки 35,7 %¹; більший наголос на економічному розвитку та конкурентоспроможності: якщо у першому бюджеті ЄС на економічний розвиток і конкурентоспроможність було передбачено 7,3 % усіх витрат, то у бюджеті 2013 р. на це виділено вже 26 %.

Таким чином, пріоритети видатків у бюджетах Євросоюзу відображають зміни всередині самого ЄС і демонструють, як його політика фіксується у фінансових документах у грошовому виразі (табл. 2.4.1).

Таблиця 2.4.1

ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ MAFF²

Період	Пріоритети
1988-1992 (Delors I)	Формування внутрішнього ринку; запобігання бюджетній кризі; об'єднання багаторічної рамкової програми фундаментальних і прикладних досліджень
1993-1999 (Delors II)	Соціальна політика та політика зближення; запровадження єдиної валюти (євро)
2000-2006 (Agenda 2000)	Розширення Європейського Союзу; реформування структурних фондів і фондів зближення; реформування Спільної сільськогосподарської політики
2007-2013	Сталий розвиток; охорона та управління природними ресурсами; права громадянина, свобода, безпека та правосуддя; ЄС як глобальний партнер
2014-2018 (проект)	Сталий розвиток і робочі місця; клімат і енергетика; глобальна Європа.

Процес підготовки *нової MAFF* на 2014-2018 рр. (який почався ще у травні 2006 р.) проходив під знаком модернізації. Європейський Парламент, Рада та Комісія наголосили на необ-

¹ Гуменюк В., Зарембо К., Білоус А. Фінансова перспектива ЄС на 2014-2018 роки: способи впливу. Зазнач. праця.

² Там само.

хідності ґрунтовно переглянути пріоритети бюджету ЄС. У повідомленні Європейської Комісії¹ до Європейського парламенту та Європейської Ради (2009) було викладено бачення Комісії щодо того, як потрібно реформувати бюджет ЄС. Згідно з повідомленням, новий консенсус щодо витрат ЄС має будуватися навколо таких осей пріоритетів: сталий розвиток і робочі місця, прагнення змін у напрямі ресурсозберігаючої економіки знань через розвиток досліджень, навичок і конкурентоспроможності за допомогою інновацій; клімат та енергетика, підтримка технологічного прогресу для забезпечення енергоефективності та надійності постачання енергоресурсів; глобальна Європа, сприяння підвищенню безпеки, процвітання та солідарності у світі з наголосом на боротьбі з бідністю, регулюванні міграції та посиленні співпраці з європейськими сусідами.

Таким чином, пріоритети видатків повинні були зміститися зі Спільної сільськогосподарської політики на економічне відновлення ЄС, зміну клімату та енергетику, а також зовнішні відносини. Останній проект програми бюджетної реформи містив позитивні сигнали для країн європейського сусідства про можливе збільшене фінансування ЄС на ENP (European Neighbourhood Policy — Європейську політику сусідства). Але глобальна криза внесла у бюджет свої корективи.

Значний інтерес для України становить *досвід довгострокового макроекономічного прогнозування та бюджетного планування в провідних країнах ЄС*. В останні роки країни ЄС перейшли до розробки власного щорічного бюджетного процесу на основі стратегічного багаторічного підходу. Аналіз досвіду багатьох країн із запровадження програмно-цільового бюджетування допомагає зробити такі висновки: 1) програмно-цільове бюджетування є дуже важливим та лише одним зі структурних елементів цілої низки реформ державного управління, спрямованих на поліпшення діяльності державних установ; 2) запровадження програмно-цільового бюджетування передбачає наявність ефективної системи фінансового контролю, звітності та аудиту. Обов'язковим елементом є побудова систем моніторингу та оцінки програм і діяльності їх виконавців; 3) у деяких ви-

¹ Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту та Ради «Остання програма реформування для Глобальної Європи («Реформування бюджету, зміна Європи») (06/10/2009) [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.eura-ctiv.com/pdf/Draft%20document%20reforming%20the%20budget%20oct%202009.pdf>

падках вплив програми може виявити себе лише через певний час після виконання конкретних завдань програми (або програми в цілому), тому інколи результативність окремих етапів реалізації програми може бути непоказовою або помилковою; 4) програмно-цільове бюджетування впроваджується поступово: окремі його елементи спочатку вводяться й перевіряються, а з часом, тобто з розвитком самого процесу бюджетування, модифікуються; 5) майже всі країни, що переходили до програмно-цільового бюджетування, мали труднощі, пов'язані з недооцінкою поставлених завдань, браком спеціально підготовленого персоналу в міністерствах та відомствах і в першу чергу в бюджетному департаменті міністерства фінансів, а також підтримуючих інформаційних систем¹.

У результаті проведених досліджень можемо зробити певні **висновки**.

1. Коригування стратегічної мети Європейського Союзу, що відбувається в процесі його розвитку і розширення, тягне за собою необхідність реформування бюджетної політики Євросоюзу. Тому кожна нова стратегія ЄС передбачає свою стратегію бюджетного реформування. Це значною мірою позначається на функціях та повноваженнях інститутів ЄС. Лісабонська угода внесла значні зміни у місце і роль інститутів ЄС, причетних до бюджетних стратегій. Вона скасувала розподіл бюджетних витрат на обов'язкові і необов'язкові, а також розділила повноваження після ухвалення фінансового регламенту між Радою ЄС і Європейським парламентом, розширивши його повноваження в бюджетному процесі і підвищивши роль наднаціональних начал у даному механізмі правового регулювання, практично зрівнявши їх з міждержавними.

2. Значна роль у бюджетному реформуванні в ЄС відводиться Багаторічній фінансовій перспективі (MAFF). У процесі аналізу пріоритетів MAFF за роки її існування визначено такі тенденції: перехід від адміністративних до операційних видатків; зменшення частки Спільної сільськогосподарської політики, зниження її пріоритетності починаючи з 1985 р.; посилення по-

¹ *Оприсок М.Д.* Основні складові стратегічного менеджменту в регіональній системі підтримки підприємництва / М. Д. Оприсок // Всеукраїнська науково-практична конференція — Теорія і практика стратегічного управління розвитком регіональних суспільних систем: зб. тез доповідей / м. Івано-Франківськ 6-8 грудня 2007 р. Івано-Франківськ, 2007. — С. 30.

літики зближення; більший наголос на економічному розвитку та конкурентоспроможності. Україні слід вивчити *європейський досвід багаторічної фінансової перспективи*, що в разі виникнення внутрішніх чи зовнішніх економічних складнощів дасть змогу коригувати бюджетні видатки в межах не одного, а 5-7 років, що дасть певні можливості маневрування.

3. Всі заходи антикризового бюджетного менеджменту ЄС можна поділити на три групи: створення нової архітектури фінансового ринку на рівні ЄС; стабілізація та відновлення економіки; глобальна консолідація та регіональна солідарність у подоланні наслідків кризи. Ефективність проаналізованих антикризових заходів, здійснених на рівні Євросоюзу та окремих держав-членів в умовах глобальної фінансово-економічної кризи 2007-2010 рр., дає всі підстави рекомендувати використання європейського досвіду в подальшому розвитку України. Вивчення європейського досвіду розробки та реалізації стратегій бюджетного реформування та його ефективне застосування у національному бюджетному процесі сприятиме ефективному соціально-економічному розвитку України у перших декадах XXI ст.

Такі досягнення європейської інтеграції, як система власних ресурсів, застосування середньострокового фінансового планування, розвинута система бюджетного контролю і протидії правопорушенням у бюджетній сфері, а також прозорість бюджету ЄС можуть бути успішно використані як модель для застосування в інтеграційних угрупованнях за участю України.

2.5. Антикризові стратегії в медіа-сфері та секторі ІКТ світової економіки

Початок XXI ст. урізноманітнив антикризові стратегії «старих медіа», уособленням яких є глобальні медіа-імперії. Адже протягом щонайменше двох десятиліть вони активно диверсифікують у сферу нових медіа: це Інтернет та пов'язані із ним нові комп'ютерно-медіативні технології, мобільний зв'язок та новітні гаджети, як-от, iPhone, iPad тощо. Тісне переплетіння стратегічних інтересів старих і нових медіа стало виразною озна-

кою початку третього тисячоліття. Якщо перші шукають у нових медіа нові можливості диверсифікації своїх бізнесів, ще більшого охоплення глобальної аудиторії, то другі — полюють на головну цінність, яку виробляють медіа-імперії, — це контент у всіх його різновидах. Контент — головний наповнювач Інтернету, телекомунікаційних мереж, численних додатків до мобільних телефонів та смартфонів, плесрів та планшетів. Глобальні гравці медіа та ІКТ світової економіки розуміють взаємозалежність одне від одного, яка посилилася в період глобальної фінансово-економічної кризи. Звідси — загострення конкурентної боротьби як між медіа-імперіями, так і між ними та новими медіа, уособленими яких є Google або такі соціальні медіа, як Facebook, MySpace, Twitter тощо.

Питаннями розвитку глобальних та регіональних медіа-систем на початку XXI ст. присвячені праці Т. Флю, К. Афеца, К. Спаркса, Д. Серваеса. Функціонування та соціальні наслідки використання нових ІКТ аналізують Т. ван Дейк, І. Філіп, Г. Джонс і С. Джонс. Висвітлення глобальної кризи у медіа стало предметом дослідження С.Котла. Проте ще не вистачає досліджень з проблем антикризових стратегій, які використовуються головними акторами в сфері медіа та ІКТ, особливо в контексті сучасної глобальної кризи. Наша мета — дослідити основні стратегії головних медіа-імперій та компаній ІКТ під час глобальної економічної кризи, прояснити їхню взаємодію та проаналізувати результати цих інтеракцій.

Глобальну комерційну медіа-систему очолюють велетні бізнесу, серед яких є представники брендів світового значення «старих медіа» (Walt Disney, News Corp., Time Warner, Viacom) та мегакомпаній, які уособлюють технологічні прориви нових медіа (пошуковик Google) або гіганти комп'ютерного бізнесу (Apple і Microsoft). Поділ на старі та нові медіа нині можна вважати умовним, оскільки в старих медіа, по-перше, застосовуються всі інноваційні винаходи, властиві новим медіа; по-друге, через процеси злиття і поглинання вони посилено конвергують із компаніями, належними до нових медіа; по-третє, нові медіа дуже зацікавлені у контенті, який переважно створюється саме старими медіа. Стратегії конкурентоспроможності диктують як першим, так і другим агресивні конкурентні моделі розвитку і напередодні світової економічної кризи, і під час її розгортання. Аналізуючи стан справ у секторі медіа та ІКТ, можна зазначити, що на відмі-

ну від переважної більшості інших секторів світової економіки тут справи були і є далеко не найгіршими. А флагмани цієї індустрії не тільки не постраждали під час глобальної кризи, а й навпаки — досягли вагомих конкурентних переваг і зростання прибутків.

Варто звернути увагу на *безперечну* специфіку цього сектору світової економіки. З одного боку, ми маємо справу з індустрією, але вона не така, як усі інші. Те, що вона виробляє є товаром, але цей товар має не тільки й не стільки фізичні й технологічні властивості. Він прямо чи опосередковано пов'язаний із виробленням контенту (інформації, змісту, даних — інтелектуального продукту) і/або забезпечує найрізноманітніші види комунікації, що становить основу соціального буття людства, яке вже на початку ХХІ ст. не вдовольняється традиційними способами комунікації, а звикає до можливостей Інтернету, соціальних мереж, IP-телефонів.

Специфіка медіа-імперій як виробників і дистриб'юторів контенту у глобальному масштабі веде ще й до панування так званої *глобальної культури*, яку великою мірою вони самі й породжують; до поширення ідеології глобального конс'юмеризму — нестримного споживання (насамперед через комерційну рекламу); до впливу на соціально-політичний розвиток країн та цілих регіонів. Вони виступають могутніми творцями повідомлень, текстової та аудіовізуальної інформації.

За умов, коли людство прагне розширення своїх інформаційних та комунікаційних можливостей, попит на них об'єктивно зростає, попри усі кризові явища, які охоплюють інші сфери світової економіки. Це не означає, що у секторах медіа та ІКТ панує безхмарна ситуація. Конкурентні битви точаться тут безперервно, але у період глобальної фінансово-економічної кризи у суперваговиків цього сектору не відзначалося тих різких спадів економічних показників, які були в інших секторах світової економіки.

Для унаочнення ситуації в цьому секторі напередодні та під час глобальної кризи звернемося до аналізу стратегічних концепцій найбільших медіа-імперій та виявити їхні взаємозв'язки із титанами нової економіки.

Першою за економічною могутністю серед медіа-імперій є компанія Walt Disney. На корпоративному сайті компанія визначає свою місію в такий спосіб: «Бути одним зі світових лідерів у

виробленні та постачанні розваг та інформації. Використовуючи наш портфоліо брендів для того, щоб диференціювати наш контент, послуги та споживацькі товари, ми намагаємося розвинути найбільш креативні, інноваційні та прибуткові розваги та пов'язані із ними послуги у всьому світі. Волт і Рой (Діснеї. — *Прим. авт.*) вірили, що їхня компанія повинна бути на крок попереду у конкуренції, аби бути найбільш інноваційною та креативною анімаційною компанією всіх часів. Навіть не піддається сумніву, що Walt Disney Corporation стала медіа-імперією, з якою ніщо не може зрівнятися. Вони прагнули неперевершеності у всьому та постійно змінювалися. Вони оточили себе найкращими митцями, найінноваційнішими творцями та найновішими технологіями на додачу. Але на першому місці для них були ті, для кого вони виробляли свою продукцію, — споживачі — провідні сила в їхній справі, вони, споживачі, — понад усе. І брати Діснеї ніколи не випускали з поля зору цю головну мету»¹.

У свідомості переважної більшості людей, які знайомі із брендом компанії Disney, існує переконання, що її головна цільова аудиторія — діти й підлітки. Це не так. Таргетинговою аудиторією цієї компанії є жінки віком 44,5 років, які мають прибутки вищі за 75 тис. дол. на рік, щонайменше одну дитину, вони є домовласниками, 32 % із них мають ту чи іншу освіту. Дійсно, діти, так би мовити, є **базовою** складовою, але батьки є **вирішальним фактором**. Таким чином, мета компанії Disney — це батьки.

Успіхи компанії Disney є прикладом екстенсивного конгломерування та відповідного домінування на глобальному медіаринку. Це було зроблено шляхом диверсифікації товарів і послуг, а також консолідування медіа-індустрії та індустрії розваг. Ідея була закладена фундаторами. Задля реального стану справ цієї медіа-імперії звернемося до S.W.O.T. аналізу.

Сильними сторонами компанії Disney є те, що це один із найпопулярніших брендів світу. Насамперед він міцно пов'язаний із Walt Disney Studio, яка впродовж десятиліть прекрасно себе зарекомендувала, а також із такими іншими головними підрозділами корпорації, як сектор розваг, Disney-ABC Television Group, Disney Interactive. Трендами, які посилюються з року в рік,

¹ The Walt Disney Company [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.slideshare.net/ptoele81/the-walt-disney-company-7236157>

незважаючи на глобальну фінансово-економічну кризу, є зростання загальних прибутків та доходів. Так, 2011 р. його річний дохід становив 38,063 млрд дол. США, прибуток — 3,963 млрд дол.¹ Активи компанії становлять 62,497 млрд дол. Надзвичайно популярними є герої диснейських мультфільмів, як класичних (Білосніжка, Бембі, Міккі Маус), так і сучасних (Король Лев, Красуня, Чудовисько). Вони давно стали персонажами тематичних парків, іграшок, принтів на одязі дітей та дорослих у всьому світі. Бренд компанії миттєво впізнається людьми у будь-якому куточку земної кулі. Як відзначає компанія Interbrand, навіть для того, аби потрапити до списку «Кращі бренди світу», кожний із брендів-претендентів має приносити третину прибутків з-за меж своєї країни, впізнаватися не тільки своїми базовими покупцями, а й іншими категоріями покупців та мати публічно доступні маркетингові та фінансові дані². Як бачимо, всім цим вимогам повністю відповідає бренд компанії Disney.

Однією з успішних стратегій компанії, яка приносить їй стабільні дивіденди, є постійне постачання франшиз від кінофільмів до подорожей і відпочинку у тематичних парках та курортах, які вона продає через свій ланцюг Magic Kingdom. Логотип Walt Disney настільки відомий, що протягом десятиліть займає 8 місце серед 100 найвідоміших брендів світу³.

Слабкі сторони компанії: 1) компанії властива висока операційна вартість; 2) у компанії відбуваються дуже швидкі зміни в ешелоні топ-менеджменту; 3) високовитратні тематичні парки вартістю до 1,8 млрд дол. мають тільки 16 атракціонів; 4) на фабриках, де виробляються супутні продукти компанії Disney, існують незадовільні умови праці; 5) діяльність компанії характеризується великими інвестиціями із залученням високої частини ризику; 6) таргетингова аудиторія, що складається переважно із дітей та їхніх матерів, є досить обмеженою.

Можливості компанії Disney можна визначити також як її основні стратегії, які впродовж років приносять їй конкурентні переваги у боротьбі за сегменти медіа-ринків у США та в інших частинах світу: 1. Успішно розвивається у різних сегментах ринку.

¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://search.forbes.com/search/find?MT=Global+500+Top+Companies>

² The 100 Top Brands // BusinessWeek. — 2007. — August 6. — P. 59.

³ Barns B. Time Warner Cable and Disney are Near a Deal on Fees / B. Barns, B. Stelter // The New York Times. — 2012. — Tuesday, July 19.

2. Властивий досконалий інвентарний менеджмент. 3. Дбає про розвиток ринку своєї продукції у країнах, де її присутність ще не була зафіксована. 4. Компанія здійснює **стратегію щодо зменшення оперативних витрат**. 5. Далекоглядною стратегією компанії є ставка на чотирнадцятирічну діснеївську зірку Г. Сіріус, яка стала наймолодшою за віком із рекордним випуском двох пісенних альбомів, кожний із яких став «альбомом № 1» у чартах одного й того ж року. За даними агентства Alloy Media + Marketing, у Сполучених Штатах підлітки і молодь витратили на їх придбання 51 млрд дол. на рік, тоді як члени їх родин — ще додатково 170 млрд дол. на рік. Такі прибутки допомогли не тільки музичному каналу Disney Music Channel, але й музичній індустрії Сполучених Штатів в цілому, яка з 1999 р. втратила 21,2 % продажів, що дорівнює 11,5 млрд дол. збитків у цьому сегменті індустрії. 6. Для покращення управління всіх виробничих ланок медіа-імперія застосовує стратегію «довгої лави менеджменту», тобто у неї є у запасі кваліфіковані кадри менеджерів, які завжди напоготові замінити тих, хто не витримує зростаючих вимог компанії. 7. З такою ж метою в компанії функціонує школа менеджменту і підготовки — Disney school of management and training. Але в ній наголос робиться на підготовку та перекваліфікацію молодих кадрів для компанії Дісней. 8. Відповіддю на вимоги часу глобального занурення дітей та підлітків у Інтернет, які становлять не тільки нинішню, але й майбутню аудиторію Disney, компанія активно впроваджує стратегію онлайн-сайтів, урізноманітнюючи їх контент, роблячи спеціальний акцент на соціальні ігри та інші онлайн-розваги. 9. При цьому компанія не забуває про переваги її традиційного контенту й тому приділяє багато уваги розробці нових атракціонів для старих тематичних парків. Ця стратегія збільшує кількість їх відвідувачів, залучаючи як нових, так і тих, хто вже не раз відвідував парки на кшталт Діснейленду у США, Франції та Японії, але охоче прийде ще раз, щоб випробувати нові атракціони.

Загрози, з якими стикається компанія Disney, мають різну природу. Тут і питання соціального спрямування, пов'язані з утриманням на робочих місцях працівників компанії, що в умовах глобальної фінансово-економічної кризи корелюється із проблемами підвищення / зниження заробітної плати, та складних процесів ціноутворення на працю як таку.

Тут і проблеми безпеки відвідувачів тематичних парків через тероризм. Із функціонуванням тематичних парків пов'язана не тільки безпекова, але й економічна складова проблеми: висока конкуренція в медіа-індустрії в цілому і зокрема у ринковий ніші тематичних парків, що безпосередньо стосується запеклої конкурентної боротьби із суперниками. Це такі тематичні парки, як Paramount Parks, Universal Studios and Six Flags Theme Parks інших медіа-імперій. Об'єктивно оцінюючи результати S.W.O.T.-аналізу, ми схилиємося до думки, що у компанії Disney переважають позитивні тенденції розвитку. Про це свідчить також і аналіз її найновітніших антикризових стратегій розвитку. Вони постійно дбають про нарощування позитивного іміджу бренда Disney. У кризовий 2008 рік компанія вдається до стратегії «дружнього менеджменту», пропонуючи відвідувачам їхніх готелів провести одну ніч безкоштовно, якщо це збігається з їх днем народження. Інша стратегія пропонувала 2010 р. знижки в своїх готелях до 40 %.

Інноваційною в галузі відпочинку стала стратегія відкриття круїзів в акваторії Карибських островів на двох океанських лайнерах «The Disney Dream» та «The Disney Fantasy». Це також диверсифікація компанії у нові індустрії: придбання круїзних лайнерів та тропічні круїзи.

Головним суперником компанії Disney можна вважати іншу потужну медіа-імперію Time Warner, Inc.. Причому конкурентна боротьба між ними точиться не тільки у секторах національного мережного та кабельного й супутникового телебачення, не тільки в соціальних мережах, а й в царині тематичних парків та розваг.

Підрозділ медіа-імперії News Corp. Руперта Мердока — Fox Entertainment Group також є сильним суперником в галузі діснеївських телевізійних мереж, оскільки має не тільки популярні шоу на каналах Fox, такі, як «Ally McBeal», але й володіє правами на трансляцію матчів National Football league США, що загрожує домінуванню Disney у спортивному телевізійному форматі, оскільки його спортивний телеканал ESPN впродовж десятиліть залишався головним спортивним каналом США. Глобальна медіа-імперія Руперта Мердока відзначається агресивними стратегіями диверсифікації, що, зокрема, знайшло яскравий прояв у придбанні головної фінансової газети США «The Wall Street Journal» та індекса Dow Jones¹.

¹Dow Jones, Murdoch Reach a Deal [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/07/16/AR2007071602075.html>

Тож суперники компанії Disney активно діють у різних сегментах секторів медіа та ІКТ, а коли виникає економічна доцільність, то можуть створювати і альянси зі своїми конкурентами. Так само чинить і Disney. Наприклад, Disney та інша потужна медіа-імперія Viacom, власниця дитячого телеканалу Nickelodeon, разом планують захопити частку ринку мобільних ігор як такого, що знаходиться на підйомі. Nickelodeon запустив мобільну версію сайту addictinggames.com для iPhone і iPod під назвою Addicting Games iNetwork, тоді як Disney оголосив про створення восьми мобільних ігор для iPhone, Android, Blackberry та Java/Brew. Як чітко вимальовується зі стратегій обох компаній, ставка на високоякісний контент та інноваційні технології забезпечує комерційний успіх.

Взагалі компанія Disney нині — одна із найбільших гравців на експонентно зростаючому ринку соціальних ігор. Вона придбала за 763 млн дол. компанію соціальних ігор Playdom, яка відома своїми іграми на кшталт Social City, Sorority Life and Market Street. 2010 р. в ігри Playdom грали понад 42 млн гравців на місяць. Вона займала четверте місце серед постачальників соціальних ігор у Facebook і перше місце — у соціальній мережі MySpace. Стратегія Disney — якнайшвидше диверсифікувати у цей інтерактивний бізнес, пов'язаний із бумом нових медіа, оскільки, за підрахунками експертів, через три роки він матиме вартість понад 1,5 млрд дол. США.

Задля втримання провідної позиції в сфері нових медіа діснеївська медіа-імперія йде на альянси не тільки із вітчизняними, але й зарубіжними корпораціями. Так, підрозділ компанії Disney The Walt Disney Studios та японська компанія Sony Electronics об'єднали свої зусилля, аби створити у США та запустити у продаж 2010 р. 3D-пристрої для домашнього перегляду фільмів. Для цього був обраний діснеївський хіт 2010 р. — фільм «Аліса в країні чудес». Поєднання вироблених Sony 3D BRAVIA HDTV (тривимірного телеприймача із високою чіткістю зображення) та одного із найуспішніших кінофільмів The Walt Disney Studios у форматі 3D якнайкраще демонструють стратегію переваг поєднання інноваційних технологій та високоякісного контенту, що гарантує високий попит та відповідні прибутки для Sony та Disney.

Підбиваючи підсумки аналізу антикризових стратегічних концепцій та стратегій у посткризовий період у секторі медіа та ІКТ

світової економіки, можна зробити такі **висновки**. Специфіка розглянутих медіа-імперій, яка полягає у постійній диверсифікації їхньої діяльності, нерозривно пов'язана із виробництвом високоякісного різноманітного контенту, який забезпечує швидко зростаючі потреби споживачів, які використовують як старі, так і нові медіа, соціальні медіа, інтерактивні пристрої, гаджети — усі новітні досягнення технологічної думки. Перемагає той, хто першим вловить тенденції інноваційних технологій в інформаційно-комунікаційній сфері та поєднає їх із різноманітним контентом, який задовольняє потреби споживачів майже всіх вікових категорій, соціальних груп, освітнього статусу та різних національних та культурних належностей нинішнього глобалізованого світу. Подолання національних кордонів, а значить й опанування усе нових і нових ринків, не є проблемою у добу глобалізації. Постійна увага до професійного зростання як менеджерів, пошуки креативних керівників, залучення молоді часто випереджає попередні покоління у розумінні потреб «покоління третього міленіуму» позитивно впливають на економічне та фінансове становище і окремих медіа-імперій, й усього медіа-сектору в нинішні бурхливі і багато у чому не-прогнозовані часи глобальної кризи.

2.6. Процеси формування силової світ-системи глобалізму та імперативи глобальної економічної дипломатії

Вищим сучасним імперативом науки є пошук розуміння напрямів світового розвитку, його законів і сили. На рубежі нового тисячоліття перед людством гостро постало питання про нову систему світоустрою — систему силового глобалізму, яка вже стала панівним чинником світового розвитку. Глобалізм автоматично означає зміну існуючого світопорядку на користь країн-глобалізаторів і глобальних мегакорпорацій, формування **нового глобального економічного порядку**. Останній означає де-факто зрощування інтересів, стратегій і механізмів світового

панування та гегемонії глобальних корпорацій, найбільш могутніх держав і країн-глобалізаторів, міжнародних організацій. У перспективі — це абсолютна економічна і політична влада союзів глобальних мегакорпорацій. Вона — найбільша загроза сучасності та нова форма надексплуатації більшості країн і регіонів. Ця нова форма світового панування — ні що інше, як ультра-сучасна **форма глобального імперіалізму**, що приносить нову абсолютну і тотальну форму експлуатації (експлуатація людини людиною, держави державою, національного капіталу глобальним капіталом), бідності та руйнує глобальне демократичне суспільство.

Нинішня силова економічна глобалізація веде до дезінтеграції світу. Починається новий агресивний переділ світу, в основі якого лежать глобальні конфлікти і боротьба за владу націй-держав проти влади глобалізму і глобалізаторів. Людство знову стоїть перед великим випробуванням на зрілість, йому потрібна демократична глобалізація знизу як природна глобальна інтеграція, а не силова глобалізація корпорацій. І саме те, що глобалізація стала не лише ареною економічної конкуренції нового типу, але й сферою політичного суперництва і протистояння ставить у центр уваги наукове обґрунтування закономірностей, шляхів і перспектив розвитку людства.

У сучасних умовах конкурентоспроможність економічних систем будь-якого рівня визначальною мірою залежить від внутрішніх і особливо зовнішніх чинників, вплив і значення останніх стрімко зростає. Формування економічної системи глобалізму з розвитком загального глобалізаційного процесу привело до створення системи мондіалізму як якісно нової стадії в процесі технологічного розвитку, інтернаціоналізації світової економіки, політики, соціально-культурного життя. При цьому ми виходимо із позицій базової, визначальної, ролі економічної глобалізації, яка веде до формування глобального конкурентного простору, формування незнаного раніше глобального корпоративно-державного симбіозу глобальних корпорацій та могутніх держав-глобалізаторів, які самі по собі перетворюються з націй-держав на глобальні корпоративні держави. Держави-корпорації стають господарями глобального конкурентного простору. Глобальна конкуренція малих і середніх націй-держав із гігантами державами-корпораціями — це тотальна війна могутніх держав проти слабких держав, яка завжди закінчується поразкою останніх. Не-

контрольоване зрощування інтересів держав-глобалізаторів, глобальних ТНК і глобальних міжнародних організацій неминуче призводить до створення однополюсної глобальної надсистеми і нового тотального світопорядку.

Кінець ХХ і початок ХХІ століття ознаменувалися переходом від ери двополюсного світу з двома протилежними системами — капіталізму і соціалізму, до штучно сформованої однополюсної світової системи. З історичної сцени сходять як суспільно-політична система соціалізму, що була глобальним експериментом, так і система класичного капіталізму, що трансформувалася не лише в соціалізовану капіталістичну систему (соціально-орієнтована ринкова економіка), але й у небачену за своїми колосальними масштабами суспільно-політичну систему глобалізму — модерного, тотального імперіалізму.

Незважаючи на такі драматичні зміни, людство продовжує жити за старими догмами політичної економії ХІХ століття. Конфлікт між старими доктринами і концептуальними парадигмами та новими системами, масштабами та новою якістю реального розвитку став антагоністичним і потребує невідкладного розв'язання. Проте в цьому не зацікавлені наймогутніші сили корпоративно-державного глобалізму. Вони готові пожертвувати інтересами безпеки глобального розвитку заради збереження своєї економічної і політичної влади.

Не будучи прямим противником системи глобалізму та антиглобалістом, але відображаючи в повній мірі інтереси країн, що розвиваються, К. Аннан виступає за створення глобальної системи, альтернативної вже діючій системі тотального глобалізму. «Сегодня как никогда человечество нуждается в функционирующей глобальной системе. Опыт неизменно показывает, что эта система действует плохо, когда члены организации держатся особняком, и гораздо лучше, когда имеет место единство, дальновидность и участие стран»¹. Це є прямий заклик до міждержавного глобального солідаризму багатьох десятків малих і середніх країн, яких нещадно експлуатує система економічного глобалізму, формуючи для себе глобальний ринок, нав'язуючи всім свої «життєво важливі» інтереси розвитку.

¹ Аннан К. Пять уроков // Зеркало недели. — 2006. — № 48 (627). — 16 декабря.

Уже є загально визнаним, що в останній чверті ХХ століття світовий економічний, політичний, соціальний і гуманітарний розвиток остаточно і безповоротно перетворився на глобальний розвиток, який має свої специфічні закономірності та закони. А глобалізація реально стала визначальним процесом, основною закономірністю і головною тенденцією розвитку. В цьому зв'язку ми логічно дійшли висновку щодо існування об'єктивних законів глобалізму, в тому числі і закону глобалізації¹.

Сучасні масштаби і структура процесів глобалізації вже набули незворотного тотального характеру. Наприкінці ХХ століття людство опинилося в прірві нового глобального цивілізаційного розриву, який загрожує катастрофою і неминуче диктує новий вибір. Суть такого розриву полягає в тому, що природно інтегрований світ штучно і в корисливих цілях розділено на три нерівноправні частини. Коло перше — країни «золотого мільярда». Це лише 30 країн — технологічних лідерів, які генерують вищі технології, інтелектуально експлуатують весь світ і перейшли в електронно-інформаційне суспільство. Вони досягли такого рівня та якості глобальної конкурентоспроможності, завдяки якому мають можливість не дати іншим країнам їх «наздогнати і перегнати». Коло друге — ще 20 країн, які здатні використовувати високі технології в тих чи тих масштабах. Сподіваємося, що сюди відноситься і Україна. Коло третє — це понад 150 держав і країн, які не здатні до конкурентного саморозвитку в глобалізованому середовищі й приречені на хронічну незворотну бідність, все більше відставання і навіть деградацію. Чи ж можуть мільярди жителів країн третього кола згодитися зі своїм безнадійним становищем? Безумовно, ні. Нині економічні та політичні еліти багатьох країн починають краще розуміти сутність, місце і роль сучасних силових процесів глобалізації, які ведуть до формування системи глобалізму, з його руйнівними соціально-економічними наслідками.

Сучасний глобальний розвиток несе в собі нові небачені загрози. Найбільшими серед них є тотальний силовий глобалізм як нова світова тоталітарна система, з одного боку, та старий консервативний індустріалізм як світова система, що відмирає, — з другого. Глобальна перспектива залежатиме від того, якою мірою

¹ Білорус О.Г. Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 357 с.

світове суспільство стане єдиною світовою сім'єю, зрозуміє характер нових глобальних загроз і солідаризується для протистояння їм, використовуючи національні та міжнародні інститути і механізми. Лише деякі дослідники займаються модерними проблемами розвитку¹.

На порядку денному глобального розвитку ХХІ століття по-стали нові повеління (імперативи), які відображають специфіку постіндустріального (постекономічного) етапу глобального розвитку, серед яких — глобальна інтеграція і синхронізація розвитку, глобальний економічний еквілібрізм, глобальна монополна економічна неоконкуренція, глобальний соціальний і міждержавний солідаризм, гуманізація розвитку та його інтелектуалізація, екологізація глобального виробництва, перехід до глобальної усталеності розвитку, формування елементів ноосферного розвитку.

Глобалізація, інтеграція і цивілізаційні розриви світу — суспільств високих технологічних цивілізацій, з одного боку, і суспільств традиційно-консервативного розвитку — з другого, висуваються на світовий порядок денний з усе більшою наполегливістю. Відповідальні політики і вчені розуміють, що силова система тотального корпоративного глобалізму, базована на традиційній системі економіки наживи, веде людство до катастрофи. Вихід лише один — перехід до глобальної ноосферної економіки, або економіки людського розуму, коли людство житиме і розвиватиметься як одна сім'я, а найвищою метою буде не нажива, а вища духовність і якість життя для всіх жителів планети Земля.

У такому разі вищою цивілізаційною стратегією стане не лише економічна могутність націй-держав, їх конкуренція і боротьба за світове лідерство й домінування, а загальносвітова глобальна інтеграція, системні та структурні трансформації як світової економіки, так і системи світо-порядку в цілому.

Нова земна ноосферна цивілізація є безальтернативним імперативом, головною проблемою майбутнього. Але перехід до неї можливий лише через глобально організований і керований сталий розвиток, через глобальний солідаризм. Сучасний тотальний

¹ Білорус О.Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: Монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мачейко; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики, Міжрегіон. акад. упр. персоналом. — К.: МАУП, 2005. — 492 с.

економічний глобалізм як вакханалія глобального пограбування і руйнації планети Земля повинен зійти з історичної сцени вже в ХХІ ст. Принципи взаємодії Людства і Біосфери необхідно перевести з економічної бази на ноосферну. Неухильний і неконтрольований кількісний розвиток світової економіки, а також неконтрольоване збільшення чисельності населення (що знову-таки штовхає гіперрозвиток економіки) призвели до такого перевантаження Землі господарською діяльністю людства, що деякі наслідки цього вже стали незворотними, оскільки більшість природних ресурсів є невідновлюваними. Нинішній світ як єдність Біосфери і Людства (гомосфера) вступив у принципово нову критично перевантажену епоху. Світ вже розвивається за межами прийнятого рівня розвитку. Цей незворотний результат і є основою сутності сучасності. Але повернути людську цивілізацію назад до старих природних меж неможливо. Тим більш неможливим і неприйнятним є інерційний рух людства до колапсу і небуття. Прогнозно-прикладна функція глобалістики як науки полягає в тому, щоб визначити нові закономірності та нові шляхи розвитку людства.

Тому ми вважаємо передчасними заяви деяких авторів, що вже сьогодні ми маємо принаймні теоретичну модель керованого світу¹. Навіть якби така модель існувала, то від моделі до діючої системи глобального менеджменту і маркетингу — величезна дистанція. Разом з тим потрібно визнати, що вже зроблено перший історичний крок у формуванні цілісної картини світу в єдності і взаємодії всіх трьох глобальних сфер людської діяльності — екологічної, соціальної та економічної. Як бачимо, з позицій сучасної глобалістики, яка відображає імперативи виживання, примат економіки відходить на третє місце. А першим пріоритетом стає екологія як середовище існування людської спільноти. Другим авторитетом є соціологія, яка в центр розвитку ставить саме людину.

Виходячи з найвищої сучасної мети — збереження земної цивілізації і переходу до нової якості розвитку, глобалістика пропонує низку наукових рекомендацій, які, на жаль, ще не стали загальноприйнятими. Серед них такі:

¹ Федотов А.П. Глобалістика. Начало науки о современном мире. — М.: Аспект Пресс, 2002. — С. 8.

- *про необхідність стабілізації (не зростання) та обмеження масштабів світової економіки, енергетики і чисельності населення світу;*
- *про необхідність зміни територіальної, галузевої та організаційної структури економіки світу;*
- *про необхідність зміни панівної економічної системи світу з тотального капітал-глобалізму на інтегровану систему глобального економічного солідаризму;*
- *про необхідність запровадження стратегічних механізмів управління світовим розвитком;*
- *про необхідність запровадження системи фінансових рентних платежів, квот забруднення, санкцій за забруднення, а також міжнародної торгівлі квотами;*
- *про необхідність поступового переходу від капітал-глобалізму як тотальної економічної системи, що руйнує біосферу і земну цивілізацію, до нової світової соціально-економічної системи солідарного, ноосферного типу.*

Реальна реінтеграція України в європейські та євроатлантичні структури, а тим більше офіційне членство нашої держави в ЄС і НАТО неможливі без переходу країни на шлях сталого розвитку. А це, у свою чергу, потребує налагодження відповідної великої державної роботи. Йдеться не лише про розроблення національної стратегії сталого розвитку. Така стратегія не може бути ізольованим документом. Вона має бути покладена в основу стратегічного документа вищого рангу — Національної стратегії розвитку на період 2015-2025 рр. Причому Національна стратегія розвитку України має бути глобально-орієнтованою. Вона повинна стати стратегією переходу від індустріального до постіндустріального інформаційного суспільства. Вирішення складних завдань стратегічного прогнозування і стратегічного планування, в тому числі модернізації України на принципах сталого розвитку, потребує створення особливих механізмів і структур у загальній системі державного менеджменту. Світовий досвід показує, що передові і найбільш конкурентоспроможні країни, такі як США, Канада, країни ЄС, Японія, Південна Корея, створили свої специфічні системи управління перспективним розвитком і домоглися великих успіхів. В Україні ще немає системи державного управління довгостроковим, стратегічним розвитком, що вже реально стало проблемою національної безпеки. Дослідження, ви-

конані в системі Національної академії наук України¹, показали, що переведення України на принципи сталого розвитку є одним із шляхів безпечного економічного, соціального та екологічного розвитку.

У перший період незалежності через стратегічну некомпетентність владного режиму, який стояв на позиціях традиційно консервативного індустріалізму, Україна втратила шанси модернізації структури економіки і переходу на рейки постіндустріалізму. Ще й нині існує важка інерція світогляду урядовців, які тягнуть у бік реіндустріалізації України на низькій технологічній основі 3-го і 4-го технологічних укладів (металургія, неорганічна хімія, гірничодобувна промисловість, автомобілебудування, літакобудування, виробництво традиційних будівельних матеріалів, харчова промисловість, органічна хімія).

Нав'язана Україні стратегія і нинішня реальна практика традиційної, консервативної, індустріальної інерції екстенсивного типу веде до хронічного відставання і низького рівня міжнародної конкурентоспроможності середньорозвиненої країни як сировинного придатка передових західних країн. Тому перед новою демократичною владою стоїть завдання одночасного комплексного вирішення завдань прискорення економічного розвитку, переведення економіки на інноваційно-інвестиційну модель постіндустріального сталого розвитку. Постіндустріальна парадигма сталого розвитку має бути сприйнята новою владою України як національна стратегія розвитку.

Тобто йдеться про те, щоби майбутній уряд народної довіри перейшов від стилю роботи пожежної команди до повноцінної діяльності з вирішення перспективних проблем на глибину стратегічного горизонту на 25-30 років. Цього потребують національні інтереси України і глобальні загрози. Будь-які подальші зволікання із розвитком вітчизняного постіндустріального комплексу посилюють загрози національній безпеці України через постійний програш провідним країнам — лідерам глобальної конкуренції та консервують успадковану системну кризу. Розроблення і послідовна реалізація національної стратегії сталого розвитку України, змістом якої є переведення країни

¹ Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко, О.В. Зернецька, А.І. Кудряченко, Ю.М. Мацейко, В.Є. Новицький, Ю.М. Пахомов; ред. О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2001. — 734 с.

на шлях постіндустріального сталого розвитку, є найвищим суспільним імперативом.

Гостро реагуючи на агресію Росії проти України, один з батьків-фундаторів незалежної України экс-президент України Л.М. Кравчук нещодавно справедливо заявив, що стратегічна самоневизначеність України протягом майже чверті століття стала великою загрозою її суверенній державності і загальноєвропейською і загальносвітовою геостратегічною проблемою. Вимагаючи законодавчо визначитися і затвердити Національну стратегію України, він ставить це імперативне питання безпеки розвитку нашої держави дещо в некоректній постановці: або Європа (Захід), або Євразія (Росія). При цьому, як бачимо, залишаються відкритими обидві можливості. Як нам здається, така постановка питання є не тільки некоректною, а й безперспективною, бо європейське самовизначення України здійснено Законом України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики». Але, незважаючи на вкрай гостру актуальність і причинну значимість Національної стратегії розвитку Україна немає й досі. Оглядаючись на більш могутніх сусідів (Росія), керівники Верховної Ради і уряду не спромоглися знайти вирішення цього історичного завдання, а президенти України балансували між глобальними центрами сили (США, ЄС і Росія (Євразія), застосовуючи політичну еквілібристику багатовекторності чи багаточисельного стратегічного партнерства, яке так і не забезпечило безпеки суверенного розвитку України. Як результат такої політики маємо драматичну історичну і політичну ситуацію в Україні.

Одним з головних протиріч сучасного глобального розвитку є зростаючий конфлікт «...между возрастанием роли человека-творца в общественном производстве и усилением экономического и социального неравенства с середины 70-х годов прошлого века, что стало основополагающим фактором макроэкономического разбалансирования мирового хозяйства... Стержневым направлением выхода из (глобального. — *О.Б.*) кризиса является преодоление экономического и социального неравенства, а не финансовая стабилизация за счет сокращения доходов (как рекомендует традиционная макроэкономика)»¹.

¹ Гриценко К.Х. Стоимость, деньги и цена в зеркале современности / Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее: монография / под ред. Гейца В.М., Тарасевича В.Н. — К.: ЦУЛ, 2014. — С. 331.

Суть сучасного глобального і геоекономічного ландшафту і глобального простору визначається зростанням глобальної нестабільності, яке привносить нові реалії і виклики. Агресія Росії в Східній Європі почалась не в 2014 році, а після розпаду СРСР — ще в 1991 р. Одна з таких нових реалій «нова» конфронтація Росії як лідера євразійського глобалізму з Заходом — базою наймогутнішого євроатлантичного глобалізму. Період перезавантаження і співробітництва Росії і США закінчився. Росія (яка займає 1-1,5 % в ВВП світу) прагне перш за все — повернутись до стратегії силового тиску, експансії, анексії сусідніх територій, захоплення економічного, промислового, науково-технічного потенціалу України, знищення суверенної державності України в ім'я реставрації пострадянської імперії, якій об'єктивно немає місця в ХХ столітті.

Що нового пропонує Росія? Нічого, крім стратегії проникнення на сусідні території і їх захоплення для втягування у власні євразійські імперські системи. Російська стратегія «Последняя битва за Украину», яка реалізується в останні десять років, є виразним проявом глобальної кризи геополітики і небаченого загострення внутрішнього конфлікту у світ-системі глобалізму, конфлікту між євроатлантичним глобалізмом (США — ЄС) і євразійським глобалізмом (Росія). Росія шукає підсилення свого ослабленого потенціалу шляхом поглинання «неслухняної України», яка вперто, хоч повільно і не впевнено, дрейфує в бік євроінтеграції і НАТО як системи колективної безпеки.

Агресія Росії проти братнього слов'янського народу України — стратегічного партнера, який, пожертвувавши своєю безпекою і відмовившись вперше у світовій історії від 3-го в світі ядерного потенціалу, зробив унікальний історичний вплив в зміцненні міжнародної безпеки і безпеки Росії, яка стала на шлях реставрації імперії в ХХ столітті, є стратегічним кроком. Росія — член РБООН, гарант безпеки України — остаточно зруйнувала довіру до себе. Її брудна воєнна агресія проти України є початком розпаду.

Дипломатія в умовах глобальної нестабільності не виконує захисні функції. Агресивний євразійський глобалізм і нова сучасна глобальна конфронтація вимагає формування нової — глобальної дипломатії і дипломатички як науки. Сучасна національна і міжнародна дипломатія ще не стали інструментом посилення глобальних інтеграційних процесів і процесів глобального солідаризму. Потрібна нова — глобальна — дипломатія. Нова наука

«Глобальна дипломатика» повинна давати юридично зобов'язуючі норми поведінки і вирішення проблем і викликів міжнародного і глобального характеру.

Нове стратегічне гасло Путіна «Мы сами всех задавим» — це агресивний євроазійський глобалізм. Цим стратегічним гаслом мілітаристська Росія кинула виклик всьому світу і собі перш за все. Одразу ж після розпаду СРСР Росія, яка першою вийшла з його складу 12 червня 1991 року, в односторонньому порядку оголосила себе єдиною правонаступницею СРСР, захопила всі його активи і запаси і розпочала агресивну політику реставрації Союзу під своєю егідою. Особливо агресивною Росія стала до України, в якій бачила ключ до реставрації імперії.

Протягом усіх 23 років суверенної державності України політика Росії до свого найближчого сусіда була політикою тиску, шантажу і агресії, економічної і політичної експансії. «Газові війни», «торгові війни», підриг економіки, спроби захоплення ключових стратегічних галузей, втягування України в надурядові структури, підриг оборонної здатності. Україні нав'язували неприйнятні угоди і умови — це далеко не весь список «досягнень» Росії в боротьбі з суверенітетом України. Після розпаду СРСР імперська Росія створила в Україні небачену в історії світу п'яту колону, починаючи з рівнів сільських районів і закінчуючи Урядом, Парламентом і Адміністрацією Президента. Могутнім агентом впливу на Україну і її громадян стала Російська державна церква Московського Патріархату, яка давно оголосила Україну своєю «канонічною» територією і частиною «Русского мира» і частиною Святої Русі. Політика «Возвращения к истокам» стала складовою державної політики Росії по дестабілізації України, підригу її економіки і розвалу державності. Повзуча багаторічна анексія Севастополя, базування Чорноморського флоту Росії, «Харківські угоди», підконтрольні Росії прем'єри, міністри і навіть президенти України — ось шляхи і методи Росії з недопущення України в ЄС і НАТО і з використання України для реставрації імперії.

Компрадорські і колабораційні партії і інші структури (КПУ, Регіонів), парламентські фракції десятиліттями працюють на Росію. Тотальна державна корупція в Україні стала фінансовою базою сепаратистського руху на Україні. Великий бізнес України в значній своїй частині зацікавлено працював на Росію проти України, прикриваючись бізнесовими інтересами. Українська

держава і дипломатія не виконали свою головну функцію — захисту національних інтересів, збереження територіальної цілісності України і соціальної інтеграції народу.

Олігархічно-кланова влада привела економіку України і її соціальну сферу до стану деградації, не захистила вищі цінності суверенної державності, верховенства права й справедливості для всіх. Досягнення мирної народної революції 2004 року були перекреслені компрадорською владою України в 2010-2013 рр.

Україна з початку Нового Майдану вступила на тяжкий і довгий шлях боротьби за свою державну незалежність, проти зазіхань імперської Росії, заплативши, знову, велику криваву ціну і втрату частини території. Україна повинна зробити серйозні висновки з невдач першого етапу війни за незалежність від Росії. Програна Україною боротьба за Крим, з пасивним пацифізмом і втратою частини території, її окупацією Росією — це ще не програна війна. Україна не має права програвати Росії війну за свою незалежність і територіальну цілісність. Сьогодні на Україну з надією дивиться весь світ, бо Український фронт боротьби проти євразійського агресивного глобалізму і російського імперіалізму — це фронт боротьби за світову демократію. З допомогою демократичних країн світу Україна виграє цю нелегку боротьбу.

2.7. Проблеми і механізми антикризового управління народним підприємництвом

Незважаючи на часткове відновлення прямого іноземного інвестування, сучасний кризовий світ постійно створює нові виклики в управлінні глобальними потоками капіталу. Криза не тільки змінила основні детермінанти спрямованості ПІІ, але й вплинула на рівень глобальної ліквідності, яка, в свою чергу, має важливе значення для фінансової діяльності ТНК. За підрахунками експертів, глобальні потоки ПІІ вже у 2012 році досягли свого докризового рівня, проте максимального історичного піку не слід очікувати раніше 2013-2015 рр.¹ Ризики для світової економіки,

¹ ASEAN Investment Report 2011. Sustaining FDI Flows in a Post-crisis World. — Jakarta: ASEAN Secretariat, 2011. — P. 7.

як і раніше, залишаються підвищеними. Тому одним з ключових завдань для багатьох країн світу, зокрема для транзитивних та тих, що розвиваються, є стимулювання економічного відновлення і забезпечення капітальних та фінансових потоків для його підтримки.

При дослідженні стану глобального інвестиційного середовища в умовах перманентної світової фінансово-економічної кризи вважаємо доцільним розкрити та ґрунтовно проаналізувати механізми протидії кризовим явищам на прикладі азійського регіону АСЕАН. У 2010 р. приплив ПІІ в АСЕАН склав рекордні з 1997 р. 75,8 млрд дол. США, в першу чергу через сприятливі економічні умови. Внутрішньорегіональні потоки ПІІ досягли 12,1 млрд дол. США. Однак, незважаючи на ці досягнення, проблеми існують. Так, рівень припливу ПІІ залишається незначним відносно регіонального ВВП (4,2 %) протягом останніх 15 років, а інтра-регіональні інвестиції (16 % від загального припливу ПІІ в АСЕАН), хоча й зростають, ще значно нижчі від найвищої історичної позначки (22 % у 2002 р.) і не досягли передкризового рівня 1996 р. (16,4 %)¹. Тому дуже важливим питанням порядку денного для АСЕАН є фокусування на зміцненні конкурентоспроможності регіону як основної вимоги для досягнення динамічного інвестиційного режиму. Першочерговим завданням АСЕАН є створення надійного і прозорого бізнесового і регулятивного середовища, що включає зниження витрат на ведення бізнесу в регіоні, підвищення якості державного управління в кожній країні-учасниці та посилення політики сприяння інвестиціям.

Оскільки інтенсивність ПІІ багато в чому залежить від специфічних характеристик окремої країни, необхідно достатньою умовою стимулювання ПІІ в регіоні є створення якісного середовища, що приведе до позитивного ефекту за рахунок, зокрема, розвитку МСП. Враховуючи триваючу інтернаціоналізацію виробництва і інтенсивну конкуренцію за ПІІ, політика, спрямована на залучення транснаціональних операцій в регіоні, повинна виходити за рамки традиційних виробничих ПІІ. Натомість АСЕАН слід продовжити використання своїх конкурентних переваг, стимулюючи такі форми ПІІ, як, наприклад, послуги аутсорсингу, та поглиблюючи економічну інтеграцію.

¹ ASEAN Investment Report 2011. Sustaining FDI Flows in a Post-crisis World. — Jakarta: ASEAN Secretariat, 2011. — P. 7.

Зміцненню інвестиційного режиму в АСЕАН сприяло прийняття та впровадження Інвестиційної угоди (ASEAN Investment Agreement) у 1998 р. та Загальної інвестиційної угоди (ASEAN Comprehensive Investment Agreement) у 2009 р. Також відповідно до програми Економічного співтовариства АСЕАН (ASEAN Economic Community) досягнення вільного руху інвестицій є ключовим моментом у створенні єдиного інтегрованого ринку, поряд із вільним рухом товарів, послуг, кваліфікованої робочої сили і капіталу. Тому пріоритетним завданням для АСЕАН є підтримка потоків ПІІ в умовах трансформації інвестиційного середовища і глобальної невизначеності. Одним з негативних факторів у найближчі роки, з яким має впоратися АСЕАН, є можливе зниження глобальної ліквідності і погіршення світового фінансового клімату через запровадження більш жорстких правил у фінансовому секторі. Відповідно до досліджень МВФ, результатом цих процесів є посилення конкуренції у залученні ПІІ, особливо серед країн, що розвиваються.¹ Оскільки ПІІ є головним джерелом приватного капіталу, їх зниження негативно впливає на фінансовий стан країни.

Транскордонні інвестори чутко реагують на ситуацію у приймаючих країнах, і будь-яке погіршення інвестиційного клімату негативно впливає на потоки ПІІ. Тому критичним є швидкість реагування АСЕАН на виявлені стримуючі інвестиції обмеження з метою їх усунення задля більшої інвестиційної привабливості регіону.

Так, у зв'язку з наслідками глобальної фінансової кризи та для відновлення потоків капіталу в регіоні, АСЕАН впровадила низку специфічних заходів задля сприяння лібералізації ПІІ, зокрема, зниження бар'єрів для вступу у деякі галузі (банківські послуги в Малайзії та авіаційна промисловість на Філіппінах), сприяння закордонним інвестиціям (Таїланд), а також конкретні кроки у податковій політиці (В'єтнам) та створення Спеціальної економічної зони (М'янма).

Слід акцентувати увагу ще на одному важливому аспекті порядку денного в АСЕАН — зниження трансакційних витрат в регіоні. Попри суттєвий економічний розвиток після азійської фінансової кризи 1998 р., й досі залишаються значні бар'єри, які

¹ World Economic Outlook April 2011. Tensions from the Two-Speed Recovery: Unemployment, Commodities, and Capital Flows. — Washington: IMF, 2011. — 221 p.

заважають країнам-членам реалізувати свої конкурентні переваги. Так, згідно з Звітом про конкурентоспроможність в регіоні за 2010 р. АСЕАН посідає лише 57 місце серед 132 країн світу (54 місце у 2009 р.) за багатьма макроекономічними (політичні інститути, макроекономічна політика, верховенство закону і т.д.) та мікроекономічними (діяльність компаній, попит тощо) факторами.

Отже, АСЕАН має продовжувати політику сприяння конкурентному розвитку, усуваючи бар'єри для ПІІ. Крім нинішніх ініціатив регіону у сфері регулювання і обміну найкращим світовим досвідом, країнам-членам слід поступово впроваджувати заходи, які б стимулювали місцеві компанії через конкуренцію з ТНК модернізувати свої потужності і запобігали б монополії. Ефективна конкурентна політика необхідна для отримання максимального ефекту від ПІІ та продовження будівництва інтегрованих регіональних виробничих мереж.

Проведений аналіз підтверджує необхідність усунення перешкод на шляху зовнішнього інвестування. АСЕАН не достатньо відкрити свої ринки для іноземних інвесторів. Більш критичним є утримання їх в регіоні, створення умов для залучення експортно-орієнтованих ПІІ, інфраструктурна підтримка, забезпечення бізнес-середовища, сприятливого для транснаціональних операцій і зниження трансакційних витрат. У цьому зв'язку нещодавні ініціативи з державно-приватного партнерства в окремих країнах мають бути подовжені, а на регіональному рівні такі ініціативи, як Генеральний план взаємного розвитку АСЕАН (Master Plan on ASEAN Connectivity) та створення Інфраструктурного фонду АСЕАН (ASEAN Infrastructure Fund) паралельно з іншими заходами, спрямованими на інфраструктурну і транспортну інтеграцію, мають бути реалізовані відповідно до вимог сучасної інвестиційної політики.

Враховуючи важливість високої ефективності митних процедур для діяльності ТНК, АСЕАН слід поширювати впровадження проекту Єдиного вікна (ASEAN Single Window). Однак не менш критичним при цьому є інтеграція митних послуг з політикою уніфікації стандартів якості товарів і послуг.

У швидкоплинному глобальному середовищі проблеми залучення ПІІ вже не вирішуються лише через лібералізацію економіки та надання різних стимулів, а здебільшого залежать від створення сприятливого середовища з відповідними національним режимом, конкуренцією та внутрішньою політикою. Оскільки

ки потоки капіталу до приймаючих країн зумовлені структурними характеристиками їх економік, обов'язково необхідно при розробці інвестиційної стратегії враховувати специфічні умови конкретних держав¹.

В останніх дослідженнях ЮНКТАД² підкреслюється необхідність фокусування інвестиційної стратегії на підвищенні конкурентоспроможності ПП, зокрема, через якість державного регулювання та інституційний розвиток (наприклад, посилення ролі посередників у залученні інвестицій). На регіональному рівні потрібен цілісний підхід в інвестиційній політиці, що забезпечується тісною співпрацею в різних економічних сферах (торгівлі, фінансах, інвестиціях). Це означає, що фінансова політика має бути чітко скоординована з торговельною та інвестиційною політикою.

Зростання конкуренції в світі актуалізує необхідність підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності продукції АСЕАН, в першу чергу через залучення ПП і максимізації позитивного ефекту від ПП. Крім інвестиційного клімату приймаючої країни, на прийняття інвестиційних рішень також впливає рівень місцевого потенціалу, який визначає спроможність інтегрування діяльності ТНК у внутрішнє бізнес-середовище. Наприклад, іноземні компанії часто не співпрацюють з місцевими постачальниками через відсутність інформації про них або через низьку якість їх продукції. Це підтверджується і іншими дослідженнями³, які доводять, що характер ПП першочергово залежить від абсорбційної здатності приймаючої сторони. Враховуючи роль потенціалу місцевих компаній у освоєнні ПП, імперативом для урядів АСЕАН є забезпечення їм (компаніям) більш активної державної підтримки, паралельно з наданням ефективних бізнес-послуг іноземним компаніям, тим самим підвищуючи власну конкурентоспроможність у боротьбі за ПП.

З цим пов'язана й необхідність реалізації проактивної політики сприяння розвитку підприємництва в кожній країні АСЕАН,

¹ World Economic Outlook April 2011. Tensions from the Two-Speed Recovery: Unemployment, Commodities, and Capital Flows. — Washington: International Monetary Fund, 2011. — 221 p.

² Connecting to Compete 2007. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators. — Washington: WB, 2007. — 38 p.

³ Lall, Sanjaya and Rajneesh Narula. Foreign Direct Investment and Its Role in Economic Development: Do We Need a New Agenda? [Електронний ресурс] // The European Journal of Development Research. — 2004. — Volume 16, Issue 3. — Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0957881042000266589>

здатного співпрацювати з ТНК і абсорбувати їх досвід. Важливим елементом державної політики є створення бізнес-інкубаторів для підтримки місцевих виробників на початковій стадії їх діяльності. Цей процес має бути пов'язаний з впровадженням навчальних програм для розвитку підприємницьких, технологічних та управлінських навичок населення. Уряди також мають сприяти створенню бізнес-мереж та налагодженню зв'язків між новими та існуючими компаніями. Особливо державна підтримка актуальна для МСП, які є основою економіки АСЕАН. І хоча ПІІ зазвичай є прерогативою великого бізнесу, є свідчення більш активної участі МСП як іноземних інвесторів та інтернаціоналізації їх діяльності у результаті зростаючої конкуренції. За ствердженням Д. Смолбоуна, ПІІ виступають потенційним засобом зростання і диверсифікації МСП і досягнення їх більшої інтеграції з глобальними бізнес-мережами.¹ Досвід АСЕАН демонструє взаємозв'язок ПІІ і МСП, де з розвитком локальних компаній зростає рівень їх кооперації з мультинаціональними компаніями. Наприклад, у Пенанге створення на початку 1980-х років першого напівпровідникового заводу сприяло появі постачальників серед місцевих МСП, що у свою чергу спровокувало іноземні ТНК відкрити й власні філії з залученням до співпраці місцевих гравців електронної промисловості. Аналогічний приклад демонструє Сінгапур, де партнерство між іноземними інвесторами і місцевими МСП сприяло становленню країни як центру ПІІ у Південно-Східній Азії.

Крім ПІІ у виробничу сферу АСЕАН, значний потенціал у залученні інвестицій демонструє сектор послуг. У 2000 р. на частку цього сектору припадало 39 % загального притоку ПІІ (9,2 млрд дол. США), а у 2010 р. — майже 65 % (47,8 млрд дол. США), в першу чергу у сферу торгівлі, надання фінансових та бізнес-послуг².

За даними ЮНКТАД³, ПІІ у секторі послуг стає все більш невід'ємною складовою конкурентоспроможності по всьому світу і може призвести до нового міжнародного поділу праці у наданні

¹ World Investment and Political Risk 2010. Washington: Multilateral Investment Guarantee Agency, 2011. — 112 p.

² ASEAN Investment Report 2011. Sustaining FDI Flows in a Post-crisis World. — Jakarta: ASEAN Secretariat, 2011. — P. 24.

³ World Investment Report 2011. Non-Equity Modes of International Production and Development. — Geneva: UNCTAD, 2011. — 226 p.

послуг. Таким чином, необхідним елементом інвестиційної стратегії АСЕАН має бути позиціонування себе як надійного постачальника послуг і нарощування потенціалу у цій сфері. У той час як промислові ПІІ є домінантою у БРІК-країнах, ПІІ у сферу послуг може бути додатковим джерелом конкурентоспроможності регіону АСЕАН. Наприклад, Філіппіни посідають зараз третє місце у світі на ринку аутсорсингу (після Індії і Китаю) з оборотом у 10,7 млрд дол. США у 2011 р.¹ Малайзія і Сінгапур також демонструють значний потенціал, виступаючи регіональним центром для офшорних послуг. Навіть В'єтнам увійшов до Топ-10 країн у сфері глобального аутсорсингу. Не останню роль у цьому зіграла політика лібералізації сфери послуг в рамках угоди АFAS від 1998 р.

Нарешті додатковий стимул притоку ПІІ в АСЕАН надає регіональна економічна інтеграція. Проте слід привести цілі прийнятої Загальної інвестиційної угоди АСІА у відповідність до інших зобов'язань згідно з Концепцією АЕС (ASEAN Economic Community Blueprint), зокрема, у лібералізації торгівлі і фінансовій інтеграції. Оскільки інвестиції критично залежать від торговельних та фінансових потоків, слід особливу увагу приділяти питанням тарифного регулювання, правилам походження товарів, нетарифним бар'єрам, управлінню обмінним курсом тощо.

Попри наявні позитивні тенденції в АСЕАН залишаються ризики, які в змозі спровокувати другу хвилю глобальної кризи, а саме: державні боргові кризи окремих розвинутих країн, зростання ціни на продовольчі та інші товари, фінансові потрясіння, зростаючий протекціонізм і політична нестабільність в окремих регіонах. Тому уряди країн — членів АСЕАН мають забезпечити стійкість макроекономічного середовища до будь-яких несподіваних потрясінь. Важливим завданням тут є створення надійної фінансової системи, особливо в управлінні потоками капіталу. Незважаючи на високий приплив ПІІ до АСЕАН у 2010 р., не слід забувати, що ПІІ не можуть бути заміною внутрішньому капіталу, і лише підтримкою у загальному внутрішньому інвестуванні, яке залишається ключовим фактором стійкого економічного зростання і розвитку, і тому має бути пріоритетним.

Антикризовий пакет інвестицій промислово розвинутих країн у НДДКР і інновації є одним з найважливіших пріоритетних ан-

¹ ASEAN Investment Report 2011. Sustaining FDI Flows in a Post-crisis World. — Jakarta: ASEAN Secretariat, 2011. — P. 25.

тикризових напрямів. Крім підвищення обсягів антикризового та посткризового фінансування цієї сфери передбачаються заходи розвитку конкретних науково-дослідних секторів, інвестиції в інфраструктуру НДДКР, включаючи стимулювання приватних інвестицій у НДДКР та інноваційну діяльність за допомогою збільшення податкових кредитів на зростання витрат фірм на НДДКР, а також державні закупівлі результатів НДДКР, виконаних за державними контрактами.

Антикризова політика включає також стимулювання створення та розширення інноваційної діяльності малого наукоміського бізнесу і збільшення зайнятості в сфері НДДКР. Уряд Фінляндії, наприклад, заявив про доведення в перспективі своїх витрат на НДДКР до 4 % від ВВП. У рамках антикризових заходів Норвегія надала понад 1,8 млрд норв. крон для фінансування грантів у галузі НДДКР та інновацій. Швеція додатково надала 5 млрд крон на фінансування університетських НДДКР і 3 млрд крон на фінансування НДДКР в державних НДІ. Німеччина надала у 2009-2010 рр. 900 млн євро для фінансування НДДКР в середніх наукомістких, інноваційних фірмах. При цьому 500 млн євро з вказаної суми призначаються на розробку гібридних автомобілів і екологічно чистих технологій, що збігається з екологічними антикризовими заходами в США. Італія надасть податкові пільги своїм дослідникам, що працюють за кордоном, але тільки тим, які мають намір повернутися в країну після закінчення їх зарубіжних контрактів. Іспанія крім збільшення антикризових державних інвестицій у НДДКР стимулює заходи з комерціалізації технологій, а також проведення інституційних змін в науково-технологічному секторі, включаючи, зокрема, створення наукових консорціумів, нових лабораторій і розвиток міжнародної науково-технологічної та інноваційної кооперації. Японія направляє значні ресурси в конкретні наукові та інноваційні сфери в галузі наук про життя (наприклад, дослідження з регенерації тканин людини). Південна Корея як антикризові і посткризові заходи розробила 17 загальнонаціональних великомасштабних проєктів — «двигунів зростання», які включають державну підтримку реалізації взаємопов'язаних, асоційованих досліджень. Це шість проєктів у так званій *промисловості зелених технологій*; шість проєктів у сучасних конвергованих галузях, таких як системи ІКТ, роботи і біомедицина; п'ять проєктів у

галузях з високою доданою вартістю (охорона здоров'я, освіта і туристичний бізнес)¹.

Як масштабний антикризовий інноваційний проект ЄС запропонована Європейська ініціатива створення «зелених» автомобілів. В рамках цієї ініціативи передбачено широкий спектр наукових досліджень і технологічних розробок, пов'язаних з використанням відновлюваних джерел енергії для автомобільних двигунів. У цьому контексті Великобританія оголосила про надання 2,5 млрд євро на фінансування гарантій за наданими кредитами в даній галузі. Франція надасть кредитні гарантії або «м'які позики» для автомобільної промисловості, яка буде залучена до процесу створення цього типу автомобілів.

У Японії на початку 2009 р. був розроблений другий додатковий план антикризових заходів вартістю 20 трлн ієн (близько 200 млрд дол.). Для надання підтримки малому та середньому наукомісткому бізнесу ще в кінці 2008 р. створено спеціальну фінансову корпорацію, яка надаватиме цим фірмам кредити в розмірі від 6 до 7 млн дол. під низькі відсотки (від 1,9 до 2,85 %) для модернізації виробництва, впровадження інновацій ІКТ, а також для відкриття філіалів японських фірм за кордоном. Криза вкрай негативно вплинула на важливий фінансовий механізм інноваційно-технологічного розвитку Японії: з 2006 по 2008 р. обсяг венчурного фінансування знизився з 2,8 млрд дол. до 1 млрд дол. На основі уроків кризи уряд дійшов висновку, що країна зможе вижити, якщо стане провідною інноваційно-технологічною державою світу².

Слід наголосити, що крім наведених вище першочергових антикризових заходів, США, Великобританія, Франція, Німеччина, Японія та інші західні країни ще до початку кризи провели в 2005-2007 рр. реформи своїх національних інноваційних систем, модернізували в цілому структури державного управління інно-

¹ Policy Responses to the Economy Crisis to Restore Long- term Growth: Results of the OECD Questionnaire /OECD, Directorate for Science, Technology and Industry, Committee on Industry, Innovation and Entrepreneurship, Committee for Scientific and Technological Policy, Committee for Information, Computer and Communicatios Policy / DSTI / IND / STP / ICCP (2009) 1/ADD. — 20 February 2009. — P. 8-10.

² Policy Responses to the Economy Crisis to Restore Long- term Growth: Results of the OECD Questionnaire /OECD, Directorate for Science, Technology and Industry, Committee on Industry, Innovation and Entrepreneurship, Committee for Scientific and Technological Policy, Committee for Information, Computer and Communicatios Policy / DSTI / IND / STP / ICCP (2009) 1/ADD. — 20 February 2009. — P. 11.

ваційною діяльністю, створили організаційну, правову та фінансову інфраструктуру. Створена сучасна інноваційна інфраструктура стане базовою основою зростання посткризової економіки цих країн.

2.8. Гіперфінансіалізація світової економіки та її глобальні проблеми і наслідки

Сучасні трансформації фінансової світ-системи несуть в собі як деякі позитивні, так і негативні тенденції і соціально-економічні наслідки. Суть позитивних результатів полягає в небаченому розширенні фінансової ресурсної бази та в інтенсивній інтеграції фінансових ринків в глобальний фінансовий ринок, що потенційно збільшує можливості доступу транзитивних країн і країн, що розвиваються, до глобального фінансово-ресурсного пулу. Серед головних негативних наслідків — гіперфінансіалізація, яка означає фінансовий підрив процесів глобального розширеного відтворення і розвитку в сфері реальної економіки, що неминуче веде до її деградації та сповільнення розвитку. Крім того, гіперфінансіалізація світової економіки відкриває нову історичну форму експлуатації, а саме — експлуатації виробничо-промислового капіталу з боку глобального фінансового капіталу, а також експлуатації національного капіталу з боку глобального олігархічного капіталу. Транзитивні країни і країни, що розвиваються, можуть протидіяти руйнівним впливам чинників гіперфінансіалізації через інтеграцію в регіональних і глобальних захисних фінансових структурах та через мобілізаційні національні стратегії.

Нині вже широко вживане поняття «фінансіалізація» визначається як процес трансформації фінансового капіталу у фіктивний та віртуальний капітал і його відділення (відрив) від реальної економіки, виробничої сфери, що призводить до переходу фінансового капіталу у спекулятивний капітал, який перестає обслуговувати виробничу сферу, взявши її під свій повний контроль і створивши цим самим **нову форму глобальної експлуатації**.

В останні декади ХХ століття і особливо в першій декаді ХХІ століття відзначається бурхливе злякисне зростання і вплив

глобального фінансового сектору і його специфічна інтернаціоналізація та вихід з-під контролю національних держав і урядів. В результаті мають місце розширене відтворення і надвиробництво та надспоживання штучних або віртуальних фінансових ресурсів і виникнення на цій основі глобальних фінансово-економічних криз як циклічного, так і системного характеру. Таким чином, класичні економічні кризи надвиробництва в ХХІ столітті трансформувались в **комбіновані глобальні фінансово-економічні кризи надвиробництва і надспоживання ресурсів, головним чином — фінансових**.

Гіпертрофований розвиток світової фінансової надбудови і її віртуалізація прямо введуть до руйнування реальної виробничої сфери і сфери реальної економіки. Штучно надфінансіалізована економічна система світу вже реально перейшла від виробництва реальної продукції до виробництва віртуальних грошей та інших спекулятивних продуктів фінансово-банківської індустрії. Зрощування і переплетення глобального фінансового капіталу з глобальними корпораціями і державами-глобалізаторами призвело до виникнення і укріплення глобального олігархічного капіталу, в руках якого знаходиться нині вся практична фінансова, економічна і політична влада або тотальна глобальна влада грошей. Сьогодні мова повинна йти вже не про фінансіалізацію, а про **гіперфінансіалізацію всієї світової економіки**. Вона відкрила шлях і створила передумови для **злякисної неоконвергенції фінансових систем** авангардних країн, транзитивних країн і країн, що розвиваються, в інтересах країн-глобалізаторів.

В цих умовах ефективність державного національного регулювання і дерегулювання знижується до мінімуму, хоч і залишається стратегічним імперативом. Стало очевидним, що саме процеси фінансіалізації стали головною причиною виникнення глобальної фінансово-економічної кризи 2007-2010 рр., а також першопричиною глобальних системно-комбінованих криз надвиробництва і надспоживання фінансових ресурсів, до розряду яких слід відносити і державні, і корпоративні борги. На відміну від стандартних циклічних криз надвиробництва, яких в світовій історії було вже приблизно 777 і які Шумпетер визначав як «творче руйнування», сучасні комбіновано-гібридні фінансові кризи не несуть в собі творчих функцій, посилюючи свої руйнівні функції у світовому масштабі.

Гіперфінансіалізована і глобалізована світова економіка несе в собі ознаки нестійкої незбалансованої мегасистеми, яка в процесі

свого подальшого розвитку несе величезні загрози. В сучасному світі, особливо на Заході, зацікавлено недооцінюють глобальну загрозу перетворення світової економіки в світове спекулятивне казино. В цих умовах транзитивні країни повинні шукати і застосовувати свої власні захисні механізми і перш за все за рахунок розвитку внутрішніх ринків і розширеного відтворення внутрішніх інвестиційних ресурсів. А для цього потрібні надзвичайні проривні стратегії розвитку і такі нові його напрями, які б компенсували могутній негативний вплив зовнішніх чинників гіперфінансialізації економіки. Без таких надзвичайних національних стратегій транзитивні країни, в тому числі і Україна, приречені на деградацію і зростаюче відставання.

На нинішньому етапі глобальних трансформацій світова економіка остаточно перетворюється на **тотально-фінансialізовану глобальну економіку**. Ідеться вже про світову економіку, яка одночасно глобалізується і фінансialізується. Тобто про глобальну фінансову економіку, яка штучно відірвана і дезінтегрована від реальної економіки, що має незворотні негативні наслідки для всього процесу **глобального відтворення і економічного зростання**. В тотально-фінансialізованій глобальній економіці **порушується весь процес створення національної вартості і глобальної вартості**, бо, як відомо, вартість в фінансовій сфері взагалі не створюється. Все більше підривається реальна економіка, бо її основа — власність — перетворюється на **глобальну тотальну фінансову власність монополізовану глобальним олігархатом**. Підриваються всі локомотивні економічні стимули розвитку виробництва і економічного зростання безпосередньо виробничої сфери, бо процес нагромадження капіталу в критичній своїй масі переходить в спекулятивну фінансову сферу і стає віртуальним. **Глобальна банківська індустрія** фінансialізується випереджальними темпами і поступово перетворюється на віртуальну і тіншову банківську індустрію. Співрозвиток процесів глобалізації і гіперфінансialізації світової економіки веде до формування світ-системи фінансово-економічного глобалізму. Генетично цей процес базується на інтересах фінансової олігархії до надвиробництва прибутків і гіпертрофованому попиту і надспоживанні фінансових ресурсів.

Деякі автори вважають, що фінансialізація економічних систем є об'єктивним історичним процесом, оскільки локомотивом

фінансіалізації виступають могутні глобалізаційні процеси¹. Такий висновок міг би бути обґрунтованим, якби йшлося про фінансіалізацію збалансовану з розвитком економічної системи і економіки в цілому. В цьому відношенні і фінансіалізація, і монетизація можуть бути об'єктивною необхідністю. Але в реальній дійсності йдеться не про фінансіалізацію взагалі, а про **гіперфінансіалізацію** — її нову, специфічну і злякисну форму, розвиток і повне панування якої не може не мати вкрай негативних наслідків. З цієї точки зору гіперфінансіалізація, як і гіпермонетизація економічного обороту, є явищами рукотворними, такими, що задовольняють монополських надприбутків та інтереси експлуатації національних капіталів з боку глобального капіталу і глобальних корпорацій.

Починаючи з останньої третини ХХ століття еволюція структури світової економіки безперервно пішла виключно на користь і перевагу фінансової надбудови над виробничим сектором. Так, в США за останні 50 років питома вага обробної промисловості у ВВП скоротилась з 25 до 12 %, а фінансового сектору — зросла з 3,7 до 8,4 %. При цьому доходи обробної промисловості США скоротились з 49 до 15 %, а доходи фінансового сектору подвоїлись з 17 до 35 %. Чи не в цьому криється основна причина дезінтеграції фінансового сектору від виробничого сектору і бурхливий розвиток процесів гіперфінансіалізації. За період 1950-2006 рр. частка фінансових послуг у ВВП США зросла з 2,8 до 8,3 %, при зростанні номінального ВВП з 243,8 млрд дол. до 13,9 трлн дол.² Ці дані говорять про те, що, з одного боку, на певному етапі інтенсивна фінансіалізація економіки мала деякий позитивний вплив на економічний розвиток, але починаючи з останніх двох декад ХХ століття, коли фінансіалізація набула характеру гіперфінансіалізації і фактично вийшла з-під реального контролю держав, вона стала контрпродуктивним чинником.

За даними ЮНКТАД, фінансіалізація відображає кардинальні зрушення в структурі сучасної світової економіки, пов'язані з штучним гіпертрофованим домінуванням фінансового сектору, як наслідок — посилення економічної влади глобального фінан-

¹ Лютий І.О. Суперечності процесів фінансіалізації та їх вплив на економічне зростання в Україні / І.О. Лютий, П. А. Мороз // Економіка України. — 2014. — № 4. — С. 29-39.

² Білорус О.Г. Глобальна структурна криза та трансформації фінансової світ-системи // Фінанси України. — 2014. — № 4. — С. 35.

сового капіталу і глобального олігархату. Як система тотальної влади грошей — гіперфінансіалізація, без сумніву, принесла великі вигоди країнам — фінансовим лідерам. Але в цілому неминучі подібні подальші структурні зрушення в світовій економіці загрожують суттєвим зниженням темпів глобального зростання, різким нарощуванням державних боргів та погіршенням умов розвитку транзитивних країн і країн, що розвиваються¹. З іншого боку, неспинний розвиток виробництва і гіпертрофія надспоживання всіх ресурсів, особливо фінансових, заради ефективного нарощування прибутків давно себе вичерпав. Злоякісний розвиток банківської інженерії, розширене відтворення фантомних фінансових інструментів підживляють ефективність безпосередньо інвестиційної активності при зростанні «ефективності» фінансових спекуляцій, що веде до тотальної віртуалізації світової економіки і процесів глобального розширеного відтворення².

Економіка сучасного глобального капіталізму — це тотально надфінансіалізована економіка. Саме вона є і джерелом, і локомотивом подальшої гіпертрофованої фінансіалізації розвитку і зростання. Цей процес є незворотним. Точка неповернення пройдена. Сучасне світове економічне зростання випереджально нарощує потреби в фінансових ресурсах і стимулює розвиток і пріоритетність фінансового сектору, його небачені прибуткові переваги перед реальним сектором, що є неприродним і вкрай загрозливим. Гіперфінансіалізація сучасного глобального капіталізму стала закономірністю і законом його еволюції³.

Про великі загрози гіпертрофованої фінансіалізації попереджають дослідники і провідні лідери фінансової економіки⁴. Основний постулат авторитетних експертів зводиться до рекомендацій переходу від сучасної «фінансової алхімії» до принципово нової соціально-орієнтованої філософії і стратегії розвитку глобальної, і в тому числі фінансової економіки.

¹ Финансирование торговли и региональные финансовые учреждения с точки зрения сотрудничества Юг-Юг. Справочная записка секретариата ЮНКТАД [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/cimem2d11_ru.pdf

² Базилевич В.Д., Ильин В.В. Философия экономики. История: Монография. — К.: Знання, 2011. — 1198 с.

³ Foster J. B. The financialization of capitalism // *Monthly Review*. — 2007. — Т. 58. — № 11. — Р. 1-14.

⁴ Soros G. The new paradigm for financial markets: the credit crisis of 2008 and what it means. — NY: PublicAffairs, 2008. — 162 p.

Слід зрозуміти, що гіперфінансіалізація глобалізованої світової економіки має і своє власне підґрунтя саморозвитку. Адже головним і незмінним мотивом капіталістичної ринкової економіки і корпорацій є виробництво максимального прибутку і його нагромадження і капіталізація. Тут в самій ринковій системі об'єктивно закладено пріоритет і примат виробництва прибутків і фінансових ресурсів над виробництвом натурально фізичної продукції, а звідси — примат фінансової економіки над реальною економікою. Це дає могутній поштовх гіпертрофії попиту фінансових ресурсів, конкурентній боротьбі за можливість виробляти «фінансову продукцію», поштовх для спекуляції фінансовими ресурсами замість прямих інвестицій у виробництво. Процеси глобалізації і інтеграції ринків, в тому числі фінансових, створюють найбільш сприятливі передумови для глобальної інтеграції національних фінансових ринків і для трансформації фінансово-банківської індустрії в галузь економіки номер 1. Сьогодні вже стало аксіомою — хто володіє фінансами і грішми, той володіє світом. Фінансово-банківська сфера стала найбільш прибутковою галуззю світової економіки, а безпосередньо виробнича сфера відстає зі зростаючим лагом.

Деякі сучасні автори, визначаючи економічну категорію фінансіалізації, вважають сучасний її розвиток новим історичним «цивілізаційним феноменом»¹. Дійсно, в даному випадку можемо говорити про зародження нової західної економічної цивілізації і нової фінансової цивілізації світового масштабу. Але таке визначення феномена фінансіалізації, і особливо **глобальної фінансіалізації**, є неповним, оскільки виражає лише один аспект — цивілізаційний. Ми глибоко переконані, що **сучасні процеси глобальної гіперфінансіалізації соціально-економічного розвитку** мають суттєві ознаки формаційного типу. Бо і глобальна економіка, і її пануюча система — система постіндустріального глобалізму, і, відповідно, глобально-гіперфінансіалізована світова економіка, — це вже є базові категорії нової, постіндустріальної, посткапіталістичної суспільної формації. В цьому сенсі фінансіалізація економіки і всього соціально-економічного розвитку є одним з провідних сучасних напрямів глобальних трансформацій, які неминуче матимуть соціально-економічні наслідки формаційного характеру.

¹ Лукьянов В.С. Финансиализация как проявление глобализационной трансформации // Актуальні проблеми економіки. — 2013. — № 4. — С. 15-23.

Процеси глобальної фінансіалізації в своїй генезі і розвитку є, без сумніву, породженням загальними глобалізаційними процесами і загальними глобальними фінансовими інтересами міжнародних транснаціональних корпорацій, мета яких полягає у виробництві і нагромадженні фінансових капіталів, прибутків і монопольних надприбутків. Тому корпорації використовують процеси фінансіалізації і спрямовують їх на розвиток **глобальної фінансової економіки**. По суті справи, вже сьогодні глобальна економіка стала тотально фінансіалізованою¹, тобто віртуалізованою.

Глобальна фінансова економіка, зі свого боку, підсилюється все більш масштабними процесами гіперфінансіалізації, розвитку віртуалізації і «фіктивізації» капіталів. Віртуальна фінансова система стала пануючою підсистемою глобальної економіки. Вона все швидше і швидше обертається навколо власної осі². Процеси економічної глобалізації охоплені пануючим впливом фінансової сфери. І цей вплив є незворотним і негативним. Але дематеріалізація світової економіки має свої об'єктивні межі, бо глобальне споживання без приросту матеріальних ресурсів неможливо. Сьогодні гіперфінансіалізація вже перейшла ці межі і стала злоякісним процесом всього світового соціально-економічного розвитку. Звідси загроза небачених раніше світових фінансових криз і багатосторонніх ресурсних криз (продовольство, енергоресурси, технології і т.д.).

Ряд авторів вважають, що фінансіалізація як новий, найбільш могутній глобальний процес обмежується тільки рамками авангардних країн, які освоїли і п'ятий, і шостий технологічні рівні розвитку і в яких реальна матеріальна економіка вже нагадує лише «підсобного працівника». Але практика показує, що і транзитивні країни, і країни, що розвиваються, все більше втягуються в процеси реальної дематеріалізації економіки, штучної надмонетизації, доларизації глобальної і тотальної гіперфінансіалізації³. Підтвердженням цього є форсований і незворотний процес доларизації економік більшості країн світу. Таким чином, тотальна

¹ Б'юкенен Дж. Суспільні фінанси і суспільний вибір — два протилежні бачення держави / Б'юкенен Джеймс М., Масгрейв Річард А.; пер. з англ. А.Ю. Іщенко. — К.: Києво-Могилянська академія, 2004. — 176 с.

² Ферюсон Н. Восхождение денег. — М.: Астрель: Софус, 2010. — С. 12.

³ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — С. 11.

фінансіалізація економічних відносин і відносин розвитку і модернізації стала глобальною закономірністю¹.

Процеси фінансіалізації закономірно підсилюють фінансову глобалізацію і чинять сильний і неоднозначний вплив на всі національні економіки. Так, фінансіалізація об'єднує національні фінансові ринки, підтримуючи тим самим формування глобальної економічної і особливо — глобальної фінансової системи та глобального інвестиційного простору. Його ресурси об'єктивно шукають високодохідного вкладення по всьому світу, що в деякій мірі створює потенційні можливості доступу країн, що розвиваються, до глобального пулу інвестиційних ресурсів. Але реалізація можливостей отримання фінансових ресурсів і інвестицій транзитивними країнами, особливо з такими ослабленими економіками і ускладненими історіями розвитку, стає все важчою. Це добре видно на прикладі проблем України, яка знаходиться в обіймах фінансової кризи і тотальної державної корупції олігархату.

Глобалізована, експортноорієнтована, хронічно кризова економіка України все більш втягується в процеси глобальної гіперфінансіалізації. Нинішня кризова фінансово-економічна ситуація України є критичною і вкрай загрозливою. Девальвація гривні в 2014 р. перевищила 50 %, банківські депозити впали більш ніж на 18 %, золотовалютні резерви зменшились до 15-16 млрд дол. США, державний борг країни виріс майже до 40 млрд дол. США (при одночасних корпоративних боргах в 80 млрд дол. США), а дефіцит державного бюджету в 2014 р., очевидно, перевищить 5 %. Загальне боргове навантаження вже перевищує 100 % річного ВВП, а у випадку досягнення 120-130 % стає реальною загроза дефолту. Головна причина довготривалої тяжкої фінансової кризи України в тому, що в результаті дезінтеграції економіки, штучної, нав'язаної олігархами віртуалізації і відриву фінансової і банківської системи від реальної економіки, економіка втратила здатність розширеного відтворення власних, національних, фінансових та інвестиційних ресурсів. Головною причиною кризи є багаторічне панування монопольної влади грошей великого капіталу і великого бізнесу, злочинна олігархізація і монополізація влади і фінансових ресурсів, паралізація економічних функцій держави. Злоякісний парадокс кризової економічної ситуації в

¹ Глобальный модерн: от мироэкономики к мирополитике // Мировая экономика и международные отношения. — 2012. — № 6. — С. 80-89.

Україні є і в тому, що економіка деградує і руйнується, а фінансово-банківський капітал і великий бізнес процвітають і посилюють експлуатацію країни, держави і народу. Це є специфічна форма і наслідок негативної фінансіалізації внутрішнього соціально-економічного розвитку України. А могутні чинники зовнішнього, глобального периметру лише ускладнюють ситуацію України.

Складається враження, що багаторічна політика внутрішньої і зовнішньої (міжнародної) фінансіалізації соціально-економічного розвитку України зазнала повного краху. Продовження політики невпинного нарощування державних боргів без реального перетворення отриманих кредитів в інвестиції розвитку і засобів розширеного відтворення ВВП є безперспективним і загрожує реальному суверенітету країни. Така урядова політика неминуче приречена. Та вона, врешті, не є і реалістичною. Виникає великий сумнів, що протягом 2014-2015 рр. Україна отримає 20-25 млрд дол. США нових кредитів. Соціально-економічна ситуація в Україні є тяжкою і надзвичайною, а тому державна політика і національна стратегія нової влади повинні бути надзвичайними, мобілізаційними, відповідними до умов реального воєнного стану і післявоєнного відновлення інфраструктури і запуску та підтримання всіх механізмів економічного зростання, перш за все за рахунок внутрішніх потенціалів, ресурсів і резервів.

В процесі реалізації «Стратегії 2020» Президента України П. Порошенка особливо важливо забезпечити переведення пануючої нині в Україні **фінансової економіки олігархічного великого бізнесу**, який заволодів 85 % національних активів, на рейки нової інтегрованої фінансово-економічної системи, базованої на реальному народному підприємстві, на форсованому розвитку малого і середнього бізнесу, економічної ініціативи і самодіяльності громадян, на розвитку внутрішніх ринків, на подоланні тотальної державної корупції та запровадженні прогресивного оподаткування доходів громадян і корпорацій з метою нарощування масштабів економічного відтворення і піднесення рівня соціального розвитку суспільства, підвищення життєвого рівня і якості життя громадян України.

2.9. Финансовая глобализация и структурные трансформации глобальной финансово-экономической системы

Процессы глобализации и формирования экономической мир-системы глобализма объективно ведут к формированию нового постиндустриального глобального формационного строя как следствия глобальной интеграции и глобальной неоконвергенции однотипно рыночных, но различных по уровню развития и международной конкурентоспособности национальных социально-экономических и общественно-политических систем. Очевидно, есть основание утверждать, что в ходе развития глобализации возникают новый общественный технолого-технотронно-информационный способ производства, новые глобальные экономические отношения, новые экономические закономерности и законы, категории и институты.

Формирование нового глобально интегрированного экономического и политического мироустройства становится реальным фактом. Историческим императивом для мирового сообщества является постепенный перевод процессов политико-экономической глобализации в русло формирования глобальной демократической системы и поэтапное вытеснение системы силового глобализма глобальной системой солидаризма. Объективные предпосылки для этого создаются в ходе углубления и роста масштабов глобальной интеграции. Особо важной проблемой становится научное обеспечение процессов демократизации глобального развития.

Исследование современных и перспективных проблем финансовой глобализации, формирования и трансформаций финансовой мир-системы в условиях глобального структурного кризиса стало особым императивом применительно к новому этапу постиндустриального развития, где глобальные финансы будут играть главенствующую роль.

Нынешний этап глобального развития характеризуется углублением глобального структурного кризиса. Многие исследователи (Н. А. Симония, А. В. Торкунов и др.) сосредотачивают

* Публікується мовою оригіналу.

особое внимание на социальных последствиях глобального кризиса и его финансовых аспектах. При этом утверждается, что нынешний структурный кризис зарождается и концентрируется в США. Приводятся данные об астрономических государственных долгах США, дефицитах бюджетного и торгового баланса, углублении социального неравенства и балансировании на грани дефолта и фискального (бюджетного) обрыва¹. Если следовать этой логике, то негативные социально-экономические последствия мирового структурного кризиса также в основном касаются Соединенных Штатов, хотя они, тем не менее, обеспечивают долгосрочный экономический рост. Поэтому становится необходимым более сбалансированный, комплексный подход с учетом того, что сегодня в мире нет больше автаркических нерыночных экономик. Глобальный структурный кризис поражает все страны. Глобализация, глобальные трансформации объективно ведут к неоконвергенции, то есть сближению, интеграции и солидаризации всех стран, сглаживанию различий в уровнях социальной эффективности и конкурентоспособности их экономик даже в условиях системно-структурного кризиса.

Капитализм, ставший глобальным капитализмом, не останавливается в своих трансформациях. Он неоконвергируется, интегрируется, социализируется, солидаризируется и через новый общественно-технологический способ производства постиндустриальной технотронно-информационной (интеллектуальной) стадии развития объективно трансформируется в новую формационную систему государственно-корпоративного глобализма. Такая силовая система является современной формой экономического империализма, где сосуществуют глобальная власть денег и исторически изжившая себя экономическая система личной наживы.

В этом смысле и евразийская, и азийская, и евроатлантическая системы глобализма являются специфичными переходными (транзитивными) рыночно-капиталистическими системами. Однако в евразийской системе глобализма особенно остро проявляются тенденции тоталитаризма, олигархизма и социальной несправедливости. О какой социальной справедливости может идти речь, если президенты крупнейших евразийских стран становятся миллиардерами и миллионерами, своими руками созда-

¹ *Симония Н.А.* Глобализация, структурный кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность / Н.А. Симония, А.В. Торкунов. — М.: Международная жизнь, 2013. — 88 с.

вая вертикальные системы тотальной государственной коррупции. Очевидно, что никакая эволюция корпоративного глобализма, никакой союз глобальных корпораций не отменяют законы и тенденции развития государственно-монополистического капитализма.

На наш взгляд, здесь уместно привести слова К. Маркса о том, что «...капиталистическое производство порождает с необходимостью естественного процесса свое собственное отрицание. Это отрицание отрицания... Централизация средств производства и обобществление труда достигают такого пункта, когда они становятся несовместимыми с их капиталистической оболочкой. Бьет час капиталистической частной собственности»¹. Этот вывод К. Маркса применим и к глобальному капитализму — корпоративному глобализму, который обретает все более выраженный формационный характер².

Ход глобальных процессов XXI века, углубление структурных и системных финансово-экономических кризисов глобального масштаба, финансиализация и виртуализация экономики — все это приближает естественный конец эры экономики индивидуальной наживы и сверхпотребления ресурсов ради сверхприбылей. Глобальная экономика эволюционирует в направлении коллективных форм собственности и солидаризованных форм распределения и потребления. Одной из главных предпосылок такой трансформации является интенсивное формирование нового общественно-технологического способа производства, основанного на технотронно-информационном и инновационно-интеллектуальном укладе глобального производства.

Появление нового общественно-технологического способа производства, качественно новых производительных сил глобально интегрированного (через информационные и финансово-банковские системы) мира (мир-системы) приводит к существенным территориальным сдвигам в структуре глобального воспроизводства. Здесь вступают в силу механизмы и процессы глобального аутсорсинга в сочетании с естественным глобальным характером (глобализмом) информационных технологий, которые не вмещаются в ограниченные рамки национальных

¹ Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. — М.: Издательство политической литературы, 1960. — Т. 23. — 907 с. — [С. 773].

² Бузгалин А.В. Глобальный капитал / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов. — 2-е изд., стер. — М.: Едиториал УРСС, 2007. — 509 с.

границ¹. Информатизация стала двигателем глобальной интернационализации и ее акселеративным ускорителем. В этой связи трудно согласиться с авторами, считающими, что процесс глобализации сегодня находится на самых ранних стадиях своего развития². Есть все основания считать, что ускоренное формирование мир-системы глобализма — это реальный исторический процесс, означающий переход к постиндустриальному глобальному сообществу. Основы постиндустриального глобализма уже заложены, хотя его развитие получило силовой экспансионистский характер³. Вместе с тем новый глобальный мир является многоукладным. В нем представлены и постиндустриальный, и индустриальный способы производства.

Суть современного глобального структурного кризиса заключается в том, что новая постиндустриальная экономика, базирующаяся на ИТ (интеллектуально-информационных технологиях), вошла в противоречие и острый конфликт с традиционной индустриальной экономикой. Структурным результатом утверждения современной, более производительной новой экономики можно считать глобальную деиндустриализацию ранее наиболее развитых стран. Этот процесс наиболее ярко проявляется в США, где конкурентная победа уклада ИТ привела к деградации старой экономики, безработице миллионов людей, подрыву финансово-экономической системы. В результате вклад традиционной обрабатывающей отрасли в ВВП страны снизился с 22,7 % в 1970 г. до 12,2 % в 2011 г.⁴ Новая экономика США с самого своего зарождения имеет виртуализированную и денационализированную природу. Крупным глобализирующимся ИТ-корпорациям выгодно привлекать высококвалифицированных работников на глобальные рынки, уводя из-под национального налогообложения капиталы, инвестиции и прибыли. «Раскрепощающийся» капитал теряет контроль со стороны своих правительств, но при этом не попадает и под полный контроль стран пребывания. В соответствии с корпоративными стратегиями аутсорсинга глобальные кор-

¹ Білорус О.Г. Глобальний конкурентний аутсорсинг: монографія / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилюк. — К.: КНЕУ, 2010. — 349 с.

² Симонія Н.А. Глобалізація, структурний кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность / Н.А. Симонія, А.В. Торкунов. — М.: Международная жизнь, 2013. — 88 с.

³ Білорус О.Г. Экономическая система глобализма: монографія / О.Г. Білорус. — К.: КНЭУ, 2003. — 380 с.

⁴ Симонія Н.А. Глобалізація, структурний кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность / Н.А. Симонія, А.В. Торкунов. — М.: Международная жизнь, 2013. — 88 с.

порації виводять виробництво за межі країн походження, углубляя их деіндустріалізацію і соціально-економічні проблеми, що негативно відображається на соціально-економічній структурі суспільства.

Особо складними і протирічливими являються проявлення структурного кризи в секторі фінансового господарства країн, перешедших від старої індустріальної до нової постіндустріальної економіки. Найбільше руйнівними були структурні кризи глобалізації в фінансових секторах США і Великобританії. Комп'ютеризація і інтернетизація фінансового сектора дала потужний толчок його віртуалізації, а через нього — віртуалізації всієї економіки. Фінансовий сектор остаточно оторвався від реальної економіки, відмовився її обслуговувати і вийшов із-під контролю урядів. В умовах інтернетизації стало практично неможливо регулювати товарні і фондові біржі, які пошлі по шляху нарощування фіктивно-спекулятивного капіталу, погіршуючи ситуацію в реальної економіки і реальному фінансовому секторі. Віртуальна фінансова система перестала бути важливою частиною національної економіки і перетворюється в «ракову пухлику» глобальної економіки, уражаючи своїми метастазами більшість розвиваючихся і транзитивних економік. Уряди і уряди втрачають можливість проводити ефективний соціальний аудит монополізованих корпорацій і банків. Як наслідок, зростає могутність фінансової олігархії багатьох, навіть «демократичних», країн, які перетворюються в країни «керованої демократії». Зближення державних апаратів з керівництвом глобальних корпорацій і банків веде до послаблення безпеки розвитку глобалізуючихся держав.

В ХХІ столітті процеси глобалізації набувають якісно новий характер і нові соціально-економічні наслідки. Якщо в другій половині ХХ століття переважає екстенсивне розвиток глобалізації, кількісне розширення взаємозалежностей, то в ХХІ столітті діяння об'єктивного економічного закону глобалізації і закону глобальної інтеграції веде до інтенсивному формуванню нової світової системи глобалізму і углубленню внутрішнього конфлікту цієї мегасистеми. Ці процеси ведуть до постійного системного кризи і різкому посиленню протиріччя між євроатлантичним, євразійським і азіатським глобалізмом. В основі сучасних глобальних

конфликтов и противоречий лежат колоссальные финансово-экономические интересы глобальных корпораций, стран-глобализаторов и глобальных международных организаций.

На передовые линии глобальной конкурентной борьбы выдвигаются финансовые и, прежде всего, валютные проблемы. В современной мировой экономической науке глубинная суть и генезис глобальных валютно-финансовых систем, закономерностей их развития раскрыты недостаточно по причине традиционализма и примата концепций консервативного монетаризма. Интересы безопасного глобального экономического развития диктуют необходимость нового научного подхода к исследованию эволюции глобальной валютно-финансовой системы. Особо острыми стали проблемы реформирования мировой финансовой системы в направлении смягчения структурного кризиса и устранения отрыва виртуальной финансовой системы от реальной экономики¹.

Напомним, что одной из главных причин глобального финансово-экономического кризиса 2008-2010 гг. был катастрофический отрыв финансовой системы, которая ушла в самостоятельное спекулятивное плавание и перестала обслуживать реальную экономику. К концу 2010 г. объем мирового ВВП составлял около 60 трлн дол., а объем деривативов и обязательств — 600 трлн дол. С тех пор провал между виртуальными финансами и реальной экономикой драматично возрос до 1,5 квадриллиона долларов при относительно небольшом росте мирового ВВП². Многие экономисты предсказывают наступление нового, еще более разрушительного финансово-экономического кризиса в ближайшее время. Стратеги ЕС видят выход в безотлагательном создании новой инновационно-технологической антикризисной основы для стабильного роста экономики (программа «Горизонт — 2020»). Инновационную экономику Европейского Союза планируют базировать на новом промышленном лидерстве стран-членов и соглашении ЕС — США о трансатлантическом торговом и инвестиционном партнерстве, которое может обеспечить рост ВВП до 5 % в год в среднесрочной перспективе. Однако возникает ряд закономерных вопросов: кто породил виртуально-

¹ Сльозко О. Сучасні проблеми реформування світової фінансової системи / Сльозко О. та ін. — К.: ІСЕМВ, 2013. — 286 с. — [С. 4].

² Актуальные вопросы трансформации европейского и евразийского пространства [Электронный ресурс] // Online-брифинг. — 03.03.2014. — Режим доступа: <http://www.soyuz.by/tv/online-briefing/1625.html>

спекулятивную мировую финансовую систему; существуют ли пределы ее злокачественного роста; не является ли созданная система финансово-инжиниринговым механизмом для глобальной эксплуатации государств и народов менее развитых стран; не утонет ли реальная экономика под грузом спекулятивно-фиктивной финансовой системы.

Рецессия 2000-х годов, а фактически глобальный системный финансово-экономический кризис, который приобретает перманентный и необратимый характер, нарушает традиционную цикличность вследствие возникновения нового типа кризиса — кризиса перепроизводства и сверхпотребления финансовых ресурсов. Происходит гипертрофированная финансиализация мировой экономики, тотальная виртуализация финансовых ресурсов, неконтролируемое производство виртуальных денег и их заменителей в виде «ценных бумаг».

В этих условиях многие развитые страны стали применять парадоксальную тактику и стратегию искусственного занижения обменных курсов и удешевления своих национальных валют для повышения конкурентоспособности своих экспортных товаров на международных рынках. Так действуют Китай, Япония и еще более 20 стран мира, которые скупают доллары и евро для искусственного завышения их обменных курсов и соотносительного занижения обменных курсов своих национальных валют. Несмотря на предпринимаемые усилия США не удастся добиться от Китая существенного повышения обменного курса китайского юаня. Дефицит внешнеторгового баланса в торговле США с Китаем в 2014 г., по мнению многих экспертов, может достичь рекордной суммы в 400 млрд дол.

В процессе глобализации накапливается конфликтный потенциал между странами — лидерами международной торговли, что таит в себе угрозу перманентных, хронических валютных войн, замедления глобальной экономической динамики и падения роста промышленного производства. Сегодня, как никогда ранее, на повестку дня мирового сообщества выходит вопрос о необходимости разработки стратегий, механизмов и процедур контроля и управления валютными конфликтами. Таким образом, закономерно напрашивается вывод о необходимости создания глобальной структуры («финансового мирового правительства») с юридически обязывающими контрольными и координирующими функциями как контрбаланс глобальной власти денег.

Структурний сдвиг мировой экономики в сторону финансово-экономической виртуализации, нарастание спекулятивного характера рыночных процессов и глобальной финансовой конкуренции по-новому ставит вопрос о глобальной валюте. Глобальная валютная монополия доллара усиливается. Нет сомнения в том, что он сохранит свою лидирующую роль в первой половине XXI века. Вместе с тем усиливается убеждение, что глобальная валютная монополия доллара должна быть замещена трехвалютной глобальной системой, включающей доллар-лидер, евро и китайский юань, которые представляют три мощнейших мировых экономических центра. Именно эти валюты по разным причинам отвечают критериям доверия, пользы, распространения в мире и сохранения стоимости.

В системе глобальной экономики особое место занимает финансовая модель глобализации. О постоянно растущих масштабах финансовой глобализации свидетельствует изменение соотношения между суммой иностранных активов и внешних обязательств и долгов государств и их ВВП. Этот показатель в группе развитых стран вырос с 68,4 % в 1980 г. до 438,2 % в 2010 г., а в развивающихся странах — с 34,9 до 71 %¹.

Поскольку спекулятивная финансово-банковская система вышла из-под контроля государств и их интеграционных объединений, современные глобальные кризисы зарождаются не в реальной экономике (циклические кризисы перепроизводства товаров), а в финансово-банковской системе (перепроизводство и сверхпотребление финансово-банковских ресурсов). Искусственное самоотделение глобальной финансово-банковской системы от реальной экономики разрушает процессы воспроизводства и толкает мировую и национальные экономики в системно-структурные кризисы, которые становятся все более разрушительными. Наиболее выраженными являются современные структурные кризисы США и англосаксонской финансовой системы². Поэтому едва ли не самым стратегическим императивом для наций-государств и глобализирующейся мир-системы является прекращение злокачественного саморазвития и расширенного самовоспроизводства виртуализированных финансово-банковских систем.

¹ Lane Ph. R. Financial Globalization and the Crisis / Ph. R. Lane // BIS Working Papers. — 2012. — No. 397. — 42 p.

² Симония Н.А. Глобализация, структурный кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность / Н.А. Симония, А.В. Торкунов. — М.: Международная жизнь, 2013. — 88 с.

Особую тревогу вызывают нарастающие процессы тенизации мировой банковской индустрии. Современные исследователи справедливо считают, что вследствие увеличения масштабов и огромного географического распространения теневого банкинга его следует рассматривать как «глобализационный феномен», который приводит к тому, что геофинансовая сфера характеризуется все более высокой долей теневых операций вне системного финансово-правового регулирования как в глобальных, так и национальных финансовых системах. Развитию индустрии мирового (глобального) теневого банкинга способствует новая интеллектуальная система инновационного финансового инжиниринга. Теневой глобальный банкинг и финансовый инжиниринг порождают квазиденьги. При этом финансовые рынки превращаются в гигантские казино. В 2012 г. совокупный биржевой оборот деривативов и производных финансовых инструментов достиг космических цифр — 2160 трлн дол.¹ и демонстрирует тенденцию к дальнейшему стремительному росту, что чревато крахом глобальной системы.

Глобальный структурный кризис начала XXI столетия, формирование и трансформации финансовой мир-системы являются органическими составляющими системного кризиса глобального капитализма и корпоративного глобализма. Глобальный системный финансово-экономический кризис — это, прежде всего, кризис перепроизводства и сверхпотребления финансовых ресурсов, виртуализации финансов и глобальной экономики, отрыв финансовой системы от реального общественного производства, гипертрофированная финансиализация мировой экономики, тенизация мировой банковской индустрии.

В современной мировой экономической науке глубинная суть глобальных валютно-финансовых систем, закономерностей их развития исследованы недостаточно. Особо актуальными стали исследования и разработки в области реформирования мировой финансовой системы в направлении смягчения структурного кризиса и устранения угрожающего отрыва виртуальной финансовой системы от реальной глобальной экономики.

¹ Flow of Funds Accounts of the U.S. FR Statistical Release. — Washington: Federal Reserve Bank, 2012. — 167 p. — [P. 75].

2.10. Екологізація антикризових стратегічних концепцій Європейського Союзу і довгострокові екологічні імперативи для України

Перманентний характер світової фінансово-економічної кризи ставить перед країнами світу, в тому числі транзитивними, завдання корекції вже прийнятих національних стратегій розвитку або прийняття кардинально нових документів, які акцентують на впровадженні низки новітніх превентивних та антикризових інструментів. Зважаючи на гостроту проявів глобальної кризи, на початку ХХІ ст. зростає вага таких факторів, як врахування довгострокових наслідків, особливо в екологічній площині, та адаптації до глобальних тенденцій розвитку. Їх врахування в контексті підвищення конкурентоспроможності сприяє перетворенню національних стратегій на більш гнучкі та дієві інструменти, що здатні оперативніше реагувати на виклики та загрози глобалізації.

Висока конкурентоспроможність Європейського Союзу є одним з наріжних каменів довгострокового бачення місця цього регіону у глобальному просторі, особливо зважаючи на певне відставання від світових лідерів (наприклад, США та Японії). Це обумовлює характер і послідовність політики ЄС та врахування фактора конкурентоспроможності в усіх стратегічних та антикризових документах, які було прийнято спільноту на початку ХХІ ст. Саму ж конкурентоспроможність Європейський Союз тісно пов'язує з енергоефективністю, що є однією з особливостей екологічної політики спільноти. Вона розглядається, перш за все, у руслі забезпечення енергетичної безпеки, що визнається ЄС однією з найголовніших конкурентних переваг в сучасному світі. Відповідно до нових імперативів енергетичної політики, основи якої викладено в «Енергетичній політиці для Європи» 2007 року, «Енергетичній стратегії ЄС 2010 року» та інших документах, ЄС надає особливе значення політиці енергозбереження. Низка відповідних інструментів була включена до антикризових документів, прийнятих ЄС¹ та країнами членами

¹ Communication from the Commission to the European Council. A European Economic Recovery Plan / Commission of the European Communities. — Brussels, 26.11.2008. — COM(2008) 800 final.

протягом 2008-2009 рр.¹ Так, національні програми економічного відновлення передбачали інвестиції в енергоефективність, транспортну інфраструктуру, утилізацію транспортних засобів, розвиток відновлюваних джерел енергії та підтримку екоінновацій, хоча більша їх частина фокусувалась на проведенні широкої мережі заходів з енергомодернізації житлових та нежитлових приміщень. Однак, крім економічного драйвера, окресленим інструментам відводилася роль стабілізатора соціального напруження (зменшення безробіття) при одночасному зменшенні негативних наслідків змін клімату Землі, що поглибило інтеграцію головних складових сталого розвитку в країнах — членах Європейського Союзу.

Важливо наголосити, що з методологічної точки зору пакет антикризових документів ЄС та країн — членів ЄС спирався на принцип поєднання різних політик, в основі якого лежать комбінація довгострокових стратегій і планів розвитку з пакетами заходів, орієнтованих на коротко- і середньострокову перспективу, а також взаємодія і взаємопідсилення, наступність та комплексність заходів, врахування впливу у різні часові проміжки, кореспондування до тенденцій світового розвитку, зокрема глобальних змін клімату Землі.

На наш погляд, саме включення екологічної компоненти є одним з найбільш прогресивних кроків Європейського Союзу у розробці комплексу антикризових заходів. Разом з тим варто наголосити і на стратегічному характері кореспондуючої до нього амбітної мети, оголошеної ЄС у кінці 2008 р., що передбачає скорочення спільноту до 2020 р. викидів вуглекислого газу на 20 % порівняно з рівнем 1990 роком, збільшення частки відновлюваних джерел енергії у загальному її споживанні до 20 %, а також підвищення енергоефективності на 20 %². Її досягнення сприятиме створенню стійкого базису для розширення використання енергоефективних стимулів і методів ведення бізнесу та індивідуального господарювання, що у перспективі покращить екологічну ситуацію і зменшить витрати на боротьбу з кліматичними проблемами.

¹ Assessing the Implementation and Impact of Green Elements of Member States' National Recovery Plans. Final Report for the European Commission (DG Environment) / Canbridge: ECORYS research and consulting, 2011.

² The EU climate and energy package [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ec.europa.eu/clima/policies/package/>

Окреслені вище заходи було підсилено і в результаті прийняття стратегії «Європа-2020», яка спрямована на зміцнення Європейського Союзу для подолання негативних наслідків кризи, перетворення кожного члена ЄС на країну з розумною, стійкою і всеохопною економікою, що поширює високі стандарти в сферах зайнятості населення, продуктивності праці та соціальної згуртованості. Запропонована в її рамках ініціатива «Ресурсоефективна Європа» спрямована на відокремлення економічного зростання від використання ресурсів, що планується досягти шляхом переходу до низьковуглецевої економіки, ширшого використання відновлюваних джерел енергії, розвитку екологічно чистих технологій і створення модернізованого транспортного сектору¹.

Розглядаючи стратегічний підхід ЄС щодо попередження всеєвропейської кризи, варто згадати і розпочату на початку ХХ ст. когезійну політику, що має у цьому контексті значний, але мало досліджений потенціал. Його суть розкривається самим характером цього механізму та полягає в піднятті рівня розвитку найбільш відсталих, а відповідно — і найбільш уразливих (в тому числі — і до наслідків кризи) регіонів Європейського Союзу.

Нами встановлено, що держави — члени ЄС, особливо транзитивні країни, які є головними реципієнтами такої допомоги, отримують від неї численні вигоди, головною з яких є додаткове фінансування багатьох проектів, особливо екологічних, і тих, що стосуються модернізації інфраструктури. Це зменшує тиск на державні бюджети цих країн та дозволяє розв'язати ті проблеми, які вони не в змозі подолати самотужки. Безперечно, це підвищує їх конкурентоспроможність та є одним із факторів попередження негативного впливу майбутніх проявів глобальної кризи на національний розвиток.

Масштаб допомоги, що отримують транзитивні країни на екологічні імперативи у рамках політики когезії, вказано у наведеному нижче рис. 2.10.1².

¹ Communication from the Commission. EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth / European Commission. Brussels, 3.3.2010. -COM(2010) 2020 final.

² Cohesion Policy and Sustainable Development. Final Synthesis Report. Final Report October 2012: Institute for European Environmental Policy (IEEP)/ Official website of the European Union. — Режим доступу:

http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/sustainable_development/sd_final_report.pdf

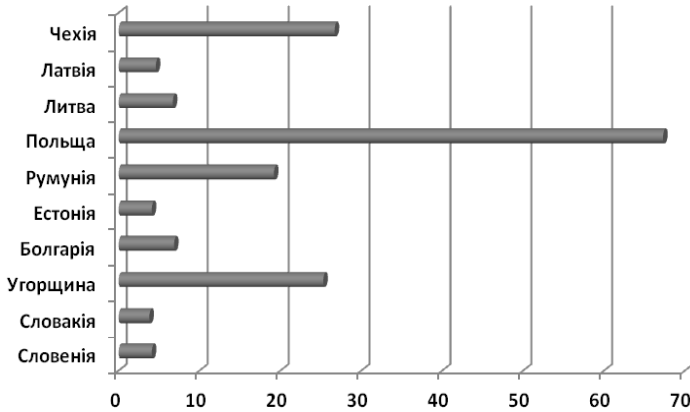


Рис. 2.10.1. Фінансування екологічних проектів у транзитивних країнах по лінії політики когезії, млрд євро

Таким чином, в політиці Європейського Союзу спостерігається розвиток послідовного, цілеспрямованого та комплексного підходу до боротьби з кризовими явищами, що одночасно створює базис для стійкого підвищення конкурентоспроможності спільноти. В його основу покладено зростання енергоефективності, яка розглядається не лише з економічної, а і з соціальної та екологічної точок зору і сприяє розв'язанню широкої низки завдань в цих сферах. Це дає нам підстави говорити про початок певної екологізації антикризової політики ЄС та спробу розробити відповідний інструментарій. Разом з тим важливим імперативом залишається розширення цього імпульсу і в періоди зменшення гостроти проявів глобальної кризи, що закріпить цю тенденцію у стратегічному плані.

Вже понад двадцять років ідеї та головні засади сталого розвитку успішно впроваджуються в життя як на глобальному та регіональному, так і на національному рівнях. Майже 150 країн світу вже прийняли національні стратегії або плани сталого розвитку та створили структури з їх імплементації. Україна чи не єдина серед транзитивних країн ще не має національної стратегії сталого розвитку та не дотримується у своїй політиці відповідних принципів, що не лише загострює екологічну ситуацію, а й породжує багато викликів соціально-економічному розвитку, знижує

конкурентоспроможність держави і веде до наростаючої політичної ізоляції з боку країн, що крокують шляхом сталості. Тому перехід України на національну модель сталого розвитку є питанням її виживання в глобальному конкурентному просторі.

Варто зазначити, що загрози, які постають перед Україною в разі продовження існуючого донині підходу до національного розвитку, та не враховування прийнятих міжнародною спільнотою імперативів, носять не лише внутрішній характер (зростання диспропорцій соціально-економічного та регіонального розвитку, низька конкурентоспроможність національних виробників, перетворення багатьох територій на зону екологічного лиха, вимирання населення тощо). Беззаперечним викликом для України є також гальмування процесу інтеграції до європейської та світової спільноти та зростання ментальних відмінностей (наприклад, у системі гуманізаційних цінностей) українців і громадян тих країн, які йдуть шляхом сталого розвитку.

Тут варто зауважити, що складність завдання, що постає сьогодні перед Україною, обумовлюється та одночасно підсилюється великим часовим відрізком, що пройшов з часу проведення глобальної Конференції з навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася у 1992 р. За цей період багато держав світу не лише розробили національні стратегії сталого розвитку, а й отримали перші позитивні результати від їх імплементації. За таких умов Україна має зробити надпотужне зусилля і наздогнати ці держави за рівнем здобутків. Відповідно має йтися не лише про прийняття широкої низки концептуальних і стратегічних документів горизонтального і вертикального рівня з окресленої проблематики, а й про імплементацію відповідних імперативів до інших сфер національного розвитку.

В контексті розкритого вище стає очевидним, що екологічна складова сталого розвитку в Україні стосується не лише збереження біорізноманіття, покращення якості ґрунтів, водних ресурсів та стану атмосферного повітря, розв'язання проблеми безпечної утилізації відходів тощо. У руслі тенденцій світового розвитку Україна має приділити першочергову увагу створенню механізмів впровадження елементів «зеленої» економіки, що визнано світовою спільнотою одим з головних інструментів імплементації принципів сталості.

На противагу багатьом країнам світу, які почали цей процес і вже досягли певних успіхів, в Україні досі не розроблено концеп-

туальні або стратегічні засади розвитку моделі «зеленої» економіки, натомість спостерігаються спорадичні спроби введення окремих інструментів, найбільш значущим з яких є «зелений» тариф, хоча оцінки його ефективності експертами кардинально відрізняються. У той час, коли весь світ рухається до впровадження енерго- і ресурсоефективних моделей розвитку, Україна, що стагнує у своєму небажанні йти шляхом модернізації, невпинно втрачає конкурентоспроможність. Тому нові перспективи розвитку, що відкрилися перед Україною внаслідок революційних подій 2014 р., мають бути використані якнайповніше. Це є невідкладним імперативом.

Зважаючи на існуючий потенціал та реалії соціально-економічної ситуації, варто сконцентрувати увагу на розвитку найбільш перспективних секторів «зеленого» поступу, що мають стати плацдармом для апробації інноваційних економічних та управлінських моделей та сприяти більш швидкій інтеграції національного ринку до європейського та світового ринків.

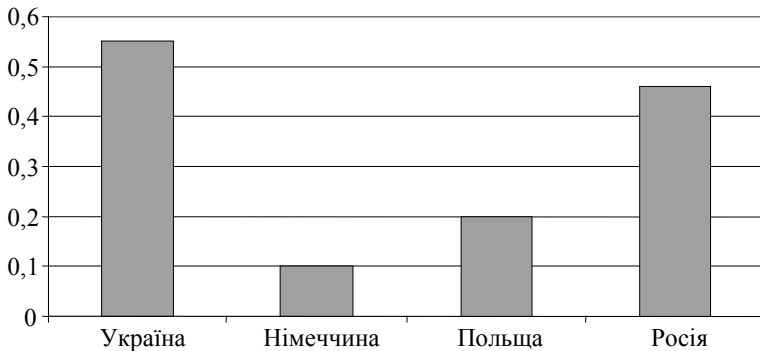


Рис. 2.10.2. Енергомiсткiсть України порiвняно з країнами свiту (т.у.п.¹ на 1000 дол. США ВВП)

Актуальнiсть нагальної модернiзацiї енергетичної сфери, зокрема її «озеленiння», обумовлюється низкою факторiв. Надто повiльна та безсистемна структурна перебудова національної економіки, технологiчна вiдсталiсть, що призводить до високої енергомiсткостi основних видiв продукцiї, критична зношенiсть основних фондiв на електричних станцiях та великi обсяги iмпорту

¹ т.у.п. — тонн умовного палива.

енергоносіїв є головними чинниками непомірно високого рівня витрат паливно-енергетичних та матеріальних ресурсів на одиницю ВВП і ВВП, що веде країну до економічної кризи, руйнації продуктивних сил та соціального збурення в суспільстві, а також до зростання енергетичної залежності від сусідніх країн. Так, сьогодні за показником енергомосткості ВВП Україна в декілька разів перевищує показники розвинених країн Західної і Східної Європи (рис. 2.10.2)¹.

Стратегічні пріоритети розвитку України в енергетичній сфері зафіксовані у численних законодавчих документах, зокрема у прийнятих останніми роками Енергетичній стратегії України на період до 2030 року (2006 р.)², низці проектів стратегічних програм Кабінету Міністрів України (наприклад, Стратегії розвитку України у період до 2020 року), стратегії розвитку регіонів, Програмі економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» (2010 р.)³, Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (2011 р.)⁴, Плані першочергових заходів з інтеграції України до ЄС⁵ та ряді інших документів. Однак поставлені в них завдання не виконуються і про їх поглиблення, зокрема в контексті імператив «зеленої» економіки, на офіційному рівні поки що не йдеться.

Разом з тим у контексті переходу на модель «зеленої» економіки цей сектор має значний потенціал. Йдеться про розвиток альтернативної енергетики. Хоча на даний час її частка в структурі енергетичного сектору не перевищує 1,5 %, цей сегмент є надзвичайно перспективним з огляду на потужності, що існують в нашій країні, та тенденції світового розвитку, серед яких — надзвичайно швидкі темпи зростання та прибутковості. Так, згідно з даними MarketLine, у 2012 р. глобальна відновлювана енер-

¹ Енергетична стратегія України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-%D1%80>

² Енергетична стратегія України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 145-р від 15.03.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=145%E0-2006-%F0>

³ Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.president.gov.ua/.../Programa_reform

⁴ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>

⁵ Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2010 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1073-2010-%D1%80>

гетика отримала дохід у розмірі 322 млрд дол., і за прогнозами, середньорічні темпи зростання світового ринку ВДЕ становитимуть 8,5 %, довівши сумарний дохід до майже 480 млрд дол. у 2015 р. Крім того, саме ця галузь — одна з небагатьох, які відкривають доступ до міжнародних капіталів за рахунок підтримки міжнародними банками. Так, ЄБРР тільки в 2012 р. позичив більше 25 млн євро на проекти у сфері ВДЕ, а до кінця 2013 р. ця цифра зросла до 1 млрд євро.

До речі, згідно з рейтингом компанії Ernst&Young, Україна входить до Top-30 країн за привабливістю інвестування в альтернативну енергетику. А інвестиції в цю галузь за 2011-2012 рр., за даними голови Державного агентства з енергоефективності та відновлюваної енергетики М. Пашкевича, склали 21 млрд грн. Це означає, що на 1 грн, витрачену з держбюджету, було залучено 30 грн інвестиційних коштів¹. Отже, в сфері альтернативної енергетики Україна має низку конкурентних переваг, якими вона має грамотно скористатися.

Ще одним перспективним сектором з точки зору «озеленіння» вбачається сільське господарство, зокрема розвиток органічного землеробства, вирощування енергетичних культур (ріпак, верба, кукурудза) та використання соломи в енергетичних цілях. Власне, Україна вже є одним із лідерів з виробництва насіння ріпаку, виробивши його у 2009 р. 1,9 млн т. Наголосимо, що Україна має гарні передумови для розвитку окресленого вище сегмента: сприятливі географічні та кліматичні умови, статок потенційної робочої сили, стійкий попит на різні типи біопалива в ЄС, що дає змогу вітчизняним господарствам розвивати імпорт біоенергоносіїв, особливо зважаючи на євроінтеграційний курс України.

За даними Федерації органічного руху України, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь, задіяних під вирощування різноманітної органічної продукції, складає більше чверті мільйона гектарів, й Україна посідає 21-е місце у рейтингу світових країн-лідерів органічного руху. Частка сертифікованих органічних площ серед загального об'єма сільськогосподарських угідь України складає майже 0,7 %. При цьому Україна займає перше місце в Східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зер-

¹ Три кита альтернативної енергетики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2013/01/14/356024/>

нових, зернобобових та олійних культур. Крім того, в нашій державі сертифіковано 300 тис. га дикоросів.

Якщо на початок 2003 р. в Україні було зареєстровано 31 господарство, що отримало статус «органічного», то в 2012 р. нараховувалось вже 164 сертифіковані органічні господарства, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель складала 278 800 га.

Важливим є те, що розвиток цього сегмента стимулюватиме розвиток усього сектору екологічних товарів та послуг і формування національного «зеленого» ринку, який на даний час перебуває лише на стадії зародження. Наприклад, місткість внутрішнього споживчого ринку органічних продуктів, що є складовою національного «зеленого» ринку, складала у 2007 р. — 500 тис. євро, в 2008 р. — 600 тис. євро, у 2009 р. — 1,2 млн євро, 2010-го цей показник зріс до 2,4 млн євро, у 2011 р. — до 5,1 млн євро, а в 2012 р. — до 7,9 млн євро¹.

Розвиток «зеленого» ринку в Україні гальмується недосконалою регуляторною системою, що проявляється у невизнанні на офіційному рівні екологічної діяльності як одного з її видів, відсутності екологічного менталітету, а відповідно — і споживачького попиту на «зелені» товари та послуги, слабкими державними стимулами розвитку «зеленого» бізнесу (податки, пільги та законодавча база), несприятливим інвестиційним кліматом, який відлякує потенційних партнерів.

Зважаючи на надзвичайну динамічність цього сегмента світового ринку (за оцінками експертів банку США «Morgan Stanley», у 2020 р. глобальні продажі енергії, виробленої з чистих джерел енергії, таких як вітрова, сонячна та геотермальна і біопаливо, можуть зрости до до 505 млрд дол. і до 1,02 трлн дол. у 2030 р.²), Україна втрачає значні можливості підвищення економічного зростання, що є неприпустимим у складний час національного вибору долі нашої країни.

Загрозливою ця тенденція вбачається і в контексті того факту, що зважаючи на надзвичайно складну економічну ситуацію, що склалася в Україні протягом 2008-2014 рр., та колосальні інвес-

¹ Органік в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>

² \$1 trillion green market seen by 2030 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reuters.com/article/2007/10/18/environment-energy-alternatives-morgan-d-idUSN1844905920071018>

тиційні потреби для досягнення енергоефективності в Україні (загалом 1-5 млрд дол., з них у модернізацію газового сектору — близько 2 млрд дол., сектору теплопостачання — 1,5 млрд дол., вугільної галузі — 1,8 млрд дол.¹), держава не в змозі здійснити фінансування цих імператив у повному обсязі.

Це актуалізує вивчення та використання позитивного досвіду передових країн світу щодо залучення інвестицій у розвиток екоорієнтованих проєктів та формування моделі ефективної співпраці держави та бізнесу. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують механізми державно-приватного партнерства (ДПП). Аналіз їх впровадження вказує на широке коло вигод для держав, зокрема, зменшення бюджетних видатків на розвиток і модернізацію інфраструктури, залучення додаткових фінансових ресурсів та інших можливостей приватного сектору (наприклад, управлінської експертизи та консалтингу, доступу до сучасних технологій, розроблених чи придбаних приватними компаніями тощо).

Держави — члени ЄС, зокрема транзитивні країни, досить активно розвивають ці механізми, що вказує на їх перспективність. Так, з 1990 по 2009 рр. у Європейському Союзі було укладено більше 1300 угод з ДПП загальною вартістю капіталу, що перевищує 250 млрд євро. Незважаючи на негативні наслідки фінансової кризи 2008 року, у 2012 році загальна вартість трансакцій за проєктами ДПП в Європейському регіоні склала 11,7 млрд євро². За структурою вони розподілились таким чином (рис. 2.10.3)³.

Отже, впровадження механізмів ДПП (як і інших інноваційних механізмів менеджменту та залучення інвестицій) в Україні є не лише доцільним, а й необхідним, особливо зважаючи на стан та потреби житлово-комунального господарства, чисельні екологічні проблеми та проблеми соціально-економічного розвитку, застарілість інфраструктури та виробничих потужностей, високу матеріало- та енергомісткість виробництва, неефективну структуру енергетичного сектору та значні інвестиції, що потрібні для подолання окреслених вище проблем.

¹ Грищенко С. Підготовка та реалізація проєктів публічно-приватного партнерства: Практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу / С. Грищенко. — К.: ФОП Москаленко О.М. — 2011.

² Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном / Винницький Б., Лендвел М., Онищук Б., Сегварі П. — К.: К.І.С., 2008. — С. 29-32.

³ European PPP Expertise Centre [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eib.org/epec/>

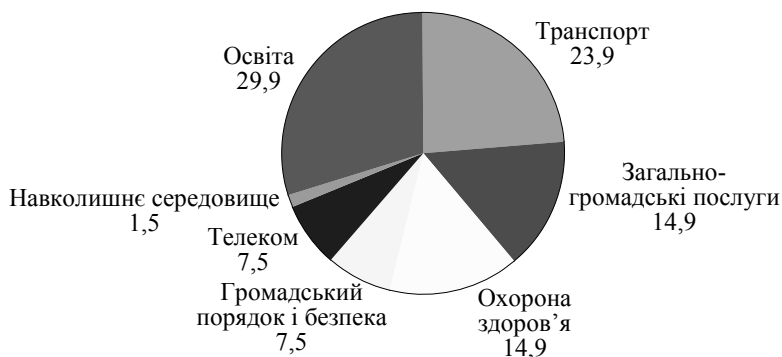


Рис. 2.10.3. Проекти державно-приватного партнерства в ЄС за секторами, %

Таким чином, завдання переходу України на модель сталого розвитку залишається для України актуальним й від шляхів його розв'язання залежить її цивілізаційний вибір. Досвід передових країн світу вказує на подолання багатьох екологічних проблем та підвищення конкурентоспроможності тих держав, що вже зробили цей крок. У цьому контексті важливим є зосередження головної уваги не лише на законодавчих та інституційних аспектах, а й на створенні ефективних і гнучких імплементаційних механізмах та врахуванні глобальних імперативів і тенденцій розвитку.

В умовах значної ресурсної та енергетичної залежності України, яка сформована ситуацією, коли екологічно шкідливі технології використовуються на застарілих енергонеєфективних підприємствах, саме поступова заміна «коричневої» індустриальної економіки на нову, «зелену», як стратегічний пріоритет розвитку дає шанс забезпечити національну безпеку нашої держави в найближчі десятиріччя, а партнерство держави та бізнесу є однією із заporук успішного виконання цього завдання.

2.11. Сервісна інтеграція як стратегічна концепція посткризового розвитку глобального туризму

Розвиток світового господарства останніх десятиліть характеризується підвищенням ролі сфери послуг в міжнародній торгівлі. Відповідно до статистичної звітності UNCTAD частка послуг в міжнародній торгівлі зросла в 9 разів з 1980 р.¹ Обмеження фізичних ресурсів, розвиток новітніх технологій, підвищення споживчих вимог до ланцюга пропозиції та його асортименту сприяє активному розвитку сфери послуг. Причому динаміка змістилась в бік складних послуг, які відображають економічні процеси сьогодення.

Кризові прояви останнього десятиліття залишили значний відбиток на стратегічних підходах до формування програм розвитку туризму. Негаразди економічного, природного та соціального характерів змушують туризм формувати нові підходи до розбудови галузі. Сьогодні туристичний ринок стикнувся з багатьма проблемами та вживає заходи для запобігання таких проявів в майбутньому. Ефективність економічної діяльності туристичних ринків в конкурентній боротьбі за перерозподіл міжнародного туристичного потоку значною мірою залежить від стабільності та впевненості ланцюга пропозиції та його конкурентоспроможності. Розвиток індустрії туризму вимагає активної взаємодії багатьох галузей економіки для забезпечення туристичного попиту. Тому стратегічна концепція сервісної інтеграції суб'єктів ланцюга пропозиції, що прямо чи опосередковано задіяні в процесі забезпечення туристичної діяльності, є гостро актуальною та має підґрунтя для майбутнього розвитку і подальшої імплементації, а якість такої взаємодії, зважаючи на останні тенденції розвитку світового господарства, відіграє вирішальну роль в міжнародній конкурентності як туризму, так і економіки в цілому.

Реалізацію стратегічної концепції сервісної інтеграції ланцюга туристичної пропозиції пропонується розглядати в рамках інноваційно-інтеграційного співробітництва. Сервісна інтеграція —

¹ UNCTAD handbook of statistics [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unctad.org>

це інноваційно-інтеграційне співробітництво, що виникає в результаті розширення та активізації економічної діяльності за межами звичного ланцюга пропозиції різних індустрій з метою задоволення споживчого попиту та підвищення конкурентності¹.

Становлення ефективної системи функціонування всіх суб'єктів ланцюга пропозиції вимагає комплексного підходу до вирішення основних проблем економіки та ґрунтовного аналізу поточних тенденцій. За даних умов основна увага має приділятися ланцюгу пропозиції, оскільки саме він визначає основний економічний внесок в сектор та є показником розвитку економічної діяльності. Туризм має значний економічний вплив на країну і суспільство та визначається через мультиплікаційний ефект, що виражається в прямому, непрямому та стимулюючому впливі на загальну економіку країни².

Індустрія туризму інтегрує в себе дуже багато суб'єктів, поодинокі діяльність яких розширює її прямий вплив на загальний стан економіки країни, створюючи хвилю взаємодії в довгому ланцюгу пропозиції. Інтенсивна міжгалузєва взаємодія між гравцями ринку дозволяє створювати потужний внутрішній ланцюг пропозиції, що значно розширює абсорбуючі економічні можливості та підвищує прибутки країни. Так, туристичний ланцюг пропозиції Великобританії забезпечує значний прямий внесок в економіку країни і складає 52 млрд фунтів стерлінгів та виражається в 3,7 % ВВП³. Економіка Великобританії отримує значні непрямі прибутки через взаємодію туристичного сектору з іншими видами бізнесу в ланцюгу пропозиції. Загальний (прямий та непрямий) внесок ланцюга пропозиції в економіку складає близько 10 % ВВП, а в довгостроковій перспективі до 2018 р. економічний вплив сектору може зрости до 188 млрд фунтів стерлінгів⁴. Для досягнення ефективних результатів стимулювання економіки в країнах-реципієнтах міжнародних туристичних потоків велику увагу потрібно приділити стану та розвитку ланцюга пропозиції. Такі традиційні туристичні атракції, як Греція та

¹ Бондаренко М.П. Сервісна інтеграція як стратегічна концепція міжнародної конкурентоспроможності туризму. Т. 2 / М.П. Бондаренко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). — 2011. — № 4. — С. 14.

² The economic case for the visitor economy: final report / [Kyriakidis A., Hancock H., Oaten S., Bashir R.]. — London: Deloitte, 2008. — № 9. — P. 9-13.

³ Там само. — P. 1.

⁴ Там само. — P. 3.

Туреччина вже адаптували свій ланцюг пропозиції відповідно до вимог попиту та проводять туристичну політику експансії¹.

Потужний внутрішній ланцюг туристичної пропозиції робить значний внесок у розвиток сільськогосподарських регіонів через закупівлю продукції сільськогосподарського характеру для підприємств туристичної індустрії. Добре розвинена система охорони здоров'я та покращення технологій в медицині також підвищує розвиток лікувального туризму². Роздрібні торговці, що опосередковано стосуються туристичної індустрії, розвивають цільові стратегії для туристичних зон з метою максимізації продаж. Наприклад, в Великій Британії, незважаючи на те, що тільки 1 % іноземних туристів приїжджає до Лондона з метою здійснення покупок, близько 25 % всієї мережі роздрібною торгівлі зосереджено в центральній частині Лондона, а її прибуток сягає 1-1,7 млрд фунтів щорічно³. Така взаємодія ілюструє, що через прямий, опосередкований та стимулюючий ефекти будь-яка зміна в туристичних витратах може мати наслідки для багатьох секторів економіки. Тому розуміння взаємодії туристичного ланцюга пропозиції та необхідності його розвитку — ключ до максимізації економічних ефектів.

Відомо, що каталізаторами структурних змін галузі стали загальна економічна рецесія, коливання цін на ПММ, глобальне потепління, брак урядових рішень і програм виходу з кризи та зниження туристичної активності. Економічна криза змінила фінансовий та індустріальний сектори економіки, роль інституцій та урядів. Зміна акцентів споживчого попиту призводить до імпульсів у напрямі сервісної інтеграції та дає змогу підвищити ефективність розвитку підприємницької діяльності. Найоптимальніший підхід — це інноваційне партнерство з усіма гравцями ринку туристичної пропозиції через постулати сталого розвитку економіки. Такий підхід дозволить створити нові бізнесові напрями, товари та послуги. Застосування інноваційного підходу в галузі дає можливість ефективно та безболісно функціонувати за нових структурних умов, що склалися в результаті впливу світо-

¹ Любіцева О.О. Ринки туристичних послуг (геопросторові аспекти): навч. посіб. / О.О. Любіцева — К.: Альтапрес, 2003. — С. 254-262.

² Keckley P. Medical tourism: update and implications / P. Keckley. — Washington: Deloitte Center for Health Solutions, 2009. — P. 3.

³ The economic case for the visitor economy: final report / [Kyriakidis A., Hancock H., Oaten S., Bashir R.]. — London: Deloitte, 2008. — №9. — P. 21.

вої економічної рецесії. Застосування інновацій в діяльності підприємств дає можливість не тільки зберегти ринкові позиції під час поточної економічної рецесії, а й вивести підприємство на новий етап розвитку. Нові та прибуткові партнерства можуть підтримувати економіку через створення нових цікавих і привабливих товарів та послуг. Це може бути посилення партнерства між аеропортами, готелями, транспортною системою та підприємствами з утилізації сміття. Туризм має використати стратегічну концепцію сервісної інтеграції для власної позитивної динаміки в рамках сталого розвитку та розбудови світової економіки в концептуально новому напрямі.

Якщо ще декілька років тому увага світової спільноти була зосереджена на питаннях збереження та охорони навколишнього середовища, очищення та використання питної води, зміни кліматичних умов, то вже сьогодні застосування постулатів сталого розвитку в економічній діяльності — це синонім фінансової конкурентності, зниження витрат, стимулювання розвитку та ефективного капіталовкладення. Сталий туризм може перетворитись на абсорбуючий інноваційний елемент, що створює конкурентні переваги для тих дестинацій та суміжних індустрій, що готові до впровадження змін на якісно новій основі нового менеджменту та нової ідеології. Показовим є приклад комплексного міжгалузевого співробітництва, яке розпочалося в 2008 р. та ініційоване 9 провідними авіалініями світу в рамках групи «Споживачів сталого палива», що займається просуванням та розробкою біопального для авіації¹.

В умовах тенденцій глобальної сервісної інтеграції основне завдання ланцюга туристичної пропозиції полягає в створенні передумов та ініціюванні партнерства для розширення та вдосконалення асортименту пропозиції туристичних продуктів. Вдалою є практика вдосконалення туристичного продукту через інноваційне співробітництво авіаліній, готельних мереж та транспортних альянсів, імплементацію комп'ютерних технологій в туристичний продукт, наприклад, розробка інформаційних додатків про туристичні культурні програми Європи на базі Android Google та iOS Apple.

Одним з яскравих прикладів є готовність авіакомпаній до розширення спектра послуг за рахунок перерозподілу ринку та

¹ The sustainable aviation fuel users group [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.boeing.com/commercial/environment/pdf/sustainable_aviation_fuel_users_group.pdf.

зміщення пріоритетів: авіакомпанії серед стандартного пакета послуг пропонують послуги доставки товарів та людей за схемою «від дверей до дверей», не обмежуючись тільки авіаційним сполученням. Пропозиція такого виду послуг вимагає альянсів як всередині галузі, так і з суб'єктами інших індустрій: автомобільної, залізничної, морської. Показовим є об'єднання авіакомпанії Air France з транспортною компанією Veolia.

Економічна криза також сприяла ліквідації національних перешкод щодо консолідації ринку авіаперевезень та готельної сфери на глобальному рівні через злиття та поглинання. Конкурентні переваги та економічні вигоди спонукали ряд міжнародних авіакомпаній до заснування мережі власних готелів в аеропортах призначення основних напрямів. Прикладом виступає діяльність компанії Pan American Airways, що ініціювала створення корпорації Inter-Continental Hotel, основна діяльність якої спрямована на будівництво готелів в країнах-призначення рейсів материнської компанії, авіалінії «Trans World Airlines» стали власниками мережі «Hilton», французька авіакомпанія «AirFrance» створила власну корпорацію з туристичних та готельних послуг «Soter»¹. Економічна ефективність таких комплексів вже неодноразово доведена економістами та підтверджена практикою великих міст.

Інтеграційно-інноваційне бізнес-партнерство дає можливість використовувати весь спектр маркетингових інструментів для забезпечення конкурентних переваг. Прецеденти обмеженості територіальних ресурсів, щільності забудов, дороговизни земельних ділянок, особливо у середніх та великих містах, створюють передумови до введення в експлуатацію багатопверхових готельних комплексів з замкненим колом комплексної пропозиції. Модною тенденцією в міжнародній практиці сьогодні є включення готельних комплексів до складу культурних, громадських та бізнес-центрів (наприклад, інноваційне об'єднання в США (готель «Mart Plaza Hotel»), у Франції (готель «Radisson»), у Фінляндії (центр «Iki Tuuri-Congress Centre»)².

¹ Chiesa Th. Navigating yet another perfect storm: the promise of sustainable tourism and travel / Th. Chiesa // The travel and tourism competitiveness report 2009. — Geneva: WEF, 2009. — P. 98.; Байлик С. Гостиничное хозяйство / С.И. Байлик. — К.: Дакор, 2009. — С. 324-327.

² Wikipedia: free encyclopedia [Electronic source]. — Available at: <http://www.wikipedia.org>; Hyatt [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.hyatt.com>; Congress center [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.en.wikipedia.org/wiki/Congress_Center

Міжнародний туризм є ефективним інструментом експорту з вагомим прямим та непрямим економічним внеском у розвиток країни. Розширення ланцюга пропозиції країни-реципієнта міжнародного туристичного потоку, його здатність до гнучкого реагування відповідно до економічної ситуації, що склалася, та можливість ефективної інноваційної взаємодії як всередині туристичного ланцюга, так і за його межами дозволяє не тільки максимізувати економічні прибутки країни, а й підвищити якість соціальної складової в умовах економічної турбулентності. Економіка-реципієнт, демонструючи адаптацію, розвиток внутрішнього туристичного ланцюга пропозиції та фокус на підвищенні якості та інвестуванні в професіоналізм та неповторність атракції, буде мати найбільші економічні, соціальні та екологічні вигоди.

Криза дозволила переглянути основні постулати туризму (задоволення потреб у подорожах, соціально-економічне відтворення, збереження природно-культурного спадку), підкреслити його економічну важливість та взаємозв'язок з іншими секторами економіки. Ситуація, з якою зіткнулась Україна сьогодні, показує, що приріст в обсязі туристичних потоків неспроможний забезпечити ефективні економічні прибутки через постійні витрати на інфраструктуру та відтік прибутків. Дослідження міжнародного досвіду та тенденцій в сфері туристичних послуг має знайти відображення і в розробці стратегічної концепції розвитку туристичної індустрії України та враховувати всі реалії та світовий потенціал туристичної індустрії для ефективного економічного розвитку. Україна вже проявила себе як економіка-реципієнт туристичного потоку та показала, що інтерес міжнародної спільноти — значний¹, тому інвестування в покращення інфраструктури та розбудову галузі має економічне підґрунтя. Зважаючи на вказане вище, стратегічні програми уряду повинні бути направлені на інноваційний розвиток пропозиції. Стратегічні програми інноваційно-інтеграційного розвитку ланцюга пропозиції економіки-реципієнта міжнародних туристичних потоків дозволяють не тільки вивести економіку України на якісно новий рівень в боротьбі за перерозподіл міжнародного туристичного потоку і надходжень від нього, але й покращити загальну конкурентоспроможність української економіки на світових теренах.

¹ Tourism highlights. — Madrid: UNWTO, 2012. — P. 6.

2.12. Аналіз антикризових стратегій розвитку туристичної індустрії Європи

В умовах перманентної системно-глобальної кризи дослідження динаміки розвитку туристичної індустрії та її перспектив є гостроактуальним питанням сучасної економіки. Вагомою особливістю сучасної туристичної індустрії є поліаспектність, системність та інтегральна взаємодія з іншими секторами економіки, а також загальна позитивна динаміка розвитку в довгостроковій перспективі, незважаючи на кризовість. Сучасний туристичний продукт характеризується залученням широкого ланцюга пропозиції для реалізації сучасної туристичної послуги та проектуванням результатів на соціально-економічну сферу, що носить прямий, непрямий та стимулюючий характер. За даними видання UNWTO «Tourism Highlight 2014», туризм в структурі світового ВВП відображається на рівні 9 %, займає 6 % світового експорту та 29 % в спектрі експорту послуг. Надходження від туризму в 2013 р. склали 1159 млрд дол. США, порівняно з 1078 млрд дол. США в 2012 р. В 2013 р. світовий туристичний потік збільшився на 5 % порівняно з 2012 р. та склав 1,087 млрд осіб, а за довгостроковими прогнозами до 2030 р. цей показник має досягти позначки 1,8 млрд осіб¹.

Зразковим прикладом реалізації конкурентних туристичних стратегій є досвід європейських країн. Стабільні показники країн в рейтингу «Топ-10 світових лідерів із залучення міжнародного туристичного потоку та надходжень від туристичної діяльності» дозволяють припустити, що на ефективність реалізації туристичних стратегій європейських країн впливає політика, головним чином здійснювана в рамках реалізації стратегії ЄС «Європа 2020: стратегія інтелектуального, сталого та всеохоплюючого розвитку» (COM (2010) 2020, 3.3.2010)². Такий ефект взаємодії стратегій обумовлено особливостями національного та наднаціонального регулювання в ЄС. Це вимагає від країн імплементації міжнародних нормативно-правових норм в національне законо-

¹ Tourism highlights. — Madrid: UNWTO, 2012. — P. 2-3.

² Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth // Communication from the Commission. — COM (2010) 2020, 3.3.2010. — Brussels — 37 p.

давство, підтримку єдиного політичного вектора, реалізації програми національних реформ, участі у спільних ініціативах та програмах розвитку. Цікавим є той факт, що туризм виступає в ролі ефективного інструменту реалізації ряду рамкових проектів та програм: «Забезпечення участі молоді в освітніх та соціальних процесах» (COM (2007) 498 final, 05.09.2007)¹, «Стратегія сталого розвитку ЄС» (COM (2009) 400 final, 24.7.2009)², «Адаптація Європи до кліматичних змін» (COM (2007) 354 final, 29.6.2007)³, «Проблема питної води та засухи в Європі» (COM (2007) 414 final, 18.7.2007)⁴ та інші.

Дослідження історичної ретроспективи показує, що стратегічні концепції розвитку туризму в Європі еволюціонували з національного рівня, коли програми розвитку туризму розроблялися з урахуванням виключно внутрішніх показників та очікувань, до наднаціонального, за якого розвиток туристичного сектору відбувається в рамках загальних регіональних тенденцій. Основними стратегічними концепціями розвитку туризму європейських країн є «Оновлена туристична стратегія ЄС: до зміцнення партнерства європейського туризму» (COM (2006) 134 final, 17.3.2006)⁵, «Сталий та конкурентоспроможний розвиток європейського туризму» (COM (2007) 621 final, 19.10.2007)⁶, «Європа — туристична дестинація світу № 1 — нова туристична платформа туризму в Європі» (COM (2010) 352 final, 30.6.2010)⁷. Стратегія розвитку туризму в Європі передбачає створення платформи розвитку в контексті сучасних світових процесів. Головною метою є покращення конкурентності європейської туристичної індустрії та

¹ Promoting young people's full participation in education, employment and society. — COM (2007) 498 final of 05.09.2007.

² Renewed EU sustainable development strategy // European Council. — COM (2007) 400 final, 24.7.2009.

³ Adopting to climate change in Europe — options for EU actions. — COM (2007) 354 final of 29.6.2007.

⁴ Addressing the challenge of water scarcity and droughts in the European Union. — COM (2007) 414 final, 18.7.2007.

⁵ A renewed EU tourism policy: towards a stronger partnership for European tourism // Communication from the Commission. — COM (2006) 134 final, 17.3.2006. — Brussels. — 10 p.

⁶ Agenda for a sustainable and competitive European tourism // Communication from the Commission. — COM (2007) 621 final, 19.10.2007. — Brussels. — 11 p.

⁷ Europe, the world's #1 tourist destination — a new political framework for tourism in Europe // Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social Committee and the Committee of the regions. — COM (2010) 30.6.2010. — Brussels. — 14 p.

створення нових робочих місць шляхом сталого розвитку туризму в Європі та світі. Основними інструментами імплементації стратегії є погоджені дії Європейської Комісії та національних владних структур, активна взаємодія всіх суб'єктів туристичного ринку та запровадження підтримуючих заходів.

Основна мета стратегічного розвитку вимагає постановки таких завдань: стимулювання конкурентоспроможності європейського туристичного сектору, забезпечення розвитку сталого, відповідального та високоякісного туризму, створення консолідованого бренду сталих і високоякісних дестинацій Європи, просування туристичних дестинацій Європи, максимізація потенціалу фінансових інструментів ЄС з метою забезпечення розвитку туризму. Виконання поставлених завдань передбачає ряд ініціатив:

— сприяння трансєвропейському потоку шляхом фінансових вливань в розвиток тематичних туристичних продуктів на європейському рівні (тури: історичні, сучасної культури, освітні, медичні, гастрономічні, спортивні, релігійні та інші). Яскравим прикладом реалізації завдання є практика створення європейських релігійних маршрутів (Via Francigena, Santiago de Compostela) та успішна реалізація рамкового проекту «Європейські культурні столиці», що виступає каталізатором локального розвитку через залучення щорічних культурних програм в Європі (середній показник кількості туристичних ночей зріс до 12 %) ¹. Продовження ініціативи здійснено в рамках проекту «Природа 2000», що охоплює понад 17 % території Європи. Подальші дії з активізації трансєвропейського потоку передбачають сприяння інтеграції в туристичні стратегії природного спадку та капіталізацію загального спадку Європи шляхом створення бренду «Європейський спадок», заснування днів європейського спадку та запровадження премії «Культурний спадок Європейського Союзу». Запропоновані ініціативи позитивно відображаються на активізації туристичного потоку, в першу чергу всередині регіону, а також на формуванні позитивного іміджу Європи як «культурної столиці світу», що посилює конкурентні переваги на міжнародному рівні. Синергетичний ефект взаємодії дозволяє активно та ефективно просувати бренд «Європа»;

¹ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TIN00044

— розвиток інновацій в сфері туризму, що забезпечується імплементацією інформаційних технологій та послуг у туристичну діяльність, переважним чином для малого та середнього бізнесу, на основі партнерських ініціатив, в рамках різноманітних національних та європейських проектів. Планується запровадження туристичної інформаційно-комунікаційної платформи з метою сприяння адаптації туристичної діяльності до розвитку ринку інформаційних технологій та покращення конкурентоспроможності через можливий синергетичний ефект міжсекторальної взаємодії. Такий підхід дозволяє посилити конкурентні позиції туристичного сектору в розрізі формування електронної звітності, ефективно просувати туристичні продукти на міжнародному ринку;

— покращення професійних навичок викликано інтегральною взаємодією туристичного сектору та входить до основних завдань в рамках стратегії розвитку «Європа 2020». Підтримка професійності в туристичному секторі здійснюється шляхом підтримки освітніх проектів («Leonardo», «Erasmus для початківців», «e-Навички в інноваціях» в рамках програми конкурентоспроможності та інновацій (Competitiveness and Innovation Framework Programme)). Професійне забезпечення туристичного продукту значно впливає на якість послуг та підвищує показник соціального забезпечення;

— сприяння розширенню туристичного сезону, що має на меті підвищення продуктивності, ефективне використання інфраструктури, стабільність робочих місць. В рамках реалізації завдання було започатковано рамкову програму CALYPSO (цільова програма публічно-приватного партнерства між країнами в соціальній сфері, основною метою якої є організація в міжсезоння туристичних подорожей для соціально незахищених верств населення, людей похилого віку та осіб з обмеженими фізичними можливостями). Подальші дії реалізації даного завдання полягають в створенні міждержавного механізму регулювання волонтерського туризму в міжсезоння з метою забезпечення туристичних потреб соціально незахищених верств населення. Даний підхід є успішною ініціативою та гарним прикладом для наслідування;

— виконання завдань із забезпечення показників сталого, відповідального та якісного розвитку туризму вимагає створення політичної платформи, направленої на реалізацію процесів, що належать до відповідального використання природних ресурсів, вивчення екологічного навантаження на територію, спровокова-

ного антропогенною діяльністю, використання альтернативних джерел енергії, захист і збереження природно-культурного спадку, якість створюваних робочих місць. На рівні ЄС запропоновано ряд інструментів раціонального природокористування: створення еко-бренду ЄС, запровадження схеми екологічного управління та обліку «Community eco-management and audit scheme — EMAS», розширення співпраці в рамках програми «Європейська регіональна мережа сталого та конкурентного туризму» (Network of European Regions for a sustainable and competitive European Tourism — NECSTouR) та проекту EDEN, що здійснює розробку системи індикаторів управління сталим розвитком туристичних регіонів. Якісний розвиток туризму пропонується підтримувати розробкою бренду «Qualité Tourisme»;

— підтримка розвитку та впізнаваності Європи реалізується через забезпеченість інформаційним фактором: спеціалізовані видання: «Туристична панорама» (Panorama on tourism), «Посібник з туризму» (Pocketbook on tourism), «Статистичний фокус» (Statistics in focus), електронний ресурс visiteurope.com, об'єднані промо-акції на основних міжнародних заходах;

— максимізація фінансового потенціалу ЄС в розрізі туризму реалізується через різноманітні європейські інструменти: структурні фонди та програми ЄС. Фінансування проектів сталого розвитку туризму можливо через Європейський фонд регіонального розвитку (European Regional Development Fund — ERDF) в рамках соціально-економічного розвитку ЄС¹. В реалізації завдань ERDF із конкурентоспроможності та зайнятості, європейської територіальної співпраці акцент робиться на моделях, що забезпечують сталий розвиток туризму, розширюють культурний та природний спадок, покращують доступність інфраструктури, розвивають інформаційно-комунікативні технології, сприяють інноваційним процесам малого та середнього бізнесу, розвивають транскордонні туристичні стратегії та міжрегіональний обмін досвідом. Освітні програми підвищення продуктивності та якості послуг в туризмі фінансуються Європейським соціальним фондом — European Social Fund (ESF). Також ESF проводить цільові тренінги з невеликими грантами для мікропідприємств туристичної галузі. Дана ініціатива є ефективним інструментом для зростання економічної активності та зайнятості.

¹ http://europa.eu.int/comm/regional_policy/index_en.htm

Фонд сільського господарства Європи (European Agriculture Fund) в рамках програми розвитку сільських територій передбачає фінансування покращення навколишнього середовища та околиць, сприяння туристичній діяльності як частини диверсифікації економічних завдань на селі, вивчення та інвестування в відновлення, реконструкцію та покращення культурного спадку. Еко-туризм визначено пріоритетним напрямом сталого розвитку рибальських зон Європейського фонду рибальства — European Fisheries Fund (EFF). Фінансування дрібних рибних господарств та туристичної інфраструктури відбувається коштами EFF. Підтримка малого та середнього туристичного бізнесу відбувається через програму покращення конкурентоспроможності та інновацій¹. Фінансування науково-дослідних проектів туристичної галузі відбувається в рамках програми ЄС з досліджень, технологічного розвитку та досвіду².

З метою забезпечення міжнародної конкурентності туризму європейські країни в своїй практиці застосовують чітко визначені комплексні підходи в рамках реалізації стратегічних концепцій міжнародної конкурентності індустрії туризму (туристична диверсифікація, сталий розвиток, сервісна інтеграція). Дослідження дозволяє стверджувати, що запорукою ефективної розробки, імплементації та реалізації туристичних стратегій розвитку виступають такі фактори: досконале законодавство, спрямоване на заохочення бізнесової діяльності в рамках постулатів сталого розвитку суспільства; відкритість економіки; впровадження новітніх технологій в бізнесові проекти; розвиток та модернізація інфраструктур; створення сприятливих умов для реалізації освітнього потенціалу країни; інноваційна абсорбція та тісний зв'язок з навчально-виробничим процесом (наприклад, використання альтернативних джерел енергії, створення навчально-виробничих комплексів); високі стандарти безпеки та охорони здоров'я; захист навколишнього середовища; активна міжнародна діяльність в контексті залучення міжнародної ділової спільноти та забезпечення високої пропускну здатності країни; розвиток мережі розваг та диверсифікація ланцюга туристичної пропозиції; сприяння розширенню культурного ресурсу.

¹ Competitiveness and innovation framework programme. — COM (2005) 121 final of 6.4.2005.

² 7th EC Framework Programme for Research, Technological development and Demonstration activities [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://europa.eu.int/comm/research/future/index_en.cfm

Адекватна оцінка конкурентності туристичних стратегій різних країн здійснюється на основі вивчення природних та культурних ресурсів, пріоритетів розвитку економіки, екологічної привабливості туристичної дестинації та ін. Комплексний та системотворчий підходи в управлінні туристичною діяльністю країн Європи показали свій позитивний ефект та оздоровчий вплив на загальну економічну ситуацію країни в цілому. Туристичні системотворчі комплекси відіграють важливу роль в формуванні бюджетів країн. Саме тому орієнтація державних програм на сталий розвиток економіки та збереження навколишнього середовища, сприятливі бізнесові умови є запорукою стабільного та ефективного розвитку індустрії туризму.

2.13. Розвиток глобальної туристичної індустрії та стратегія України на ринку туристичних послуг

Для багатьох країн світу туристична індустрія є найбільш прибутковою, такою, що динамічно розвивається, та основним джерелом отримання доходів до державного бюджету. Туризм безпосередньо впливає та стимулює розвиток майже всіх галузей економіки, таких як промисловість, торгівля, будівництво, транспорт, сільське господарство, побутове обслуговування, малий та середній бізнес, виступаючи каталізатором соціально-економічного розвитку країни.

Для здійснення ефективного управління процесом розвитку туризму в країні необхідно аналізувати глобальні чинники, що впливають на рівень розвитку туристичної галузі та зумовлюють її особливості, які слід враховувати в процесі розробки та реалізації дієвих заходів з підвищення економічної ефективності туризму¹.

В Україні існують всі передумови для розвитку туристичної сфери. Туристичний потенціал України на сьогодні розкрито

¹ Полякова О. Ю. Модель оцінки ефективності туризму / О.Ю. Полякова, Н. В. Кулешова // Проблеми и перспективы развития отечественного внутреннего и въездного туризма / Донец. ин-т турист. бизнеса. — Донецк, 2010. — С. 154-156.

неповною мірою, про що свідчить 1,5-2,5 % частка туристичної галузі в структурі ВВП країни (рис. 2.13.1).

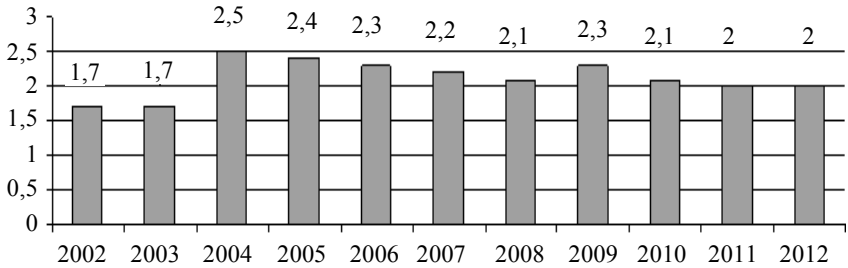


Рис. 2.13.1. Частка прямих надходжень від туристичної сфери до ВВП України¹

Основними перешкодами, що гальмують розвиток туристичного сектору в Україні, сьогодні виступають переважно чинники управлінського, економічного, екологічного, соціального та культурного характеру². Взагалі динаміка зростання туризму за період 2005-2010 рр. мала майже незмінний характер, що свідчить про збіг її з динамікою ВВП країни і про негативний вплив кризових чинників в 2007-2010 рр. і фінансовими складнощами посткризового відновлення галузі у зв'язку з падінням курсу гривні до долара і євро.

За даними Державної служби статистики України³, кількість туристів-громадян України, які виїжджали за кордон у 2012 році, збільшилася на 98 % — до 2,76 млн осіб з 1,39 млн осіб у 2011 році. Згідно з повідомленням, кількість іноземних туристів, що відвідали Україну в 2012 році, скоротилася на 21,4 % — до 269 тис. осіб з 343 тис. осіб у 2011 році, а кількість внутрішніх туристів України збільшилася у 2012 році порівняно з 2011 роком на 33,5 % — до 807 тис. осіб з 604 тис. осіб. Водночас кількість іноземних громадян, які відвідали Україну (включаючи одноденних відвідувачів) у 2012 році, збільшилася на 7,45 % — до 23 млн осіб з 21,4 млн

¹ Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія / М. Борушак. — Львів: ІРД НАН України, 2011. — 288 с.

² Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія / М. Борушак. — Львів: ІРД НАН України, 2011. — 288 с.

³ Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

осіб у 2011 році, а кількість українських громадян, які виїжджали за кордон у 2012 році, збільшилася порівняно з 2011 роком на 8,4 % — до 21,43 млн осіб з 19,77 млн осіб.

Якщо проаналізувати показники міграційних процесів за 2000-2013 рр., то можна зробити висновки про позитивну динаміку кількості громадян України, які виїжджали за кордон. Спостерігався очікуваний спад у кризовий період 2008-2009 рр., але потім темпи зросту все збільшувалися і досягли у 2013 р. значення 23,8 млн, що на 8 млн більше за показники 2009 р. і на 10 млн — за показники 2000 р. Дещо інша картина спостерігається із показниками кількості іноземних громадян, які відвідують Україну з різними намірами, наприклад, з метою службової, ділової, дипломатичної та приватної поїздки, сюди входить туризм, навчання, працевлаштування, імміграція (постійне місце проживання) та культурний і спортивний обмін. Пік припадає на кризові роки, а саме на 2008 р.; 2013 р. теж характеризується збільшенням відповідних значень. Це пов'язано з тим, що в періоди кризи (2008), соціального і політичного безладу (2013) легше скористатися ситуацією, можливо, для бізнес-цілей, можливо, для отримання більш дешевих послуг, які надає саме Україна порівняно з іншими зарубіжними країнами.

Як показано на рис. 2, позитивні темпи змін і відповідна частка туристів у загальній кількості мігрантів зовсім незначні. Тобто діяльність туристичної галузі не є настільки привабливою, а саме не відповідає тому потенціалу, яким володіє Україна.

Не є цікавою Україна для пострадянських держав, показники не представлені у таблиці, але проведений аналіз показував незначну різницю між ними. Азійсько-Тихоокеанський регіон, Близький Схід і Африка зовсім не приваблює українська туристична індустрія.

Аналіз показує, що у 2013 році Україна втратила майже 60 % іноземних туристів, а у 2014 р. — очікуються ще менш втішні прогнози. Тобто наповнення бюджету від саме цієї ланки туристичної діяльності буде нескінченно малим. Також ці зміни потягнуть за собою і зниження рівня трудової зайнятості населення, яка у курортних регіонах має стабільно сезонний характер¹.

¹ Кіркова Н.П. Оцінювання впливу сезонного фактора на рівень трудової зайнятості населення. Н.П. Кіркова // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Економічні науки. — 2014. — С. 97-109.

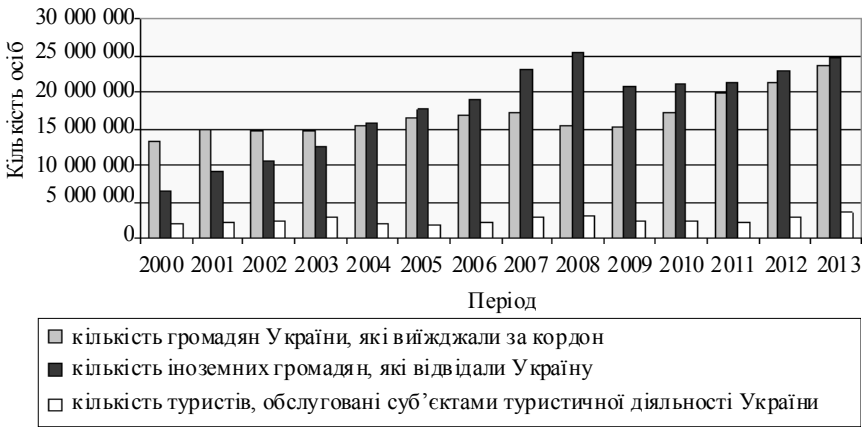


Рис. 2.13.2. Динаміка міграційних потоків України за 2000-2013 рр.

Частка в'їзного туризму майже не змінилась: її значення збільшилось лише на 2,40 % у 2012 році відносно 2011 року та становила 14,72 %. Збільшення обсягів в'їзного потоку обумовлюється розвитком міжнародного співробітництва й відкритістю кордонів України. Внаслідок цього зростає загальна кількість приїздів іноземних громадян в Україну, що на 1,95 % більше у 2012 році порівняно з 2011 роком переважно з приватною метою. Незважаючи на широку географію туристів, які приїждять до нашої країни, у 2012 році їх переважну частину склали туристи з Російської Федерації, Молдови, Білорусі та Польщі. Крім того, понад усе Україну відвідують туристи з Угорщини, Словаччини, Румунії та Німеччини. Тобто переважна частина іноземних туристів, які відвідують Україну, прибуває з країн, які мають з нею спільний кордон.

Перспективний розвиток туризму в Україні суттєво вплине на зайнятість населення. Якщо в 2010 році кількість працівників у туристичній галузі складатиме 169 тис. чоловік, а зайнятість в туризмі з урахуванням інших галузей (транспорт, торгівля, зв'язок та ін.) та тимчасової зайнятості протягом активного туристичного сезону — 2,79 млн осіб, то вже в 2015 році ці показники складатимуть відповідно 220 тис. осіб і 3,63 млн осіб¹.

¹ Цибух В.І. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні. Туристично-краєзнавчі дослідження. — К., 2009. — С. 52-59.

За підрахунками Всесвітньої туристичної організації, у 2008 році за кількістю прибуттів іноземних туристів Україна займала 22 місце у світі (5,8 млн осіб, що становить близько 1 % від світових туристичних прибуттів). За прогнозними розрахунками щодо розвитку в'їзного туризму в Україні до 2009 року, його чисельність зросте до 9,3 млн осіб; прогноз на 2010 рік — 12,1 млн осіб; прогноз на 2020 рік — 15,0 млн осіб. На жаль, сьогодні на міжнародному ринку туристичних послуг Україна є лише генератором туристичних потоків, а її імідж досі залишається невизначеним.

У теперішній час найбільш гальмівним фактором у розвитку туризму на суспільному рівні є відсутність уваги та підтримки з боку політиків та громадської влади. Коли на туризм не вважають, його доходи не визначені, відсутнє ретельне планування та як наслідок — відсутній і розвиток. Як тільки буде глибока зацікавленість на законодавчому рівні, поєднання зусиль для піднесення статусу індустрії туризму на більш високий рівень, відтоді можна розраховувати на видимі результати.

Україна має всі потенційні можливості для розвитку туристичної галузі як у напрямі відпочинку і оздоровлення, так і у напрямі підвищення інтелектуальних можливостей і культурного рівня людини. Все це можуть забезпечити унікальні природно-кліматичні, історичні, культурні та етнографічні ресурси. Великий вклад мають регіони Північного Приазов'я, Карпат, з величезною вірою на возз'єднання необхідно назвати Крим, а також багаті на історичні пам'ятки і культурну спадщину українські міста та ін.

На сучасному етапі туристична галузь України перебуває під впливом великої кількості негативних чинників, особливо це стосується нестабільної політичної та економічної ситуації в державі, недосконалого механізму управління з її боку. Це приводить до гальмування інвестиційного клімату, належного фінансування, налагодження міжнародних зв'язків та розвитку туристичної індустрії взагалі.

За туристично-рекреаційним потенціалом Україна має всі можливості стати туристичною державою світового рівня. Розширення міжнародних зв'язків відкриває нові шляхи для просування національного турпродукту на світовому ринку, залучення до світового інформаційного простору, передового досвіду організації туристичної діяльності.

В умовах глобалізації світового господарства, лібералізації міжнародних економічних відносин процеси регіональної інтег-

рації стають важливою ланкою на шляху повної інтеграції регіональних економік до глобальної системи. Інтеграція країни до системи світового господарства відбувається шляхом включення кожного окремого ринку товарів та послуг до глобального світового ринку. Механізм включення України до світового ринку туристичних послуг має враховувати сучасні тенденції, пов'язані з інтернаціоналізацією, транснаціоналізацією та інтеграцією, що відбувається на регіональному та глобальному рівнях.

Процес включення до світового ринку туристичних послуг повинен одночасно відбуватися на двох рівнях: на рівні конкретних суб'єктів господарювання туристичного бізнесу (мікрорівень) та на загальнодержавному рівні (макрорівень).

Лише за умови успішних паралельних дій суб'єктів мікро- і макrorівнів можливий вихід України до світового туристичного ринку з конкурентоспроможним національним турпродуктом. Розглянемо більш детально механізм інтеграції, що повинен відбуватися на мікро- і макrorівнях.

Якщо розглядати туристичну індустрію України в цілому, то такими суб'єктами є великі туроператори, готельні підприємства, що надають якісний продукт, та транспортні підприємства, передусім авіаперевізники¹.

Основною передумовою інтеграції України до світового ринку туристичних послуг є наявність високорозвиненої туристичної інфра- та супраструктур. Основну увагу тут слід звернути на необхідність модернізації існуючої виробничо-технічної бази. В Польщі після приватизації готелів і проведення ринкових реформ кількість готельних номерів збільшилась приблизно на 50 % внаслідок появи нових підприємств, особливо у складі мереж. Розширення останніх підвищує продуктивність праці завдяки покращенню структури галузі та укріпленню конкурентних позицій на ринку. В таких умовах готелі, які не входять в ту чи іншу мережу, будуть докладати більше зусиль для підвищення ефективності праці. З огляду на польський досвід, можна припустити, що продуктивність праці в українському секторі готельних послуг протягом десяти років могла б сягнути 60-65 %². Але реалізація наведених розрахунків потребує конкретних дій на загальнодер-

¹ Роглев Х.Й. Основи готельного менеджменту: Підручник / Х.Й. Роглев. — К.: Кондор, 2009. — 408 с.

² Монтехано М. Структура туристического рынка: Учеб. пособие / М. Монтехано; пер. с исп. — Смоленск: СГУ, 1997. — 230 с.

жавному рівні. Чинне законодавство України нечітко визначає готельне господарство, його належність до сфери турпослуг та відомче підпорядкування. Тому для розвитку готельного господарства України, підвищення попиту на ринку споживання готельних послуг, створення і входження на ринок малих готельних підприємств доцільною є розробка проекту Закону України «Про готельне господарство». Положення Закону мають визначати правові, економічні та організаційні засади створення і подальшого розвитку конкурентних відносин на цьому ринку¹.

Наступний етап інтеграції — процес транснаціоналізації — відповідно до процесу інтернаціоналізації також буде відбуватися в рамках функціонування підприємств готельного господарства, транспортних перевізників та на туроператорському ринку. Транснаціоналізація може відбуватися на двох рівнях. За умов сприятливого економічного та політичного клімату в країні, лояльності до іноземних суб'єктів господарювання — шляхом відкриття в Україні представництв відомих світових ТНК. Цей рівень вже сьогодні реалізується у сфері авіатранспортних перевезень, коли на національному рівні присутні представництва таких відомих компаній, як KLM, Lufthansa, Аерофлот та інші, які входять до складу світових стратегічних альянсів. Однак, на жаль, національні авіаперевізники не входять до складу жодного стратегічного альянсу, а тому не можуть користуватися перевагами від участі в них. В цілому даний рівень транснаціоналізації є найбільш вірогідним при виході України на світовий ринок туристичних послуг.

На другому рівні за умов функціонування сильних національних корпорацій можливе формування ТНК, для яких країною базування може стати Україна. Цей рівень є більш бажаним для України, але з огляду на те, що в Україні взагалі немає жодної вітчизняної ТНК, формування такої компанії на туристичному ринку майже неможливе. Така корпорація може сформуватися лише за умов значної державної підтримки, великих обсягів інвестиційних коштів та конкурентоспроможного національного турпродукту.

Виходячи зі світового досвіду транснаціоналізація на туристичному ринку проявляється в таких організаційних формах, як

¹ Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/>

туристичні ТНК, яких в світі нараховується невелика кількість, оскільки туризмом паралельно займаються корпорації інших галузей; готельні ланцюжки, консорціуми, а також стратегічні альянси у сфері готельного господарства та в сфері авіатранспортних перевезень. Для українських компаній участь у стратегічних альянсах є достатньо перспективною, оскільки до їх складу входять компанії з метою узгодження і координації зусиль в вирішенні таких завдань, як проведення маркетингових досліджень, розробка, виробництво і збут послуг та підготовка персоналу¹.

Наступний етап є завершальним при виході України до світового ринку туристичних послуг — це етап безпосередньої інтеграції мікро- і макрорівнів. На мікрорівні в сфері міжнародного туризму, як і в інших галузях, існують різні засоби інтеграції — від поглинання конкурента до купівлі його контрольного пакета акцій. Широко практикуються перехресне володіння акціями різних компаній, об'єднання зусиль в менеджменті, укладення договорів про консорціум. Вони роблять інтеграцію більш гнучкою і тому отримують домінуюче значення в туристичній індустрії. З цим пов'язана ще одна особливість інтеграції в туризмі. Туристична компанія має більше економічних переваг за рахунок економії від масштабів виробництва, якщо вона розширюється не шляхом нарощування виробництва на своєму єдиному підприємстві, а створює ланцюжок господарських одиниць. Такий підхід одночасно відповідає потребам клієнтів. По-перше, ці ланцюжки стягують просторово розділені райони, які генерують туристичні потоки, і напрями, які приймають їх. По-друге, краще виробляти турпродукт частково, що відповідає комплексному його сприйняттю споживачами, ніж концентрувати зусилля на наданні одного виду туристичних послуг. Цей підхід доцільно було б використовувати в українській практиці.

Процеси інтеграції в Україні можуть також супроводжуватися створенням та функціонуванням фінансово-промислових груп туристичного характеру, які через залучення банківського капіталу, компаній, що займаються просуненням турпродукту, можуть мати значний успіх на світовому ринку. Вітчизняна практика свідчить, що фінансово-промислові групи, що функціонують

¹ Міжнародні стратегії економічного розвитку: Підручник / Макогон Ю.В., Лук'яненко Д.Г., Пахомов Ю.М. та ін. — К.: Освіта України, 2009. — 420 с.

сьогодні в Україні, створені переважно за участю російського капіталу. З огляду на те, що Росія залишається основним інвестором в туристичну галузь України, можна вважати доцільним та найбільш вірогідним формування туристичних фінансово-промислових груп саме за участю російських компаній. З іншого боку, аналіз інвестиційного ринку України свідчить, що одним з основних інвесторів в економіку України є Кіпрська Республіка, яка є однією зі світових лідерів у сфері міжнародного туризму. Тому доцільним є залучення інвесторів в туристичну галузь України саме з цієї країни, оскільки разом з інвестиціями Україна може отримати новітні технології ведення міжнародного туристичного бізнесу та досвід управління та регулювання туристичною галуззю на всіх рівнях.

Поряд із інтеграцією на мікрорівні вихід України до світового ринку туристичних послуг повинен відбуватися за активної участі державних органів влади, тобто на макрорівні. Інтеграція на макрорівні повинна відбуватися шляхом підписання двосторонніх угод про співробітництво в галузі туризму; розширення участі України в спеціалізованих комітетах та інших органах, що діють в структурі інтеграційних угруповань, членами яких Україна є і до членства в яких Україна прагне; розширення участі України у міжнародних спеціалізованих туристичних організаціях. Тобто в даному випадку йдеться про рівень міжнародного співробітництва, який слід розглянути більш детально¹.

Активно повинна розвиватися співпраця у складі численних спільних міжурядових комісій з питань економічного та науково-технічного співробітництва, особливо з країнами, з якими створено правову базу співробітництва, метою якої є формування в їх межах робочих груп з туризму. Реалізуючи положення укладених міжнародних угод про співробітництво в галузі туризму, повинні створюватися міжвідомчі робочі групи з туризму, регулярно проводяться їх засідання з метою аналізу та вирішення поточних проблем двостороннього співробітництва, визначення шляхів активізації туристичних обмінів.

Співробітництво у сфері туризму в Україні також відбувається на рівні інтеграційних угруповань. Основні напрями співробітництва такі:

¹ *Монтехано М.* Структура туристического рынка: Учеб. пособие / М. Монтехано; пер. с исп. — Смоленск: СГУ, 1997. — 230 с.

— розробка спільних концепцій розвитку туризму в регіонах та довготермінових програм розвитку туризму;

— розвиток єдиного інформаційного простору;

— створення централізованих туристичних банків даних, які повинні охоплювати нормативно-правову базу, інформацію про туристичні потоки, заклади розміщення туристів, візовий режим для туристичних груп, інформацію про діяльність туристичних агентств, транспортну інфраструктуру та приблизну вартість туристичних послуг;

— видання періодичної літератури, що буде популяризувати туристичні напрями країни, що входять до інтеграційного угруповання;

— технічна та технологічна кооперація;

— дослідження ринку;

— стандартизація якості послуг;

— спрощення візових, прикордонних та митних формальностей;

— лібералізація торгівлі туристичними послугами;

— безпека туристів;

— узгодженість законодавчої бази та цінової політики, приведення у відповідність до світових стандартів і сертифікація матеріальної бази та туристичних послуг;

— впровадження навчальних програм та стажувань для спеціалістів туризму;

— оснащення міжнародних транспортних коридорів;

— фінансування міжнародних туристичних проектів;

— створення спільного турпродукту, міжнародних туристичних маршрутів;

— участь єдиним стендом у міжнародних туристичних ярмарках, салонах, біржах, інших рекламно-інформаційних заходах на міжнародному рівні для просування спільного туристичного продукту¹.

Невід'ємною складовою інтеграції України до світового ринку туристичних послуг є поглиблення співпраці з іншими міжнародними органами в галузі туризму. Активізується співпраця з Європейським Союзом, Радою Європи, Радою держав Балтійського моря з питань визначення та реалізації світової туристичної політики, включення України до перспективних програм фінансової

¹ *Кифяк В.Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні / В.Ф. Кифяк. — Чернівці: Книги XXI, 2003. — 300 с.

та технічної допомоги, а також інвестиційні проекти ЄС у сфері туризму, зокрема, в межах програми TACIS тощо. Членство в ЄС відкриває великі можливості використання організаційно-фінансових механізмів цього органу для підвищення економічної ефективності національної туристичної галузі.

Безумовною складовою міжнародних зв'язків є розвиток інституційного співробітництва. Через безпосередню участь у діяльності світових і міжнародних структур усіх рівнів практично повинні реалізовуватися договірні відносини, активізуватися входження України до світового туристичного простору.

Україна співпрацює в рамках членства у Всесвітній туристичній організації (ВТО). Основними напрямками багатостороннього співробітництва країн — членів Всесвітньої туристичної організації є питання глобальної координації туристичної діяльності, вироблення світової туристичної політики, узгодження статистичної методології¹.

Членство України у Всесвітній туристичній організації створило передумови подальшого розвитку національного туризму відповідно до тенденцій світового туристичного ринку з залученням до інформаційної мережі, прогресивних технологій, інвестиційних пропозицій, системи професійної підготовки, наукових досліджень, передових надбань найбільш розвинутих туристичних держав світу, відкрило нові можливості налагодження взаємовигідної співпраці з країнами-членами на всіх рівнях — двосторонньому, багатосторонньому, регіональному.

Зважаючи на те, що Україна є порівняно молодим членом ВТО, можна говорити про визнання зростаючої ролі туристичного потенціалу України на світовому туристичному ринку, сприйняття її світовою спільнотою як європейської держави з багатими природно-рекреаційними та історико-культурними ресурсами, потужною туристичною інфраструктурою. Взаємовідносини з ВТО повинні поглиблюватися в таких основних напрямках, як співробітництво з метою розвитку; розвиток людських ресурсів; сталий розвиток туризму; якість розвитку туризму; статистика та економічний вимір ринку; дослідження ринку та просування туризму; комунікації та документація; розвиток співробітництва в рамках Ділової ради ВТО. В цілому, на даний час в Україні від-

¹ Борисов К. Г. *Международный туризм и право* / К. Г. Борисов. — М.: НИМП, 1999. — 352 с.

сутні обмеження щодо доступу до ринку послуг, пов'язаних з туризмом: в туристичній галузі не існує перешкод для вступу України до Світової організації торгівлі.

Перспективним напрямом розвитку міжнародного туристичного співробітництва є активне створення в Україні недержавних громадських туристичних організацій, а саме — асоціацій з різних напрямів туристичної діяльності, їх входження до світових об'єднань, міжнародних організацій та асоціації різного спрямування. Результатом має стати запровадження міжнародних стандартів якості туристичних послуг, розвиток рекламної діяльності та бізнесових партнерських стосунків.

Для інтеграції регіонів України у світовий ринок туристичних послуг потрібні цілеспрямовані комплексні дії, що потребують значних коштів. Але деякі заходи слід вживати саме зараз:

- підготовка та розповсюдження базового пакета туристичного ринку регіонів України;

- проведення рекламних кампаній у вітчизняній та зарубіжній пресі, на радіо і телебаченні з метою позиціонування туристичних можливостей регіонів України;

- активна участь туристичних підприємств регіонів країни у міжнародних туристичних виставках і ярмарках;

- створення й підтримка у межах глобальної світової інформаційної мережі WEB-сайту з постійно поновлюваною інформацією щодо туристичних пропозицій регіонів України.¹

Для забезпечення інтеграції України до світового туристичного ринку, покращення просування національного турпродукту на світовому ринку, проведення широкомасштабної та комплексної реклами туристичного потенціалу, залучення туристів до країни, підвищення іміджу та авторитету України в туристичному світі, її інтеграції в європейське співтовариство, розвитку національної економіки, ефективного використання туристичних ресурсів, створення інфраструктури, включення до світового інформаційного простору можна виділити такі заходи із розширення міжнародного туристичного співробітництва. По-перше, потребує вдосконалення договірна та правова бази зовнішніх відносин. При

¹ Напрями регулювання структурних диспропорцій в туристичній сфері країн Центрально-Східної та Південної Європи: досвід для України в контексті розширеної зони вільної торгівлі [Електронний ресурс]: Офіційний портал Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. — Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/august08/13.htm>

укладанні угод міжурядового та міжвідомчого характеру про співробітництво в галузі туризму перевага повинна віддаватися встановленню довірливих відносин з країнами, які є перспективними туристичними ринками для України, вивченню та впровадженню практики створення нормативно-правової бази туризму, організаційних засад функціонування високорентабельної туристичної індустрії країн розвинутого туризму, прогресивного досвіду державного регулювання та стимулювання галузі. Важливим кроком для збільшення турпотоків у державах колишнього СРСР може стати запровадження єдиної туристичної візи для в'їзду до країн СНД, що сприяло б відродженню спільного турпродукту — так званих туристичних трикутників і наскрізних маршрутів по цих країнах, що користувалися б попитом і відповідали б міжнародним стандартам.

Слід також активізувати співробітництво у складі спільних міжурядових комісій з питань економічного та науково-технічного співробітництва, особливо із країнами, з якими створена правова база про співробітництво, формування в їх складі робочих груп з туризму з метою аналізу та вирішення поточних проблем двостороннього співробітництва, визначення шляхів збільшення обсягів туристичних обмінів.¹

Актуальним на даному етапі розвитку міжнародного туризму в Україні є розробка дієвого механізму взаємодії з міністерствами, відомствами, іншими галузями виконавчої влади України, а також обласними та міськими державними адміністраціями з оптимізації спільної діяльності з розвитку міжнародного співробітництва України в галузі туризму.

Стратегічною метою розвитку туристичного співробітництва України в рамках зазначених міжнародних регіональних органів є забезпечення національних інтересів у глобалізаційних та інтеграційних процесах європейського туристичного ринку через участь у створенні єдиного туристичного простору Євросоюзу як зони вільної торгівлі турпослугами та свободи туристичного руху, ефективне використання туристично-рекреаційного потенціалу для інтенсифікації туристичних потоків, розробку спільного конкурентоспроможного туристичного продукту країн-учасниць, насамперед міжнародних туристичних маршрутів, таких як «Туризм

¹ Борисов К. Г. *Международный туризм и право* / К.Г. Борисов. — М.: НИМП, 1999. — 352 с.

по Шовковому шляху», а також по рекреаційних зонах Чорноморського узбережжя, річок Дунай і Дніпро, спільне просування турпродукту на міжнародному ринку для збільшення обсягів туристичних обмінів, підвищення економічної ефективності туризму як передумови соціально-економічного розвитку країн.

Таким чином, Україні як країні із значним туристичним потенціалом слід розробити і впровадити ефективну стратегію, яка повинна ґрунтуватися на покращенні та диверсифікації туристського продукту, розвивати регіональний туристичний маркетинговий продукт для світового ринку і посилити кооперацію між туроператорами та турагентами з інших країн, що приведе до формування конкурентоспроможного національного турпродукту.

2.14. Пріоритетні напрями реформування економіки України в контексті розробки національної антикризової концепції

Фактично процес побудови нової економічно сильної держави ще жодного разу і в жодній країні не проходив гладко, узгоджено і чітко, хоча зазвичай наукові центри та провідні владні структури працюють в максимально напруженому режимі прискореного невідворотного процесу проведення необхідних для країни економічних реформ. Проте сьогодні ситуація в Україні вкрай особлива, адже в небаченому раніше масштабі руйнівними силами державних перетворень виступають не просто ключові економічні, а перш за все загальнопланетарні й цивілізаційні фактори, що виражають волю українського суспільства, прагнення народу до процвітання, досягнення кращих стандартів життя населення та безпеки в повному розумінні цього слова.

В такому режимі економічні реформи виступають не просто як фактор виходу національної економіки з епохи помилок і катастроф, а як фактор «національної мрії», який зможе нарешті прорвати «радянську планову» блокаду та вивести країну на глобальну арену. Реальність змушує змінювати базові принципи, відкидати застарілі твердження, стирати недієві і фактично такі, що себе вповні вичерпали теоремами. Нове століття відкрило нам

новий вимір цивілізаційно-економічних відносин, з якими ми маємо бути «на одній хвилі», інакше ми ризикуємо повністю потонути у всеохоплюючому океані світ-системи глобалізму. Особливо це стосується науковців, які перші відповідають за творення ефективної концепції національного стратегічного розвитку. Настав час мислити категоріями глобального масштабу, що дозволить зберегти те, що ще не втрачено, і примножити те, що ще можна відновити.

На плечі наукового потенціалу країни як ніколи лягло надскладне завдання формування глобальної національної свідомості, тобто виховання абсолютно нового покоління населення — свідомого, обізнаного, впевненого, рішучого, відкритого, готового вести свою країну до процвітання та зробити разом з нею глобальний економічний стрибок небаченого за всю історію країни масштабу. Ми маємо творити принципово нову державу з принципово новою моделлю економіки.

Проте в умовах «глобальної ейфорії», коли ми віримо, що якщо зробимо ряд певних кроків, то прорвемося в глобальне конкурентне середовище і всі наші біди залишаться в минулому, важливо не втратити здорового економічного глузду і обійти всі підводні камені, адже наша кінцева ціль не просто прорватися, а вистояти в глобалізованому конкурентному просторі з перспективою ефективного розвитку.

Сьогодні ми спостерігаємо унікальний збіг історичних умов, які в повній мірі показали крах тоталітарної планової та олігархічної систем правління, що гальмували проведення необхідних та життєво важливих для країни реформ. Ми постаємо перед глобальним світом — готові до конкурентної боротьби за наше майбутнє. Наші вчені озброєні глибинним досвідом минулого, готові вкладати увесь ресурсний потенціал в розробку внеску не просто в етап економічного піднесення держави, а у винятковий історичний крок за всю історію незалежної України. Адже наша країна фактично знаходиться в центрі глобалізаційних процесів у світі. І тільки успіх стратегічного реформування зможе ці позиції закріпити і в майбутньому покращити і посилити.

Невідворотність та критичність процесу реформування підтверджують також факти порівняння показників економічного розвитку нашої держави з показниками країн пострадянського простору. Так, Україна, маючи потужний науковий потенціал, просто повинна у своєму економічному розвитку наздогнати інші пострадянські країни, які з практично однаковими з Україною

початковими вихідними даними свого часу зробили необхідний ривок і вирвалися вперед. Для прикладу та порівняння, розглянемо показники Польщі, країни, яка 25 років назад обрала шлях реформування й переходу до ринкової економіки і яка в перші роки незалежності України мала з нею дуже близькі показники економічного розвитку практично в усіх ключових сферах (табл. 2.14.1).

Таблиця 2.14.1

**ВИХІДНІ УМОВИ ПОЧАТКУ ТРАНЗИТИВНОГО ПЕРІОДУ
ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ¹**

Країни	Польща	Україна
Початок трансформаційного періоду	1990	1992
ВВП на душу населення, дол. США за 1989	5150	5680
Урбанізація, %, 1990	62	67
Середньорічний темп приросту ВВП, %, 1985-1989	2,8	2,4
Відсоткова частка експорту у ВВП, %, 1990	26,2	27,6
Приватний сектор, % ВВП, 1989	30	10
Зайнятість населення на початок трансформаційного періоду, %	28,6	30,2
Актуальний показник ВВП, млрд дол. США, 2013	517,54	177,43

Розглядаючи ці дані, не можливо не поставити запитання: чому ж в практично рівних стартових умовах дві держави пішли абсолютно різними шляхами та на сьогодні в зіставленні мають величезні розриви в показниках національно-економічного розвитку? І це стосується не лише Польщі. Взяти, наприклад, такі країни, як Чехія, Словаччина, Латвія, Литва. Так, їхній шлях перетворень все ще далекий від ідеалу, проте він кардинально відрізняється від українського шляху. Чому така криза торкнулася України? На це питання вже було дано достатньо науково обґрунтованих відповідей, сформовано глибинну наукову базу, де зібрано всі помилки і прорахунки України на шляху до ринкових перетворень. Та існує ще одна причина, що фактично відокремила нас від вищезгаданих країн. «Україні загрожує Руїна. Кору́пція

¹ EBRD Structural Indicators, World Bank WDI Database. 2013.

роз'їдає владу і суспільство, вона стала всеохоплюючою. Популізм, розкрадання бюджетних коштів, правовий нігілізм та рейдерство, зневага до простої людини стали чинниками буття так званої еліти. Влада не в змозі забезпечити виконання базових функцій держави... уряд використовує всі наявні в країні ресурси задля власного збереження... Сьогодні ми ще маємо можливість зупинити руйнацію... Єдиний вихід — прагматичний вибір на користь реформ. Вони будуть болісними, вимагатимуть терпіння та величезного напруження сил. Проте лише вони здатні забезпечити країні одужання і відкрити їй шлях у майбутнє»¹. Це те, що зупиняло національний економічний розвиток в минулому, і те, що досі не дає змоги нашій державі зробити потужний економічний стрибок в глобальний конкурентний простір. І саме тому ми повинні зупинити руйнацію національної економіки вже сьогодні.

Проте питання ускладнюється ще й тим, що в сьогоднішніх умовах піднімати національну економіку буде в мільйони разів складніше, ніж в минулі десятиріччя, адже початок ХХІ століття приніс з собою епоху глобальних потрясінь, криз і трансформацій. Глобальна економічна криза визначила не лише міжнародний порядок, а й змусила критично переглянути національні пріоритети діяльності урядів по всьому світу. Транзитивні економіки, і з ними Україна, надзвичайно глибоко відчули удари глобальних потрясінь: скорочення ВВП, збільшення рівня безробіття, зменшення реальної заробітної плати тощо. Для України теперішній трансформаційний процес є надскладним, адже національна економіка форсованими темпами входить в глобальний економічний простір, не маючи достатньо сформованих і зрілих механізмів взаємодії зі світовою економічною елітою. Крім того, наряду з вирішенням актуальних проблем захисту державного кордону, економічної безпеки й суверенітету, ефективного захисту національного ринку від міжнародної конкуренції та надмірної залежності від зовнішнього фінансового забезпечення відтворювальних процесів, що ускладнилося також енергетичною залежністю держави, гостро постала проблема вибору — прискореними темпами засвоїти принципи постіндустріальної, а нині вже і нової — неоіндустріальної — моделі розвитку чи перейти до ролі обслуговування потреб сильніших країн, чого багата природними ресурсами Україна дозволити просто не може.

¹ Електронний ресурс: <http://www.yekhanurov.info/ua/strategy/id589/>

Тому питання якнайскорішої розробки Національної антикризової стратегічної концепції розвитку України виступає ключовим моментом порядку денного роботи уряду. Проте ми також розуміємо, що без професійної наукової бази, високоінтелектуального дослідження сформувавши дану концепцію розвитку буде просто неможливо. Адже масштабна робота повинна починатися з першочергових кроків, зробивши які матимемо можливість вирішити і надскладні стратегічні завдання — провести новітню організацію суспільства і влади, визначити новітні суспільні національні пріоритети та гідно увійти в глобальну економіку.

Таким чином, продовжуючи надзвичайно цінну та гостро актуальну тему даного монографічного дослідження, автор наголошує на необхідності виокремлення пріоритетних напрямів реформування національної економіки, що мають бути в першу чергу поставлені й розкриті в Національній антикризовій стратегічній концепції розвитку України. Проте задля того, щоб дана концепція змогла запрацювати, вкрай необхідно донести її до правлячої верхівки країни, пробити так звану «владну блокаду» та підкріпити законодавчу базу результатами глибинних наукових досліджень. Тільки наука, якщо вона почута, здатна забезпечити прискорення істотних зрушень в економіці та згодом проведення ефективного реформування країни в цілому. Отже, в цьому аспекті **найпріоритетнішим пунктом економічного реформування в країні повинна стати розбудова «економіки знань»**. Тільки такий початок дозволить налагодити зв'язок між науковими дослідженнями та високотехнологічним виробництвом, стане ґрунтовним фундаментом реформування економіки держави та запорукою успішності його проведення. Уряд повинен підтримати фундаментальні наукові дослідження, сприяти якнайскорішому просуванню та поширенню інтелектуального доробку українських вчених серед владних структур, особливо законодавчих органів влади. Саме ці кроки дозволять забезпечити якість реформування, що базується на спеціально розроблених змістовних наукових положеннях та прогнозах, а також забезпечити вільну інтеграцію української наукової бази в глобальний науковий процес, що дасть змогу в майбутньому підготувати країну вистояти у вирі економічної турбулентності глобального конкурентного простору.

Другим пунктом економічного реформування, що так чи інакше пов'язаний з попереднім, автор визначає створення бази стратегічних інвестиційно-інноваційних пріоритетів держави. Такий підхід дозволить виокремити та розділити проекти з низьким рівнем конкурентоспроможності та високотехнологічні проекти з виробництва наукомісткої продукції, розробки та впровадження сучасних технологій, що стануть запорукою активної розробки та просування національної продукції на глобальний ринок і підвищення загального рівня конкурентоспроможності української економіки. До передових проектів, які повинні підтримати держава, автор відносить проекти в таких секторах економіки: сільське господарство, наука та інновації, інформаційні технології.

На думку автора, що ґрунтується на аналізі глибинних економічних досліджень, саме вони допоможуть Україні вижити в постіндустріальному світі та завоювати гідну позицію на глобальній арені. Тому всі сили уряду повинні бути зосереджені на розробці та проведенні термінових заходів, без яких ефективне економічне зростання вказаних секторів буде просто неможливим.

І третім в списку, але не менш важливим пунктом, автор виокремлює питання реформування енергетичного сектору національної економіки та зменшення енергетичної залежності України. У цьому руслі важливим постає питання створення сукупного енергетичного балансу держави та проведення повного енергоаудиту кожного сектору енергоспоживання від мікро- до макрорівня, починаючи з побутових лічильників і завершуючи макроорганізаціями та установами з метою максимального скорочення об'єму споживання газу. Кінцевою метою, безперечно, має стати стимулювання використання альтернативних джерел енергії та створення власного замкненого ядерно-паливного циклу на основі рекомендацій МАГАТЕ.

Досить цікавим, на думку автора, чиї погляди в деяких аспектах пересікаються, є також схема-бачення розвитку України в контексті розробки Національної антикризової програми, підготовленої науковим складом Київського національного університету імені Тараса Шевченка (рис. 2.14.1)¹.

¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yekhanurov.info/ua/strategy/id589/>



Рис. 2.14.1. Україна в глобальному конкурентному просторі

Отже, як висновок, автор прагне додати таке. Все, що проходила раніше наша держава, — це шлях боротьби політичних сил за владу та національне багатство країни і аж ніяк не шлях ефективного економічного реформування. Проблема науковців теж стояла вкрай гостро. Наукове дослідження поєднувало в собі нелегку дослідницьку роботу з проблемою донесення актуальних досліджень до вищих органів державної влади та намагання бути почутими. Проте багато часу з боку уряду було згаяно і ще більше помилок допущено. Тому все, що пройшла Україна, сьогодні, як ніколи раніше, поставило перед усім українським суспільством не просто питання реформуватися чи ні, а питання — виживати чи не виживати. І надзвичайно важливим і підтримуючим фактором в таких умовах виступила українська наука. Саме вона зараз наряду з урядом і суспільством в цілому будує нову епоху — нову Україну — незалежну, сильну, європейську, глобальну.

2.15. Економіка знань у глобальній парадигмі розвитку

У глобально взаємопов'язаному і одночасно поляризованому світі із нерівномірним розподілом ресурсів і благ, пошук нових джерел економічного розвитку є невід'ємною частиною національних політик і глобального моделювання.

Проблема здатності розвиватись у парадигмі економіки знань, долаючи негативні конкурентні впливи і достойно відповідаючи на виклики глобально кризового розвитку, стоїть практично перед всіма країнами світу, включаючи економічних лідерів. В США, де у XX столітті було створено унікальні умови для функціонування повних відтворювальних науково-технологічних циклів практично у всіх галузях і сферах діяльності за рахунок концентрації найбільш продуктивної частини світового інтелектуального ресурсу, на загальнонаціональному рівні постійно актуалізується проблема забезпечення інноваційного лідерства та глобальної конкурентоспроможності. Експерти ЄС також стверджують, що забезпечення усталеної динаміки і конкурентоспроможності європейської економіки уможливлується лише за умов, коли протягом наступних років ключовим пріоритетом її розвитку стане так званий *трикутник знань*, тобто створення, передавання й використання знань через дослідження, освіту, професійне навчання та інновації¹. Знаннево-інноваційна спрямованість моделей розвитку в свій час забезпечувала конкурентоспроможність «азійських тигрів» — Японії, Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню, Гонконгу. Амбіційно показовими є сучасні стратегії Сінгапуру («Інтелектуальний острів»), Південної Кореї («Е-Корея»), Китаю («Захоплення XXI століття за допомогою знань»), які, цілеспрямовано трансформуючи свої економіки з товарно-виробничих до інтелектуально-креативних, багато в чому задають темп сучасного світогосподарського розвитку і стають інноваційними модуляторами глобальної економіки.

¹ Інновації в Україні: Європейський досвід та рекомендації для України. Т. 3. Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів Остаточний варіант (проект від 19.10.2011). — К.: Фенікс, 2011. — 76 с.

Потенційну належність до інноваційних цінностей економіки знань у своїх стратегіях і програмах розвитку декларують Індія, Бразилія, Росія, Чехія, Угорщина, країни Балтії. Однак, як підкреслює Туен, для цього необхідно реформувати саму економічну систему¹, що, на наш погляд, для названих вище країн є вкрай складним і перспективним завданням. Однак не можна ігнорувати і висновки Пітера Друкера, стосовно того, що в майбутньому не буде бідних країн, а будуть лише байдужі,² коли відсталість визначається слабкою державною керованістю³. Так, значення інноваційності як ключового компонента ефективного економічного розвитку у ХХІ столітті сповна усвідомлювалося науковцями і вищим керівництвом України практично з самого початку становлення її суверенності. При це свідчать орієнтація досліджень останніх наукових установ, втілених у фундаментальних публікаціях⁴, декларативна направленість програм дій уряду, законодавчих актів та інституційних ініціатив. Разом із тим переоцінка феномена індустріалізації, що базується на нижчих (II-III) технологічних укладах, невизначеність національних інтересів і пріоритетів у координатах IV-V технологічних укладів за вкрай складних геоекономічних та геополітичних умов, кон'юнктурно-ресурсна мотивація державного та корпоративного топ-менеджменту, болісні впливи глобальних криз призвели до багаторічної зосередженості переважно на власних проблемах виживання, а не на розвитку.

Важливо усвідомлювати, що у сучасній економічній теорії відбувається трансформація усталених категорій і понять, генерація нових методологічних підходів. Розвиваючись на основі постіндустріалізму і маючи певну логічну послідовність, вони формують живу тканину сучасної термінології, у центрі якої — концепція економіки знань (рис. 2.15.1).

¹ Tuyen, Thanh Nguyen. Knowledge Economy and Sustainable Economic Development: A Critical Review. — Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/ New York. — 2010 — [Електронний режим]. — Режим доступу: <http://www.e-cademic.de/data/ebooks/extracts/9783598251818.pdf>

² Drucker, Peter. The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society. — New York: Harper & Row. — 1969. — Pp. 394.

³ Питер Ф. Друкер. Менеджмент. Вызовы XXI века: Пер. с англ. — М.: Изд-во Манн, Иванов и Фербер, 2012. — 256 с.

⁴ Шляхи інноваційного розвитку України / Д.В.Табачник (кер. авт. кол.), В.Г.Кремень, А.М.Гуржій, М.Ф.Гончаренко, В.О.Гусев, О.А.Мазур. — К.: Людопринт, 2004. — 544 с.; Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: В 3 т.: монографія. — Т. 2. Інноваційно-технологічний розвиток економіки / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.С.Кваснюка. — К.: Фенікс, 2007. — 564 с.

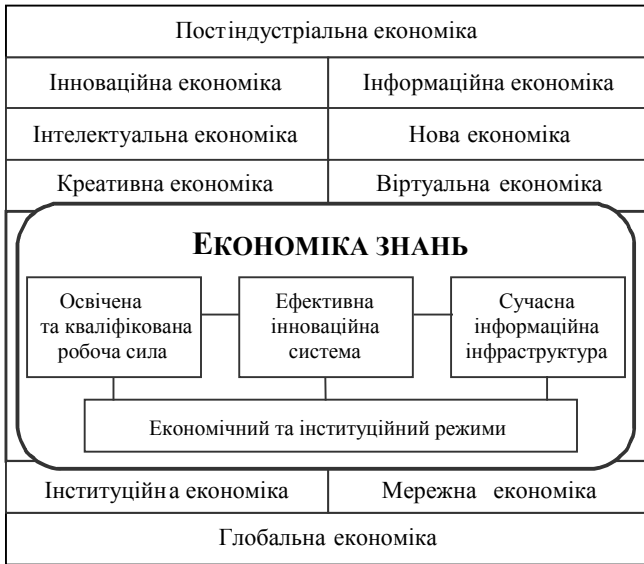


Рис. 2.15.1. Методологічний формат генезису економіки знань XXI століття

Розуміння знань як самостійного сутнісного елементу економічної діяльності є відносно не новим. Так, ще на початку XX століття Йозеф Шумпетер запропонував теорію «креативної деструкції» як процесу абсолютної трансформації економіки внаслідок поєднання знань з інноваційними процесами¹. Махлуп вперше використав термін «економіка знань» у 1962 р. у книзі «Виробництво та розповсюдження знань в США», де він звернувся до «знання» в широкому економічному сенсі, зазначивши, що розміщення ресурсів в сферах освіти та науково-дослідної діяльності є важливою економічною складовою, а економіка освіти та економіка науково-дослідна являють собою найбільш динамічні нові напрями спеціалізації економіки².

¹ Schumpeter, Joseph A. The Process of Creative Destruction. From Capitalism, Socialism and Democracy. — New York: Harper. — 1975 (Original publication 1942).

² Machlup, Fritz. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. — Princeton: Princeton University Press. — 1962. — P. 460.

У контексті еволюції джерел конкурентоспроможного розвитку слушною є думка Джозефа Стігліца стосовно того, що знання та інформація репродукуються сьогодні так само легко, як автомобілі та сталь вироблялися сотні років тому, а такі, як Білл Гейтс, знаючи як продукувати знання та інформацію, ефективніше за інших пожинають плоди і стають магнатами аналогічно тим, хто знав, як виробляти автомобілі і сталь сто років тому¹. Стігліц також підкреслив, що слід визнавати знання не тільки як суспільне, а й глобальне публічне благо і таким чином несе колективну відповідальність міжнародного співтовариства за створення та розповсюдження знань на користь розвитку².

Іншими словами, конкурентні переваги сьогодні формуються у сфері генерації знань, які, в свою чергу, відображаються в інноваціях. При цьому сучасний людський капітал включає в себе не просто здатність збору та накопичення інформації, а й вміння трансформувати її в знання, які можуть бути застосовані для практичного вирішення стратегічних завдань економічного розвитку. Більше того, у структурі економічних відносин ХХІ століття домінуватиме не просто людський, а інтелектуальний капітал, що реалізується переважно в нематеріальних продуктах і активах. Таким чином, перехід від індустріальної до постіндустріальної інформаційної стадії розвитку у парадигмі економіки знань стає категоричним.

За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), «Економіка знань або економіка, що заснована на знаннях (англ. Knowledge-based economy), — це економіка, яка безпосередньо заснована на створенні, дистрибуції та використанні знань та інформації»³. В сучасних умовах доступ до знань, інновацій, комунікацій стає не просто самостійним фактором розвитку, а вирішальним. Стимулюється осмислення феноменів інформаційної, нової та віртуальної економік, що потребує неупереджених самостійних досліджень, оскільки у надрах Інтернету зароджується не тільки «віртуальна економіка», а й «віртуаль-

¹ *Stiglitz, Joseph. Knowledge for Development: Economic Science, Economic Policy, and Economic Advice.* — World Bank Conference on Development Economics. — Washington, D.C. — April 20-21. — 1998.

² *Organization for Economic Cooperation and Development. The Knowledge-Based Economy.* — OECD/GD (96)102. — Paris. — 1996.

³ *Organization for Economic Cooperation and Development. The Knowledge-Based Economy.* — OECD/GD (96)102. — Paris. — 1996.

на політика», «віртуальна дипломатія», «віртуальна культура», «віртуальна освіта». Стає очевидним, що інформглобалізм, домінуючий практично на всіх світових ринках, призводить до оперування у всезростаючих обсягах його учасниками не тільки віртуальними активами і зобов'язаннями, але й віртуальними знаннями. Глобально організовані мультимедіа-компанії через вплив неекономічного і несилового характеру безпосередньо на розум людей фактично пригнічують індивідуальність та інтелект, нещадно при цьому їх експлуатуючи. Ілюзія відсутності очевидних для традиційної свідомості обмежень робить людину більш вільною з реалізації свого потенціалу, що сприяє підвищенню суспільної продуктивності. Одночасно можливість безпрецедентного оперативного мас-медійного впливу на свідомість вже реально формалізує більшість сфер життєдіяльності, нав'язує суспільству стандарти глобальної псевдокультури. Разом із тим реалії інформаційної епохи стимулюють інтелектуальний індивідуалізм, оскільки найбільш креативна частина інформаційних цінностей цивілізації міститься не на матеріальних носіях (вінчестерах, CD, серверах Інтернету), а у головах людей, їх кваліфікаціях, талантах, інформованості та сприйнятливості до творчого саморозвитку. У цьому контексті перспективи розвитку пов'язуються із трансформацією інноваційної економіки в інтелектуальну та креативну.

Загалом передумови новітньої економічної методології формуються у дослідженні інноваційних імперативів глобалізації, яка у безпрецедентному своєму прояві є джерелом і стимулятором конкурентного розвитку і прогресу, будучи разом із тим не прямолінійною і гомогенною, оскільки її витрати і переваги розподіляються нерівномірно, асинхронно і непропорційно, насамперед у міжкраїновому плані. Глобальна економіка, що формується, з одного боку, може розглядатись як суб'єктно, функціонально та інституційно структурована багаторівнева система, основним інтегруючим елементом якої є глобальний ринок. З другого боку, на сьогодні не йдеться про універсальність та досконалість цієї системи, а скоріше про глобальну доступність ресурсів та інновацій; глобальний характер факторної мобільності; глобальну ринкову уніфікацію та регуляторну гармонізацію; глобальну індивідуалізацію і корпоратизацію; регіонально-континентальну консолідацію; синхронізацію темпів та рівнів економічного розвитку в умовах циклічної кризовості; глобальну соціологізацію та політизацію економі-

чних взаємовідносин. В структурі багатукладної та змішаної глобальної економіки початку ХХІ століття присутні сегменти доіндустріалізму, індустріалізму і постіндустріалізму, анклавів інформаційної, нової, віртуальної, інноваційної, інтелектуальної, креативної економік.

За умов, коли знання стали ключовим чинником економічного зростання й прогресу, економісти мають досліджувати нові шляхи для більшої їхньої інкорпорації в інноваційні теорії, моделі та практики. Показовим прикладом застосування парадигми економіки знань в своїй стратегії розвитку є досвід Південної Кореї.

Особливу роль в досягненні економіки знань та трансформації до креативної економіки відіграла інноваційна система Південної Кореї, що розвинулася завдяки спеціалізованій державній політиці. В своїй еволюції вона перейшла від моделі наздоганяючого розвитку до моделі економічного розвитку, заснованої на знаннях. Коли урядом у 1980 р. вперше була запущена орієнтована на просування НДДКР Національна науково-дослідна програма (ННДП), її основною метою було наздогнати країни, що розвиваються, і абсорбувати прогресивні зарубіжні технології. Проекти інноваційного розвитку державного та приватного секторів були в основному направлені на короткостроковий технологічний розвиток, за рахунок поглинання та копіювання чужих знань. Акумуляція фінансових ресурсів та організаційного досвіду при сприятливій зовнішній кон'юнктурі ринків дозволили на початку 1990-х років уряду Кореї різко змінити свою інноваційну політику — від простого копіювання чужих технологій до розробки та виробництва їх основних складових разом зі створенням інфраструктурної бази для розвитку наукомістких галузей у довгостроковій перспективі¹.

Слід зазначити, що уряд Кореї завжди заохочував інвестиції в науково-технологічний розвиток, однак його роль якісно змінилася в новій інноваційній архітектурі: держава все менше прямо втручалась у спроби приватного сектору стимулювати індивідуальну креативність та підприємницький талант. Цьому сприяв процес відповідної інституціоналізації (табл. 2.15.1).

¹ Dahlman, Carl and Thomas Andersson. Korea and the Knowledge-Based Economy: Making the Transition. — World Bank Publications // International Bank for Reconstruction and Development. — World Bank 2000. — Pp. 152

Таблиця 2.15.1

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ
НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ КОРЕЇ¹**

Міністерства	Роки	Інноваційна програма	Управляючі установи
Міністерство науки та технологій	1982	Спеціальна науково-дослідна програма	Корейський інститут оцінки і планування науки та технологій (КЮПНТ); Корейський фонд науки та інжинірингу
Міністерство торгівлі, промисловості та енергетики	1987-1988	Технічна програма розвитку індустриальної бази; Програма розвитку альтернативної енергії	Корейський інститут оцінки і планування науки та технологій (КЮПНТ)
Міністерство інформації та зв'язку	1989	Програма розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)	Інститут оцінки інформаційних технологій (КЮІТ)
Міністерство будівництва і транспорту	1994	Програма розвитку будівельних технологій	Корейський інститут будівельних технологій (КІБТ)
Трансформування Міністерства науки та технологій в Міністерство освіти, науки та технологій	2008	Основні дослідні наукові проекти; спеціальні проекти підтримки базових наукових досліджень; проект підтримки та просування креативних досліджень; основний дослідний центр з наукової медицини та інжинірингу	Національний дослідний центр
Міністерство економіки знань	2008	Створення науково-дослідної мережі для прискорення комерціалізації та обміну інформацією; раціоналізація дослідних процедур; співпраця з університетами, корпораціями та інститутами, що проводять науково-дослідну роботу; науково-дослідний аутсорсинг та заохочення великих асоціацій та академічних груп до участі великомасштабних у R&D проєктах; зміцнення глобальної кооперації за допомогою спільних технологічних розробок; розширення фінансової підтримки для розробки та комерціалізації технологій; підвищення рівня інновативності та креативності великих корпорацій; сприяння приватним інвестиціям в R&D; стимулювання індивідуальної креативності та підприємницького таланту для забезпечення потреб економіки знань	Корейський інститут розвитку технологій (КІРТ)

¹ Створена авторами на основі Міністерства економіки знань Південної Кореї [Електронний ресурс]. — Режим доступу: (<http://www.mke.go.kr/language/eng/index.jsp>) і Міністерства Освіти, науки та технологій Південної Кореї [Електронний ресурс]. — Режим доступу: (<http://www.moe.go.kr/main.do>)

Однак показово, що при зміні проекції інноваційного менеджменту з його керуванням переважно приватним сектором державний контроль за корейською інноваційною системою залишався значним і провадився через державні науково-дослідні установи (ДНДУ). Інтереси корейського уряду і приватних установ все більш спрямовуються на створення фундаментальних технологій та їх комерціалізацію у парадигмі економіки знань. Всі ДНДУ фокусуються на конструюванні ключових елементів такої економіки відповідно до глобальних вимог. Університети починають відігравати важливу роль у проведенні технічних досліджень у результаті спеціальних академічних заохочень інноваційної роботи, а приватні структури — усвідомлювати необхідність розробки новітніх технологій у всіх галузях економіки. Ще раз підкреслимо, що корейський уряд доклав значних зусиль для створення ефективної інноваційної системи, що дало значні фактичні результати (табл. 2.15.2).

Таблиця 2.15.2

**ОСНОВНІ ПАРАМЕТРИ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
КОРЕЇ у 1995-2010 рр.¹**

	1995	2000	2005	2008	2010
Валові внутрішні витрати на НДДКР у % від ВВП	2,3	2,3	2,79	2,9	3,74
Основні витрати на дослідження у % від ВВП	0,29	0,29	0,43	0,54	0,68
Кількість дослідників на 1000 чол. робочої сили	4,82	4,9	7,57	9,7	10,67
Весь персонал НДДКР на 1000 чол. робочої сили	7,3	6,24	7,52	12,09	13,55
Профінансована виробничим сектором НДДКР у % від ВВП	1,76	1,66	2,09	2,45	2,68
Профінансована державою НДДКР у % від ВВП	0,44	0,55	0,64	0,85	1
Витрати бізнес-сектору на НДДКР у % від ВВП	1,7	1,7	2,15	2,53	2,8

¹ Створено авторами на основі бази даних ОЕСР (Основні наукові та технологічні індикатори) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MSTI_PUB.

Закінчення табл. 2.15.2

	1995	2000	2005	2008	2010
Витрати сектору вищої освіти на НДДКР у % від ВВП	0,19	0,26	0,28	0,37	0,4
% НДДКР виконаний бізнес-сектором	73,73	74,05	76,85	75,37	74,8
% НДДКР виконаний державою	19,1	23,94	23,02	25,4	26,75
% НДДКР виконаний сектором вищої освіти	8,7	11,28	9,93	11,4	10,28
% НДДКР виконаний приватним сектором	1,1	1,36	1,36	1,43	1,71
Програми економічного розвитку у % від державних бюджетних асигнувань та витрат на НДДКР*		53,42	51,85	49,9	49,5
Екологічні програми та програми здоров'я у % від державних бюджетних асигнувань та витрат на НДДКР		14,82	18,75	14,03	13,79
Кількість патентних заявок (всього)	78 499	102 010	160 921	163 523	170 101
Кількість реєстрацій патентів (всього)	12 512	34 956	73 512	83 523	68 843
Кількість патентів у сфері ІКТ	43,05	890,81	2300	3120,58	3700
Кількість статей у науково-технічних журналах	3 308	9 572	16 396	18 600	21 350

* Державні бюджетні асигнування та витрати на НДДКР (англ. *GBAORD — Government Budget Appropriations or Outlays for R&D*).

Як бачимо, частка держави у фінансуванні фундаментальної науки та НДДКР є досить низькою, оскільки провідну роль відіграє приватний бізнес-сектор, в основному з боку Чеболей¹. Разом із тим частка орієнтованих на економічний розвиток та зростання програм (більше половини всіх державних витрат на НДДКР) підтверджує пріоритетність для Кореї загальнонаціональних структурних зрушень у напрямі досягнення глобальної конкурентоспроможності.

¹ Чеболь — південнокорейська форма фінансово-промислових груп. Конгломерат, що являє собою групу формально самостійних фірм, що перебувають у власності певних сімей і під єдиним адміністративним та фінансовим контролем (головними чеболями на сьогодні є Samsung, LG, Hyundai, Daewoo, Lotte).

При цьому ресурси НДДКР зосереджуються в основному в ІКТ та інші наукомісткі галузі, що свідчить про секторальну орієнтацію Кореї на креативну діяльність у сучасній парадигмі економіки знань.

Окремої дослідницької уваги потребує, на наш погляд, адекватна сучасним викликам відповідь Південної Кореї на вкрай складне питання індустріалізації та належної інфраструктурної забезпеченості економічно відсталих регіонів країни через створення кластерів. За рахунок цього було досягнуто синергетичного ефекту шляхом регіональної концентрації різногалузевих компаній внаслідок мінімізації виробничих і транспортних витрат, генерування переваг економії на масштабах, підвищення рівня зайнятості, збільшення іноземних інвестицій тощо. В подальшому формування сприятливого інноваційного середовища стимулювало перетворення індустріальних кластерів в інноваційні технопарки, засновані на економіці знань, що розвиваються в напрямі креативної економіки.

Загалом у ефективному симбіозі національних і бізнес-мотивацій та погоджених дій корейська економіка трансформується в інноваційно креативну економіку знань, що стає висококонкурентоспроможним учасником глобального ринку. Разом із тим рівень такої конкурентоспроможності, на наш погляд, можна визначити лише у системі міжнародних компаративних порівнянь. У контексті нашого дослідження експерти Світового банку констатують, що успішний перехід до економіки знань передбачає створення певних умов через довгострокові інвестиції в освіту, розвиток інноваційних систем, постійну модернізацію інформаційної інфраструктури та створення сприятливого середовища для ринкових інновацій¹. У форматі відповідних критеріїв оцінюється здатність країн до формування економіки знань (табл. 2.15.3).

Вражаючим є позиції Південної Кореї в освіті при достатньо значимих показниках стосовно розвитку національної інноваційної системи та інформаційно-комунікаційних технологій. Попри значний вплив держави на стимулювання інновацій, інституційний режим оцінюється як незначний порівняно із країнами — лідерами рейтингу (рис. 2.15.2).

¹ WBI. [The World Bank Institute Development Studies]. Building Knowledge Economies. Advanced Strategies for Development. Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development, 2007. — P. 4.

Таблиця 2.15.3

**РІВЕНЬ ГОТОВНОСТІ КРАЇН ДЛЯ ПЕРЕХОДУ
ДО ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ СЕРЕД 146 КРАЇН СВІТУ (від 0 до 10 балів),
ЗА МЕТОДОЛОГІЄЮ СВІТОВОГО БАНКУ**

Позиція 2012 р.	Країна	Компоненти					
		Освіта	Інноваційна система	Інформаційно- комунікаційні технології	Індекс знань	Економічні стиму- ли та інституцій- ний режим	Індекс економіки знань
1	Швеція	8.92	9.74	9.49	9.38	9.58	9.43
2	Фінляндія	8.77	9.66	9.22	9.22	9.65	9.33
3	Данія	8.63	9.49	8.88	9	9.63	9.16
4	Нідерланди	8.75	9.46	9.45	9.22	8.79	9.11
5	Норвегія	9.43	9.01	8.53	8.99	9.47	9.11
8	Німеччина	8.2	9.11	9.17	8.83	9.1	8.9
29	Південна Корея	9.09	8.8	8.05	8.65	5.93	7.97
55	Російська Федерація	6.79	6.93	7.16	6.96	2.23	5.78
56	Україна	8.26	5.76	4.96	6.33	3.95	5.73

Джерело: Методологія оцінки знань Світового Банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.worldbank.org/kam.

За багатьма показниками Південна Корея перевищує навіть високорозвинені країни та середньосвітові значення. Вона є лідером за кількістю зайнятих у сфері науки та техніки, витратах на НДДКР, в тому числі приватного сектору, у виробництві мобільних телефонів, напівпровідникових чипів пам'яті, автомобілів, суднобудуванні, телекомунікаціях, за рівнем високотехнологічного експорту, що забезпечується ефективно функціонуючою інноваційною системою із цілеспрямованою підтримкою держави.

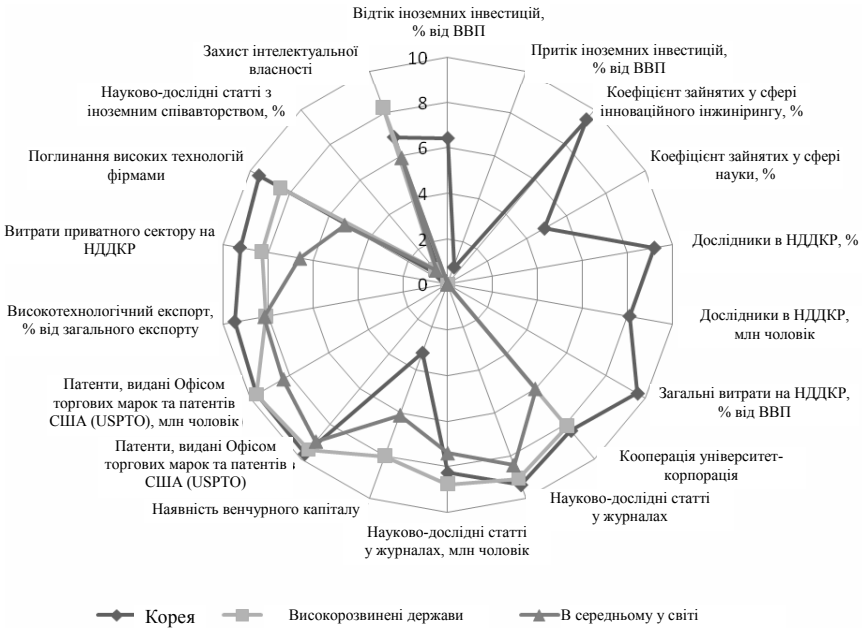


Рис. 2.15.2. Показники інноваційної системи: порівняльний аналіз¹

Разом із тим, щоб стати стійким соціально гармонізованим суспільством економіки знань, необхідна постійна генерація і впровадження високоамбітних національних стратегій розвитку, якою на сьогодні є державна програма «Майбутнє 2025: довгостроковий план Кореї для розвитку науки і техніки», яка сприятиме її позиціонуванню як прикладу економіки XXI століття, одного із глобальних центрів креативної економіки знань.

Глобалізація спричиняє всезростаючий вплив і на економічний розвиток України, коли зовнішні виклики за умов високої відкритості національної економіки стають все більш відчутними. Це стосується і традиційних сировинно орієнтованих і енергомістких галузей, що перебувають під жорстким впливом світової цінової кон'юнктури і особливо — інноваційних сегментів економіки, що напряму залежать від спрямованості держави і бізнесу на генерацію і комерціалізацію знань. Загострення глоба-

¹ Створено авторами на основі КАМ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://info.worldbank.org/etools/kam2/ KAM_page1.asp

льної конкуренції підштовхує основних корпоративних суб'єктів ринку до пошуку нових найбільш оптимальних форм продукування та реалізації нових товарів та послуг, а держави — до створення ефективних національних інноваційних систем. Одночасно світовий досвід, зокрема Південної Кореї, показує, що не тільки досягнення і утримання позицій глобального інноваційного лідерства є надзвичайно складним завданням, але й завдання наздогнати країн-лідерів у найбільш прибуткових наукомістких сегментах ринку.

Стосовно України належне визнання у наведеному вище рейтингу готовності країни до економіки знань (табл. 2.15.3) отримали лише наявність висококваліфікованих кадрів і національна освіта, в тому числі вища. За даними ЮНЕСКО, Україна належить до світових лідерів за показником частки населення віком від 25 років, що має вищу освіту (індикатор поширення вищої освіти складає 38 %), при вищому показнику на загальноєвропейському рівні лише в Росії (54,8 %), а на глобальному — США (38,6 %), Ізраїлю (42,4 %) і Канаді (43,9 %) ¹. У рейтингу країн за рівнем глобальної конкурентоспроможності 2012-2013 рр. Україна посідає 47 позицію з-поміж 144 країн за субіндексом «Вища освіта та професійна підготовка» (Росія — 52) ². Світова мережа дослідних університетів «Universitas 21», оцінюючи державну політику у сфері освіти, її ефективність, ресурсне забезпечення, присвоїла українській системі вищої освіти 25-у позицію серед 48 країн. Україні вдалося випередити Чехію, Польщу, Словенію, Росію, Італію. Кращою була визнана система освіти США, Швеції, Канади, Фінляндії та Данії.

Такий стан речей підтверджують й інші міжнародні рейтинги. Так, за окремими показниками глобального інноваційного індексу Україна у 2010-2011 рр. посідає досить високі місця: інноваційний потенціал — 11; наявність вищої освіти — 14; чистий приплив прямих іноземних інвестицій — 29; публічні витрати на НДДКР — 31; здатність до інновацій — 32; людський капітал — 36. Натомість за ефективністю правової системи вона позиціону-

¹ Global Education Digest 2011. Comparing Education Statistics across the World // UNESCO Institute for Statistics. — Montreal, 2011. — 312 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/global_education_digest_2011_en.pdf

² The Global Competitiveness Report 2012-2013 // World Economic Forum, 2013. — 545 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

ється на 129 місці, регуляторним середовищем — 112, захистом інтелектуальної власності — 107, індексом захисту інвестора — 109¹. По суті, країна йде шляхом копіювання більшості сучасних технологій, консервуючи людські, природні і фінансові ресурси на вітчизняних технологіях нижчих індустріальних укладів.

Разом із тим на сьогодні в Україні продовжують експлуатуватись наявні природні ресурси, коли орієнтований на експорт бізнес в особі великих корпорацій мінерально-сировинного комплексу базується на низькотехнологічних виробництвах, забезпечуючи певний рівень зайнятості і збереження позицій його монопольного лідерства у національній економіці. Світові рейтинги оцінки 2007-2011 рр. відображають погіршення більшості показників конкурентоспроможності України. Характерно, що при зниженні її місця за загальним глобальним індексом конкурентоспроможності на 10 пункті (із 72 позиції серед 134 країн у 2007-2008 рр. до 82 серед 142 країн у 2011-2012 рр.), за критерієм інноваційності падіння становило 22 пункти, технологічною готовністю — 17, витратами компаній на дослідження та розробки — 23, співпрацею між університетами та бізнесом у дослідній діяльності — 21.

До основних причин, що гальмують ефективну реалізацію інноваційно-технологічної моделі розвитку української економіки, слід віднести такі: несформованість національної інноваційної системи; низький рівень фінансування інноваційної сфери; невисока інноваційна активність вітчизняних підприємств та слабкі зв'язки між суб'єктами інноваційної сфери; низький рівень науково-дослідних робіт у бізнес-секторі; слабкий рівень комерціалізації інновацій; невеликий попит на інноваційні продукти з боку промислового сектору; неінтенсивний науково-технологічний обмін; вкрай низький рівень патентування вітчизняних винаходів в іноземних патентних організаціях; відсутність національного ринку венчурного капіталу та конкуренції в інноваційному підприємстві; нерозвинутість законодавчої бази, що регулює інноваційну сферу. Це супроводжується стрімким зниженням якості освіти, науковою деградацією як ретроспективно продуктивних інститутів Національної академії наук України, так і провідних вітчизняних університетів.

¹ Global Innovation Index 2009/10/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org>.

Натомість практично невикористаними в Україні залишаються апробовані у світі прогресивні форми концентрації інтелектуального капіталу та активізації інноваційної діяльності — кластери, технопарки, технополіси. Досвід Південної Кореї показує, що найбільш розповсюдженою серед масштабних форм індустріалізації, а в подальшому і локальної концентрації інновацій стали саме кластери, які відкрили нові можливості розвитку як традиційних секторів економіки, так і найновітніших. Експерти справедливо стверджують, що кластерні структури, перш за все інноваційні, виступають двигуном економічного зростання національних і регіональних економік, а реалізація кластерних ініціатив — ключовим інструментом конкурентоспроможності країн. Хоча в принципі й можна говорити про мінімальне стартове нормативно-правове забезпечення організації прогресивних форм інноваційного розвитку в економіці України (Закон України «Про інноваційну діяльність», Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» та інші нормативно-правові акти України) їх розповсюдження має не тільки фрагментарний, але й статистично суперечливий характер¹. Більше того, в офіційних програмах та національній статистиці взагалі не йдеться про організацію і функціонування інноваційних кластерів, хоча виходячи, зокрема, із досвіду Південної Кореї можна стверджувати, що у процесі еволюції форм концентрації інноваційної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів найбільш ефективними виявились саме кластери такого типу.

Однак формування мотивацій і практичних дій з переходу до економіки знань найбільш природно відбувається у країнах, де створено не тільки відповідні технологічні, але й мікро- і макроекономічні умови. Візуальна репрезентація порівняння базових показників економіки знань в Кореї та Україні (рис. 2.15.3) показує певне відставання нашої країни, хоча у сфері освіти та людських

¹ Лук'яненко О.Д. Кластери в системі активізації інноваційної діяльності / О.Д. Лук'яненко // Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва і ГУАМ: Сб. науч. тр. — Албена-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2012. — С. 185-188.

ресурсів Україні і Корея знаходяться майже на одному рівні. Тобто Україна може створити вигідні умови для інноваційного розвитку економіки, спираючись на значні минулі інвестиції в освіту та науку, де зберігаються значні конкурентні переваги.

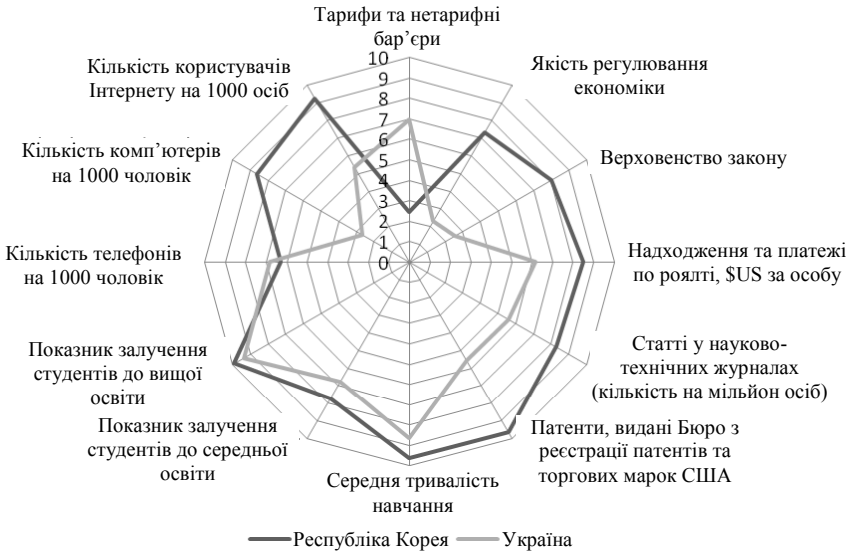


Рис. 2.15.3. Базові показники України та Кореї в межах критеріїв економіки знань, 2005-2011 рр.¹

Загалом, беззаперечною у теоретичному і практичному ракурсах є вагомість та пріоритетна роль економіки знань у трансформаційних процесах XXI століття, коли новаторські технологічні та організаційні ідеї стали основною рушійною силою економічного прогресу. Сьогодні найбільш затребуваним товаром на глобальному ринку стає інтелектуальна власність, особливо у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Перехід від сировинно-виробничої економіки індустріального типу до постіндустріальної інформаційної економіки знань потребує імплементації її цінностей в національні стратегії економічного розвитку. Попри

¹ Побудовано авторами з використанням Методології оцінки знань Світового Банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.worldbank.org/kam

досить лояльні, певним чином гармонізовані міжнародні рейтингові оцінки, вже досить давно фіксується величезний розрив між розвиненими та іншими країнами в освоєнні результатів техно- та інформглобалізації. У структурованій відповідно до сучасних пріоритетів економіки знань Програмі розвитку Світового банку «Знання для розвитку» стосовно країн, що розвиваються, підкреслювалось їхнє катастрофічне відставання від світового науково-технологічного прогресу без очевидних перспектив наздоганяючого розвитку¹.

Приклад Південної Кореї є одним із найбільш успішних зразків застосування парадигми економіки знань із практичною демонстрацією позитивної кореляції між інноваційною девелоперською стратегією та економічним зростанням. Вона стала прикладом успішного поєднання інтересів і зусиль держави і бізнесу стосовно консолідованого інноваційного розвитку, що забезпечує високий конкурентний статус країни у глобальній економіці.

Стосовно України, попри неодноразово декларовані на всіх рівнях інноваційні пріоритети розвитку економіки, до останнього часу не вдається створити в ній конкурентне середовище та інноваційний клімат, суттєво підвищити інноваційну мотивацію суб'єктів господарювання, оптимально використовувати обмежені фінансові ресурси на науково-технологічну модернізацію. Такий стан речей не тільки дискредитує наявний національний інноваційний потенціал, але й є неприпустимим для країни з претензіями на формування економіки знань, яка у своїх прогресуючих сегментах все більше набуває рис креативності.

Важливо усвідомлювати, що у постіндустріальній парадигмі глобального розвитку визначальну роль у генеруванні таких ресурсів, як знання, інновації та інформація відіграють університети світового класу. Саме вони через багатосторонню міжнародну діяльність виконують сьогодні глобальну соціально-інтелектуальну місію².

Сьогодні, на наш погляд, ідеться як про глобалізацію процесу наукових досліджень, так і про глобалізацію університетської освіти. З політекономічної позиції відзначається формування

¹ The World Bank. WDR [World Bank Development Report]. Knowledge for Development. World Bank and Oxford University Press, 1998. — Pp. 181.

² Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М. Інноваційний ресурс економічного розвитку України: інтелектуальна місія університетів / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник // Вища школа. — 2011. — № 12. — С. 74-86.

глобального споживчого попиту на освітні послуги, з одного боку, під дією вимог глобалізованого ринку праці, а з другого — внаслідок розвитку транснаціональної освіти й крос-культурної уніфікації (рис. 2.15.4).

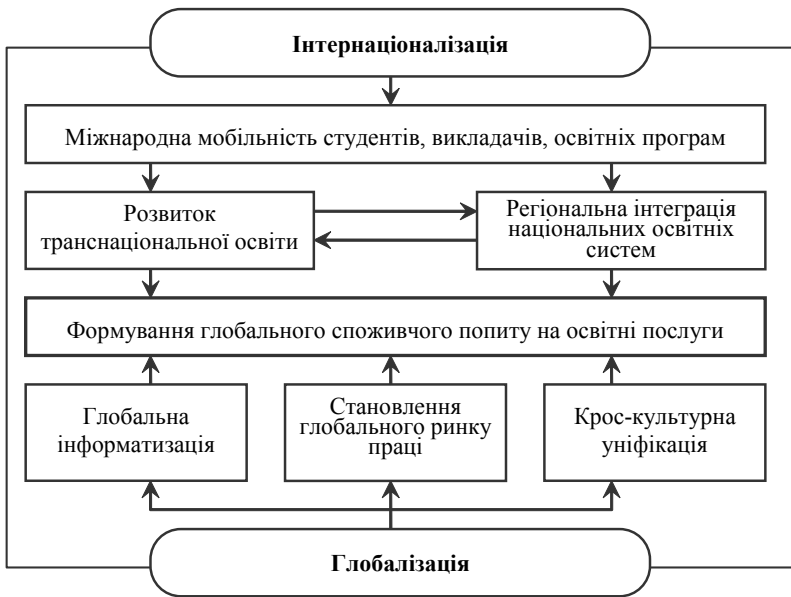


Рис. 2.15.4. Інтернаціоналізація і глобалізація університетської освіти

Глобалізація є чи не найфундаментальнішим викликом університетській освіті за більш ніж тисячолітню її історію. Щоб бути конкурентоспроможним на сучасному ринку освітніх послуг, університет має функціонувати як динамічна інноваційна система, інтегрована не тільки у національну, але й у глобальну інноваційні системи. Серед ключових принципів глобальної конкурентоспроможності університетів доцільно, на наш погляд, виділити: внутрішню інтегративність освітньої, дослідницької та інноваційно-консалтингової діяльності; регіональну та міжнародну інтегрованість, що забезпечує відповідність світовим освітнім стандартам; демократичність освіти, відкритість і прозорість

університетської діяльності; диверсифікованість джерел фінансування, правову та інфраструктурну самодостатність.

Важливо, щоб у сучасному конфліктно-кризовому середовищі зароджувалось позитивне глобальне мислення (рис. 2.15.5), формувати яке мають, перш за все, університети.

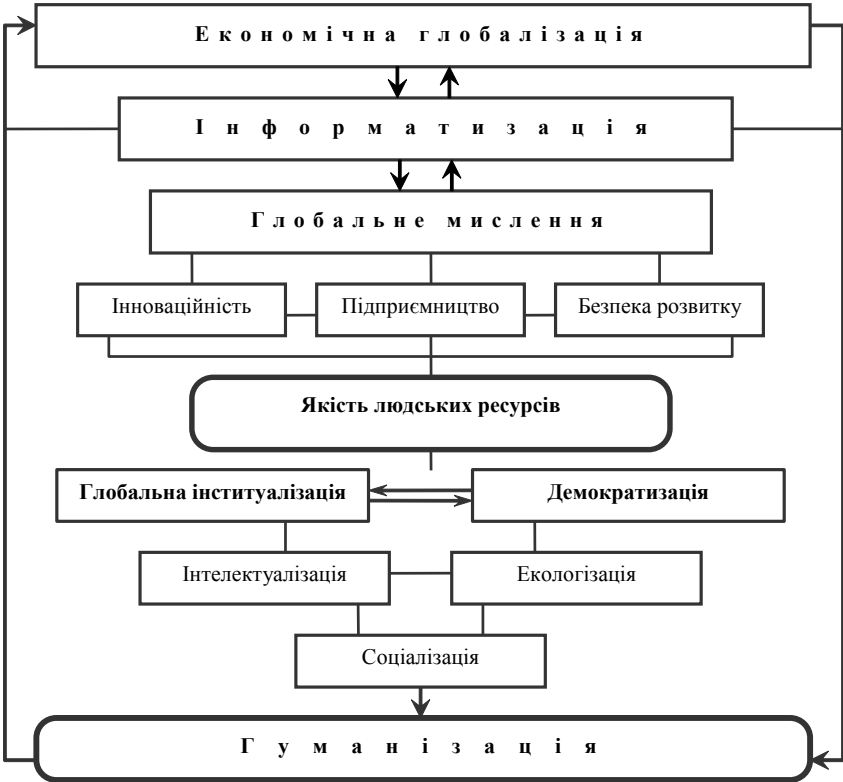


Рис. 2.15.5. Імперативи і детермінанти глобалізаційного прогресу

На наш погляд, генеруючи і концентруючи інтелектуальні ресурси, саме економічні дослідні університети стають, по суті, ключовими суб'єктами глобальної інституціональної архітектури, уособлюючи в собі функції центрів впливу на глобальну економіку (бізнес-еліта) і політику (політична еліта). За умов глоба-

лізації це стосується і країн, і регіонів, і світу в цілому, оскільки наукова і освітня університетська діяльність у сфері економіки і менеджменту є найбільш природною для розвитку людського, інтелектуального і соціального капіталу.

Визнання країнами, що розвиваються, а не тільки країнами-лідерами важливості трансформації традиційної економіки до наукомісткої, базованої на новій якості людських ресурсів, може стати переломним моментом в досягненні загальноцивілізаційного прогресу, забезпечить соціально-економічну стабільність та змінить асиметричну модель глобальної економіки ХХІ століття.



Розділ III



СТРАТЕГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТ-СИСТЕМІ ГЛОБАЛІЗМУ

3.1. Глобальна неоконвергенція транзитивних і авангардних соціально-економічних систем і стратегій України*

В умовах нового етапу глобалізації з наростанням масштабів і глибини глобальної інтеграції суттєво посилюються процеси неоконвергенції транзитивних і авангардних трансформаційних країн, які мають ринкові, але різні за техніко-економічному рівню розвитку і конкурентної спроможності соціально-економічні системи. Це різниця ускладнює взаємодію і синергетичні ефекти їх глобального соразвиття. Всі країни — багаті і бідні, сверхрозвиті і розвиваючіся — рухаються до єдиної глобальної економіки, до єдиної глобальної формально-економічної системи — світ-системі глобалізму. Високе і конкурентне соразвиття транзитивних країн в умовах світ-системі силового глобалізму напряму залежить від успіхів цих країн в конкурентній динамічній неоконвергенції. Нами обґрунтовується положення, що для транзитивних країн їх неоконвергенція з авангардними країнами стає стратегічним імперативом і об'єктивним законом соразвиття і взаємодії. Тільки при умові успішної неоконвергенції транзитивні країни можуть перетворитися з об'єктів геоелектрики в її суб'єктів. Нова соціально-економічна конвергенція — це важливіша закономірність глобалізації і глобальної економіки, а глобальна неоконвергенція — об'єктивний закон, впливаючий на ефективність майбутньої глобальної економіки.

* Публікується мовою оригіналу.

Для начала XXI века характерны существенное усиление действия глобальных факторов развития, нарастание влияния силовых аспектов глобализации, углубление противоречий и конфликтов интересов в процессах глобального развития. Обострение монополизированной глобально-корпоративной конкуренции еще в большей мере усложняет и ужесточает геоэкономическое и геостратегическое соревнование между богатыми и бедными странами за место и роль в распределении результатов будущего глобального развития.

Постиндустриальный этап интернационализации, глобализации и глобальной интеграции социально-экономического развития мира ознаменовался рядом новых закономерностей, набирающих силу объективно действующих законов. Одним из главных законов современного мирового развития является закон глобализации и глобальной интеграции, выдвинутый автором данной статьи¹.

В процессе многолетних (1995-2013гг.) исследования проблем глобалистики и глобальной экономики нами сформулированы экономическая категория неоконвергенции и объективный экономический закон неоконвергенции транзитивных и трансформационных социально-экономических рыночных систем, отличающихся разными уровнями технологического развития, конкурентоспособности и готовности к интеграции в мир-систему глобализма. Глобальная неоконвергенция транзитивных, трансформационных и авангардных постиндустриальных стран несет в себе потенциал положительного влияния на развитие глобальной экономики. И наоборот, искусственное сдерживание процессов неоконвергенции, ее ограничение завесами «золотого миллиарда» может стать реальной угрозой мировому развитию.

В настоящее время в области глобалистики зафиксировано небывалое количество публикаций, которое исчисляется десятками миллионов. Ведутся активные научные дискуссии представителей Американской, Европейской, Восточноевропейской (Российской) и Азиатской научных школ глобалистики. Благодаря инициативе и усилиям Украинской научной школы глобалистики издана история глобалистики как науки². Постепенно пред-

¹ *Белорус О.Г.* Экономическая система глобализма: монография / О.Г. Белорус. — К.: КНЭУ, 2003. — 380 с.

² *Власов В.І.* Глобалістика: історія, теорія: монографія / В.І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. — Вінниця: Нілан ЛТД, 2012. — 570 с.

ставители разных научных школ приближаются к определению исторической миссии и главной социальной функции глобалистики как науки, способной открывать объективные законы мирового развития.

В нашей рабочей гипотезе мы исходили из объективного характера процессов конвергенции противоположных социально-экономических систем, впервые установленного такими западными учеными, как Дж. К. Гэлбрейт (J. K. Galbraith), Дж. Неттл (J. Nettl), Р. Робертсон (R. Robertson), Дж. Бартон (J. Barton) и другие.

На новом этапе интернационализации и глобальной интеграции объективной закономерностью стал новый тип конвергенции — сближение однотипно-рыночных систем различного уровня развития. Этот процесс называем **неоконвергенцией**. Как и классическая конвергенция, неоконвергенция является двусторонним процессом, а не односторонним подтягиванием отсталых и новых рыночных стран к уровню авангардных. В теории глобалистики и глобальной экономики эти проблемы еще не исследованы.

Нами раскрыта сущность неоконвергенции транзитивно-трансформационных и авангардно-трансформационных социально-экономических систем как важнейшая предпосылка их соразвития в исторически длительном процессе глобализации, формирования глобальной экономики и новой формационной социально-экономической и общественно-политической системы глобализма. Мы выделяем ряд направлений неоконвергенции — технологическое, организационно-управленческое, экономическое, финансовое, информационное, экологическое, цивилизационно-гуманитарное.

Навязанный народам мира процесс принудительной, силовой глобализации ведет к созданию не только региональных империй, но и империи глобальной, всемирной, которую мы называем мир-системой глобализма и которая, в случае ее возникновения, способна превратиться в новое глобальное мироустройство и глобальный общественный строй, базирующийся на глобальной эксплуатации стран и народов. Такая мир-система неминуемо превратится в глобальную организацию постиндустриальных стран — лидеров глобальной конкуренции и эффективности, глобальных ТНК и глобального финансового капитала. Даже американские исследователи не отрицают такой перспективы,

утверждая, что «... возможность создания глобальной организации (системы. — *О.Б.*) вокруг глобального ядра США — ЕС имеет черты реальности, но также проявляет себя и возможность ожесточения ...борьбы за лидерство»¹, имея в виду глобально-тотальное доминирование и господство одной страны — Соединенных Штатов. Следует отметить, что известный геостратег нашего времени З. Бжезинский неоднократно призывал руководство США перейти от политики глобального господства и доминирования к глобальному лидерству. Однако тяжелая динамическая инерция развития США в однополюсной системе плюс колоссальные интересы глобальных ТНК и мировой финансовой олигархии позволяют усомниться в том, что США откажутся от своего статуса «*E pluribus unum*» (с лат. «из многих — единое») и постараются сохранить и укрепить свое глобальное монопольное положение. Недаром некоторые американские исследователи утверждают, что США — это и есть мировое правительство и главный глобализатор мира. «Получая наибольшие блага от глобализации, США используют благоприятное стечение обстоятельств для решения их главной задачи — разработки стратегии пролонгации американской (глобальной. — *О.Б.*) гегемонии»². Аналогичной позиции придерживался и президент США, либерал-демократ Б. Клинтон³. Не считая целенаправленное управление процессами глобализации утопией, США и другие страны — лидеры Севера готовы заплатить за это высокую социальную цену. Так, например, когда в процессе глобализации на глобальные рынки в течение 20 лет будет вовлечено более 1,2 млрд рабочих из развивающихся стран, заработная плата в развитых странах Севера снизится не менее, чем на 50 %⁴. После трагедии «черного» дня 11 сентября 2001 г., казалось, что государство и правительство США станут на путь интровертивного (внутреннего), относительно более безопасного развития. Но этого не произошло.

Конец XX — начало XXI века ознаменовались ослаблением интеграционных тенденций на глобальном уровне. Замедлились ритм и поток прямых межгосударственных инвестиционных ка-

¹ *Modelski G.* The long and Short of Global Politics in the XXI Centaury: An evolutionary Approach / G. Modelski, W. Tompson. — NY: ISR, 1999. — 11 p.

² *Bacevich A.* Policing Utopia. The Military Imperatives of Globalization / A. Bacevich. — N.Y.: PPPH, 1999. — P. 10.

³ *Clinton B.* Remarks by the President at the US Naval Academy / B. Clinton. — W.: MD, 1998. — 4 p.

⁴ *Kennedy P.* The Next American century / P. Kennedy. — W.: WP, 1999. — P. 57.

питалов и валютных ресурсов. Глобальный системный кризис 2008-2009 гг. нанес сильнейший удар по глобализации. Инерционные последствия этого кризиса будут ощущаться еще в течение длительного периода. Отрицательно сказываются на динамике глобального капитала и его глобальной миграции ожидания новых волн глобального системного кризиса, который приобретает перманентный характер. Китай впервые получил статус «глобального суперинвестора», направляя на международные рынки 33 % своего колоссального свободного инвестиционного капитала. Вырисовывается картина углубления грядущих конфликтов и непримиримых экономических противоречий в формирующейся мир-системе глобализма.

В этих условиях стратегическим императивом является переход к качественно новому этапу глобализации и глобальной интеграции — этапу новой глобальной неоконвергенции транзитивных и трансформационных социально-экономических систем и несилowego, эволюционного формирования мир-системы глобализма в интересах большинства населения мира, а не группы глобализированных стран и их олигархов. На повестку дня выдвигаются вопросы эволюционного перехода от глобальной экономики индивидуальной наживы к экономике, базирующейся на коллективных формах собственности и распределения — таких, как государственно-корпоративная, корпоративная и акционерная. Коллективные и семейные формы народного предпринимательства, малый бизнес во многих развитых странах (США, Канада, Германия, Великобритания, Франция, Япония) производят 75-85 % ВВП. В условиях нынешней технотронно-информационной революции народный малый бизнес, оплодотворенный высокими технологиями, становится «великим» бизнесом, способным противостоять в конкуренции крупному бизнесу и глобальному капиталу.

Новая глобальная конвергенция как объективный закон развития и стратегическая доктрина берет свое начало от теории конвергенции двух противоположных систем — социалистической и капиталистической. Классик теории конвергенции американский профессор Дж. К. Гэлбрейт (1971, 1973, 1983) неоднократно подчеркивал, что в будущем национальные, региональные и мировые социально-экономические системы в результате процессов интернационализации, глобализации и глобальной интеграции будут иметь смешанный конвергентный характер, органически

соединя в себе черты рыночного капитализма и социалистического планирования¹. Распад СССР, социалистического содружества, обратная трансформация социалистических социально-экономических систем и командно-административных систем централизованных экономик в рыночные системы кардинально изменили картину мира и открыли новые возможности неоконвергенции.

В соответствии с теорией Дж. К. Гэлбрейта, объективному закону конвергенции подчинялись в своем развитии даже противостоящие друг другу социально-экономические системы — системы-антиподы капитализм и социализм. Общая объективная основа их конвергенции — рынок, который не был монопольным изобретением капитализма, и социально-ориентированное государство, которое не было монопольным изобретением стран социализма. На нынешнем этапе мирового развития складываются уникальные исторические предпосылки для развития новой постиндустриальной глобальной конвергенции национальных социально-экономических систем. Она базируется на однотипной рыночной основе национальных экономик, конкурентной платформе их интеграции в глобальной экономике, свободном перемещении людей, капиталов и ресурсов, общих интересах безопасного развития, ресурсосбережения, охраны окружающей среды, повышения социальных стандартов жизни большинства населения, достижения нового качества жизни на базе таких общечеловеческих ценностей, как справедливость для всех, права человека, верховенство права, демократия, экономическая свобода и другие.

Конвергенция между капитализмом и социализмом имела ограниченные результаты в силу ее торможения и блокирования странами — лидерами двух противоположных систем. Новая конвергенция имеет реальные шансы на успех в силу того, что ныне все страны стали рыночными и транзитивными, независимо от уровня их развития. Они движутся к определенным ценностям (общечеловеческим, общеевропейским), мировым стандартам и достижениям. Все страны объединяет общность ресурсной и интеллектуальной базы соразвития, участие в глобальной информационной системе, растущее ощущение «единой глобальной чело-

¹ Galbraith J.K. The End of Imperialism Era / J. K. Galbraith. — Geneva: IDC, 1983. — 21 p.; Galbraith J.K. Economics and Public Purposes / J.K. Galbraith. — Boston: HMC, 1973. — 334 p.; Galbraith J.K. The New Industrial Society / J.K. Galbraith. — Boston: HMC, 1971. — 489 p.

веческой семьи». Многие политики и государственные деятели начали понимать, что, по определению А. Тойнби (Toynbee, 1991), «человечество должно стать общемировой семьей или погибнуть»¹.

Когда мы говорим о процессах новой конвергенции, необходимо рассмотреть характер современных глобальных демографических процессов, которые формируют не только мировые трудовые ресурсы, но и масштабы потребностей, потребления и спроса, а также потенциальные возможности наращивания интеллектуального капитала. Все это относится к числу двигательных, локомотивных, факторов развития. В период до 2025 года в мире будет происходить неравномерное по регионам общее замедление прироста населения и трудовых ресурсов. Если в 1980-2008 гг. мировой прирост населения составил 2,4 млрд чел., то за 2009-2025 гг. он не превысит 1,2 млрд чел., то есть будет в два раза меньше². Данный процесс окажет серьезное влияние на конъюнктуру мировых рынков трудовых и особенно интеллектуальных ресурсов и неминуемо приведет к усилению миграционных процессов, выравниванию стандартов оплаты труда, образования. Население Индии возрастет до 1,145 млрд чел., Китая — до 1,352 млрд чел. В Восточной Европе, России и Украине численность населения уменьшится за счет снижения рождаемости, миграции в западные страны, где уровень жизни останется более высоким. Такой обмен трудовыми, прежде всего интеллектуальными, ресурсами является негативной формой и направлением конвергенции, которая, очевидно, не сможет компенсироваться адекватным притоком инвестиций в транзитивные страны.

Необходимо отметить и тенденцию усиления конвергенции в области организации трудовых и производственных процессов, а также в системах менеджмента. Западные стандарты корпоративизации и акционирования довольно быстро распространяются в Восточной Европе, Китае и странах Евразии. Одной из наиболее сложных проблем конвергенции в Европе станет проблема социальной интеграции и ассимиляции иммигрантов, особенно из мусульманских стран. В России будут возрастать квоты переселенцев из Китая в регионы Дальнего Востока и Сибири с соответствующими проблемами интеграции и ассимиляции. Ожидаемые в ми-

¹ Тойнби А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби; пер с англ. — М.: Прогресс, 1991. — 736 с.

² Global Trends 2025: A Transformed World. NIC. — W.: C.Y, 2008. — 411 p.

ре демографические взрывы с наращиванием к концу XXI века общей численности населения до 14,4-15 млрд чел. выдвигают на повестку дня глобального развития особые императивы неоконвергенции в образе жизни, культуре потребления, здравоохранения, обеспечения ресурсами питьевой воды, обмена массами мигрантов. Демографические и порожденные ими ковергенционные процессы радикально изменят общую картину мира. Однако складывается впечатление, что подавляющее большинство стран уделяет недостаточное внимание подготовке к решению этих острых проблем.

Угроза заката Запада вполне реальна. «Фактическое сокращение и практическое исчезновение Запада произойдет не когда-то — оно ускоренно происходит сегодня. Уже сегодня незападный мир многочисленнее западного в пять раз; а в 2050 г. он будет многочисленнее в десять раз. И из этого процесса Западу уже не вырваться...»¹. Запад (включая Японию) может спасти лишь реализация разумной долгосрочной интеграции с Восточной Европой, Россией и Турцией и глобальной конвергенции с Востоком и Югом. Если Япония не изменит себя и не создаст условия внешней конвергенции, она «...будет уничтожена за 50 или 100 лет»². Угроза демографического опустошения существует и в азиатской части России. В мире явственно назрел вопрос о системе регулирования стандартов и уровней потребления всех ресурсов. Это станет наиболее болезненным процессом социальной конвергенции в рамках единой мировой семьи народов.

Наиболее сложными проблемами глобальной конвергенции в XXI веке были и остаются проблемы глобального кооперирования (сотрудничества) стран, их глобальной интеграции и конкуренции. Крупнейший финансист и философ Дж. Сорос (Soros, 1998) прогнозирует «системный кризис глобального капитализма»³ и кризис механизмов глобальных рынков в условиях глобальной экономической системы тотальной частной наживы. Этот авторитетный вывод радует и обнадеживает. По Дж. Соросу, рыночная экономика и общество должны становиться социально-ориентированными. Такая переориентация является высшей

¹ Уткин А.И. Будущее глазами национального совета по разведке США: глобальные тенденции до 2025 года / А.И. Уткин, В.Г. Федотова. — М.: ИНЭС-МАИБ, 2009. — 148 с.

² New York Times. — 2000. — Jun. 24. — P. 31.

³ Soros G. *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered* / G. Soros. — N.Y.: Public Affairs, 1998. — 241 p.

стратегической (глобальной) целью экономической конвергенции в XXI столетии.

Формирующаяся ныне мир-система глобализма потребует сближения, интеграции и синхронизации развития транзитивных и трансформационных стран. С одной стороны, экономические системы транзитивных стран, в том числе России и Украины, переживающих обратную рыночную трансформацию от олигархических, псевдорыночных экономических и политических систем к рыночным системам европейского типа, должны развиваться в направлении создания современных рыночных институтов. Это сложнейшая долгосрочная задача. Вот как оценивают эксперты нынешнее исходное положение России: «Главными вызовами для России стали: колоссальное социальное неравенство, демографическая катастрофа, духовно-нравственная деградация, развал экономики, посаженной на иглу экспорта природных ресурсов, утрата обороноспособности и потеря ключевых союзников. России не удалась диверсификация экономики, перевод ее в высокотехнологическое русло. Возникают и медленно гаснут амбициозные проекты власти — создание госкорпораций и программ развития. У страны нет выхода, нет перспектив в XXI веке. Нефтедоллары позволили обогатить значительные слои населения благодаря росту доходов, за которыми не стоят ни рост производительности труда, ни структурные перемены в реальном секторе»¹. Ничуть не лучше ситуация и в Украине. Ее интеграция в европейские системы и структуры зависит, прежде всего, от успешной конвергенции экономической, политической и социальной систем с европейскими системами и ценностями.

У нас нет сомнений в том, что Россия и Украина не были и не будут «неудачниками мировой истории» или «несостоявшимися государствами». Любую страну, в каком бы тяжелом состоянии она не находилась, можно вывести на путь успешного развития и прогресса. В этом убеждает послевоенный опыт Японии, Германии, Франции, Италии, Испании, Польши и СССР, которые в рекордно короткие сроки возродились из пепла военных разрушений и стали лидерами мирового развития. Единство нации, сила объединенного высокими идеями народа, умелое государственное и политическое руководство — залог успеха. Будущее за созданием глобальной коалиции наций-держав, а не глобальной империи.

¹ Global Trends 2025: A Transformed World. NIC. — W.: C.Y., 2008. — 411 p. — [P. 29].

Политическая неоконвергенция различных по уровню социально-экономического развития стран и их систем — сложнейшая глобальная проблема, на решение которой уйдет, очевидно, не одно столетие. Но альтернативы созданию мировой системы, основанной на глобальном солидаризме единой мировой семьи, на наш взгляд, не существует.

Многие современные исследователи мирового развития и будущего мироустройства эволюционируют от примата либеральной идеологии в направлении глобального реализма и прагматизма. Общая глобальная перспектива многим представляется пессимистической, негармоничной и неуправляемой. «Наступает время чрезвычайно быстрых перемен, и именно они, прежде всего, будут характеризовать ближайшее десятилетие»¹. С таким выводом относительно ускорения глобальных и национальных трансформаций следует согласиться, ибо он подтверждается реальной действительностью. Весьма пессимистичным представляется утверждение этих авторов о благотворном эффекте рационального реформизма на национальном уровне и в рамках мировой эволюции. Опыт реформирования и трансформации десятков стран Европы, Азии, Америки, их стремительное развитие объективно приводят к оптимистическим выводам. Вместе с тем в процессах глобализации и глобальных трансформаций нарастают дисбалансы, отсутствует интеграция и синхронизация в динамике развития, что чревато огромными потерями потенциально возможного синергетического эффекта глобального развития и нарастанием противоречий и конфликтов глобализма.

Закономерность и императивный характер трансформации, модернизации и углубления конкурентоспособной интеграции особенно остро ощущается в современной Европе, которая «старее» и теряет свои лидирующие позиции, цивилизационное место, роль и влияние в будущем глобальном мире в условиях глобальной конкуренции с США и Азией (Китай — Индия — Япония).

Сутью глобального развития в XXI веке неминуемо станет обострение борьбы апологетов глобально-монополистического капитализма и сохранения иерархической глобальной системы, базирующейся на силовой экспансии, и сторонников создания

¹ Уткин А.И. Будущее глазами национального совета по разведке США: глобальные тенденции до 2025 года / А.И. Уткин, В.Г. Федотова. — М.: ИНЭС-МАИБ, 2009. — 148 с. — [С. 140].

новой исторической мировой системы, которая будет основана на демократии и социальном равенстве. Однако, с нашей точки зрения, глобальная демократия, глобальный солидаризм и глобальное социальное равенство — это императивы, которые не удастся в полной мере реализовать в XXI веке. Человечеству, очевидно, предстоит еще пройти через эпоху тотальной силовой мир-системы глобализма, которая, будучи по сути своей транзитивной, трансформационной и внутренне конфликтной, не сойдет с мировой сцены до тех пор, пока в мире не возобладают страны и силы, борющиеся за социальную справедливость против глобальной эксплуатации. XXI век неминуемо станет веком глобальных конфликтов¹.

Обострение глобальной конкуренции резко усилит соперничество США, растущего Европейского Союза и Азии с лидирующим Китаем и быстро развивающейся Индией. Потенциальный экономический союз Китай — Япония — Индия может не только вытеснить США из Азии, но и обанкротить их как глобального гегемона, нарастившего свои долги до угрожающего уровня в более чем 20-25 трлн дол. США. Чтобы не допустить самораспада и не погибнуть под конкурентными ударами Азии и Америки, система Евросоюза должна усилить свои интеграционные проекты, решив проблемы членства в ЕС Украины, Грузии, Азербайджана, Турции и развернув полномасштабное сотрудничество с Россией и Беларусью. При этом особое значение будут иметь процессы внутриевропейской конвергенции социально-экономических систем, базирующиеся на европейских ценностях и стандартах.

Первая половина XXI столетия ознаменуется не только ускорением глобальных трансформаций, но также усилением трансформационных и транзитивных потрясений в большинстве стран мира. Все страны мира трансформируются и переходят в новое состояние — новую (надемся — более рациональную) интегрированную глобальную общественную систему. Но на первом этапе ее формирования и развития структурно-системный кризис еще не приведет к радикальному изменению качественных параметров старой международной системы. В социально-экономической

¹ Власов В.І. Глобалістика: історія, теорія: монографія / В.І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. — Вінниця: Нілан ЛТД, 2012. — 570 с.; Глобалізація і безпека розвитку: монографія / [О.Г. Білорус та ін.]; за ред. О.Г. Білоруса. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.

области господствующей останется монополизированная ТНК глобальная экономика и глобальная конкуренция, базирующиеся на частной собственности и наживе, усилятся процессы глобальной эксплуатации слабых стран и их национальных капиталов, возрастет угроза столкновения цивилизаций на экономической основе между Севером и Югом — глобальными зонами богатства и бедности. Глобальная бедность станет если не главной, то наиболее острой проблемой развития. Неминуемо обострится кризис глобального капитализма как системы, поддерживающей эксплуатацию.

Исход глобальной конкурентной борьбы в XXI столетии и создание новой глобальной системы мироустройства зависят от того, в каких регионах мира будет формироваться критическая масса нового глобального общественно-технологического способа производства и как долго США сохранят за собой уникальный статус монопольного производителя виртуальных денег, а также глобального монопольного потребителя кредитов и других ресурсов.

Противоречивая ситуация глобальной коэксистенции, глобального противостояния и соразвития основных центров экономической и политической силы не исключает, а предполагает усиление процессов конвергенции разных стран и их социально-экономических систем. Эта глобальная конвергенция в XXI веке будет сохранять старые и генерировать новые формы. Идеологическое и политическое противостояние капиталистического и социалистического мира, которое тоже сопровождалось конвергенцией, ушло с исторической сцены. Все страны мира стали рыночными, капиталистическими или государственно-капиталистическими. Они заинтересованы использовать конвергентные механизмы как средство усиления своей конкурентоспособности. Поэтому и сохраняются такие направления конвергенции, как «американизация», «европеизация», «китаизация», «японизация». Сближение и сцепление систем противников и конкурентов усиливаются по мере развития процессов глобализации и глобальной интеграции.

Историческая эпоха национально-государственных империй закончилась, ей на смену идет эпоха глобальной империи / империи глобального капитализма / мир-системного глобализма. Чтобы не погибнуть в этих условиях, человечество должно стать единой семьей справедливости, духовности и прогресса. История

процессов глобализации в XX и начале XXI столетия, развитие процессов глобальной интеграции и неоконвергенции, тенденции усиления процессов глобальной солидаризации позволяют предположить, что человечество найдет способы замещения устаревшей экономической системы частной наживы системой ноосферной глобальной экономики и глобального общества справедливости для всех.

3.2. Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення і ризики формування світ-системи фінансово-олігархічного глобалізму

Для розвитку глобалізації характерне переосмислення сутності й перспектив капіталістичної системи, деякі атрибути якої набули нового змісту й вигляду. При цьому відбувається відродження або істотне коригування низки усталених тез. Світова криза поставила під сумнів чимало непорушних раніше постулатів адептів економічної глобалізації, розкривши її негативні прояви, які відчули на собі багато країн.

Вразливість держав перед глобальними потрясіннями в умовах їх надмірної інкорпорованості до світового господарства обумовлює необхідність перегляду колишніх стратегій інтеграції національних економік у глобальну. Практика засвідчила, що кризу легше пережили країни з власними джерелами розвитку й значним внутрішнім ринком. Відтак актуалізувалася проблема оптимізації співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів економічного зростання. Її розв'язання не може бути однаковим для всіх держав, тим більше в умовах нестабільного й турбулентного світового розвитку. Тому завдання статті полягають у постановці деяких дискусійних питань, обґрунтуванні / аргументації концептуальних положень, висвітленні нових тенденцій, змін і перспектив фінансово-економічної глобалізації, ідентифікації її ризиків та напрямів їх мінімізації / подолання.

У багатьох країнах негативні наслідки кризи було переосмислено з огляду на вразливість їхнього становища в далеко не досконалій системі економічної глобалізації. Навіть порівняно не-

* У співавторстві з професором О. В. Гаврилюком.

великі держави переорієнтували економічні стратегії на розвиток внутрішнього ринку, усвідомивши, що безоглядне прагнення працювати переважно на зовнішній ринок в умовах відсутності регулювання глобальної економіки й без серйозних гарантій світової стабільності є доволі ризикованим.

Після 2008-2009 рр. не було забезпечено докризові високі темпи зростання світової економіки. Масштаби прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у 2012 р. (1,35 трлн дол. США) скоротилися на 18 % порівняно з 2011 р. і були в 1,6 рази нижчими від свого піка в 2007 р. (2,27 трлн дол. США). Згідно з прогнозом ЮНКТАД, у 2013 р. їх обсяги можуть дорівнювати 1,45 трлн дол. США, у 2014 р. — 1,6 трлн і в 2015 р. — 1,8 трлн дол. США¹. Нинішній стан і тенденції функціонування глобальної економіки свідчать про наявність загроз і високий ступінь невизначеності, які позначаються на транскордонному русі капіталу. Серйозною перешкодою на шляху відновлення обсягів ПІІ можуть стати такі фактори ризику, як структурна недосконалість світової фінансової системи, непередбачуваність глобальної системи економічного управління, криза суверенного боргу й фінансового сектору в деяких розвинутих країнах (Італії, Іспанії, Греції, Португалії), а також зростаюча інфляція й ознаки «перегріву» в країнах із ринком, що формується (Росії й Китаї). Ще перша хвиля глобальної рецесії 2008-2009 рр. показала, що криза має не циклічний, а скоріше системний характер, і тому назріла гостра потреба у здійсненні структурних реформ.

Темпи зростання розвинутих країн, як і раніше, є істотно нижчими, ніж країн, що розвиваються. Найшвидші вони у країнах Скандинавії й Польщі. У Норвегії приріст ВВП у 2012 р. становив 2,9 %, Польщі — 2,1, Німеччині — 0,8 і Франції — 0,1 %. Італія й Іспанія зазнали падіння виробництва². Нестабільність демонструє економіка ЄС — найбільшого за вартістю ВВП економічного центру світу. Проблеми насамперед характерні для розвинутих країн, особливо Південної Європи, де безробіття й бюджетний дефіцит досягли рекордної величини. Сповільнення динаміки розвитку господарства також властиве країнам, що розвиваються, зокрема Китаю. Останні тенденції економічного розвитку засвідчили розчарування країнами БРІКС (Бразилія, Росія,

¹ World Investment Report 2013. Global Value Chains: Investment and Trade for Development. — New York; Geneva: United Nations. — P. 2.

² The Economist. — 2013. — January 26 — February 1. — P. 76.

Індія, Китай, ПАР) з боку провідних фінансових фірм й інвесторів. За даними агентства «Bloomberg», за перше півріччя 2013 р. вплив капіталу з Бразилії, Росії, Індії й Китаю становив близько 14 млрд дол. США, або 27 % вкладень за кілька років. За квітень — червень 2013 р. індекс акцій країн БРІКС різко знизився на 12 %, курс їхніх валют щодо долара США — на 4,1 %. Спостерігається прискорення інфляції при зниженні оцінки рівня економічного зростання й подальших його перспектив. Досить значне падіння економічних показників і капіталізації ринків цих країн призводить до втрати ними інвестиційної привабливості: ослаблення місцевих валют означає для іноземних інвесторів менший прибуток у доларовому обчисленні, через що їм стало вигіднішим інвестування в США. Більше за інших країн групи постраждала Росія, для якої характерний різкий вихід інвесторів: лише за перших шість місяців 2013 р. вплив капіталів становив 10 млрд дол. — стільки ж було втрачено за весь 2012 р.¹ І хоча у країні практикується доволі ефективний інструмент, що періодично використовується з 1992 р., — обов'язковий продаж валютного виторгу підприємствами-експортерами — у цілому при загальному падінні цін на енергоносії у 2014 р. варто очікувати серйозного погіршення ситуації, за якої курс рубля знижуватиметься в міру зменшення валютного виторгу, погіршення профіциту платіжного балансу й скорочення резервів центрального банку.

Ще один ризик для Росії й інших країн цієї групи може полягати у відмові з боку Федеральної резервної системи (ФРС) від скуповування державних облігацій — стратегії, що забезпечувала надзвичайно масштабні надходження коштів у американську фінансову систему.

Відмітною рисою розвитку світового господарства на початку нового тисячоліття стало швидке економічне зростання країн СНД. Якщо в середині 1990-х років середньорічні темпи приросту їхнього ВВП становили 2-3 %, то вже в 2002-2003 рр. вони збільшилися до 6,5 %, навіть в умовах посилення нестабільності міжнародних фінансових ринків, зокрема у країнах, що розвиваються, і США. Піднесення національних господарств помітно прискорилося у 2004-2008 рр., коли середньорічні темпи еконо-

¹ Страны BRICS: утраченные иллюзии западных инвесторов 10.07.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/article/25042035.html>

мічного зростання становили 8 %, майже в чотири рази перевищуючи відповідний показник розвинутих країн.

В економіці країн СНД зберігаються серйозні невирішені проблеми: здебільшого однобока, недиверсифікована структура виробництва, основана на випуску сировинної, сільськогосподарської й іншої продукції з низьким рівнем обробки й доданої вартості, експлуатації природних ресурсів; високе моральне й фізичне зношування основних фондів; нерозвинутість інфраструктури. Ці недоліки чітко виявилися під час кризи, яка спричинила різке вповільнення темпів зростання ВВП майже всіх країн Співдружності. Криза переконливо показала, що стабільний розвиток можливий лише за умови проведення в стислі терміни всебічної модернізації національних господарств й усунення серйозних структурних (галузевих і регіональних) диспропорцій та недоліків.

Нинішнє відновлення ділової активності в країнах СНД дає певні підстави для оптимістичних прогнозів щодо перспектив економічного розвитку найближчими роками. Зниження зовнішньоекономічних ризиків насамперед має передбачати підвищення ролі внутрішніх факторів, природно, при збереженні відкритості економіки.

Найближче десятиліття XXI ст. має дати відповідь стосовно майбутніх глобалізаційних процесів, пов'язаних з пошуком нових джерел відновлення світової економіки. Протягом останніх років найбільші сподівання щодо перспектив економічного розвитку покладалися на ринки країн БРІКС, Східної Європи й Перської затоки. Проте найближчим часом ці ринки не забезпечать колишнього економічного піднесення. Лише перехід від моделі національного зростання за рахунок експорту до підготовленого відповідними реформами спрямування на внутрішнє споживання може повернути країни БРІКС і країни з великими золотовалютними резервами на провідні ролі у розвитку світової економіки.

Досвід попередніх фінансових криз засвідчив, що при настанні відповідних передумов навіть незначний імпульс здатний спровокувати паніку серед власників активів і масштабний спад надалі. До подібних індикаторів можна віднести банкрутство будь-якої великої або глобальної фінансової корпорації й невдалі дії центрального банку. Висока ймовірність розгортання або повторення фінансово-економічної кризи й відсутність обґрунтованих механізмів її подолання викликають необхідність розроблення нової моделі світоустрою.

На нашу думку, твердження про неминучість краху капіталізму в контексті останніх кризових явищ не є науково обґрунтованими. Капіталізм на сьогодні, незважаючи на деформації фінансової системи, наявність кризових явищ і зниження життєвого рівня населення, все-таки володіє потенціалом розвитку, можливостями зростання й підвищення конкурентоспроможності й ефективності виробництва. У розвинутих країнах функціонує інноваційна система з необхідними механізмами, які здатні забезпечити поступальний розвиток суспільства.

Для аргументації незгоди з тезою, згідно з якою загибель капіталізму неминуча, можна навести ще два положення. По-перше, гальмування темпів економічного зростання в країнах Заходу не супроводжується повільненням динаміки їх науково-технічного прогресу. Як головну детермінанту зростання капіталістичних ринків, особливо в країнах із ринками, що розвиваються, можна розглядати впровадження нових технологій. Відбувається перехід до використання відновлюваних ресурсів і застосування технологій виробництва й транспортування екологічно чистої продукції. У результаті промислове виробництво й сектор виробничих послуг набудуть нової значущості при паралельному становленні «зеленої економіки».

По-друге, великі сподівання на подальше піднесення глобальної капіталістичної економіки покладаються на стабільно швидкий розвиток світового споживчого ринку. Згідно з прогнозом лідера світового консалтингу фірми «McKinsey» (США), у 2027 р. 80 % світового ВВП продаватиметься через міжнародні кордони порівняно з 20 % у 2001 р. При цьому понад 50 % споживчих витратків припадатиме на населення країн із ринками, що динамічно розвиваються¹, і в такий спосіб стандарти капіталістичного споживання екстраполюються на більшу частину світового соціуму.

Автори статті впевнені у подальшому пануванні великої корпоративної власності при посиленні ринкової влади корпорацій як суб'єктів економічної координації. Відтак головну роль, як і раніше, відіграватимуть механізми олігополістичної конкуренції, що продукують негативні побічні ефекти діяльності.

Тривалість виходу з кризи на тлі нестабільності економік розвинутих країн уможливорює її повторення. Підтвердженням є

¹ Manufacturing the Future: The Next Era of Global Growth and Innovation: Full Report / McKinsey Global Institute. — 2012. — November [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mckinsey.com/insights/manufacturing/the_future_of_manufacturing

складна ситуація в Греції, Іспанії, Португалії та на Кіпрі, що зумовило виникнення припущень стосовно приреченості капіталізму, його нездатності до розвитку, непереборності його суперечностей. Тому закономірно постає питання про наукову обґрунтованість подібних постулатів, а також аргументації достовірності тези, згідно з якою масштабні перебої у функціонуванні механізму капіталістичної економіки означають неможливість її подальшого існування.

Аналіз специфіки кризи дав змогу вирізнити її особливості, що проявляються в уповільненні зростання реального сектору економіки та прискоренні збільшення вартості фондових активів (капіталізації економіки), зниженні якості активів світового фондового ринку внаслідок підвищення частки спекулятивних деривативів і державних боргових зобов'язань, що не мають надійних гарантій погашення, а також стрімкому нарощуванню грошової маси на ринку євровалют — шляхом активної реалізації політики емісійного стимулювання банків США, Великобританії та країн зони євро. На підставі цього положення насамперед доцільно акцентувати увагу на тому, що причини кризи не детерміновані лише проблемами банківсько-фінансового сектору й масштабними спекулятивними трансакціями з цінними паперами найбільших світових банків та наданням ними незабезпечених кредитів. З одного боку, це справедливо, однак за схильності економіки до нарощування запозичень є глибші причини. З другого боку, можна констатувати нездатність нинішнього капіталізму забезпечити дієве розширене відтворення реальної економіки, у зв'язку з чим фінансові системи західних країн перебувають у стані розладу. І звинувачення фінансово-банківського сектору в зростанні безробіття та згортанні виробництва багатьох галузей західної економіки внаслідок конкуренції з боку Китаю безпідставні. Фінансові структури є лише посередниками, а не генераторами масштабної заборгованості ще нещодавно благополучних економік розвинутих країн.

Непереконливою здається також аргументація щодо регіоналізації кризи й перекладання провини за неї на США або Європейський Союз. Криза охопила як розвинуті країни, в яких триває спад виробництва, зростає безробіття, підвищуються податки і скорочуються соціальні програми, так і транзитивні держави. І цілком закономірною виявилася реакція суспільства (у вигляді масових акцій протесту) на нездатність її подолання національними урядами й міжнародними інституціями.

Ще одна істотна відмінність нинішньої кризи полягає у швидкому відновленні фінансових «бульбашок» і глобальних дисбалансів. Останніми десятиліттями дисбаланс між споживанням і нагромадженням був генератором глобального економічного розвитку. Попит у країнах із високим рівнем споживання, насамперед США, стимулював експортне виробництво в країнах із високим рівнем нагромадження, передусім Китаї. Нині такий механізм не спрацьовує. Вирівнювання зазначеного дисбалансу неминуче створить труднощі як у інвестиційно-орієнтованих країнах, так і в країнах зі споживчою моделлю економіки. Для перших це означатиме звуження зовнішнього попиту, для других — погіршення досягнутого життєвого рівня, на що вони навряд чи погодяться. Крім дисбалансів у нагромадженні та споживанні у світовій економіці зберігаються й навіть загострюються суперечності між працею та капіталом, розвитком і навколишнім середовищем, розміщенням ресурсів і продуктивних сил, національним регулюванням і глобальним характером міжнародної торгівлі, фінансів, процесів міграції.

Утворенню фінансових «бульбашок» сприяє й зростаюча заборгованість розвинутих країн. За 2007-2012 рр. відношення державного боргу до ВВП збільшилося в Японії з 183 до 236 %, США — з 67 до 107, Великобританії — з 44 до 89, Франції — з 64 до 90, Італії — з 103 до 126, Ірландії — з 25 до 126, Ісландії — з 29 до 118, Греції — з 107 до 170 %. Постійно збільшуються державні запозичення на ринках капіталу. Але набагато швидше зростають фінансові похідні інструменти (деривативи), випущені на основі державних боргових зобов'язань, переважно казначейських векселів США, обсяг яких досягає 200-300 трлн дол.

З боку світового співтовариства робляться певні спроби впорядкування сфери глобальних фінансів і виправлення помилок, яких припустилися у процесі дерегулювання фінансових ринків. Однак намірам посилення їх контролю перешкоджає протидія угруповань міжнародного бізнесу. Так, дотепер не з'ясовано механізма реалізації ухваленого Конгресом США й підписаного президентом Б. Обамою в липні 2010 р. закону Додда — Франка про реформу фінансового сектору та захист споживачів¹. У рамках закону передбачено широкий комплекс заходів, зокрема

¹ Brief Summary of the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.banking.senate.gov/public/files/070110_Dodd_Frank_Wall_Street_Reform_comprehensive_summary_Final.pdf

створення міжвідомчого регулятора — Ради з нагляду за фінансовою стабільністю (Financial Stability Oversight Council) — на чолі з міністром фінансів, уповноваженого вимагати від компаній відмовлятися від права власності на активи. Закон містить жорсткіші норми функціонування банків, у т. ч. вимоги до рівнів капіталізації компаній і обсягу використання позикових коштів, заборону на операції з цінними паперами за рахунок власних коштів, положення про контроль торгівлі деривативами тощо. Ширшими повноваженнями наділено ФРС — за рахунок можливості дроблення великих компаній, що можуть загрожувати економічній стабільності США.

Реалізація реформи фінансового регулювання в США здатна трансформувати національну модель ринку капіталу за принципово іншою інституціональною схемою, ймовірно, німецькою. Останній притаманна домінуюча роль банків як регуляторів капіталоутворення й водночас грошового обігу. Але на практиці прийняття відповідних підзаконних актів натрапляє на запеклий спротив із боку фінансового лобі, аргументація якого також має рацію — адже закон може завдати нищівного удару по конкурентоспроможності американських банків. Більше того, імовірно скорочення обсягу міжнародних фінансових угод призведе до падіння зовнішнього попиту на долари й американські казначейські векселі. Таким чином, США поки що безуспішно намагаються виконати два різноспрямовані завдання: зниження фінансових ризиків для економіки при збереженні глобальних позицій американських фінансових інститутів.

Зважаючи на викладене, можна ідентифікувати наступний ризик, який полягає в очікуваному загостренні проблеми долара США. На початку 2013 р. державний борг США досяг 16,432 трлн дол.¹ і на середину липня збільшився до 16,912 трлн дол.² На відміну від Японії, де кредиторами держави є національні резиденти й населення, 45 % боргу США припадає на іноземців. Економіка країни спроможна витримувати тягар процентних виплат за державним боргом, оскільки його обслуговування пом'якшується низькими процентними ставками. Однак їхня майбутня динаміка позбавлена оптимізму: підвищення ставок на 1 в. п. збільшує бюджетні боргові виплати на 160 млрд дол. За цих умов

¹ National Debt of the United States [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/National_debt_of_the_United_States

² US Debt Clock.org [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.usdebtclock.org>

казначейські векселі США вже не видаються цілком безризиковими фінансовими активами. Водночас саме з ними прямо або опосередковано пов'язані основні сектори глобального фінансового ринку — активи пенсійних фондів (20 трлн дол. США), активи, що перебувають в управлінні інвестиційних компаній на кшталт «Black Rock» (60 трлн) і, звичайно, ринок деривативів (600 трлн дол. США)¹.

Сценарій навіть часткового обвалу долара США має гіпотетичний характер, однак зовсім його відкидати не можна. У такому разі можливі руйнування багатосторонньої системи міжнародних платежів і конвертованості валют, перехід на розрахунки за клірингом, різкий спад світової торгівлі й виробництва.

Світова криза 2008-2009 рр. прискорила процес фінансової глобалізації. Вона зумовлена у тому числі безмежними можливостями вивезення національного капіталу, насамперед банківського, на світові ринки цінних паперів й інші фінансові ринки. Згідно з даними Світового банку, прибуток від операцій на глобальному фондовому ринку збільшився на 12,7 % у розвинутих країнах і на 13,9 % — у країнах із ринками, що розвиваються². В умовах нинішньої глобалізації світового господарства явне панування фінансового капіталу є аксіоматичним, обсяг позик за темпами зростання на міжнародному ринку капіталу протягом останніх 15 років у 2,3 рази перевищив валовий світовий продукт, повсякденними стали масштабні фінансові спекуляції, у результаті яких на коливаннях котирувань цінних паперів великих корпорацій отримуються астрономічні прибутки. Внаслідок спекулятивних операцій на товарних ринках і ринках капіталу, насамперед на світовому фондовому ринку, фінансова сфера акумулювала астрономічну суму надлишкового щодо потреб реального сектору капіталу. Тому можна припустити, що й у перспективі кумулятивний глобальний фінансовий капітал, що складається з коштів банків, страхових компаній, інвестиційних фондів й інших фінансових суб'єктів, зростатиме за рахунок нарощування спекулятивних операцій на валютних, сировинних та інших волатильних ринках. Останню світову кризу спровокувало саме посилення глобальних фінансово-спекулятивних руй-

¹ The Financial Times. — 2012. — November 15.

² Global Economic Prospects. Assuring Growth over the Medium Term / International Bank for Reconstruction and Development; The World Bank. — 2013. — Vol. 6. — P. 5.

нівних процесів, а фінансовий капітал здійснює активне кредитування торговельного спекулятивного обороту.

Триває зрощування фінансового капіталу й ТНК у сировинному секторі. Широкомасштабне переміщення надлишкового фінансового капіталу на ф'ючерсні сировинні ринки (де реалізуються практично всі угоди з нафтою й іншими стратегічними ресурсами) різко збільшилося під час кризи в результаті величезних спекулятивних операцій. При цьому зростання цін на сировинні ресурси нейтралізує потенційно інфляційне збільшення грошового (кредитного) попиту на реальні активи поза сировинною сферою.

У структурі фінансового капіталу відбулися зміни — насамперед за рахунок зміцнення становища китайських банків, чотири з яких належать до десяти найбільших банків світу. Станом на липень 2013 р. дві вищі позиції обіймали «Industrial and Commercial Bank of China» з рівнем ринкової капіталізації 233,69 млрд дол. США і «China Construction Bank» — 225,89 млрд дол. США. На шостому й восьмому місцях, відповідно, розташувалися «Bank of China» — 142,64 млрд дол. США і «Agriculture Bank of China» — 135,26 млрд дол. США¹.

Світовий фінансовий капітал є джерелом величезного зовнішнього кредитування ринків, що розвиваються, особливо Китаю та його економічних сателітів (В'єтнаму, М'янми, Камбоджі, Бангладеш, почасти Індонезії). Розмаху набуло інвестування й кредитування злиттів і поглинань (mergers and acquisitions), особливо на ринках, що розвиваються. Нестабільності в глобальному масштабі додають «гарячі гроші» за рахунок спекулятивних фінансових операцій у Китаї — найбільшій експортній економіці світу.

Наступна тенденція особливо важлива й пов'язана з трансформацією значущості національних грошових одиниць у міжнародному обігу. Останнім часом емітенти основних світових валют здійснювали активну емісію грошей як головного інструменту стабілізації кредитної системи й реального сектору. Однак збільшення грошової маси, не забезпеченої приростом реальних активів, на тлі нарощування заборгованості емітентів не викликає довіри економічних суб'єктів (власників активів) до світових валют, насамперед до долара США. Ця обставина детермінувала необхідність пошуку надійніших інструментів диверсифіковано-

¹ Top 50 Banks in Top 1000 World Banks 2013 // The Banker Database [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.thebankerdatabase.com/index.cfm/top50>

сті активів і формування валютних резервів. Варто зауважити, що зниження частки долара США у світових нагромадженнях, номінованих в іноземних валютах, порівняно з найбільшим показником попередніх років до 2011 р., становило 14,2 %, а зниження частки євро — 10,4 % (до 2009 р. частка євро неухильно підвищувалася, витісняючи долар США). Частка євро скорочувалася здебільшого внаслідок загострення боргової кризи в деяких країнах ЄС. Державна заборгованість багатьох країн зони євро досягла критичного рівня й навіть стала головним аргументом прихильників ліквідації самої зони. Представники Європейської Комісії й інших структур ЄС пропонують ще більше підвищити рівень інтеграції країн, що входять до зони єдиної євровалюти, за рахунок уніфікації податкової політики й політики бюджетних видатків, однак це можливо лише за умови перетворення країн цієї зони на єдину державу, до чого вони не готові.

Після 2008-2009 рр. виникла тенденція до дедоларизації й деглобалізації економіки, у зв'язку з чим на зміну панглобалізму може прийти глобалізм регіональний — масштабні регіональні альянси, для яких характерні спільність гео економічних і геополітичних інтересів, єдиний центральний банк, єдина валюта, консолідований бюджет, спільна монетарна політика. Два серйозні кроки в цьому напрямі були зроблені на IV щорічному саміті країн БРІКС (Нью-Делі, Індія, 29 березня 2012 р.): 1) створення з ініціативи Індії Банку розвитку — для фінансування інвестиційних проектів у країнах, що розвиваються, довгострокового кредитування й емісії конвертованого боргу для центральних банків, включаючи зону ЄС; 2) підписання країнами БРІКС Рамкової угоди про кредитування й акредитиви в національних валютах для замши долара США як основної валюти розрахунків у взаємній торгівлі¹.

Варто наголосити на посиленні загальносвітової тенденції до уніфікації валют за рахунок швидкого їх поширення за межами зони емісії. Наприклад, стратегія Китаю спрямована на перетворення юаня на регіональну резервну валюту Південно-Східної Азії. З метою збереження валютної переваги в торгівлі з іншими країнами Китай уникає вільної конвертації юаня й з 2009 р. акти-

¹ Делійская декларация // Сайт Президента РФ. 29 Марта 2012 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.kremlin.ru/ref_notes/1189; Buruah A. Can BRICS rival G7? / A. Buruah // BBC News India site. — 2012. 29 March [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-17515118>

вно практикує політику валютних свопів, насамперед орієнтовану на країни, територіально (здебільшого й ментально) близькі КНР. У 2011-2012 рр. Народним банком Китаю були підписані двосторонні угоди з центральними банками кількох країн — торговельних партнерів про надання масштабних свопів у юанях для оплати поставок китайських товарів: у квітні — травні 2011 р. — із Резервним банком Нової Зеландії на 25 млрд юанів, Центральним банком Узбекистану — на 700 млн юанів і Центральним банком Монголії — на 5 млрд юанів (у березні 2012 р. ця сума збільшена до 10 млрд юанів), а в червні 2011 р. — із Національним банком Казахстану на суму 7 млрд юанів. У жовтні 2011 р. на три роки пролонговано угоду про валютний своп із банком Південної Кореї, при цьому його суму збільшено до 360 млрд юанів. Наприкінці грудня 2011 р. подібні угоди укладені з банком Таїланду (на 70 млрд юанів) і Державним банком Пакистану (на 10 млрд юанів). У лютому 2012 р. аналогічна угода на суму 10 млрд юанів підписана з Центральним банком Туреччини, а в березні — з Резервним банком Австралії на 200 млрд юанів¹. Офіційно з 8 травня 2012 р. (а фактично раніше) Китай і Іран почали використовувати юань у розрахунках за нафтовими контрактами (третьої імпорту Ірану). Трансакції здійснюються через російські банки, оскільки Банк Китаю побоюється можливості запровадження міжнародних санкцій проти Ірану. Індія використовує рупії в 45 % платежів за нафтовими угодами з Іраном². У 2013 р. з метою модернізації торговельних відносин і збільшення їх обсягу будуть введені валютні свопи між Китаєм та Чилі, у тому числі на будівництво інфраструктури в останній.

З 1 червня 2012 р. Китай і Японія перейшли на національні валюти у взаємній торгівлі. Усе це завдає дошкульного удару по долару США й ФРС, оскільки обсяг взаємного китайсько-японського зовнішньоторговельного обороту в 2011 р. становив 345 млрд дол., 60 % розрахунків здійснювалося у доларах із щорічною комісією за конвертацію у розмірі 1,6 млрд дол.³. Ті самі країни уклали аналогічні угоди й із Південною Кореєю.

¹ Андреев В.П. Интернационализация юаня: новые возможности / В.П. Андреев // Деньги и кредит. — 2012. — №5. — С. 70.

² Китай и Иран перешли на оплату поставок нефти в юанях. 08.05.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ekportal.ru/page-id-2398.html>

³ Baisong J. Another Sign of Asian Integration / J. Baisong // China Daily site. 04.06.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://usa.chinadaily.com.cn/epaper/2012-06/04/content_15468776.htm

Таким чином, завдяки цілеспрямованій державній політиці китайський юань, не будучи вільно конвертованою валютою, поступово перетворюється на регіональну резервну валюту великого й найдинамічнішого регіону світу, а провідні економіки Азії поступово відмовляються від долара США. Слід акцентувати увагу на тому, що така масштабна/панічна «втеча» становить загрозу національній фінансовій безпеці насамперед тих країн, які володіють найбільшою у світі міжнародною ліквідністю в доларах за умов сучасної міжнародної валютної системи, коли частка цієї світової резервної валюти в міжнародній торгівлі становить 44 %. Тому центральні банки справедливо побоюються краху глобальної фінансової системи.

У мейнстрімі досліджень сучасної глобалістики також спостерігається тенденція до відмови від абсолютного пріоритету й примату економіки. Рівноважливими є геополітичні, соціальні, екологічні, цивілізаційні, технологічні, інформаційні та інші чинники. У геополітиці з'явилися як агресивний контрбаланс новому світовому порядку концепції «другого нового світопорядку», прийняття якого домоглися через ООН країни, що розвиваються. Неупереджене вивчення концепції «другого нового світопорядку» показує, що це, по суті, є світопорядок «золотого мільярда», або світ-система постіндустріального глобалізму. Західні вчені зазвичай уникають обговорень цієї теми. У дослідженнях східно-європейських науковців також немає остаточного визначення категорії «другий новий світопорядок». Так, відомий російський політолог М. Злобін¹ ставить важливі питання, прагнучи дати відповідь на такі з них, як: «Кому вигідна глобальна економічна катастрофа?», «Хто розрубає мертвий вузол політики і економіки ХХІ століття?», «Хто формує новий світопорядок?», «Яке місце посяде Росія в новому світопорядку?», «Кому дістанеться пострадянський простір?». Згаданий автор називає хрещеними батьками «другого нового світопорядку» Дж. Буша (старшого) і М. Горбачова, які після «холодної війни» ініціювали новий світопорядок як спільний глобальний інтеграційний проект Заходу й Сходу.

Насамкінець варто поставити пряме й цілком закономірне запитання: чи існують узагалі антикризові стратегічні концепції

¹ Злобин Н. Второй новый миропорядок. Геополитические головоломки. — М.: ЭКСМО, 2009. — 352 с.

соціально-економічного розвитку України й інших транзитивних країн? І якщо їх немає, то чи можуть вони бути створені й реалізовані в жорстких конкурентних умовах світ-системи глобалізму? Це є однією з ключових проблем сучасного розвитку. Настав час зрозуміти, що світ-система глобалізму — новий суспільно-політичний і соціально-економічний світоустрій і новий суспільний лад зі своїми законами й імперативами. Класичного капіталізму більше немає, а національний капітал перетворюється, трансформувався в органічну складову глобального капіталу.

3.3. Новий Український шлях: системна трансформація, інтеграція і модернізація в глобалізованому світі

Зворотна зміна системи державної командноцентралізованої економіки ринковою системою, а вірніше, новою ринковою системою глобалізованого типу, — це безпрецедентний експеримент в історії людства. При цьому одночасно зі зміною економічної системи, драматичних змін в постсоціалістичних країнах зазнали політична система, соціальна система, система державного управління, демократії, гуманітарна система і система державних і моральних цінностей. При цьому, наприклад, в Україні одночасно велась небачена демілітаризація економіки, ліквідація одного з найпотужніших у світі військово-промислового комплексу, корінна перебудова системи аграрно-промислового комплексу, системи освіти, охорони здоров'я, культури і науки.

Цей безпрецедентний глобальний трансформаційний експеримент знайшов особливо концентровану форму саме в Україні, яка важко і з великими втратами проходить драматичну трансформацію, слугуючи світу глобальною лабораторією як позитивного, так і негативного досвіду. Не маючи стратегічних резервних компенсаторів для безпечного розвитку у вигляді запасів нафти, газу, золота, алмазів, як їх мають Росія і Казахстан, не маючи сталої системи державного менеджменту, маючи в своїй долі Чорнобильську катастрофу, Україна вперто і небезуспішно демонструє **Українське диво виживання і розвитку** в абсолют-

но несприятливих умовах внутрішньої кризової трансформації і глобальної системної кризи. Українське диво виживання не могло бути не оплачене високою ціною для громадян. З надрозвинутої індустріально-аграрної країни 70-80 років XX століття Україна перетворилась на країну бідняків, безробіття, безгрошів'я, масової еміграції, зменшення чисельності населення, старіння населення і погіршення показників людського розвитку.

Незважаючи на унікальний вклад України в справу ядерного роззброєння і проведене Україною, як колишньою третьою з потугою ядерною державою, ядерне самороззброєння, вона не отримала адекватної фінансово-економічної підтримки з боку Європи і Америки і ані юридично зобов'язуючих гарантій безпеки з боку ядерних держав, ані включення до системи колективної безпеки НАТО. Цим було закладено основу для нинішньої агресії Росії проти України.

Українська історія розвитку як суверенної держави наповнена процесами небаченого майнового розшарування суспільства, злякисними масштабами державної корупції, антидемократичними і антинародними діями олігархії, узурпації державної влади, придушенням народного підприємництва, несправедливого судочинства, пануванням моралі наживи і надспоживання. Результатом всього цього є зростання соціального напруження до граничного рівня. Відкат демократії загрожує великими революційними потрясіннями. Бажано, щоб вони мали демократичний і реформаторський характер і не перетворилися в громадянську війну на зразок «арабської весни». В Україні можливі різні сценарії розвитку. Суспільна ситуація в Україні є дуже складною і потребує надзвичайних заходів.

Виходячи з історичного досвіду XX століття і залишаючись на позиціях віри в могутні сили нашого народу, ми стверджуємо, що Україну, як і будь-яку країну, можна підняти з руїни і вивести з кризи на шлях успішного розвитку. Позитивні приклади зруйнованих Другою світовою війною Японії, Німеччини, Франції, Італії є переконливими. Відродження України в новому глобалізованому світі є можливим при єдності народу і влади.

Є всі підстави погодитись з висновками видатного геостратега наших часів професора З. Бжезинського (США) про основні позитивні наслідки державотворення в Україні в останні 15-20 років, які мають всеєвропейське і глобальне значення. Ці позитивні результати історичної трансформації України згаданий автор ви-

клав у своїх монографіях «Постіндустріальна тріада» і «Україна в геополітичному контексті» (2006). Він вважає незалежність України подією великого геоекономічного рівня, яка по-новому визначила кордони і долю Європи і перетворила Росію з наддержави (СРСР) в національну європейську і євразійську державу, яка агресивно прагне відновити свій великодержавний статус шляхом відтворення «м'якої імперії». Професор З. Бжезинський вважає, що основні наслідки суверенізації України носять незворотний характер. Росія не в змозі перешкодити євроінтеграції України.

Є ряд вагомих аргументів для таких висновків.

1. Відновлення Української державності стало реальним фактом європейської і світової історії. З державністю відновлюється Українська державна нація і її цінності.

2. Українська суверенна державність здобула повне міжнародне визнання і підтримку. Солідарність з Україною стала глобальним феноменом.

3. Україна, як колишня третя світова ядерна потуга, першою провела ядерне самороззброєння, чим показала унікальний приклад і не втратила суверенітет. Світ прагне зупинити агресивну війну Росії проти України економічними методами.

4. Українське суспільство успішно іде шляхом демократизації, незважаючи на тяжку інерцію авторитаризму і тоталітаризму, корупцію державної влади, олігархізацію економіки і підривну агресію з боку Росії.

5. Україна будує нову глобально-орієнтовану економіку і відповідні інституціональні структури за активної підтримки США, ЄС і міжнародних структур. Результати виживання України в умовах глобальної кризи 2007-2010 рр. говорять про наявність значних потенціалів успішного розвитку¹. Гарантією їх реалізації є великий патріотичний рух громадян України.

З економічної точки зору складність постсоціалістичної трансформації України, як і інших країн, полягає в тому, що вони не просто повертаються до ринкової економічної системи після довготривалого панування державної командноцентралізованої економіки. І проста зміна державної власності на приватну власність не забезпечила і не могла забезпечити економічне зростан-

¹ Бжезинський З. Україна в геостратегічному контексті. — К.: Києво-Могилянська академія, 2006. — С. 70-71.

ня і вирішення соціальних проблем. Головним імперативом постсоціалістичної трансформації є не просто «...повернення до капіталістичної економіки». Постсоціалістичні країни повинні зробити небачений історичний прорив і стрибок з **державної планової економіки в систему глобальної економіки технотронно-інформаційного типу**. Це унікальне і карколомне завдання, яке виявилось не під силу багатьом колишнім соціалістичним країнам. Навіть традиційно-ринкові країни, такі як Греція, Португалія, Іспанія, Італія не змогли адаптуватись до монополізованої конкуренції глобальних ринків, незважаючи на захист з боку таких могутніх інтеграційних систем, як Європейський Союз і ОЄСР. Зростає можливість того, що деякі постсоціалістичні країни не зможуть трансформуватись і можуть «... програти у великих перетвореннях на зламі тисячоліть». І основна причина не в тому, що багато постсоціалістичних країн раптово попали з «комуністичного раю» в пекло нового глобального капіталізму і глобалізму, і навіть не тому, що вони були неконкурентоспроможними.

В сучасній світ-системі глобалізму іде широкомасштабна глобальна спекулятивна гра колосальних фінансово-економічних інтересів. Для економічно ослаблених постсоціалістичних країн участь у глобальних економічних конфліктах є надто ризикованою. Ринкової автаркії вже не існує. Глобально-орієнтована ефективна національна стратегія розвитку і її успішна реалізація шляхом створення вискоєфективної, конкурентоспроможної, мобілізаційної системи державного менеджменту є безальтернативним виходом і способом вирішення історичних завдань розвитку транзитивних країн. Найвищим імперативом такої інтеграції для України є інтеграція в Євросоюз і системна модернізація.

Деякі постсоціалістичні країни вже успішно розробили і реалізували національні глобально-орієнтовані стратегії розвитку і забезпечили собі прогресивний конкурентоспроможний і безпечний соціально-економічний розвиток. Такі постсоціалістичні країни, як Словенія, Чехія, Словаччина, Польща, Хорватія, Угорщина в рекордно короткі строки реформували інституційні, галузеві і економічні та соціальні структури і інтегрувались в Євросоюз як рівноправні партнери. Пострадянські країни вражає тяжка інерція традиційного державного централізму, індустріалі-

¹ Колодко Г. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. — К.: Основні цінності, 2002. — 248 с.

зму, бюрократизму, державної корупції чиновників виконавчої влади, що привело до формування кланово-мафіозних структур, блокування розвитку народного підприємництва, зубожіння населення до рівня тотальної бідності. В Україні сьогодні 85 % бідних громадян і 5 % мільйонерів, а 2 % громадян зосередили в своїх руках 80 % капіталу. Так далі тривати не може. Економіка приватно-індивідуальної наживи стала анахронізмом безпечного розвитку. Негативні соціально-економічні наслідки і незворотний характер розвитку світ-системи глобалізму закономірно викликають сумніви про саму можливість відродження і розвитку України поза рамками європейських інтегративних систем. Тому реінтеграція України в європейські системи і структури є безальтернативною, а її асоціація з ЄС стала реальністю.

Вступаючи в XXI століття, світ зіткнувся з проблемами, до системного осмислення яких він не був та ще й досі не є готовий. Серед них найважливіше місце належить баченню перспектив ефективного і безпечного економічного розвитку за умов загострення ресурсних та екологічних проблем планети, поглиблення протиріч і конфліктів глобальних трансформацій — домінуючої тенденції розвитку світового господарства.

На цьому фоні реалізація Українського державного проекту XXI століття в умовах силової системи глобалізму і форсованої ТНК глобальної економічної експансії є не лише національним, а і європейським проектом. Головною проблемою цього проекту є, без сумніву, ще низька глобальна конкурентоспроможність української нації і держави, української економіки, українського суспільства. Питання стоїть так: або протягом наступних 15-20 років Україна зможе відповісти на виклики сучасності і стати висококонкурентною європейською державою, або в іншому разі вона стане будівельним матеріалом для нових глобальних імперій чи системи ультрамодерного імперіалізму в формі світ-системи глобалізму. Особливість ситуації Української нації в тому, що вона лише починає формувати в собі такі запобіжники, як національна свідомість, національна держава, національна економіка, хоч ефективного державного антикризового менеджменту і національної стратегії розвитку ще не сформовано.

Тому Україна приречена на те, щоб успішно розвиватись у жорсткому глобальному оточенні. Для нашої держави виникають особливі стратегічні проблеми, серед яких «Національна держава Україна — країни-глобалізатори», «Суверенна держава Україна і

агресивний сусід — Росія», «Національна держава Україна — глобальні корпорації», «Національна держава Україна — внутрішні (національні) олігархічні корпорації». Виникає і стає реальною нова чи не головна проблема — «Національна держава Україна — економічна світ-система глобалізму».

Глобальна доля України не може не викликати особливих побоювань, оскільки вона виявилася не готовою ні до глобальної конкуренції, ні до глобальної інтеграції. Включення України до глобальних інтеграційних процесів одночасно з її включенням до регіональних, європейських інтеграційних процесів пов'язане з величезними ризиками і загрозами. І все-таки шлях України в глобальній інтеграційній простір є неминучим і безальтернативним. Суверенна держава такого масштабу, місця і геостратегічної ролі не може залишатися в самоізоляції, тому що це означало б не захищеність, а консервацію відсталості, низької міжнародної конкурентоспроможності і навіть повна деградація. З іншого боку, європеїзація України здатна посилити Європу, якій також загрожує хронічна криза і занепад. Україна повинна знайти в собі сили і зайняти важливе місце в новому світопорядку вже в першій чверті ХХІ століття. В сучасному трансформаційному лабіринті кожна країна має свій критичний, єдиноєфективний і конкурентоспроможний шлях розвитку, який повинен бути покладений в національну стратегію розвитку. Глобальна доля України буде залежати від її спроможності знайти свій не хаотичний, а системний шлях розвитку, нову інтегровану синергетичну модель розвитку, модель глобального і європейського інтегрування.

Український народ великими жертвами вистраждав своє право на прогресивний розвиток, на справедливе демократичне суспільство, на добробут. Гарантією майбутнього успішного розвитку України можуть стати велика потенційна сила об'єднаної праці українського народу як політичної нації і науково обґрунтована стратегія випереджального інтелектуально-інноваційного розвитку. Це і є Український шлях розвитку і прогресу.

Бути чи не бути Україні успішною і передовою європейською державою в ХХІ столітті? Відповідь на це питання вимагає критичного аналізу і об'єктивної оцінки існуючого стану розвитку нової Української держави. При цьому ми повинні виходити з нової ролі держави в умовах транзитивних суспільств, особливо враховуючи надпотужну агресивність системи глобалізму, в тому числі євразійського на чолі з імперською Росією. Ця нова роль

Української держави особливо рельєфно проявляється, коли ми говоримо про такі вирішальні напрями, як інтеграція в регіональні структури; безпека розвитку в розумінні переходу від застарілого традиційно індустріального типу розвитку до постіндустріального, технотронно-інформаційного розвитку; нова якість розвитку в розумінні **поступової відмови від тотальної економіки наживи до економіки соціального солідаризму**; сталість і стабільність розвитку як способу виживання цивілізацій. Головний висновок, який неминуче випливає на основі багатокритеріального аналізу, є досить драматичним для України: після першого дуже складного періоду формальної державної незалежності України зусилля української нації і держави ще не привели до такого стану, коли так звана «точка неповернення» до старого пройдена, а незалежність і реальна повноцінна суверенна державність стали найбільшми і незворотними цінностями, що консолідують суспільство на реалізацію нових проектів і стратегій розвитку. Теперішня економіка України, з її розваленою промисловістю, з неймовірно низькою технологічністю, відсталою організацією виробництва і низькою продуктивністю, не може витримати іспитів і навантажень глобальної конкуренції, з її особливо високими критеріями ефективності.

Сучасна Україна як нова нація-держава має унікальний, але останній шанс на початку XXI століття використати національні і глобальні резерви поступу. За межами цього критичного періоду шансів для України немає, або вони стануть надто малими. В умовах нинішніх кризових потрясінь особливо важливим, невідкладним завданням держави, української еліти і громадян є **формування нової об'єднуючої національної ідеї, визначення національних інтересів, розробка національної стратегії розвитку, консолідація і солідаризація нової української політичної нації**.

Суверенна державність, модернізація, економічні і соціальні трансформації, інтеграція і глобальна конкурентність повинні бути реалізовані у першій третині XXI століття. Якщо за цей історично жорсткий період Україна не стане активним і сильним суб'єктом європейських і глобальних відносин і процесів, то вона остаточно перетвориться на об'єкт таких відносин.

Інтеграція через критичну самооблізацію і конкурентоспроможний розвиток — ось стратегічне гасло для України. Проблема міжнародної конкурентоспроможності України в глобальному світі може бути вирішена лише через інтелектуалізацію соціально-

економічного розвитку. Незважаючи на кризові явища перехідного етапу державотворення, ставши на шлях модернізації і демократичної солідаризації суспільства, Україна зможе забезпечити свій прискорений, якісний розвиток навіть в найжорсткіших умовах глобалізму.

Модернізація країни — це свідомий вибір держави і всього народу. Сьогодні у глобальну економіку можуть увійти тільки ті, хто зумів створити якийсь унікальний проривний продукт для світового ринку або зумів зробити якийсь вкрай необхідний продукт за найдешевшу ціну. Вхідження в глобальну економіку здійснюється шляхом технологічного прориву, шляхом виняткової творчої можливості людей, які створюють такий прорив. Перед Україною стоїть завдання саме такого прориву. Поєднання досягнень міжнародного теоретичного та практичного досвіду з національними особливостями країни дадуть змогу розробити концепцію, яка дозволить забезпечити високі темпи економічного зростання.

Для успішної інтеграції України в європейський і світовий економічний простір варто наближати основні критерії власного розвитку до світових стандартів. І тут необхідна планомірна й системна наполеглива робота держави, уряду і національної еліти.

Нині перед усіма країнами, в тому числі і Україною, гостро постала потреба привести в дію механізми усталеного розвитку, здійснити вкрай необхідні структурні і інституційні перетворення для підвищення ефективності економічної і соціальної політики держави з метою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки за рахунок випереджального науково-технологічного прогресу і інноваційної складової економічної системи.

Вирішальними будуть висока мобілізаційна здатність, наявність політичної і державної волі. Україні передусім необхідне компетентне, патріотичне, працездатне керівництво, яке було б здатне оперативно і послідовно приймати необхідні рішення і послідовно забезпечувати їх виконання. Без великої політичної волі на найвищому державному рівні і без надзвичайних заходів та надзусиль уряду і всього народу вивести Україну з кризи з одночасним приведенням переорієнтації її розвитку на новий щабель якісного, інтелектуального розвитку не вдасться.

В провідних західних країнах проходить не згорання економічної ролі держави, а зміна її господарських функцій в бік більш активної участі в боротьбі за світогосподарські позиції «своїх»

глобальних корпорацій. Це багатократно посилює і освячує **глобальний державно-корпоративний економічний імперіалізм** наймогутніших держав.

Сьогодні держава Україна не має комплексної державно-корпоративної системи управління. Тому шлях України — це солідаризація і здорова конкуренція. А щоб створити дійсно рятівний для країни **державно-корпоративний солідаризм**, необхідні і величезний труд, і винахідливість, та здатність надавати перевагу інтересам нації над особистими, корисними, інтересами державних керівників»¹.

В США і інших країнах Заходу навіть у нових умовах глобалізації і глобальної конкуренції продовжує діяти стратегічний постулат — закон Нобелівського лауреата В. В. Леонтєва: «Щоб народногосподарський корабель набрав швидкість і не збив з курсу, потрібні як паруси приватного підприємництва, так і штурвал загальнонаціональної економічної стратегії»². Вся проблема — в ефективному співвідношенні цих чинників. Корпоративний менеджмент без реальної загальнодержавної економічної стратегії є неконкурентоспроможним. Це ще в більшій мірі стосується всенародного підприємництва в формі малого і середнього бізнесу, який в авангардних країнах виробляє 50-70 % ВВП.

Тут ми наблизились до ще одного уроку і стратегічного висновку для сучасної України — не всяке державне регулювання економікою є благом, а лише ефективне, яке є конкурентоспроможним у новому глобальному середовищі. Такої системи державного контролю і регулювання економікою Україна у нас все ще немає. Перед Україною з усією гостротою постала проблема кардинальної модернізації економіки держави. Держава має визначити, на яких напрямках будуть сконцентровані її зусилля найближчими роками. Передусім необхідно різко зменшити залежність держави від зовнішньої кон'юнктури, зокрема, від зовнішніх джерел постачання енергоресурсів і від іноземних фінансових ринків, тобто від того, на що вона не здатна впливати. Особливо важливим стало розширення внутрішніх ринків і внутрішніх джерел інвестиційних ресурсів.

Реальна модернізація економіки України потребує значних як економічних, так і адміністративних зусиль і включає цілий ряд

¹ Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю.В. Павленко, В.В. Седнев. — К.: Наук. думка, 2002. — 631 с. — [С. 416].

² Інтерв'ю В. В. Леонтєва // Російська газета. — 1966. — 21 листопада.

заходів, а саме: всебічне сприяння розвитку наукомістких секторів господарства, зокрема збільшення інвестицій у високотехнологічні сектори економіки; заміщення зношеного фізичного капіталу, підвищення ефективності переробних галузей і розвитку інфраструктурних секторів господарства (транспорту, зв'язку, комунікацій, фінансів, послуг); забезпечення енергоефективності виробництва, різноманітності джерел постачання енергії і збільшення використання її поновлюваних джерел; розвиток нано-, біо-, ядерних, космічних технологій і телекомунікацій; розвиток і широке застосування стратегічних інформаційних технологій тощо. Останнє особливо важливо з огляду на те, що Інтернет і кібер-ЗМІ стали новим театром бойових дій в тотальній інформаційній і комунікаційній війні, що не припиняється ні на мить.

Інновації є надзвичайно важливими для країни: вони роблять її економіку ефективнішою, збільшують експортний потенціал країни, підвищують якість життя її громадян, піднімають престиж держави на міжнародній арені. Сьогодні саме стратегічні інновації держави дуже часто визначають рівень її конкурентоспроможності і зумовлюють економічну безпеку.

В Україні інновації ще не стали визначальним фактором у виробництві. Більше того, стан інноваційної діяльності в Україні можна визнати кризовим. Збільшується низькими темпами, а в деяких галузях промисловості постійно скорочується частка підприємств, які впроваджують нові технологічні процеси. В Україні за останні 20 років склалася така ситуація, що підприємства в основному розвивалися на старій технологічній базі, не інвестуючи в науково-технічні розробки. Більшість великих підприємств зосереджені в металургії, тобто в такій галузі, де можна було заробляти, не вкладаючи кошти в сучасні технології. Менеджмент наших підприємств ще не вважає витрати на новітні технології вкрай необхідними, відкладаючи інновації до повної амортизації вкладеного капіталу. Відбувається переважно кількісне оновлення основних фондів промислових підприємств без впровадження новітніх технологій та досягнень науково-технічного прогресу. Надзвичайно низький рівень інноваційних витрат (1,2-1,6 % від операційних витрат у 2004-2010 рр.) не може мати серйозного впливу на прибутковість підприємства. За даними Держкомстату України, у 2010 р. питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової становила 4,8 %, лише 10,7 % промислових підприємств (в 2000 р. — 15 %) впроваджували інноваційну

продукцію нову як для ринку, так і для самого підприємства, тоді як в Євросоюзі цей показник перевищує 75 %.

Інтеграція економіки України в глобальний простір потребує створення особливих умов інвестиційного середовища для залучення глобальних високотехнологічних інвестицій і для утримання в країні і реінвестування вироблених прибутків. Відсутність прогресу з інноваціями в Україні пов'язані з неефективною, відсталою структурою її економіки. Спроби переорієнтувати промислову політику на впровадження новітніх технологій стикнулися з надзвичайно низькою сприйнятливістю до інновацій всієї безнадійно застарілої і відсталої виробничої структури. У зв'язку з цим на передній план економічної політики виходить завдання створення інноваційної інфраструктури, що забезпечує впровадження новаторських ідей і результатів науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР) в бізнес-проекти. Найважливішою характеристикою інноваційної економіки є постійний попит на нововведення. Саме попит задає орієнтири і стимули інновацій. В таких умовах саме бізнес має стати головною рушійною силою для впровадження інновацій. Потрібна продумана державна політика прямої інвестиційної підтримки інновацій. Необхідно модернізувати систему прямої державної інформаційної підтримки інноваційних процесів, створити надійну систему технологічних передбачень та кон'юнктурних досліджень ринкового попиту на науково-технічну та інноваційну продукцію. Не містечковий протекціонізм і економічна ізоляція, а зміцнення міжнародного економічного співробітництва і інтеграція — ось шлях до подолання економічних труднощів. Розширення ринків і конкуренції сприятиме появі в країні попиту на модернізацію.

Вкрай необхідна структурна перебудова економіки України не може бути здійснена в стислі терміни. Для цього потрібний комплексний системний підхід, з використанням продуманої фінансової і грошово-кредитної політики з переходом на нові технології і заміною основних виробничих потужностей (причому потрібно це робити на вітчизняній технологічній базі, щоб не потрапити в цілковиту технологічну залежність від розвинених країн). При зношених і низької якості основних фондах виробництва неможливо підтримувати високу якість людського капіталу. Проблема полягає в тому, щоб зробити ефективнішими базові сектори економіки, що створюють основну частину ВВП держави,

паралельно забезпечуючи розвиток інфраструктурних галузей. В кожному випадку рішення повинне ухвалюватися індивідуально — з урахуванням особливостей даної галузі або території.

Агропромислове виробництво в Україні на сучасному етапі розвитку держави має ключове значення для її економіки і є основною бюджетоформуючою галуззю. Україна володіє значними конкурентними перевагами над багатьма країнами світу в розвитку сільськогосподарського виробництва, оскільки має могутній природно-ресурсний і техніко-економічний потенціал для розвитку аграрно-промислового комплексу. Проте протягом останніх років ресурсна база агропромислового комплексу України неухильно скорочується, а саме: скорочуються посівні площі, поголів'я худоби, знижується врожайність сільгоспкультур і продуктивність тваринництва, продуктивність і ефективність сільськогосподарського виробництва і забезпеченість сучасними агротехнологіями. Однією з ключових проблем агропромислового виробництва України досі є низький ступінь освоєння підприємствами сучасних інноваційних технологій, через що у галузі автоматично унеможливується процес зниження собівартості сільськогосподарської продукції та зростання її якості і безпечності, які б відповідали міжнародним стандартам. Україні вкрай необхідні сучасна система збереження, транспортування і доставки сільгосппродукції. Головний пріоритетом в економіці села мають стати запровадження європейських механізмів і методів підтримки виробництва, формування прозорого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, забезпечення повноцінного довгострокового кредитування під повний технологічний цикл, включаючи закупівлю сільгосптехніки. Все це створює структурно-технологічні проблеми, що вимагають термінового вирішення.

Постіндустріальна глобальна економіка відрізняється від економіки минулого століття тим, що не має і не може мати завідомо відсталих галузей. Навпаки, з'являється реальна можливість розповсюдження новітніх технологічних досягнень на традиційні галузі, зокрема агропромислове виробництво, металургію, перетворення їх в інноваційні. Але це потребує величезних інвестицій і ефективного інноваційного менеджменту.

У числі головних завдань модернізації економіки України — підвищення енергоефективності і міжнародної конкурентності. Надмірна енергомісткість і надмірне, в значній мірі штучне, надспоживання енергоресурсів структурами нашої економіки робить

її глобально неконкурентоспроможною. Крім того, саме в країнах, де проводяться заходи, спрямовані на підвищення енергоефективності, змінюється саме ставлення до природних багатств, які повинні залишатись народною власністю. В Україні газ, нафта розкрадаються олігархами. Держава повинна диверсифікувати джерела енергозабезпечення, знизити питомий та абсолютний рівень енергоспоживання майже в 2 рази до середньоєвропейських стандартів. Україна повинна перейти до використання власних енергорезервів і забезпечити успішну реалізацію стратегічної програми неоіндустріалізації. На цій основі, опираючись на резерви розвитку малого бізнесу, Україна здатна забезпечити середньорічні прирости ВВП у межах 15 %, що дасть змогу формування національних інвестиційних фондів для прориву на міжнародних ринках.

Неякісні і надто оптимістичні прогнози, зроблені в 1990-ті роки, спровокували низький рівень планування і реалізації в Україні економічних реформ, що, зрештою, призвело до руйнівних урядових дій. Ні структура витрат, ні технологічна і міжгалузева структури України серйозним чином не змінилися за двадцять років, за винятком тільки тієї обставини, що широко розвивався банківський сектор, фінансові трансакції, збільшилася частка торгівлі, експорту в складі ВВП. Фактично відбувалася деградація структури економіки України — погіршення її міжсекторних пропорцій (не на користь виробничих секторів). Результат — деіндустріалізація і промислове опустошення України, її економічний занепад. Структурні зміни, що відбувалися, ніхто не планував і не направляв, а структурна політика була підмінена макроекономічною політикою так званої фінансової стабілізації. У короткий період економічного зростання основна мета уряду зводилася не до виправлення диспропорцій економічної структури, а до підвищення рівня життя вкрай зuboжілого населення. Україна, колишня надрозвинута індустріальна країна, за даними ООН, перетворилася в країну, що розвивається, і розвивається погано.

Світова фінансова система, зазнавши кризового шоку, перенастроюється, готуючись до нової (і не останньої) хвилі глобальної кризи. Однак банківська система України залишається дуже слабкою і не може не тільки претендувати на помітну роль на міжнародних фінансових ринках, але навіть забезпечити поточне стабільне економічне зростання в Україні. За оцінкою чутливості до макроекономічної нестабільності Fitch, банківський сектор

Україні має високий ступінь ризику і йому привласнена 10 категорія, до якої зараховують найбільш слабкі і вразливі банківські сектори в світі (разом з Болівією і Венесуелою). За оцінкою фінансових ризиків Україна потрапила в десятку країн з найбільш високим ступенем фінансового ризику в світі¹. Останні події підтвердили цей висновок.

Кількість банків з іноземним капіталом в Україні невпинно зростає. Ця глобальна банківська експансія може призвести до ситуації, за якої нерезидентські банки зі своїм капіталом підпорядковують усі пріоритетні галузі економіки. Ліберальні вимоги до відкриття в Україні філій іноземних банків приведуть до того, що з часом більшу частину банківських операцій буде зосереджено саме в них, що стане прямою загрозою національній безпеці держави.

Українська банківська система де-факто виходить з-під контролю НБУ в руки глобальних транснаціональних корпорацій, які керуються своїми власними інтересами, які не надто збігаються з інтересами Української держави. Але проблема не тільки в цьому. Внаслідок нових кризових тенденцій самі ТНБ поступово переходять під опосередкований контроль своїх урядових структур. В результаті цього політика українських банків з іноземним капіталом відображатиме інтереси конкретних національних держав — лідерів глобалізації, що надзвичайно небезпечно. Є всі ознаки активізації в Україні могутніх структур євразійського глобалізму.

В Україні є шанс у перспективі стати привабливим фінансовим ринком для світового капіталу, особливо інвестиційного. Для цього потрібно створити належну інфраструктуру фінансового ринку. Проте вкрай важливо раціональне для держави вкладення коштів. Розмір державного і корпоративного боргу невпинно зростає, та проблема полягає не тільки в розмірах запозичень, а в їхньому використанні, адже кошти, які надходили в Україну, в основному йшли на споживчий ринок, стимулюючи таким чином імпорт товарів. Тому зовнішній приватний борг країни наростає, а структура економіки і виробничі сектори продовжують руйнуватися і деградувати, втрачаючи позиції навіть на внутрішньому ринку. Таким чином, створилася залежність від зовнішнього кре-

¹ Мировой финансовый кризис и возможные последствия для Украины. — Houston: Sigma Bleyzer, 2008.

диту при порушенні механізмів внутрішнього капіталоутворення. Відрив фінансового сектору від виробничих секторів був спровокований внутрішніми інститутами і підігрівався ззовні. Він відображає структурні диспропорції світової економічної системи, відсутність дієвих обмежень і управління фінансовою системою, надмірністю фінансових інструментів і некерованістю фінансових потоків.

Іноземний капітал України, без сумніву, необхідний. Але ж зовсім не для того, щоб його «проїсти». Іноземні кредити потрібні перш за все для запуску процесів економічного відтворення, виробництва конкурентоспроможних продуктів, які б створювали нову додану вартість в українській економіці, сприяли наповненню державного бюджету та створенню нових робочих місць. Державі необхідно створити механізми, щоб кредити йшли на розвиток економіки, а не на її руйнування і підрив національної безпеки.

Реформування фінансової системи України змогло б допомогти вирішити одну з головних сьогоденних загроз — незбалансованість пенсійної системи. Багаторічне не вирішення і відкладання проблем пенсійної системи — головна загроза макроекономічній стабільності в майбутньому. Для сучасної (постіндустріальної) моделі розвитку держави характерне постійне зростання соціального навантаження на бюджет.

Постіндустріальна модернізація економіки повинна бути спрямована передусім на розвиток людини як головної суспільної цінності. Але головне полягає в тому, що соціальна стабільність є необхідною умовою і основою для успішної модернізації держави і її економіки. Структурна проблема розвитку держави зводиться до того, щоб розвинути і **в повному обсязі задіяти потенціал людського капіталу, збільшивши частку його вкладу в національному багатстві України.**

За останні два десятиліття вплив науки та використання вітчизняних наукових розробок в економіці нашої держави катастрофічно знизився. Це пов'язано з реальним витісненням науки з числа державних пріоритетів. Нинішні наукові і навчальні заклади — вкрай зношена лабораторна база, старіючі фахівці і втрачені наукові школи. Ми маємо дуже мало таких наукових результатів, які могли б гідно представити нашу країну в світі. Головними причинами такого жалюгідного стану є мізерне бюджетне фінансування і падіння престижності наукової праці. Рівень фінансування всієї науки нашої держави становить менше, ніж 0,5 % ВВП

замість 1,7 %, зазначених у Законі про науку. Це найменша частка державного бюджету за останнє десятиріччя і найнижчий показник серед усіх європейських держав. Недофінансування науки призводить до того, що вона перетворюється на витратну сферу, тоді як за інших умов вона могла б виконувати роль головного джерела економічного зростання країни. Таким чином, Україна виявилась нездатною використати свій науковий і освітній потенціали і стала донором інтелекту для інших країн. Її втягли в сферу специфічної форми глобальної експлуатації. Патентна система і захист національних наукових пріоритетів і результатів фактично не діють.

У суспільстві розгорнулася гостра дискусія щодо майбутнього науки та шляхів її реформування і розвитку. В різних країнах організація науки має свої особливості. Маючи поганий досвід бездумного реформування, а фактично руйнації економіки держави на початку 90-х, треба братися до реформ у науці надзвичайно відповідально. **Модернізація науки** не повинна базуватися на руйнуванні вже існуючої системи. Інакше це може привести до повного знищення науки в нашій державі, насамперед фундаментальної. Ясно і безсумнівно одне: треба створити міцну фінансову базу науки і її інтеграцію в системі великих фінансово-промислових державних і недержавних структур, а також інтеграцію НДІ з університетами України, яких маємо вже понад тисячу.

Модернізація країни — питання не тільки технологій, вона повинна охоплювати всі сторони життя суспільства. Ні економічне зростання, ні рівень ВВП на душу населення, ні показники впровадження інновацій не є визначальними характеристиками модернізації країни, головним показником є рівень розвитку людського капіталу. Головне завдання, яке стоїть перед державою, зробити Україну комфортною для розвитку бізнесу і створити максимально сприятливі умови для самореалізації енергійних, освічених, працьовитих людей, інакше вони просто покинуть нашу країну в пошуках кращої долі. Це стосується і бізнесу, особливо високотехнологічного, який нагально потребує створення сприятливих для нього умов, чесних податкових органів, ефективної правоохоронної системи, справедливих судів. Випереджальний розвиток народного підприємництва — найвище за пріоритетністю стратегічне і невідкладне завдання держави.

Для досягнення успіху в конкуренції за людину і її потенціал потрібна пріоритетна увага держави до стану галузей розвитку

людського капіталу, а це насамперед освіта, охорона здоров'я, забезпечення житлом, стан навколишнього середовища.

Необхідно **терміново підвищувати якість загальної і вищої освіти**. Нескінченні реформи системи освіти, які чомусь кожний новий український уряд прагне здійснити в першу чергу. Безконтрольне розмноження так званих інститутів і університетів, бездумне запозичення чужих експериментів вже призвели до тяжких наслідків. Навколоосвітня бюрократія процвітає, а фінансування навчальних закладів катастрофічно зменшується. До того ж варто згадати жалюгідну заробітну плату вчителів, пониження статусу і авторитету викладача і ганебну «комерціалізацію» всього навчального процесу. Ще трохи експериментів і вже не залишиться в країні Учителя, Професора, Університету, а буде суцільний «ринок освітніх послуг». Все це шлях в нікуди, а не до «суспільства знань».

Реформа охорони здоров'я повинна забезпечити ті соціальні стандарти, які стають сьогодні конкурентною перевагою країни, підвищують її привабливість. ВООЗ 25 років тому визнала нашу систему первинної медичної допомоги найкращою в світі. Нинішній важкий стан нашої медицини викликаний передусім незабезпеченістю наших лікарів сучасним діагностичним і лікувальним обладнанням, мізерним фінансуванням. Вкрай необхідно відновити сільську медицину, яка вщент зруйнована. Потрібно відродити зруйновану національну медичну промисловість, особливо фармацевтичну, яка, в свою чергу, є дуже важливим майданчиком для інноваційного розвитку і адаптації новітніх технологій.

Реформа медицини має проводитись не заради самої реформи. Здоров'я працюючого населення має стояти понад усе. Люди, які не можуть отримати якісну медичну допомогу зараз, які відкидають здоровий спосіб життя, — серйозне гальмо економічного прогресу в недалекому майбутньому. Необхідно стимулювати людей до здорового способу життя, а лікувальні установи — до якісного виконання своїх обов'язків.

Вкрай необхідне вирішення проблеми житла. Для цього потрібно розгорнути масштабні програми будівництва якісного і доступного житла для більшості громадян. Іпотечна система в Україні повинна стати важливим пріоритетом уряду.

Неприхованим пріоритетом діючої чинної влади стала далеко небезкорисна підтримка великого капіталу, який тісно переплівся

з владою. Небачене за розмахом збагачення невеличкої частини населення, різке зростання нерівності за доходами, правами і можливостями викликають апатію, роздратованість і агресію населення. В країні посилюється соціальне напруження, зростає демотивація людей до чесної і сумлінної праці. Запобігти цьому не можна тільки за допомогою виховання, розвитку моральних заasad в суспільстві, але насамперед завдяки правильному формуванню структури економіки, включаючи справедливий розподіл матеріальних благ, зарплат, доходів, пенсій.

Зрозуміло, що завдяки нагромадженню проблем період модернізації країни є тривалим, а вирішення структурних проблем передбачає наявність чіткої і послідовної стратегічної програми урядових заходів і добре продуману та організовану систему державного планування і прогнозування. Система стратегічного планування повинна виходити навіть не з необхідності планування і проведення структурної політики. Потрібно виявити базисні структурні диспропорції в розвитку української економіки і зайнятися проектуванням нової економічної системи, адаптованої до жорстких умов безпечного розвитку в умовах глобальної кризи, яка стає перманентною.

Немає в світі слабозвинутих країн, є слабозвинуті і непродуктивні уряди. Будь-яку країну можна вивести з економічної прірви на шлях розвитку. В умовах колишнього СРСР Україна була провідним локомотивом розвитку. Вона змогла досягти світових рекордів розвитку у випуску продукції на душу населення. Це було перше «економічне диво». Україна здатна його повторити і в майбутньому. Для цього потрібно зупинити процеси промислового спустошення і провести якісну **нову індустріалізацію економіки**. В реалізації Стратегічної програми промислового відродження, нової індустріалізації і реіндустріалізації Україна може стати повноправним стратегічним партнером Росії, Білорусі і Казахстану, які неминуче стануть на шлях неоіндустріалізації всіх секторів національної економіки.

Запропонована лідерами Української наукової школи глобалістики концепція глобально-орієнтованої національної стратегії України, рекомендації щодо реалізації інтелектуально-інноваційних стратегій розвитку в умовах світ-системи глобалізму повинні знаходити практичне втілення, в тому числі і в законодавчих проектах.

3.4. Розвиток України в системі глобальних і регіональних геополітичних трансформацій

Аналіз геостратегічного становища нашої держави демонструє проблеми в багатьох сферах: невизначеність зовнішньої політики, що зумовлює низький рівень впливу на міжнародній арені, негативний міжнародний імідж нестабільної та ненадійної держави, слабка економіка, що суттєво зменшує можливості сталого розвитку, високий ступінь вразливості до зовнішніх загроз і впливів, занедбані й застарілі збройні сили тощо. Разом з тим геополітичне положення нашої держави є вельми сприятливим: Україна володіє достатньо великою й водночас компактною територією, розташована в центральній частині історично найбільш розвиненого європейського континенту в зоні помірному клімату. Крім того, величезні запаси прісної води, вихід до двох морів, значні природні ресурси, включаючи знамениті українські чорноземи, значний транзитний потенціал створюють чудові передумови для соціально-економічного розвитку України. Проте відсутність ефективною та послідовною стратегією національного розвитку суттєво ускладнює розвиток держави, зводячи нанівець існуючі порівняльні переваги, що зумовлює сучасну політико-економічну кризу.

Для транзитивних держав, і зокрема України, досягнення сталого розвитку, насамперед в економіці, було й залишається одним з головних завдань, що впливає на формування векторів як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Найбільш відчутно невдачі України в цьому напрямі проявилися в період світової економічної кризи 2008-2010 рр., коли політико-економічна система держави виявилася безсилою перед деструктивними зовнішніми чинниками, що в свою чергу призвело до глибокої й затяжної фінансової кризи всередині країни. Крім світової економічної кризи, наслідком впливу якої стали значні втрати для вітчизняної економіки, відчутний удар по стабільності, розвитку та міжнародному іміджу України нанесли численні торговельні конфлікти з РФ, що в пресі дістали назви «газових», «молочних», «шоколадних» та інших воєн.

Подібна ситуація яскраво свідчить про відсутність ефективною стратегією національного розвитку, завданням якою є забезпечення

національних інтересів, в тому числі економічних, та їх захист від потенційних зовнішніх загроз. Розробка подібної комплексної стратегії, а також її здійснення, неможливе без розуміння та врахування специфіки глобального геополітичного середовища та його регіонального контексту. Лише усвідомлення місця й ролі нашої держави в системі глобальних і регіональних геополітичних стратегій відкриє шлях до створення власної стратегії розвитку.

Також існує необхідність побудови адекватної зовнішньополітичної стратегії з урахуванням геостратегічних і гео економічних чинників, що обумовлена, зокрема, специфічними умовами глобалізації з її розмаїттям проблем та завдань, які постають перед більшістю держав світу. Транзитивний — тобто перехідний характер політичних і економічних систем, посилює небезпеку деструктивного впливу зовнішніх чинників різного характеру. Саме ефективна геополітична стратегія держави має слугувати своєрідним щитом проти зовнішніх загроз, оскільки геополітичний синтетичний підхід дозволяє враховувати специфіку та потенційну небезпеку різних зовнішніх чинників, а також попереджувати їхній вплив.

Регіональний контекст геостратегічного положення нашої держави протягом останніх десятиріч визначається системою відносин з Російською Федерацією та ЄС. Київ традиційно намагається балансувати між інтересами Росії, яка прагне інтегрувати Україну до підконтрольних їй економічних й політичних структур, та ЄС, що також демонструє зацікавленість у розвитку співпраці з Україною, але водночас наголошує на критеріях, відповідність яким є необхідною для продовження та поглиблення інтеграційних процесів.

Специфіка відносин з РФ традиційно здійснює суттєвий вплив на формування зовнішньополітичної стратегії України. Більшість російської політичної еліти та військового командування не може подолати інерційність «радянського» сприйняття України як органічної й невід'ємної частини Російської-Радянської імперії, що ускладнює перехід та адаптацію до сучасних геополітичних умов, в яких Україна є незалежною та суверенною державою.

Після розпаду СРСР Москва втратила свій статус столиці світової наддержави, а у спадок від Радянського Союзу молода Російська Федерація отримала економічний занепад, промислову катастрофу та соціально-політичну кризу, цілком подолати яку й досі не вдалося. Проте «звичка» відігравати центральну роль в світовій політиці залишається однією з детермінант російської

геополітичної стратегії, документальним фундаментом якої є затверджена в травні 2009 р. «Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року». Росія позиціонує себе як «ключового суб'єкта багатополярних міжнародних відносин, що формуються» та зауважує, що «в цілому сформовані передумови для перетворення Російської Федерації в одну з лідируючих держав за рівнем технічного прогресу, якості життя населення, впливу на світові процеси»¹.

Окреслюючи актуальний стан та тенденції розвитку сучасного світу, Росія робить акцент на регіоналізації економічних та політичних процесів, що є спробою утвердження та легітимації власного регіонального лідерства. Зокрема зазначається, що «в результаті укріплення нових центрів економічного зросту та політичного впливу складається якісно нова геополітична ситуація. Формується тенденція до пошуку вирішення наявних проблем та врегулюванню кризових ситуацій на регіональній основі без участі нерегіональних сил»². Однією зі стратегічних цілей РФ є статус «полюсу» — центру сили та впливу, в пост-біполярній міжнародній системі. Одним з головних національних інтересів проголошено «перетворення Російської Федерації на світову державу... В умовах багатополярного світу»³.

Історично контроль над українськими землями був важливим чинником величі спочатку Російської, а потім Радянської імперій, найбільш красномовно про це зазначив З. Бжезинський у своїй праці «Велика шахівниця»: «без України Росія перестає бути євразійською імперією, вона ще може боротися за імперський статус, але в такому випадку вона стала б здебільшого азійською імперською державою»⁴. Сьогодні ж Україна продовжує входити до зони російських геополітичних інтересів та пріоритетів. Розширення ЄС на схід та приєднання до нього Польщі фактично перетворило Україну на буферну територію між Росією та Захо-

¹ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года [Електронний ресурс] // Совет безопасности Российской Федерации. — Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

² Там само.

³ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года [Електронний ресурс] // Совет безопасности Российской Федерации. — Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

⁴ Бжезинский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / З. Бжезинский; пер.с англ. О. Уральская. — М.: Междунар. отношения, 1999. — С. 61

дом. Враховуючи, що РФ розглядає НАТО, з якою ми вже маємо великий спільний кордон, потенційним супротивником, то контроль над українською територією для неї вже не стільки питання економічної вигоди, скільки пріоритет національної безпеки.

Росія продовжує сприймати НАТО в ролі потенційного ворога. В Стратегії національної безпеки, зокрема, наголошується, що «визначаючим чинником у відносинах з Організацією Північноатлантичного договору залишається неприйнятність для Росії планів просунення військової інфраструктури альянсу до її кордонів та спроби надання йому глобальних функцій». Також в документі зазначається, що «неефективність існуючої глобальної й регіональної архітектури, що орієнтована, особливо в Євро-Атлантичному регіоні, лише на Організацію Північноатлантичного договору... Все більше створюють загрозу міжнародній безпеці»¹.

Проте, незважаючи на гучні заяви та глобальність російських геополітичних амбіцій, існуючі можливості можуть забезпечити РФ максимум регіональне лідерство, принаймні в середньостроковій перспективі. Як зазначає Н. Сирота, «вакуум у суспільній свідомості заповнюється великодержавною риторикою про «велич» країни, яка апелює до спадку СРСР (ресурсна база, розмір й протяжність території, геополітичне положення, ядерний статус тощо). Позиціонуючи себе як самостійний центр міжнародної системи, Росія здійснює обмежений вплив на глобальні процеси. ВВП Росії становить близько 10 % американського. На ринку інноваційних технологій їй належить менше як 1 %, в той час як Китаю — 7 %, а США 37 %»². На думку автора, «сучасна Росія не має іміджевої привабливості, яка б дозволила знайти прибічників в різних країнах світу. Вона не пропонує ані демократичного ідеалу (як США), ані моделі успішної інтеграції на основі демократичних принципів (як Євросоюз), ані зразка динамічного розвитку (як Китай). Росія має знайти шляхи укріплення власної «м'якої сили», знайти те, що можна запропонувати світові, нехай й не в таких масштабах, як СРСР»³. Н. Сирота вважає також, що

¹ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года [Електронний ресурс] // Совет безопасности Российской Федерации. — Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

² Сирота Н. Геостратегия России в полицентрическом мире / Н.М. Сирота // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Грамота, 2012. — № 6 (20): в 2-х ч. Ч. II. — С. 174-181.

³ Там же.

характер існуючого «напівдемократичного» транзитивного режиму зумовлює недостатній рівень визначеності у відносинах Росії з зовнішнім світом, що в свою чергу обмежує стратегічні можливості держави, в тому числі підвищення її статусу та впливу.

Непослідовність української зовнішньої політики, що протягом більш ніж 20 років нагадувала скоріше метання між Росією та Європою, призвела врешті-решт до того, що країна опинилася перед доволі складним геостратегічним вибором. Ідея «цивілізаційного мосту» між Росією та Заходом провалилася в першу чергу через слабкість позицій України на міжнародній арені й, відповідно, нездатність вплинути на характер відносин між цими двома полюсами, який часто наближається до протистояння, заручником якого стала наша держава. Євроінтеграційна стратегія заявлена першою серед зовнішньополітичних пріоритетів України¹. Це не випадково: протягом століть Європа була й залишається центром політичного, економічного й культурного розвитку. Проте, незважаючи на гучні декларації, протягом тривалого часу реальна увага української влади була зосереджена на російському зовнішньополітичному векторі, тож українська євроінтеграційна стратегія залишається непослідовною та кон'юнктурною, що значно ускладнює її реалізацію.

В рамках згаданої зовнішньополітичної дилеми важливо враховувати специфіку економічних та соціально-політичних стратегій Росії та Європейського Союзу. Так, частка ЄС у світовому ВВП станом на 2012 р. становить 23,2 %, тоді як частка РФ лише 2,8 %². Російська економіка базується на торгівлі енергоносіями, що, з одного боку, робить її вразливою від світових цін на нафту й газ, а з другого — виключає можливість наслідування російського шляху для більшості держав світу. Досвід країн ЄС являє нам розмаїття соціально-політичних та економічних систем, що перевірені часом, давно продемонстрували свої слабкі-сильні боки та дають широкі можливості для аналізу та адаптації різних їх елементів в умовах нашої держави. Починаючи з 2013 р. економіка Росії ввійшла в зону великої рецесії і подальшого падіння її мідця в світовому ВВП.

¹ Зовнішньополітичні пріоритети України [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/foreign-policy>

² Факты и цифры о Европейском Союзе и «Группе двадцати» [Електронний ресурс] // European External Action. — Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/documents/news/faq_g20_ru.pdf

На сьогодні Україна опинилася в центрі протистояння геополітичних інтересів Москви та гео економічних стратегій США і ЄС. Ми робимо такий висновок з огляду на те, що для Росії Україна в першу чергу є потенційним «союзником», що буде відігравати роль «буфера» проти подальшого просування НАТО на Схід. Однак Європейський Союз є в першу чергу політико-економічним інтеграційним утворенням, що фактично не має реально діючого автономного військово-стратегічного крила. Асоціація з Україною цікавить ЄС як спосіб розширення ринків збуту, використання її аграрних можливостей, дешевої робочої сили тощо.

Українська економіка є дуже слабкою та вразливою до деструктивних зовнішніх впливів, які неодмінно чекають нашу державу незалежно від обраного вектора розвитку — східного чи західного. Тож створення ефективної антикризової стратегії національного розвитку є для нашої держави першочерговим завданням, особливо в контексті згаданої зовнішньополітичної дилеми.

Національна стратегія антикризового розвитку на сучасному етапі має формуватися виходячи з таких завдань:

- визначення зовнішньополітичного вектора розвитку;
- забезпечення надходження фінансового капіталу для поживлення національної економіки;
- реформування судової системи відповідно до демократичних стандартів;
- проведення внутрішніх реформ, спрямованих на створення привабливого інвестиційного клімату.

Оскільки вказані напрями багато в чому взаємопов'язані, вирішення цих завдань можливе лише за умови комплексного підходу. Відповідно до офіційно проголошеного курсу зовнішньої політики України на поглиблення співпраці з Європейським Союзом необхідний комплексний аналіз потенційних загроз та можливостей, що відкриває даний вектор розвитку, а також відповідно пошук шляхів мінімізації загроз та реалізації можливостей — наявних порівняльних переваг в національній економіці. Реформування судової системи та перш за все подолання її політичної заангажованості є суттєвим чинником створення необхідного інвестиційного клімату. Також цей крок має стати дієвим інструментом контролю та захисту національних інтересів держави в процесі співпраці з іноземним капіталом. Створення системи преференцій для іноземних інвесторів може стати ефективним

шляхом розвитку регіонів, що є ключовим завданням української антикризової стратегії.

Розглядаючи глобальний контекст геостратегічного положення та антикризового розвитку України, необхідно проаналізувати специфіку впливу на ці процеси її відносин з США та КНР — світовими лідерами, чії геополітичні стратегії мають загальносвітове значення та вплив.

США займають закономірне чільне місце на геополітичній карті світу. Америка є беззаперечним світовим лідером за багатьма показниками військової могутності, серед яких, зокрема: кількість та розгалуженість системи військових баз, що охоплюють практично всі регіони світу; кількість та якість звичайних озброєнь, які складаються з найновітніших зразків; перше місце в світі за обсягами витрат на військові потреби і майже половини загальносвітового військового бюджету; перший в світі ядерний потенціал за кількістю боєголовок та засобів їх доставки.

Американське лідерство базується не лише на військовому потенціалі, економіка США є найбільшою та найефективнішою в світі. ВВП держави за 2012 р. склав майже 16 трлн дол. США¹, а ВВП на душу населення — понад 49 000 дол. Економіка Сполучених Штатів є основним джерелом технічного прогресу — здійснюючи понад 35 % світових витрат на виробництво нових технологій та інвестуючи в високотехнологічні галузі більше, ніж вся Європа разом узята². Стосовно культурного потенціалу впливу варто лишень згадати, що англійська мова є основною в міжнародному спілкуванні у сфері бізнесу, політики науки й освіти. В США найбільша кількість Нобелівських лауреатів, якість освіти щороку приваблює сотні тисяч іноземних студентів, практично в кожному уряді на кожному континенті можна знайти випускників американських університетів³. США були серед засновників ООН та є засновником НАТО — найбільшого військово-політичного блоку в світі.

Геополітична стратегія США базується на усвідомленні власного статусу наддержави і світового лідерства, що, з одного боку,

¹ Download entire World Economic Outlook database [Електронний ресурс] // International Monetary Fund Home Page. — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/download.aspx>

² Лебедева Т.П. Геополитика: Учеб. пособие / Т.П. Лебедева. — М.: МГУ, 2008. — С. 103.

³ Лебедева Т.П. Геополитика: Учеб. пособие / Т.П. Лебедева. — М.: МГУ, 2008. — С. 106.

відкриває широкі можливості для здійснення впливу на світову політику, а з другого — накладає велику відповідальність за наслідки цих дій. Напрями геополітичної стратегії США відповідають масштабам їхньої політики та передбачають направлення зусиль на підтримку міжнародної стабільності шляхом поширення демократичних цінностей, що є цілком логічним з огляду на провідне місце в існуючій міжнародній системі. Серед конкретних елементів відповідно до американської Стратегії національної безпеки 2010 року можна виділити: поновлення довгострокового лідерства; забезпечення захисту й безпеки американських людей; запобігання розповсюдженню ЗМУ; боротьба з тероризмом; боротьба зі змінами клімату; підтримка міжнародного співробітництва в різних форматах (G20 та ін.)¹. У 2012 році з'явилася нова оборонна стратегія США, в якій президент Б. Обама окреслив основні місії збройних сил США: боротьба з тероризмом та нерегулярні війни; стримування та розгром агресора; підтримка безпечних в експлуатації, захищених від несанкціонованого доступу й ефективних засобів ядерного стримування; захист території США й підтримка цивільних органів влади². Зважаючи на те, що США цілком влаштовує їх лідерська позиція, більше того — подібне становище вони вважають основою національної безпеки, то будь-які дестабілізуючі чинники або прагнення інших держав до зміни балансу сил в світовій політиці вони сприймають як виклик власній безпеці. На сьогодні потенційну загрозу американському лідерству в середньостроковій перспективі може скласти лише КНР з її «економічним дивом» та величезними людськими ресурсами, однак поки що розрив між США та КНР залишається більш ніж суттєвим, а ступінь економічної взаємопов'язаності постійно зростає.

Україна та США ще у 1996 році визначили свої відносини як стратегічне партнерство, даний статус було підтверджено та закріплено в Хартії Україна — США про стратегічне партнерство від 19.12.2008 р. В документі зазначено, що сторони підтверджують важливість своїх відносин як друзів та стратегічних партнерів, мають намір поглиблювати партнерство та

¹ National Security Strategy [Електронний ресурс] // The White House. — Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf

² Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense 2012 [Електронний ресурс] // U.S. Department of Defense. — Режим доступу: http://www.defense.gov/news/defense_strategic_guidance.pdf

розширювати співробітництво з широкого спектра спільних проєктів¹. Разом з тим навряд чи Україна як самостійний геополітичний гравець займає суттєве місце в американській стратегії. Вашингтон безумовно цікавить перспектива розвитку регіону в цілому і головна увага в даному контексті справедливо приділяється Росії як регіональному лідеру, що має суттєвий вплив на цей процес.

Якщо Сполучені Штати були й залишаються наддержавою з часів «холодної війни», то Китай є відносно новою потугою, що впевнено прямує до статусу глобального геополітичного центру. На відміну від США, основу могутності яких складає військовий потенціал, КНР спирається в першу чергу на свої економічні можливості. Це, однак, не виключає ключового для Китаю значення військової галузі, про що свідчать значні витрати на розвиток ВПК. Так, за офіційними даними, у 2012 р. Китай зайняв 2 місце (після США) за обсягами військових витрат, що становить 166 млрд дол. США, проте західні експерти традиційно вважають, що ці дані суттєво занижені. Пекін володіє найбільшою за чисельністю армією в світі — близько 2,3 мільйонів чоловік, є членом «ядерного клубу», а державні видатки на армію кожен рік збільшуються.

Успіхи Китаю в розвитку економіки протягом останніх десятиріч зумовили появу нових орієнтирів в його зовнішньополітичній стратегії. За останні 20 років КНР з відсталого країни перетворилася на світового інвестора, увійшовши до трійки лідерів, а обсяги її іноземних інвестицій вирости більш ніж в 30 разів². Китай повсякчас декларує свою готовність допомагати всім країнам, що розвиваються, активно використовуючи свій економічний потенціал для того, щоб «прив'язати» до себе країни, в яких робить значні для їх масштабів інвестиції. Зокрема, це можна побачити на прикладі співпраці КНР з країнами Африки та Латинської Америки. Китай приваблює своєю невибагливістю щодо вибору партнерів — його цікавить лише економічна вигода. На відміну від країн Заходу, що схильні висувати низку вимог та здебільшо-

¹ Хартія Україна — США про стратегічне партнерство [Електронний ресурс] // Верховна Рада України // Офіційний веб-портал. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/840_140

² Всемирный инвестор: За 20 лет иностранные инвестиции Китая выросли более чем в 30 раз! [Електронний ресурс] // Деловой журнал про Китай China PRO. — Режим доступу: <http://www.chinapro.ru/rubrics/2/7238/>

го відмовляються інвестувати гроші в країни, де при владі знаходяться диктаторські режими або йде громадянська війна, Китай з ними співпрацює, надає технології та капітал, не обтяжуючи партнерів своєю «цивілізаційною місією». Він використовує ці країни просто як сировинні бази, а правлячі режими «приваблює» великими грошима та готовністю надавати їм зброю для конфліктів з сусідами, ведення громадянської війни або для приборкання опозиції. У пошуках нових джерел сировини та енергоносіїв Китай охоче співпрацює з подібними країнами, прив'язуючи їх до себе економічно, інвестуючи будівництво залізниць, транспортних систем, шкіл, лікарень, які згодом потребуватимуть спеціалістів з Китаю для їх обслуговування, запчастин, модернізації тощо¹. Водночас багато спроб Китаю щодо придбання закордонних активів зустрічають супротив західних держав, особливо США. Вашингтон побоюється, що китайські компанії, більшість з яких частково чи повністю належать державі, отримають доступ до військових секретів чи природних ресурсів або перенесуть виробництво придбаних в США компаній на свою батьківщину. «Багато китайських корпорацій так тісно пов'язані з державою, що важко зрозуміти, де закінчується компанія й починається країна», — такий коментар дав сенатор Джек Рід щодо ситуації, що склалася².

Китайська політична культура ґрунтується на імперських традиціях, які були започатковані багато тисячоліть тому й зберігаються досі. Мао Цзедун хоча й діяв шляхом диктатури та терору, але згуртував націю під своїм одноосібним керівництвом, його наступники на відміну від звичайної практики, критикуючи дії та методи Мао, не стали руйнувати його досягнень, а спрямували мобілізаційний потенціал величезної нації на досягнення в першу чергу економічних цілей та подолання руїни в державі. Методична та послідовна політика держави разом з використанням різних економічних моделей зумовила стійке економічне зростання КНР, яке вона використовує також в політичних цілях. Китай традиційно прагне до величі й лідерства. Подібно до Росії КНР

¹ *Ветринський І. М.* Вплив глобалізації на трансформацію імперської стратегії Китаю / *І. М. Ветринський* // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2009. — Вип. 17. — С. 327-335.

² *Всемирный инвестор: За 20 лет иностранные инвестиции Китая выросли более чем в 30 раз!* [Електронний ресурс] // Деловой журнал про Китай China PRO.— Режим доступу: <http://www.chinapro.ru/rubrics/2/7238/>

наголошує на своєму прагненні до побудови багатополярного світу, зрозуміло, вбачаючи себе в ролі одного з полюсів. Свої амбіції Пекін демонструє досить стримано, переважно уникаючи гучних заяв та зосереджуючи увагу на практичних кроках в цьому напрямі — тобто на створенні необхідної економічної та військової основи. Важливим напрямом геополітичної стратегії КНР є «збирання земель», після встановлення суверенітету над Гонконгом та Макао зусилля Пекіну зосереджені на одному з найбільш конфліктних територіальних вузлів в світі — Тайвані. Одним з важливих стратегічних завдань Китаю є вирішення демографічної проблеми, а саме перенаселення. Одним з елементів поширення китайського впливу в світі є створення осередків діаспори на кшталт славнозвісних Чайна-таунів. Ця практика підтримується офіційною політикою держави — часто однією з основних умов здійснення інвестиції Китаєм є працевлаштування під час виконання робіт громадян Китаю, які частіше за все залишаються в країні перебування після закінчення підряду. На шляху до здійснення своїх глобальних амбіцій середньостроковою метою КНР є досягнення геополітичного лідерства у Східній Азії. Основним суперником в контексті даної стратегії може виступати Японія, проте її слабе місце — у відсутності власних збройних сил, що суттєво обмежує її потенціал як геополітичного лідера.

Китай безперечно є комфортним партнером України з геополітичної точки зору — він є своєрідною третьою силою порівняно з країнами Заходу та Росією. Тож, розвиваючи відносини з КНР, наша держава може керуватися насамперед прагматичними економічними цілями, а не займатися політичним балансуванням. Україна й КНР не мають будь-яких політичних суперечностей чи невирішених проблемних питань у взаємовідносинах, натомість мають чимало спільного, починаючи з сумісності технічних стандартів у багатьох галузях народного господарства, закінчуючи перехідним характером соціально-економічної системи. Україна має величезний науково-технологічний потенціал (машинобудування, аерокосмічна галузь, військова галузь тощо), який в поєднанні з виробничим потенціалом КНР може сприяти реалізації економічних інтересів обох сторін. Водночас співпраця з Україною в галузі використання та втілення технологій, напевне, буде набагато простішою від спільних проєктів з країнами Заходу з огляду на

відсутність ідеологічних розбіжностей. Ще одним козиром України в процесі розбудови партнерства з КНР є її центральноевропейське географічне положення та відповідно її транспортний потенціал як містка між Сходом та Заходом. Водночас співпрацюючи з таким партнером, як КНР необхідно ретельно зважувати всі аспекти своєї позиції, щоб з суб'єкта співпраці не перетворитися на об'єкт впливу.

Глобалізація та інтернаціоналізація — це об'єктивні процеси, які детермінують розвиток сучасної світ-системи. Подібна ситуація відкриває низку можливостей для всіх країн світу та одночасно несе чималі загрози, оскільки динаміка та масштаби міжнародних процесів поглиблює існуючу асиметрію соціально-економічного розвитку між країнами світу. Так розвинуті країни набагато ефективніше використовують можливості глобалізації, а часто самі створюють їх, насамперед розвиваючи й впроваджуючи новітні технології в багатьох сферах суспільної діяльності. Подібна випереджальна стратегія розвитку допомагає країнам-лідерам захищатися від нових загроз, що виникають в процесі глобального розвитку міжнародної системи та включають екологічні, демографічні, безпекові та інші аспекти. Для транзитивних країн, й відповідно України, ситуація складається практично навпаки — з огляду на слабкі економічні, соціально-політичні та мобілізаційні можливості вони частіше стають заручниками процесу глобалізації, аніж впливовими її суб'єктами. Причиною тотального фіаско транзитивних країн в глобальному «змаганні за виживання» є низький рівень мобілізаційного потенціалу суспільства та всієї соціально-політичної системи цієї групи країн. Слабке громадянське суспільство, непрофесійні та корумповані уряди, фактична відсутність незалежної судової системи, невизначена зовнішньополітична стратегія зумовлюють низьку інвестиційну привабливість транзитивних країн, що негативно відображається на економічних показниках. Все це ще більше знижує мобілізаційний потенціал цих держав, відповідно підсилюючи негативний вплив глобалізації на їх розвиток. Стратегія національного розвитку — це нитка Аріадни для транзитивних країн, а геополітичні та гео економічні позиції держави мають слугувати базовими орієнтирами для побудови такої стратегії.

Україна є яскравим прикладом транзитивної країни, що зупинилася на півшляху від планової економіки до ринкової, а також

від адміністративно-командної політичної системи до плюралістичної демократії. В галузі зовнішньої політики Київ протягом багатьох років стоїть на роздоріжжі між східним та західним векторами. Така ситуація негативно впливає на перспективи сталого розвитку, оскільки постійні політичні та економічні коливання не дають можливості для планування та здійснення середньо- і довгострокових проєктів, тож нестабільне транзитивне становище держави консервується.

Створення всеохоплюючої стратегії національного розвитку може стати першим кроком до стабілізації ситуації, проте це можливо лише за умови політичної волі керівництва держави. Стратегія національного розвитку України має бути підпорядкована таким імперативам:

- формування ефективної системи національної безпеки;
- конкурентоспроможна інтеграція в європейські системи;
- орієнтація на внутрішній потенціал (економічний, соціальний);
- неоконвергенція соціально-економічних систем з європейськими системами;
- формування позитивного міжнародного іміджу стабільної держави;
- створення привабливого інвестиційного клімату;
- розвиток та модернізація національної транспортної системи, доріг та магістралей, морських та річкових портів;
- розвиток та заохочення туристичної індустрії;
- підвищення якості освіти і науки, розвиток патентної системи.

Необхідною умовою для реалізації даних напрямів є мобілізація зусиль та узгодженість і послідовність дій на всіх рівнях політичного керівництва держави, а також системні трансформації соціально-економічної системи України — реформа судової системи, укріплення громадянського суспільства, подолання корупції. Лише за умови створення ефективної стратегії національного розвитку держави та системної роботи щодо її здійснення можливий поступовий перехід від підходу «затикання дірок» до сталого розвитку політичної та економічної системи.

3.5. Національна антикризова концепція модернізації України та стратегії її реалізації в умовах глобальної системної кризи

Велика ймовірність нової, ще більш могутньої хвилі глобальної фінансово-економічної кризи, яка, на думку експертів, більш торкнеться країн, що розвиваються, серед яких найчастіше називають країни групи БРІК, зростатиме, тому що не вирішені головні суперечності та не усунені ризики розвитку глобальної економіки. З'явилися загрозливі тенденції на світових ринках сировини та практично у всіх найбільших країнах, що розвиваються. Отже, ця криза торкнеться й України, тому зупинимось на ризиках бути втягнутими в новий її виток з урахуванням структурних зрушень, що відбулися в економіці країни у період 2009-2013 рр. після першого етапу кризи.

Розглянемо в цифрах і фактах сучасний кризовий стан світової економіки та економіки України. За даними Державної служби статистики України, у першому кварталі 2013 р. вітчизняна економіка продемонструвала найгірші показники серед країн СНД. Спад ВВП України у цей період склав 1,3 %, у той час як Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан і Армєнія демонстрували зростання на рівні 7-9 %. За оцінками МВФ, економіка Грузії у 2013 р. зможе досягнути зростання приблизно у 4 %¹. Падіння спостерігалось лише в Молдові, однак воно не було таким значним, як в Україні. Скорочення показника ВВП в Україні відбувалося і в третьому та четвертому кварталах 2012 р., на 1,3 і 2,7 % відповідно. А за результатами 2012 р., зростання ВВП України склав лише 0,2 %.²

Економічні перспективи України багато в чому залежать від кон'юнктури світового ринку і, в першу чергу, від показників соціально-економічного розвитку головних економічних партнерів України — Росії і Європейського Союзу. З одного боку, країни ЄС переживають боргову кризу та рецесію, а можливе зростання

¹ Грузия может достичь 4 %-го роста ВВП к концу года. — МВФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.blackseanews.net/read/65650>

² Дважды два пять, или Перспективы экономики Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mybank.ua/articles/articleDetail.do?dvazhdyi_dva_pyat_perspektivyi_ekonomiki_ukrainyi&objectId=13613

економіки відкладається на 2014-2015 рр. З другого боку, суттєво загальмувалося зростання російської економіки, а прогноз її розвитку в 2013 р. погіршився з 3,5 до 1,8 %, а в 2014 р. до 1 % чи менше. Обидві ці тенденції нині впливають і впливатимуть на економіку України у 2014 р. Згідно з розрахунками ЄБРР, за останні роки спад економіки ЄС на 1 % через рік призводить до спаду в Україні на 3 %. Вплив економіки Росії є дещо меншим — 1 % спаду в російській економіці відповідає 1 % спаду в нашій країні. В умовах фактичної війни Росії проти України економічні показники обох країн погіршаться.

Звернемось до інших факторів ендогенного та екзогенного характеру, що впливатимуть на розгортання нового витку фінансово-економічної кризи в Україні.

Одним з головних викликів для України стає погіршення кон'юнктури на світових ринках сталі та хімічної промисловості. Як наслідок, це призведе до скорочення прибутків українських ФПГ, їх здатності модернізувати власне виробництво. Крім того, відбудеться зменшення доходів та валютної виручки у державний бюджет, інвестицій в інші галузі економіки.

Ще одним фактором, що здатний призвести до ескалації кризи в Україні та й у світі, може стати підвищення цін на енергоносії, або енергетична криза. Дійсно, Україна забезпечена власним газом на 35 %, нафтою на 15 %, коксівним вугіллям на 70 %, енергетичним ураном на 27 %. Відновлення тенденції цінового зростання на ці та інші ресурси призведе до погіршення платіжного балансу та суттєво зменшить рентабельність діяльності українських підприємств.

До іншого ризику варто віднести низьку інвестиційну активність українських підприємств. Більшість з них замість вкладання інвестицій у підвищення якості власного виробництва та зменшення витрат надають пріоритет отриманню неринкових переваг перед конкурентами через лобіювання податкових пільг, встановлення тарифних і технічних бар'єрів для імпоротної продукції. Цей хибний шлях може призвести до втрати не тільки глобальної конкурентоспроможності, а й внутрішнього ринку.

Негативною тенденцією виступає погіршення стану в інноваційній сфері, яка є локомотивом соціально-економічного розвитку. Під впливом кризи зменшилася кількість інноваційно-активних підприємств, які створюють інноваційну продукцію та продукують нові технологічні рішення. Головними факторами

такого становища є скорочення обсягів фінансування інноваційної діяльності, зменшення державних витрат на підтримку інвестиційно-інноваційних проектів, низька мотивація підприємств щодо впровадження результатів такої діяльності. Це призводить до гальмування інноваційного розвитку економіки та закріплює експортно-орієнтовану, сировинну, модель економіки.

Серйозним викликом для економіки України у період кризи є зростання боргового навантаження на економіку. Так, рівень валового зовнішнього боргу України, за даними Нацбанку, наприкінці 2012 р. зріс до 135 млрд дол., що дорівнювало 76,7 % від ВВП¹, а державний борг України у цей період склав 36,8 % ВВП.² Зростання зобов'язань щодо виплати боргів призводить до спрямування значної частини бюджетних коштів на їх покриття та зменшення можливостей державної підтримки ефективного соціально-економічного розвитку. З іншого боку, така боргова політика на внутрішньому ринку спричинює запровадження високих кредитних ставок, а це гальмує кредитування реального сектору економіки.

В умовах кризи посилюються протекціоністські та імпортозаміщуючі заходи в країнах — торговельних партнерах України. І це є ще одним викликом для України. У таких країнах, як Росія, Китай та державах ЄС активно розвиваються імпортозаміщуючі виробництва та технології. Наприклад, Росія працює над створенням замкнених циклів у літакобудуванні, ядерній промисловості, металургійному виробництві та інших сферах. Вже побудовано замкнений цикл виробництва труб великого діаметру, через що Харцизький трубний завод залишився без ринків збуту. ЄС найчастіше віддає перевагу власним виробникам, навіть у випадку меншої економічної ефективності виробництва продукції та її конкурентоспроможності на світових ринках. Так, практично є заблокованим доступ на європейські ринки вітчизняним літакам, що є більш якісними, конкурентоспроможними та мають нижчу вартість. Такі тенденції призводять до звуження зовнішніх ринків для України та перспективи залишитися з неповними ланцюгами виробничих циклів у деяких галузях промисловості.

¹ Новітня історія України: Тотально «толерантна» феодална держава! [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.volynpost.com/walls/1518-novitnia-istoriia-ukrainy-totalno-tolerantna-feodalna-derzhava>

² Державний борг України досяг рекордної суми [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2013/02/22/395306>

Глобальна криза сприяє посиленню впливу національних та глобальних корпорацій на внутрішню соціально-економічну політику. Це призводить до зміцнення монополій на ринках металопродукції, нафтопродуктів, авіаційних перевезень тощо. Крім того, вони використовують свій вплив для отримання податкових пільг, преференцій, що стає інструментом пом'якшення фіскального тиску на корпорації, але разом з тим не супроводжується відповідними інвестиціями у розвиток виробництва.

Ризики майбутньої хвилі глобальної кризи для України, пов'язані, перш за все, з низькою конкурентоспроможністю вітчизняної економіки, значним технологічним відставанням від розвинутих країн, невідповідністю структури внутрішнього попиту та переважно низькою технологічною спеціалізацією більшості галузей. Так, зношеність основних фондів у промисловому секторі складає майже 62 %, що свідчить про використання застарілих та неефективних засобів виробництва¹. Через це варто очікувати подальше зниження конкурентоспроможності продукції і послуг українського виробництва на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Вказані ризики стосуються і традиційної галузевої спеціалізації України на світовому ринку — аграрного сектору. У цієї сфері на заваді ефективного антикризового розвитку стоять такі фактори, як непрозорість аграрного ринку, монопольні змови, слабкий розвиток інфраструктури заготівлі та збуту, високі кредитні ставки, з одного боку, та низька продуктивність праці, висока собівартість продукції, невідповідність міжнародним стандартам якості та санітарним нормам в умовах вступу України до СОТ — з другого. Все це може призвести до заміщення вітчизняної сільськогосподарської продукції імпортною на внутрішньому ринку та до обмеження її доступу на ринки провідних країн.

Окремо треба сказати і про ринок праці, потенціал якого сьогодні використовується лише частково. Відомо, що головною конкурентною перевагою українського ринку праці є дешева робоча сила. За умов суттєвих інституціональних вад ринку праці чутливий соціальний фактор забезпечення зайнятості та належної заробітної плати може перетворити людський капітал на дестабілізуючий чинник розвитку економіки та українського суспільства.

¹ Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. — К.: НІСД, 2010. — 104 с.

Отже, для посилення стійкості економіки України від впливу нового етапу глобальної кризи необхідні системні реформування існуючої моделі соціально-економічного розвитку, заснованої на експортній орієнтації, низькотехнологічній структурі економіки, використанні дешевої робочої сили. Уряду України необхідно зосередитись на втіленні стратегій модернізації та нової індустріалізації як антикризових стратегій розвитку, що суттєво зменшить вплив глобальної кризи та екзогенних факторів на соціально-економічний розвиток України.

В умовах глобальної системної кризи провідні країни, а також країни, що розвиваються, і є трансформаційними, та інші групи країн на державному рівні прагнуть розробити антикризову концепцію та стратегії її реалізації, що дозволить і в кризових умовах здійснювати хоч і повільний, втім соціально-економічний розвиток. Особливістю сучасної кризи є те, що провідні та транзитивні країни по-різному входять і виходять з системної кризи: транзитивні країни першими входять і останніми з неї виходять.

Якщо намагатися спрогнозувати наслідки майбутньої, але не такої вже далекої в часі глобальної фінансово-економічної кризи для світової економіки, то ними, можливо, будуть: знецінення значної частки фінансового капіталу, девальвація долару і втрата становища єдиної світової резервної валюти, регіональна фрагментація світової валютно-фінансової системи. Після структурної перебудови світової економіки на основі нового технологічного укладу відбуватиметься перетік фінансових коштів у виробництва та технології нового укладу. Для того щоб відставання від світових лідерів не стало ще більшим, Україні в кризових умовах треба продовжувати структурне реформування та модернізацію економіки на основі стратегії довгострокового соціально-економічного розвитку.

Однією з головних стратегій (концептуальних положень), спрямованої на подолання системної фінансової кризи в Україні, має стати стратегія формування національної інвестиційної системи, яка повинна забезпечити фінансування позабюджетних державних цільових програм, кредитування перспективних підприємств промислової сфери та аграрного сектору, що опановують та втілюють технології і виробництва нового технологічного укладу. Для цього має бути створена система цільового управління грошовою пропозицією, при формуванні якої можна скористатися досвідом провідних та трансформаційних країн. Наприклад, через здійснення емісії під

векселі виробничих підприємств шляхом рефінансування комерційних банків, як це відбувалось у післявоєнний період в країнах Західної Європи або у Китаї — емісії державних банків під узгоджені плани щодо модернізації виробничих підприємств. Можна також запозичити досвід фінансового планування Індії і провести емісію під пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку або досвід управління кредитними потоками Японії — для здійснення емісії під державні пріоритети.

Отже, в умовах кризи України необхідно сконцентрувати зусилля на розширенні внутрішнього ринку (над цією проблемою працює сьогодні Китай), структурній перебудові економіки на основі нового технологічного укладу, створенні самодостатньої внутрішньої інвестиційної системи, що має спиратися на внутрішні джерела грошової пропозиції. При цьому необхідним стає формування державної соціально-економічної політики, спрямованої на фінансову підтримку пріоритетних галузей, малого підприємництва, стимулювання попиту на товари внутрішнього виробництва, створення системи рефінансування комерційних банків під кредитні зобов'язання виробничих підприємств. Більш конкретно у руслі цього напрямку державі необхідно створити умови, за яких буде здійснюватися:

- довгострокове кредитування підприємств, що працюють над розробкою та опануванням новітніх технологій в перспективних напрямках економічного зростання;
- фінансування науково-дослідних інститутів та колективів, працюючих над створенням нових технологій та їх практичною реалізацією;
- необхідне та достатнє фінансування вузів, що готують спеціалістів відповідного профілю, та колективів вчених, які працюють в ключових напрямках становлення нового технологічного укладу, для реалізації їх творчого та освітнього потенціалу;
- кредитування фірм та компаній з метою проведення НДДКР, пов'язаних з розробкою й опануванням нових технологій та забезпечення їхнього доступу до державнорегульованих ринків збуту продукції;
- забезпечення доступу суб'єктів господарювання до науково-технічної інформації, що належить до сфери новітніх технологій та нового технологічного укладу.

При розгортанні нових сценаріїв системної глобальної кризи соціально-економічний розвиток України залежатиме як від зов-

нішніх факторів, так і від ефективної внутрішньої політики. При плануванні антикризової політики треба приділити особливу увагу подальшому розвитку інтелектуального потенціалу суспільства як головному фактору, що визначатиме науково-технічний прогрес, та підвищенню якості людського капіталу, на розвиток якого в провідних країнах спрямовується значна частка національного доходу.

Для реалізації модернізаційної стратегії створення ядра нового технологічного укладу в Україні вже є наявними ряд важливих передумов:

- високий рівень освіти населення;
- розвинутий науково-технічний потенціал;
- значний кадровий потенціал в науково-технічній сфері;
- існування виробничо-технологічних структур з деяких напрямів сучасного і новітнього технологічних укладів, наявність власних передових наукових шкіл, унікальної науково-експериментальної бази;
- наявність потужних фінансових компаній, які зацікавлені у диверсифікації діяльності через вихід на глобальні ринки високотехнологічних товарів та послуг;
- формування усталених наукових колективів, що мають системний досвід розробки складних науково-технічних виробів відповідної якості;
- активна участь вітчизняних вчених в міжнародному науково-технічному співробітництві, що забезпечує широкий доступ до новітніх досліджень та розробок.

Для подальшої реалізації цих передумов з метою здійснення модернізації держава повинна сформувати і проводити ефективну науково-технічну, інституціональну, фінансову, інформаційну і структурну політику. Розглянемо ці складові окремо.

Науково-технічна політика держави включає вибір пріоритетів, розробку і реалізацію цільових програм для їх досягнення. Інституціональна політика полягає у створенні необхідних правових, організаційних і ціннісних структур, що підтримують інвестиційну активність та забезпечують сприятливі умови для нововведень. Для організації вітчизняного науково-виробничого потенціалу в конкурентоспроможні структури необхідно проводити активну державну політику підтримки формування високотехнологічних суб'єктів господарювання. Це потребує відновлення довгих технологічних ланцюгів з розробки та виробництва наукомі-

сткої продукції. Для рішення даного завдання необхідно, з одного боку, здійснити возз'єднання технологічно спряжених виробництв, що були розірвані приватизацією, або створити нові технологічні ланцюги, які були втрачені при розпаді союзної держави. З другого боку, потрібно стимулювати розвиток нових наукомістких компаній, що є конкурентоспроможними, шляхом застосування різноманітних інструментів промислової політики: пільгових кредитів, державних закупівель, субсидування науково-дослідних робіт тощо.

До фінансових умов активізації розвитку науково-виробничого потенціалу, що має втілювати держава, варто віднести: створення інститутів довгострокового кредитування розвитку виробництва та механізмів проектного фінансування перспективних, але ризикових науково-технічних проектів, звільнення інноваційної діяльності від оподаткування, активне державне стимулювання проривних напрямів НТП, що передбачає фінансування фундаментальних та часткове фінансування прикладних досліджень, венчурне фінансування новітніх розробок через різноманітні фінансові інституції.

Інформаційні передумови активізації науково-виробничого і інтелектуального потенціалу полягають у формуванні відкритої інформаційної інфраструктури, що забезпечує доступ до сучасних наукових знань та технічних досягнень, функціонуванні системи оцінки та вибору пріоритетних напрямів НТП. Така система має допомагати як державі, так і приватним організаціям та громадянам у правильному визначенні перспективних напрямів розвитку з метою ефективного використання наявних ресурсів.

Важливою передумовою успішного подолання системної кризи має стати науково обґрунтована стратегія розвитку нового технологічного укладу, яка має поєднувати стратегію лідерства у тих напрямках, в яких український науково-промисловий комплекс має наукові та технологічні переваги, стратегію наздоганяючого розвитку у напрямках, в яких наявне відставання, та стратегію випереджального розвитку комерціалізації за іншими напрямками.

Антикризова політика, що проводилася в Україні після 2008 р., була спрямована здебільшого на стабілізацію фінансового сектору і знайшла свій прояв у рефінансуванні комерційних банків державним коштом з можливістю їх подальшого викупу.

У більшості розвинутих та трансформаційних країн антикризова стратегія полягала у виділенні коштів на підтримку модернізації й інноваційної активності економіки. Так, частка витрат на розвиток передових технологій з метою модернізації енергетичної, транспортної і житлово-комунальної інфраструктури в антикризовій програмі Південної Кореї склала 80,5 %, в Китаї — 37,8 %, в країнах ЄС — 58,7 %, але в Росії — не більш, як 1,5 %, при тому, що у світі в цілому — 15,6 %.¹

Виходячи із наведеного вище концептуальні засади антикризового розвитку України полягають у випереджальному становленні базисних виробництв нового технологічного укладу, створенні його ядра і несучих галузей, що стане головним стрижнем концепції нової індустріалізації та дозволить забезпечити високі темпи соціально-економічного зростання. Ключовим фактором формування нового технологічного укладу має стати розвиток нано-, біо- та інформаційні технологій. Для цього державі необхідно сконцентрувати вкладення ресурсів в розвиток перспективних виробничо-технологічних комплексів нового технологічного укладу, що в свою чергу потребує створення системи цілеспрямованого управління фінансами, яка включає відповідні механізми грошово-кредитної, податково-бюджетної і валютної політики. Для досягнення синергетичного ефекту від втілення такої системи потрібно забезпечити і комплексність формування виробничих кластерів нового технологічного укладу та погодження макроекономічної політики з пріоритетами довгострокового науково-економічного розвитку.

У цілому стратегія антикризового соціально-економічного розвитку України полягає у створенні системи стратегічного планування, що спроможна виявляти перспективні напрями економічного зростання та спрямовувати діяльність державних інститутів на їх реалізацію; у формуванні схем фінансування проєктів щодо створення та розвитку виробничо-технологічних комплексів нового технологічного укладу та сфер споживання їхньої продукції; у проведенні макроекономічної політики, спрямованої на забезпечення сприятливих умов для інноваційної діяльності.

¹ С.Глазьев Стратегия модернизации российской экономики в условиях мирового кризиса [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gidepark.ru/user/sergeyglasiev/article/85193>

3.6. Напрями оптимізації національного підприємницького клімату України в умовах глобалізації

Економічна глобалізація, формування постіндустріальної системи корпоративного глобалізму і кризова еволюція цієї системи накладають особливий відбиток на розвиток національного і глобального народного підприємництва в формі малого і середнього бізнесу. Як відомо, в провідних країнах світу малий і середній бізнес виробляє 60-70 % ВВП. Він є могутнім соціальним стабілізатором, забезпечуючи роботою людей, даючи їм заробіток, сприяє розвитку економічної самодіяльності і господарської ініціативи громади.

Малобізнесовий сектор економіки стає все більш озброєним новими комп'ютерно-інформаційними технологіями, що сприяє порівняно більш високій ефективності капітальних вкладень. Малий і середній бізнес демонструє велику живучість і є своєрідним стабілізатором як національних, так і глобальної економіки, чинником сталого розвитку. Малий і середній бізнес є органічною складовою глобальної економіки і глобальної економічної і соціальної системи. Він має великі перспективи розвитку, особливо в кооперації і інтеграції зі структурами великого бізнесу через системи національного і глобального аутсорсинга¹. Зростає роль національних держав і національного капіталу в розвитку народного підприємництва.

Хоч розвиток економіки залежить від багатьох факторів, чи не найважливішим з яких є розвиненість малого народного підприємництва. Аналізуючи вітчизняний малий бізнес, слід відмітити його характерні особливості, на відміну від малих підприємств більшості країн:

— поєднання в рамках одного малого підприємства декількох видів діяльності, неможливість у більшості випадків орієнтуватися на однопродуктову модель розвитку;

— прагнення до максимальної самостійності, в той час як значна частина зарубіжних малих підприємств працює на умовах субпідряду;

¹ Білорус О.Г., Гаврилюк О.В. Глобальний конкурентний аутсорсинг. — К.: КНЕУ, 2010. — С.321.

- загальний низький технічний рівень і низька технологічна оснащеність у поєднанні зі значним інноваційним потенціалом;
- високий рівень кваліфікації кадрів малого бізнесу у зв'язку з відтоком таких фахівців з державного сектору економіки;
- низький управлінський рівень, брак знань, досвіду та культури ринкових відносин;
- високий ступінь пристосованості до складної політичної та економічної ситуації, що поглиблюється дезорганізацією у системі державного управління та наростаючою криміналізацією суспільства;
- нерозвиненість системи самоорганізації та інфраструктури підтримки малого бізнесу;
- робота в умовах відсутності повної і достовірної інформації про стан і кон'юнктуру ринку, нерозвиненість системи інформаційних, консультативних та навчальних послуг;
- суб'єкти українського малого бізнесу мають у власності дуже мало речового основного капіталу, більшість суб'єктів малого підприємництва працюють у орендованих приміщеннях і на орендованому обладнанні;
- низька захищеність прав власності;
- незадовільний рівень кооперації між малими підприємствами та між малими та великими компаніями. Це явище пов'язане з відсутністю надійних партнерських відносин, довіри до інститутів держави і ринку;
- невідповідність трудових відносин в сфері малого бізнесу України цивілізованим нормам. Робота без трудових контрактів, із зарплатою, не відображеною в бухгалтерській звітності, без будь-яких офіційно оформлених соціальних гарантій — це широко поширена практика вітчизняної сфери малого бізнесу;
- фактично національна система економічних інститутів захоплює великий бізнес, що визначає специфіку пригнобленого становища малого підприємництва в Україні;
- малий бізнес генерує позитивне конкурентне середовище, але поки висока конкуренція серед малих підприємств має слабкий вплив на монопольне становище провідних великих підприємств;
- малий бізнес в Україні більш тісно пов'язаний з тіньовою економікою, ніж малий бізнес високорозвинених країн. Ця відмінність має принципове значення, так як широкомасштабна залученість у тіньову економіку серйозно заважає розвитку не тіль-

ки самого малого підприємництва, але і всього національного господарства.

Таким чином, структура і характер економіки України, що склалися, обумовлюють розвиток національного малого підприємництва за моделлю, властивою для країн з ринками, що розвиваються. Ступінь зрілості українського малого підприємництва, його інституційна структура, а також його внутрішня і глобальна конкурентність, як і все підприємницьке середовище, ще дуже далекі від рівня розвитку аналогічних економічних структур у провідних західних країнах.

Кризові явища в економіці України збільшують ризик призупинення діяльності і навіть розпаду інфраструктури підтримки малих підприємств. Досвід свідчить, що в умовах кризи відбувається нарощування підприємцями залучених позикових коштів з нелегальних кредитних ринків, оскільки доступ до кредитних послуг легального ринку кредитування є вкрай обмеженим.

Друга хвиля глобальної економічної кризи також зумовила подальше кількісне звуження малого бізнесу, тобто відхід з ринку, перш за все «в тінь», частини малих підприємств, вимушених тимчасово згорнути або повністю припинити свою діяльність. За даними Державної служби статистики України, кількість малих підприємств в 2010 р. становило 357 тис., а на кінець 2012 р. воно скоротилося до 344 тис. Сталося також і скорочення чисельності зайнятих на малих підприємствах з 2164,6 тис. осіб в 2010 р. до 2051,3 тис. осіб в 2012 р.¹

За показником досягнення найбільших успіхів у подоланні перешкод веденню підприємницької діяльності протягом 2011-2012 рр. Україна зайняла 3-є місце після Польщі та Шрі-Ланки. За рейтингом країн, які найбільше досягли успіху у скороченні віддаленості від передового рубежу за період з 2005 р. Україна посіла 20 місце, скоротивши розрив на 12 %².

За рахунок чого це відбулося? Основні кроки Україна зробила у трьох напрямках: започаткуванні бізнесу, реєстрації власності та оподаткуванні підприємницької діяльності. Так, спрощено процес створення підприємств у спосіб усунення мінімальних вимог до розміру статутного капіталу при реєстрації, а також вимоги щодо нотаріального посвідчення установчих документів підпри-

¹ <http://www.ukrstat.gov.ua/>

² Ведение бизнеса 2013: Разумный подход к регулированию деятельности малых и средних предприятий. — Вашингтон: Мировой банк, 2013. — С. 4, 9.

ємства. Реєстрація підприємства стала швидшою і дешевшою завдяки можливості реєстрування його через Інтернет. Запроваджено взаємний обмін інформацією між різними відомствами щодо обліку підприємств. Пом'якшено податковий тиск через створення можливостей для середніх і великих підприємств здійснювати сплату податків і подання звітних даних до податкових органів у електронній формі, скасування обов'язкового повідомлення суб'єктами господарювання органів державної податкової служби про відкриття рахунків у банках та встановлення обов'язку банків повідомляти органам державної податкової служби про відкриття таких рахунків.

У регіонах створено 103 центри надання адміністративних послуг, які забезпечують зменшення обтяжливості отримання таких послуг населенням і представниками бізнесу. Створений та проходить тестування Єдиний державний портал адміністративних послуг, у подальшому за його допомогою надаватиметься широкий спектр послуг без відвідування органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Удосконалено спрощену систему оподаткування, обліку і звітності для малого бізнесу, яка заміняє сплату п'яти податків одним для малих підприємств та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності (СПД). Її застосування розширено у спосіб підвищення порогу річного доходу для СПД — з 0,5 до 3 млн грн, а з IV кварталу 2012 р. — до 20 млн грн; юридичних осіб — з 1 до 5 млн грн, а з IV кварталу 2012 р. — до 20 млн грн. Збільшено максимальну кількість найманих працівників для СПД з 10 до 20 осіб, скасовано сплату єдиного податку за кожного найманого працівника. Станом на 1 листопада 2012 р. кількість підприємств, які обрали спрощену систему, становить 1260 тис. осіб, що на 22 % більше, ніж торік¹.

Між тим зберігається недосконалість регуляторного середовища щодо отримання дозволів для будівництво промислових і житлових об'єктів, підключення до інфраструктурних мереж, захисту діяльності інвесторів і їхніх інвестицій. Залишаються без належного вирішення проблеми в міжнародній торгівлі, неплатоспроможності підприємств (банкрутства), системи оподаткування й захисту власності. Це перешкоджає ефективному

¹ Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році. Звернення Президента України до Верховної Ради VI скликання. — К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. — С. 25-26.

залученню зовнішніх інвестицій до економіки країни та активізації конкурентної підприємницької діяльності на внутрішньому ринку.

На нашу думку, антикризові засоби слід консолідувати, скоротивши до мінімуму фрагментарність існуючої антикризової політики і зробивши акцент на заходах посткризового періоду. Вони в обов'язковому порядку повинні включати науково-технологічний, інноваційний сектор і наукомістку промисловість України. Бюджетні скорочення в цій сфері призведуть до серйозних негативних наслідків для країни, особливо в посткризовому етапі. Цілком очевидно, що розвинута наука і наукомістка промисловість у посткризовий період будуть фундаментом побудови інноваційної економіки будь-якої промислово розвиненої країни. Тому такий підхід в антикризових планах прийнятий практично в усіх розвинених країнах. Відсутність широкомасштабних антикризових заходів зі збереження та перспективного розвитку науково-технологічного сектору економіки України призведе її до маргіналізації і переходу на периферію глобального економічного розвитку.

У зв'язку з бюджетним дефіцитом і кризою значно збільшити асигнування в галузі науки, технологій та інновацій нереально. Тому в період 2014-2015 рр., з урахуванням всіх зазначених вище міркувань, пропонується здійснити такі першочергові фінансово-економічні, податкові та соціальні антикризові заходи:

- не допустити в період 2014-2016 рр. зниження, а в кращому випадку передбачити принаймні підвищення у 1,5 рази рівня фінансування базових (фундаментальних і прикладних) досліджень, особливо в тих галузях, в яких Україна ще й досі займає високі позиції у світі і які дадуть синергетичний інноваційний ефект у посткризовий період (слід мати на увазі, що відповідно до плану Б. Обама навіть в умовах кризи в США планується до 2020 р. збільшити вдвічі обсяг цього фінансування, що є передумовою для посткризового розвитку інноваційної економіки США);

- підвищити заробітну плату і здійснювати на постійній основі в період 2014-2016 рр. індексацію заробітної плати вчених та ІТП науково-технологічного та інноваційного комплексу України в пріоритетних галузях з метою збереження його для реалізації посткризових завдань з розвитку інноваційної еко-

номіки країни (в іншому разі розпочнеться другий після перебудови масовий відтік талановитих молодих вчених за кордон, враховуючи наявність відповідних програм залучення зарубіжних вчених у США, Німеччини, Великобританії, Фінляндії і інших країнах);

- скасувати на 2-3 роки податки для новостворених малих наукомістких компаній (враховуючи, що в Україні є незначна кількість таких фірм, податкові втрати для бюджету складуть, як нам бачиться, незначну величину; з іншого боку, цей захід буде стимулювати зростання кількості подібних фірм в промисловому секторі, що особливо важливо для інноваційної економіки в посткризовий період);

- знизити або скасувати митні податки на новітнє наукове та науково-виробниче обладнання, яке імпортується малими та середніми наукомісткими фірмами і призначене для реалізації їх перспективних інноваційних проектів і модернізації їх науково-виробничої інфраструктури;

- надати податкові канікули по сплаті ПДВ на ввезене новітнє наукове і науково-технологічне обладнання, відтермінувавши виплату даного податку до початку діяльності наукомістких старт-апів або підприємств, які закупили це технологічне обладнання, призначене для виробництва відповідної інноваційної продукції та послуг;

- запровадити тимчасовий (протягом 3-5 років) податковий кредит наукомістким малим і середнім фірмам на створення нових робочих місць (враховуючи, що в Україні таких компаній не так вже й багато, ці витрати не складуть великої частки в бюджеті; в США протягом 2009-2010 рр. малий бізнес буде отримувати до 3 тис. дол. податкового кредиту при створенні кожного нового робочого місця);

- значно знизити або ввести нульовий податковий тариф (протягом 3-5 років) на реалізований приріст капіталу, який направляється малими наукомісткими фірмами і старт-апами на інноваційну діяльність та НДДКР, а також на створення нових робочих місць, пов'язаних з інноваційною діяльністю і комерціалізацією технологій;

- знизити (протягом 3-5 кризових років) малим і середнім наукомістким фірмам процентну ставку за кредитами до 1,5-2 % (наприклад, в Японії це реалізується в рамках антикризових заходів) на реалізацію інноваційних проектів, а також знизити малому ін-

новаційному бізнесу комісійні збори за надання державних гарантій за кредитами;

- запровадити систему податкового кредитування промислових фірм малого та середнього наукомісткого бізнесу залежно від зростання їх витрат на НДДКР та інноваційну діяльність (це буде сприяти зростанню витрат промисловості на НДДКР, що особливо важливо для України; в США, Великобританії, Франції, Японії, Німеччини та інших промислово розвинених країнах, як зазначалося вище, існують різні механізми податкового кредитування промислових НДДКР);

- створити дієву систему державних гарантій по банківських кредитах, що надаються промисловим наукомістким фірмам на конкурентній стадії інноваційного процесу і виходу на ринок з інноваційною продукцією, яка створюватиметься в рамках національних інноваційних програм і проектів на основі застосування механізмів державно-приватних партнерств при виконанні спільно з державними НДІ відповідних проектів НДДКР на доконкурентній інноваційній стадії (це досить звичайна практика в промислово розвинених країнах і допускається правилами СОТ; вважаємо, що крім бюджетних коштів, можна знайти й інші джерела фінансування зазначених антикризових заходів).

Вважаємо за доцільне ввести атестаційну статутну кваліфікацію малого та середнього інноваційного бізнесу, що буде на правовій основі визначати надання відповідних податкових пільг, державних гарантій за кредитами, участь цього бізнесу у державно-приватних партнерствах при формуванні та реалізації інноваційних проектів, що фінансуються частково (до 50-75 %) за рахунок бюджетних асигнувань, що досить широко використовується в практиці промислово розвинених країн. Саме цей тип малого і середнього бізнесу повинен стати пріоритетним, з тим, щоб стимулювати на посткризовому етапі розвиток інноваційної економіки України. Крім того, держава має стимулювати ці фірми при зростанні їх витрат на НДДКР, що також широко застосовується за кордоном. Зазначене сприятиме зростанню частки промислових НДДКР в економіці, в чому Україна досить сильно відстає від країн ЄС і ОЕСР. У промислово розвинених країнах ця частка становить до 70 % від загальнонаціональних витрат на НДДКР.

3.7. Вдосконалення стратегій державного управління системою медіа та ІКТ в Україні

До транзитивного періоду (до отримання Україною державної незалежності) медіа-система України перебувала винятково в монопольній державній власності. З початком розвитку ринкових процесів в Україні відбувається роздержавлення медіа-системи, які ведуть її до майже повної приватизації та виникнення на основі колишніх загальнонаціональних ефірних каналів приватних телеканалів. Згодом кількість приватних каналів неупинно збільшується, з'являються все нові й нові центральні, регіональні та локальні телеканали на різних частотах; розгортає своє мовлення кабельне, супутникове і цифрове телемовлення.

Про це свідчить офіційний документ — «Державний реєстр телерадіоорганізацій України», викладений в Інтернеті на сайті Національної Ради України з телебачення та радіомовлення і оновлений 8 квітня 2013 р.¹ Але у даному документі, ані розшукуваних медіа-холдингів, ані імен їх реальних власників немає. Все це лише підтверджує своєрідність ситуації на медіа-ринку України: з одного боку, начебто є прозорість і доступність до даних Національної Ради України з телебачення та радіомовлення, а з другого — повна відсутність інформації про відому всім ситуацію монополізації головних каналів кількома медіа-холдингами, які в свою чергу є лише частиною могутніх фінансово-промислових груп великого бізнесу як національного, так і зарубіжного походження. Хоча в цьому секторі економіки існують і бізнес-структури, співвласниками яких є вітчизняні і зарубіжні партнери разом. Чому Національна Рада України з телебачення та радіомовлення впритул не бачить процесів концентрації, які відбуваються на підвладній її компетенції території і навіть не фіксує їх, — гідно подиву.

¹ Експерты: Закон о прозрачности СМИ не делает их собственников более ответственными [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inpress.ua/ru/politics/13682-eksperty-zakon-o-prozrachnosti-smi-ne-sdelaet-ikh-sobstvennikov-bolee-moralnyimi>

Типологічно українські олігархи не є медіа-магнатами у тому сенсі цього терміна, який вживається у всьому світі. Там — це постаті, які або повністю (як-от Руперт Мердок або Тед Тернер) присвятили себе медіа-бізнесу, або які будували свою медіа-імперію, вже маючи інші бізнеси, як Сільвіо Берлусконі. Але ж він власноруч займався розбудовою своєї медіа-імперії, став її «медійним обличчям», оскільки зрозумів, що телебачення — це не тільки шлях у вище суспільство Італії, але й до політичної влади. Усвідомлення цього в Україні відбулося не відразу, але вже перші вибори президента та депутатів до Верховної Ради показали, що ресурс телебачення їм конче потрібний.

Інтернет в Україні продовжив демонструвати позитивну динаміку розвитку навіть за часів глобальної фінансово-економічної кризи. Ця позитивна динаміка зростання Інтернету демонструється показниками його рекламного ринку. Рекламний ринок Інтернету зріс з 590 млн грн у 2011 р. до 680 млн у 2012 р. Прогноз на 2014 рік — більш як 1 млрд грн. Інтернет-медіа конкурують за гроші від реклами з іншими веб-сайтами, зокрема, діловими і розважальними сайтами та соціальними мережами. Найновітнішим продуктивним трендом є контент партнерства телеканалів найбільших медіа-груп України з вітчизняними веб-сайтами та веб-порталами. До початку жовтня 2013 р. близько 20 інтернет-проектів установили медіа-плеєр чотирьох найбільших телевізійних груп: Inter Media Group, «1+1 Медіа», «Медіа-група Україна» і StarLightMedia на своїх сайтах. Про це говорить в їх спільному прес-релізі в рамках проекту з контент-партнерства «Чисте небо» (здійснений у липні 2013 р.).

Таким чином, телеканали цих груп — Інтер, 1+1, Україна, НЛО TV, Футбол, Футбол+, СТБ, ICTV, Новий канал, ТЕТ, М1, М2, 2+2, НТН, 1+1 International, Інтер+, К1, МЕГА, Ентер-фільм, К2, Піксель, Zoom, QTV, Донбас, Сігма ТВ, Сфера ТВ, 34 канал — отримали можливість додаткового прибутку від реклами, яка буде розміщена в їх відео-плеєрі на партнерських сайтах.

Партнерами ініціативи стали онлайн-кінотеатри. Загальна аудиторія цих інтернет-ресурсів — більш як 11 млн користувачів на місяць, що дорівнює майже 60 % української аудиторії Інтернету¹. Є й інший тренд, що підштовхнув володарів вітчизняних те-

¹ Всеукраїнська асоціація рекламодавців [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.adcoalition.org.ua/ru/news/view/29>

левізійних каналів вступити в партнерство з власниками українських інтернет-ресурсів. За даними портала Meta.ua, близько 10 % інтернет-користувачів взагалі не дивляться телевізор¹. Це переважно діти, молоде й середнє покоління, яке мешкає в містах України. Отже, тренд має великий демографічний потенціал. Прибуток гарантований як власникам телеканалів, так і володарям інтернет-ресурсів, оскільки Meta.ua підписала договір про розподіл доходів від реклами.

Водночас із процесом приватизації у сфері медіа відбувається процес комерціалізації, який охоплює всю медіа-систему України (і залишки державної, і швидко зростаючої приватної системи). Найголовнішою її ознакою є поява комерційної реклами. Причому кількість хвилин, яка витрачається на неї протягом однієї години ефірного часу, швидко зростає й побиває всі рекорди найкомерційніших європейських каналів.

На відміну від Європи, де частка доходів каналів, отриманих від реклами, переважно становить до 60 % від усіх інших доходів, в Україні реклама — майже основне джерело отримання фінансів. Однак останніми роками українські телеканали почали диверсифікувати джерела доходів, з'явилися нові форми отримання. Цей процес є одним із головних трендів телевізійного бізнесу, що прийшов в Україну з Європи.

Одне з таких джерел — спонсорство. Особливо популярне спонсорство серед компаній, реклама яких заборонена або суворо обмежена українським законодавством. За даними комунікаційної групи «ESG», лідерство за спонсорством на українському телебаченні утримують алкогольні бренди. Зокрема, вони в Україні вдало експлуатують нішу фізичної культури і спорту. Наприклад, ТМ «Чернігівське» виступає преміум-спонсором Національної збірної команди України з футболу. Також поширене **спонсорство** в ефірі популярних розважальних шоу. Наприклад, спонсори талант-шоу «Х-фактор» (СТБ) є «Lipton», «Україна має талант» (СТБ) — «Lipton» і «Garnier Fructis».

Не новою, але дуже поширеною на українському, також і на російському, телебаченні стала стратегія **«product placement»**, яку можна зустріти і під час розважальних шоу. Особливу при-

¹ Юрасов С. 20 українських сайтів почали розміщати легальний телевізійний контент [Електронний ресурс] / Станіслав Юрасов. — Режим доступу: http://mediasat.net.ua/content/news_all/13533

метою української комерціалізації телебачення є просування, а не заборона, яка вже існувала на той час у Європейському Союзі та Раді Європи, у вигляді законів та рекомендацій щодо реклами алкогольних напоїв та сигарет.

Оскільки реклама (комерційна та політична) — головне джерело величезних прибутків українських телевізійних каналів, природно було б очікувати на таке саме швидке зростання національного телевізійного продукту (контенту) найрізноманітніших форматів. Проте на цьому напрямі здобутки дуже скромні. Не виконуються регламентації про співвідношення українського і зарубіжного контенту. Переважна більшість шоу-програм закуплена за кордоном. Національний характер таких шоу проступає тільки у калькуванні перекладів (наприклад, «Britain gets Talent» стала «Україна має талант»). Формати ток-шоу так само здебільшого запозичені за кордоном. З національного телевізійного ефіру майже зникли класичні й сучасні театральні вистави, опери і балети, виступи хорів, українська народна пісня.

Невиконаним залишилося завдання створення громадського телерадіомовлення. В Україні не існує відкритих даних про прибутки гравців на вітчизняному медіа-ринку, не стала поширеною і практика відкритих річних звітів, як у більшості компаній Європи і Америки. Відсутні критерії і стандарти комерційної реклами, яка має низькі естетичні та моральні якості, погано впливає на дітей та підлітків, а окремі її взірці можуть навіть пошкодити нервову систему глядацької аудиторії усіх вікових категорій. Декотрі із взірців вітчизняної реклами просто шкодять іміджу українця. Використовуються образи української родини, яка ладна «змести» все, що є на переповненому наїдками столі або у себе вдома, або, що особливо прикро, за кордоном («Покажемо їм, як ми вміємо бенкетувати!»). Складається образ нації-ненажери, українців, які нічого не знають про пристойне поводження.

Здійснений нами вище аналіз медіа-системи України в транзитивний період, надто у період глобальної економічної кризи, дає нам всі підстави запропонувати такі рекомендації українській державній системі в сфері медіа та ІКТ.

1. Неухильне виконання вже існуючих законів у царині медіа. Це як мінімум на 80 % зніме багато існуючих проблем у цій сфері.

2. Залучати світовий досвід про транспарентність річних звітів телерадіоорганізацій (ТРО) України.

3. Залучати світовий досвід про транспарентність про суми обладнання у галузі медіа та ІКТ.

4. Невідкладно ввести громадське телерадіомовлення на демократичних засадах, аби всі вікові, національні, культурологічні, інформаційні, розважальні, просвітницькі, соціальні запити населення України були задоволені.

5. Громадське телерадіомовлення має бути розміщено на таких частотах, які географічно мають найбільше територіальне покриття України.

6. Прискорити введення цифрового телебачення. Адже V етап — повний перехід від аналогового до цифрового формату телемовлення на всій території держави — планується Національною Радою України з телебачення та радіомовлення на 2015 рік.

7. Докладати зусиль з боку провайдерів інтернет-послуг та відповідних державних структур, аби сільська місцевість України здобула хоча б наближене до міської місцевості покриття Інтернетом. Це одна із вимог, яка задекларована світовими самітами з інформаційного суспільства.

8. Невідкладно розробити технічні умови розбудови мережі цифрового мовлення у разі створення багатоканальної ефірної телемережі (у тому числі з використанням технологій типу «МІТРС»), цифрових мультиплексів).

9. Суворо дотримуватися положення про те, що надання телекомунікаційних послуг на території України є виключним правом юридичних осіб, розташованих на території України, які зареєстровані відповідно до законодавства України, і/або фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності з постійним місцем проживання на території України відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про телекомунікації». Має місце його порушення через підставних осіб зокрема.

10. Національній Раді України з телебачення та радіомовлення сприяти, аби рівень національного теле- і радіопродукту зростав, був конкурентоспроможним порівняно із зарубіжними аналогами.

11. Національній Раді України з телебачення та радіомовлення здійснювати контроль та вживати відповідні заходи, аби кількість національного теле- і радіопродукту у програмуванні каналів та станцій становила не менш, як 50 % від загального ефірного часу.

12. Українському телерадіомовленню не вистачає просвітницьких програм про соціальні питання (про пенсійну реформу, приватизацію, охорону здоров'я тощо). Роз'яснення їх широким верствам населення сприятиме зняттю соціального напруження в суспільстві.

13. Потрібно дотримуватися загальноєвропейських вимог, аби на телеканалах, особливо загальнонаціональних і найбільш рейтингових, існували дитячі та релігійні програми. По-перше, вони мають бути щоденно в телевізійному ефірі; по-друге, їхній часовий обсяг має бути не менш, як 30 хвилин; по-третє, вони не повинні перериватися будь-яким різновидом реклами; по-четверте, Національній Раді України з телебачення та радіомовлення треба стежити, щоб перед дитячими програмами та після них не йшла реклама дитячих іграшок та товарів.

14. Вимагати від власників ТРО та спілки рекламодавців дотримання законів про комерційну рекламу та різні її підрозділи (комерційне спонсорство, product placement). Комерційна реклама взагалі веде до поширення ідеології конс'юмеризму, до втовкмачення у масову свідомість українського суспільства й кожної людини окремо сумнівних переваг стандартів суспільства надспоживання. А як відомо, ідеологія надспоживання стала одним із наріжних каменів сучасної глобальної кризи західного суспільства та і всього світу.

15. Жорстко здійснювати контроль за мовним, естетичним та культурним рівнем реклами.

16. Створювати соціальну рекламу, яка йде на користь потребам українського суспільства.

Запропоновані нами пропозиції сприятимуть не тільки розвитку сфери медіа та ІКТ в Україні, а й стануть великою мірою консолідуючим та мобілізуючим факторами суспільства, допоможуть вчасно реагувати на болючі соціально-культурні, економічні, політичні, юридичні та мовні питання та знімати соціальне напруження. Вони зроблять свій внесок у демократичний розвиток вітчизни, який нерозривно пов'язаний із підвищенням загальної культури населення, вкоріненням і розвитком національних цінностей та ідеалів.

3.8. Антикризові стратегії України та її інтеграційні взаємовідносини співробітництва з Європейським Союзом

В умовах сучасного етапу глобалізації і кризової еволюції світ-системи глобалізму економічна криза набуває всеохоплюючого перманентного характеру. Державам світу при цьому доведеться функціонувати в умовах постійної економічної нестабільності. Саме тому перед ними постає завдання розробки національних антикризових стратегій, які одночасно виявлятимуться стратегіями подальшого соціально-економічного розвитку.

Особливої гостроти та актуальності набуває дослідження антикризового розвитку для перехідних (транзитивних) економік, які потребують проведення революційних за сутністю та глибоких за масштабами модернізаційних трансформацій соціально-економічної системи і суспільного ладу в історично короткий проміжок часу. Все це повною мірою стосується і України. Одним з основних напрямів при розробці національних антикризових стратегій повинна стати проблема підвищення конкурентоспроможності української економіки, правильний вибір пріоритетів подальшого розвитку.

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, важливо розглядати її подальший антикризовий розвиток в контексті взаємовідносин з ЄС, проаналізувати шляхи впливу Союзу на розробку Україною антикризових стратегій, визначити плюси і мінуси європейської інтеграції.

Проблемам сталого антикризового розвитку України присвятили свої праці такі вітчизняні дослідники, як О. Білорус, І. Бураковський, О. Гаврилюк, А. Гальчинський, В. Геєць, Д. Лук'яненко, О. Плотніков, А. Поручник, А. Філіпенко, а проблемам її європейської інтеграції — В. Будкін, Б. Губський, А. Кудряченко, В. Новицький, В. Сіденко, В. Чужиков, О. Шнирков та інші. Природно, що криза 2007-2010 рр. з її величезними руйнівними наслідками активізувала дослідження з цієї проблеми.

Зазначимо, що необхідність розробки антикризових стратегій викликана не тільки кризою 2007-2010 рр. По-перше, це не остання криза. Соціально-економічний розвиток людства цикліч-

ний і передбачає кризи, які стають все гострішими та тривалішими, а також все більш ущільненими в часовому вимірі. А в умовах глобалізації кризи, загрози, катастрофи й потрясіння стають нормою суспільно-економічного розвитку. По-друге, як вже зазначалося, сьогодні криза стає перманентною та глобальною.

За умов постійної глобальної нестабільності будь-яка національна стратегія, а в Україні — особливо, має одночасно виступати і як антикризова, і як стратегія подальшого соціально-економічного розвитку. Тобто передбачати не лише заходи щодо подолання негативних наслідків кризи (стратегії виживання), а носити по суті випереджальний характер. Ця тенденція вже проглядається в антикризових стратегіях і ЄС, і України. Так, вихід Європейського Союзу з кризи будується на трьох головних засадах: фінансовій консолідації, зменшенні розбіжностей у конкурентоспроможності різних регіонів ЄС та інвестиціях у галузі, що стимулюватимуть зростання¹.

Українська Програма економічних реформ, розроблена Комітетом з економічних реформ на виконання поставленого Президентом України завдання з відновлення економічного зростання й модернізації економіки країни, також охоплює широкий набір стратегічних перетворень за п'ятьма напрямками: 1. Створення базових передумов економічного зростання через утримання низького рівня інфляції, стабілізації державних фінансів і створення стійкої фінансової системи. 2. Формування режиму максимального сприяння бізнесу шляхом зменшення втручання держави в економіку, зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку, модернізації податкової системи й поглиблення міжнародної економічної інтеграції України. 3. Модернізація інфраструктури й базових секторів шляхом усунення усталених структурних проблем в енергетичній, вугільній, нафтогазовій галузях і ЖКГ, а також розвитку транспортної інфраструктури й ринку землі. Перехід від дотацій до самоокупності виробництва й соціальних послуг. 4. Збереження й розвиток людського й соціального капіталу шляхом підвищення ефективності й стабільності соціального захисту, поліпшення якості й доступності освіти й медичного обслуговування. 5. Підвищення ефективності державного управ-

¹ Комісар: вихід ЄС із кризи будується на трьох засадах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2012/2012_05_08_1_uk.htm

ління шляхом реформування державної служби й виконавчої влади¹.

Очевидно, що ця програма спрямована на підвищення конкурентоспроможності української економіки. Така особливість сучасних стратегій дуже важлива для України, зважаючи на її місце за глобальним індексом конкурентоспроможності (табл. 3.8.1). Хоча у 2013/2012 рр. Україна посіла 73 місце замість 82 у 2012/2011 рр., тобто підвищила його на 9 позицій, очевидно, що це мало координується з її потенціалом. Отже, проблема підвищення української конкурентоспроможності стоїть дуже гостро і повинна стати одним з основних напрямів при розробці антикризових стратегій.

За даними табл. 3.8.1, у 2013/2012 рр. відносно минулого періоду Україна покращила своє місце в рейтингу за 9 субіндексами: інфраструктура; макроекономічні умови; охорона здоров'я та базова освіта; вища освіта й підвищення кваліфікації; ефективність товарних ринків; розвиток фінансових ринків; технологічна готовність; досконалість бізнесу; інновації. Негативна, хоч і слабко виражена динаміка, спостерігалась у двох субіндексах — інститути та ефективність ринку праці. На тому ж рівні щодо попереднього періоду залишився субіндекс розміру ринку. Отже, хоча у 2013/2012 рр. відносно минулого періоду Україна покращила свої показники сумарно на 72 пункти (різниця між 74 «пунктами зростання» та 2 «пунктами спаду»), вона піднялася лише на 9 позицій у глобальному рейтингу. Така ситуація склалася через різну вагу того чи іншого субіндексу при визначення рейтингу глобальної конкурентоспроможності.

Крім того, різні субіндекси по-різному корелюються з кінцевим результатом — місцем в глобальному рейтингу. Так, якщо порівняти колонки 4 (найнижче місце України в рейтингу) та 6 (майже найкращий результат), можемо засвідчити, що краще всього з кінцевою цифрою (місцем України в рейтингу) корелюються такі субіндекси, як макроекономічні умови, ефективність товарних ринків та досконалість бізнесу, меншою мірою — інститути, охорона здоров'я та базова освіта, розвиток фінансових ринків, технологічна готовність. В той же час не прослідковується прямої залежності між ефективністю ринку праці та інноваціями, з одного боку, і місцем України у рейтингу — з другого.

¹ Програма економічних реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/ker-program.html>

Таблиця 3.8.1

МІСЦЕ УКРАЇНИ У THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX, 2008-2012 pp.¹

	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	Зміна 2013/2012 до 2012/2011
Місце України за Індексом глобальної конкурентоспроможності	72	82	89	82	73	+9
За субіндексами:						
— інститути	115	120	134	131	132	-1
— інфраструктура	79	78	68	71	65	+6
— макроекономічні умови	91	106	132	112	90	+22
— охорона здоров'я та базова освіта	60	68	67	74	62	+12
— вища освіта й підвищення кваліфікації	43	46	46	51	47	+4
— ефективність товарних ринків	103	109	129	129	117	+12
— ефективність ринку праці	54	49	54	61	62	-1
— розвиток фінансових ринків	85	106	119	116	114	+2
— технологічна готовність	65	80	83	82	81	+1
— розмір ринку	31	29	38	38	38	—
— досконалість бізнесу	80	91	100	103	91	+12
— інновації	52	62	63	74	71	+3

Отже, можна зробити висновок, що для підвищення рейтингу України в глобальній економіці необхідно правильно обирати пріоритети подальшого розвитку — напрями, які дійсно сприятимуть підвищенню глобальної конкурентоспроможності. В першу чергу слід звернути увагу на макроекономічні умови, ефективність товарних ринків та досконалість бізнесу.

¹ Про внутрішнє та зовнішнє середовище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — К.: НІСД, 2013. — 576 с. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/files/Poslannia_2013-c7954.pdf с.47

Значною мірою відставання України від провідних країн пояснюється тим, що всі наші стратегії соціально-економічного розвитку є по суті наздоганяльними. Раніше ми доганяли Америку, тепер — Європу. Але за той час, що ми досягаємо якихось висот, розвинені країни теж не стоять на місці, — і розрив зберігається або й навіть поглиблюється. Очевидно, що актуальність цього завдання зростає сьогодні, коли наша держава зазнала руйнівного впливу останньої глобальної економічної кризи. Проте достатньо і внутрішніх факторів, які гальмують соціально-економічний розвиток України. Негативні тенденції, що склалися у виробничій та інноваційній сферах (старіння основних фондів і технологічного оснащення, втрата кваліфікованих кадрів, падіння показників інноваційної діяльності тощо), можуть призвести в найближчі роки до нової системної кризи вітчизняної економіки. Тому енергійний перехід на **інноваційну модель сталого розвитку** — об'єктивно єдиний шанс уникнути такої кризи й досягти позитивних для всього суспільства результатів¹. Стратегію виходу з кризи Україні необхідно розглядати як процес модернізаційних трансформацій на основі гармонізації економічної, соціальної та екологічної складової сталого інноваційного розвитку, а це може забезпечити тільки стратегія прориву. Отже, очевидно, **для успішного входження в глобальну економіку наша антикризова стратегія повинна бути одночасно стратегією Українського прориву**.

Світова економіка ще й досі не пододала післякризову стагнацію. Провідні економічні центри демонструють нестабільне зростання або залишаються у стані рецесії. Глобальний попит на ключові товари українського експорту за цих умов також залишатиметься низьким. При цьому конкурентна боротьба на світових ринках стає дедалі жорсткішою. Для того щоб забезпечити усталений соціально-економічний розвиток, Україні необхідно активізувати пошук внутрішніх резервів, прискорити модернізацію виробництва, підвищити його конкурентоспроможність².

Головним напрямом Українського прориву за цих умов повинна стати нова експортна орієнтація економіки — конкурентна експансія на світових ринках технологій та інтелектуальних про-

¹ Петровська О.С. Сучасна модель економічного розвитку національної економіки / О.С. Петровська // Економічна теорія. — 2008. — № 1. — С. 30-40.

² Про внутрішнє та зовнішнє середовище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Значч. праця. — С. 47.

дуктів на основі внутрішньої зовнішньоекономічної мобілізації та інтеграції виробників і споживачів¹.

Розглянемо проблему розробки антикризових стратегій України в контексті взаємовідносин з ЄС. Реалізація євроінтеграційної політики нашої країни відбувається з урахуванням динамічних процесів політичного та соціально-економічного розвитку Європейського Союзу. А сьогодні цей розвиток відбувається під впливом глобальної кризи. Отже, Україна стикається з негативними наслідками кризи як прямо, так і непрямо — через взаємовідносини з ЄС. За таких умов виникає ряд питань: Яким чином євроінтеграційна стратегія України сприяє підвищенню конкурентоспроможності її економіки? Наскільки це важливо — мати конкурентоспроможну економіку для входження в ЄС? Хто виграс від взаємодії Україна — ЄС?

Європейський Союз впливає на розробку стратегій Україною двома шляхами.

1. *Вивчення Україною досвіду ЄС та окремих країн-членів щодо розробки різноманітних стратегій* (причому не тільки позитивного, але і негативного — щоб уникнути певних помилок).

Зазначимо, що всі європейські стратегії так чи інакше можуть бути класифіковані. Так, основними глобальними стратегіями ЄС за цілями виступають стратегії інтеграції (подальшого розширення Євросоюзу та поглиблення інтеграції), стратегії підвищення конкурентоспроможності (фінансові, комплексні, галузеві, тематичні), стратегії взаємовідносин ЄС з іншими суб'єктами глобальної економіки тощо². *За строком дії* стратегії ЄС можна поділити на такі: довгострокові комплексні стратегії (Лісабонська стратегія (2000 — 2010); Європа — 2020: Стратегія інтелектуального, стійкого й інклюзивного зростання (2010 — 2020)); середньострокові комплексні стратегії (Порядок денний 2000 (2000 — 2006); Фінансові перспективи (2007 — 2013)); середньострокові

¹ Білорус О.Г. Проблеми політичної економії глобалізму. Глобалізм як світова система імперіалістичної інтеграції / Білорус О.Г. // Україна в глобалізованому світі: Зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т світової економіки і міжнародних відносин; Нац. бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — К., 2007. — 176 с. — С. 5-23.

² Детальніше див.: Вітер І.І. Глобальні стратегії ЄС і євроінтеграційна Національна стратегія України в умовах світ-системи глобалізму // Білорус О.Г. Глобальні стратегії Євросоюзу: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко, І.І. Вітер; за наук. ред. О.Г. Білоруса. — К.: КНЕУ, 2009. — 528, [8] с. — С. 422- 510; Вітер І.І. Конкурентні стратегії Євросоюзу в умовах глобальної кризи / Вітер І.І. // Глобальний кризовий розвиток та антикризові тенденції: Матер. міжнар. наук. конф. / Відп. ред. О.Г. Білорус. — К.: Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України, 2011. — 222 с. — С. 96-103.

галузеві та тематичні стратегії (енергетична, промислова, науково-технічна тощо).

Найбільший інтерес для аналізу, на нашу думку, представляють комплексні довгострокові стратегії ЄС — Лісабонська (дослідження причин неповної реалізації стратегії) та Європа-2020 (прагматичність, націленість на реальне підвищення глобальної конкурентоспроможності економіки Євросоюзу), а також План економічного відродження (Economic recovery plan), або План щодо стимулювання виходу з економічної та фінансової кризи, який був реалізований досить успішно.

Таким чином, вивчаючи та аналізуючи стратегічні програми Європейського Союзу та ефективність їх виконання, Україна може більш успішно планувати свій соціально-економічний розвиток та розробляти антикризові стратегії.

2. Узгодженість стратегій України зі стратегією ЄС, враховуючи інтеграційні спрямування України. Тут виникає питання взаємовпливу та взаємодії Україна — ЄС.

З одного боку, розвиток ЄС впливає на Україну. Чим успішніше соціально-економічний розвиток ЄС, тим краще Україні. І навпаки — негаразди в ЄС негативно впливають на розвиток в Україні.

На жаль, позитивні тенденції до відновлення світової економіки, виходу з глобальної кризи 2007-2010 рр. змінилися загостренням кризових проявів у більшості провідних країн світу, і в першу чергу — в Європейському Союзі, в якому до негативів глобальної кризи додаються суперечності та проблеми власного розвитку. Основні країни — торговельні партнери України в Європейському Союзі — демонстрували негативну динаміку ВВП і протягом 2012 р. (Італія, Іспанія, Угорщина) чи сповільнення економічного зростання (Німеччина, Польща). За оцінками Євростату, за підсумками 2012 р. сумарний ВВП країн ЄС в річному вимірі зменшився на 0,3 %¹. Протягом останнього періоду у багатьох країнах ЄС тривало зростання рівня безробіття (особливо серед молоді). За останніми даними, кількість безробітних в ЄС перевищила 26 млн, що склало 11 % від всього працездатного населення. За даними Eurostat, найвищий рівень безробіття утримують Іспанія (26,8 %) і Греція (27 %). На Кіпрі за останні місяці цей показник виріс з 11,2 до 15,6 %, а в Іспанії — з 24,4 до 26,8 %, в Австрії — до 4,9, в Німеччині — до 5,4, в Люксем-

¹ Про внутрішнє та зовнішнє середовище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Значч. праця. — С. 23.

бурзі — до 5,6 %. Безробіття у Франції в 2013 р. зросло до максимального рівня за останні 15 років — 10,6 % (за даними Національного бюро статистики Insee) (для порівняння: в Україні офіційний рівень безробіття, за даними Держстату, складає 1,9 %, в Росії кількість безробітних за травень 2013 р. скоротилась на 4,3 %)¹. Невизначеність щодо перспектив вирішення боргової кризи в ЄС, зокрема в євროзоні, — одна з головних проблем, які перешкоджають стабільному відновленню зростання в регіоні та світі. Гальмування європейської економіки негативно впливає на темпи зростання ВВП більшості країн світу², в тому числі України.

Але існує і *зворотний зв'язок*. Так, інтеграція України до ЄС сприятливо вплине на вихід угруповання з кризи: приєднання внутрішнього ринку України, її виробничих і сільськогосподарських потужностей до європейського економічного простору матиме істотний позитивний вплив на загальноєвропейську економічну ситуацію і допоможе процесу виходу Європи з кризи»³.

Важливою подією для нашої країни стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (а з 1 листопада 2014 р. — її часткове застосування). Ми вважаємо цей факт значним політичним досягненням і практичним кроком на шляху інтеграції України до ЄС. В той же час вважаємо, що значення цієї події для розвитку економіки України дуже перебільшено — на Угоду покладаються занадто великі надії. При цьому не береться до уваги той факт, що процес асоціації має суперечливі наслідки для економіки України і не є таким однозначним (табл. 3.8.2).

Очевидно, що європейський вибір означає наближення рівня життя громадян України до європейських стандартів, укорінення європейських цінностей в усіх сферах функціонування Української держави та суспільства⁴. В той же час згідно з Угодою українська сторона має прийняти на себе ряд зобов'язань, які не просто обмежують її суверенні права, але можуть лягти важким тягарем на нашу економіку, негативно позначитися на долях мільйонів людей. Так, тільки заміна вітчизняних залізничних колій (1520 мм)

¹ Экономическое положение Европы плачевно. Пресс-служба ЦК КПУ // Киевский вестник. — 2013. — № 64 (7155). — 22 июня. — С. 4.

² Про внутрішнє та зовнішнє середовище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Знач. праця. — С. 23.

³ Інтеграція України pomoже процесу вихода Європи из кризиса [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://korrespondent.eu/politika/politika/774351>

⁴ Про внутрішнє та зовнішнє середовище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Знач. праця. — С. 242.

на європейські (1435 мм) передбачає переобладнання 30 тис. км залізничних доріг, по яких курсують 6,1 тис. тепловозів, електровозів, дизельних поїздів, 139,5 тис. вагонів. Поставки пшениці до Європи, які склали 3 млн т щорічно, будуть обмежені лімітом в 1 млн т. Продаж українського цукру (зараз — 300 тис. т) прийдеться скоротити в 10 разів. Україна зобов'язується знижувати мито на 24 види сільськогосподарської продукції щорічно на 1% — до повної відміни. На інші види сировини, включаючи продукцію первинної обробки металів, прийдеться одразу ж по вступі в силу Угоди про асоціацію знизити вдвічі мита, які нелегко вдалося відстояти при вступі до СОТ. Рекомендації ЄС вимагають забезпечити «співіснування генетично модифікованих зернових культур зі звичайним і натуральним сільським господарством». Значних коштів потребуватиме імплементація протягом 4-5 років європейських стандартів (яких понад 20 тисяч).

Таблиця 3.8.2

**ПЕРЕВАГИ ТА ПОТЕНЦІЙНІ НЕБЕЗПЕКИ БІЛЬШ ТІСНОЇ
ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄС**

Інтеграція Україна — Європейський Союз	
Переваги	Потенційні небезпеки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Макроекономічна стабільність. 2. Додаткові інвестиції в українську економіку. 3. Можливість отримання кредитів з бюджету ЄС. 4. Підвищення якості товарів та послуг до європейських стандартів. 5. Зростання темпів технологічної модернізації під впливом конкуренції на єдиному європейському ринку. 6. Підвищення рівня і оплати праці, життєвого рівня громадян. 7. Вільне пересування громадян в межах ЄС, єдиний освітньо-культурний простір. 8. Спільні митні тарифи. 9. Забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Світові ціни на енергоносії. 2. Можливе звуження ринків збуту вітчизняної продукції через її невисоку конкурентоспроможність. 3. Менш сприятливі умови для національного виробника через відносно високу (порівняно з виробниками з країн — членів СЕП) конкурентоспроможність європейських компаній. 4. Неможливість проведення незалежної транзитної та митної політики. 5. Необхідність зниження середньозваженого митного тарифу. 6. Подорожчання товарів та послуг до європейського рівня. 7. Можливе переміщення до України шкідливих виробництв. 8. Використання України як сировинного придатку. 9. Використання українців як дешевої робочої сили, зростання безробіття

Підвищення пенсійного віку і стажу, необхідного для призначення пенсії, інші «новації» пресловутої пенсійної реформи, вимоги МВФ підвищити тарифи на електроенергію, плату за газ і багато іншого, що б'є по життєвому рівню населення, — це тільки невелика частка зобов'язань, які бере на себе наша країна як асоційований член ЄС. Вона повинна буде гарантувати, що приведе все національне законодавство у відповідність до юридичних норм ЄС. І надалі кожний новоприйнятий правовий акт Єврокомісії і інших органів Союзу буде імплементовано в законодавчу систему України. Строк дії Угоди про асоціацію — 10 років.

Те саме справедливо й щодо ЗВТ, функціонування якої може негативно вплинути на вітчизняних виробників, особливо — в секторі національного машинобудування. Аналітики лівої орієнтації відмічають, що перед нашою країною постає реальна загроза демонтажу системи соціального забезпечення та подальшого прискореного скорочення чисельності населення¹. Ці небезпеки необхідно врахувати при обговоренні економічної частини Угоди щодо ЗВТ між Україною та ЄС, яка відкладена до кінця 2015 р.

Отже, при стратегічному плануванні соціально-економічного розвитку України необхідно більше зважати на власні інтереси, а не на вимоги будь-яких, навіть дуже могутніх, суб'єктів глобальної економіки. Для дійсно ефективної інтеграції необхідне проведення цілісної й збалансованої зовнішньоекономічної політики, підвищення конкурентоспроможності й інвестиційної привабливості економіки України.

В результаті проведених досліджень можна зробити такі **висновки**.

1. З метою подолання негативних явищ в економіці та створення сприятливих умов для інтеграції України в глобальний конкурентний простір держава повинна розробити Глобальну національну антикризову стратегію розвитку України, яка повинна бути одночасно стратегією прориву. Головним напрямом Українського прориву повинна стати нова експортна орієнтація економіки — конкурентна експансія на світових ринках технологій та інтелектуальних продуктів на основі внутрішньої зовнішньоекономічної мобілізації та інтеграції виробників і споживачів.

¹ *Крючков Г.* Зазывалы ... // Киевский вестник. — 2013. — № 54 (7145). — 30 мая. — С. 5.

2. Як пріоритети подальшого розвитку України необхідно обирати напрями, які сприятимуть підвищенню її глобальної конкурентоспроможності на світових ринках: макроекономічні умови; ефективність товарних ринків; досконалість бізнесу.

3. Існує певний взаємовплив та взаємозв'язок між соціально-економічним розвитком України та Європейського Союзу. Вплив ЄС на розробку національних стратегій України відбувається двома шляхами: прямим (узгодженість стратегій України зі стратегією ЄС, враховуючи інтеграційні спрямування України) та непрямым (вивчення Україною досвіду ЄС та окремих країн-членів щодо розробки стратегій розвитку). Вивчаючи та аналізуючи стратегічні програми Європейського Союзу, Україна може більш успішно планувати свій соціально-економічний розвиток та розробляти антикризові стратегії.

При стратегічному плануванні соціально-економічного розвитку Україні необхідно більше зважати на власні інтереси, а не на вимоги будь-яких, навіть дуже могутніх, суб'єктів глобальної економіки. «Європейську модель» Україна повинна реалізовувати самостійно, незалежно від підписання чи непідписання будь-яких угод.

3.9. Нові глобальні виклики територіально-економічній стабільності України та інструменти їх вирішення

Розвиток глобалізації супроводжується перманентною політико-економічною нестабільністю й виникненням нових загроз територіальному й економічному суверенітету окремих держав, у тому числі з демонстрацією відвертого ігнорування норм міжнародного права. Агресія Росії й анексія Криму, прагнення роз'єднати Україну й взяти під контроль її східну й південну частини зі створенням маріонеткових держав зайвий раз підтвердили, що глобальна безпека стає дедалі більш вразливою. Задля відновлення справедливості й припинення подальшої ескалації конфлікту багато держав запровадили санкції проти Росії. Виходячи з цього об'єктивізується потреба у розкритті специфіки й

результативності запровадження сучасних санкцій, передбачення сценаріїв і наслідків їх реалізації для глобальної економіки і міжнародних фінансів, що сприятиме коригуванню зовнішньоекономічної і політичної стратегії в умовах загострення геополітичної напруженості й посилення нестабільності світових ринків, а також кращому оцінюванню ризиків у швидко мінливих геополітичних та економічних умовах. 5 грудня 1994 р. було підписано Будапештський меморандум — про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї — між Україною, США, Росією та Великобританією про неядерний статус України. Угода містить пункти, котрі надають Україні гарантії суверенітету та безпеки, зокрема, положення про необхідність поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, а також утримуватися від загрози силою, її використання проти територіальної цілісності/політичної незалежності України. Росія демонстративно порушила документ й у нових реаліях вибір з-поміж ЄС або Митним союзом однозначно став на користь євроінтеграційного вектора. Водночас останнє потребує окреслення проблем і загроз, що постають перед Україною у світлі руху до повноцінного членства в ЄС, а також формулювання концептуальних підходів до розв'язання територіального питання.

Брутальне порушення територіальної цілісності України й відділення її від Криму може генерувати небезпечні прецеденти. Аналіз сценаріїв і наслідків подальшого розвитку дозволяє констатувати втрату величезних природних, матеріальних і військових ресурсів, повернення яких буде вельми проблематичним і займе тривалий час. Було фактично привласнено все державне майно України на півострові. Натомість перед Україною зникла ключова перешкода для вступу в Північно-Атлантичний Альянс (НАТО): перебування військових баз іншої держави на її території. Також потребує долучення України до систем колективної безпеки з ухваленням нового плану співпраці з НАТО й урахування воєнної й терористичної загрози з боку Росії, що зайвий раз підтвердилося збиттям малайзійського «Боїнга» 17 липня 2014 р. Кардинальна дестабілізація європейської й глобальної безпеки призвела до політики ізоляції та запровадження рестриктивних заходів з боку світового співтовариства проти Росії.

Міжнародні санкції (як і допомога) складають економічний інструмент досягнення політичних цілей на світовій арені. Вони пов'язані з обмеженнями на зовнішнє кредитування / фінансування

фінансово-економічних структур, проведення експортно-імпортних операцій, передачу технології, міжнародні переміщення й заморожування активів посадових осіб держави, яка підпала під їх дію. До Росії вони передбачають заборону для державних банків купувати довгострокові облігації банків ЄС, яка згодом поширилась на придбання державних облігацій ЄС і для інших російських компаній і доступ Росії до фінансових ринків. Крім фінансових обмежень санкції стосуються оборонних контрактів, чутливих технологій і товарів подвійного призначення, зокрема, складових, які можуть використовуватися у військовому і суспільному секторах — матеріалів і обладнання. У даному випадку їх наслідки також будуть серйозними — особливо для електроніки й обладнання повсякденного використання, які не підлягають швидкій заміні.

Введення обмежень віднесло Російську Федерацію до сумнівного кола країн, проти яких останнім часом вводилися санкції: Еритрея, Сьєрра-Леоне, Лібєрія, Сомалі, Ірак, Конго, Кот-д'Івуар, Ліван, Північна Корея, Іран, Гвінея-Бісау. Мішенню санкцій стала країна, яка відіграє одну з провідних ролей у світовій політиці й володіє серйозним ресурсом для контрзаходів. Рішення про їх введення диктуються виключно політичною логікою, **суперництво носить не економічний, а стратегічний, геополітичний характер, інститути економічного управління стають ареною або інструментами цього протистояння.**

16-17 липня 2014 р. США ввели секторальні санкції, під які потрапили банки, військові концерни, а також найбільша нафтова компанія Росії — «Роснефть». На сайті Міністерства фінансів США до списку було включено практично всі найбільші оборонні підприємства Росії, серед яких — державний оборонний концерн «Алмаз-Антей» (найбільший виробник систем ППО), концерн «Калашников» і НВО «Ижмаш» (випускають стрілецьку зброю), НВО «Базальт» (розробник і виробник боєприпасів і гранатометів), що входить у корпорацію «Ростех «ВАТ» «Радиоэлектронные технологии» (КРЭТ), концерн «Созвездие», НВО Машиностроение, ВАТ «Конструкторское бюро приборостроения», «Уралвагонзавод» (найбільший виробник бронетехніки) і КБ приладобудування (випускає кероване озброєння)¹.

¹ U.S. Department of the Treasury. Announcement of Treasury Sanctions on Entities Within the Financial Services and Energy Sectors of Russia, Against Arms or Related Material Entities, and those Undermining Ukraine's Sovereignty 7/16/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/j12572.asp>

28 липня 2014 р. Європейський Союз і США спрямували рестриктивні заходи до п'яти російських банків — «Сбербанк Росії», «ВТБ Банк», «Газпромбанк», «Внешэкономбанк» і «Россельхозбанк», які сконцентрували більше половини активів банківської системи РФ. У документі наголошено: «Для обмеження доступу Росії до ринків капіталу громадяни й компанії ЄС не можуть більше продавати або купувати нові облигації, акціонерні частки або інші подібні фінансові інструменти зі строком погашення більше 90 днів, що випущені російськими державними банками, їхніми дочірніми компаніями або компаніями, які діють від їхнього імені. Також заборонені послуги, що пов'язані з випуском таких фінансових інструментів, наприклад, брокерська справа»¹. У результаті найбільші фінансово-кредитні установи РФ виявилися ізольованими від головних ринків позикового капіталу.

Згодом термін залучення капіталу російськими державними банками з ЄС було обмежено до 30 діб — короткостроковим кредитуванням, яке зазвичай практикується лише для поповнення оборотних коштів, через що цілком імовірно виникнення кредитної кризи: навіть компанії, що не потрапили під обмеження, витісняються із західних кредитних ринків. Найбільш дошкульно санкції можуть позначитися на двох російських банках — «Сбербанку» і «Внешэкономбанку».

29 липня і 12 вересня 2014 р. країнами Євросоюзу й США було узгоджено третій рівень санкцій, націльений на фінансовий сектор, нафтову індустрію, оборонну галузь, продукцію подвійного призначення і російські технології. Спрямовані на секторальне співробітництво та обмін вони ще більше обмежили доступ державних фінансових установ РФ на фінансові ринки ЄС, наклали ембарго на торгівлю зброєю, встановили заборону на експорт до Росії товарів подвійного призначення, а також мінімізували доступ до високотехнологічних товарів, особливо в нафтовидобувному/енергетичному секторі².

¹ Council of the European Union. EU Restrictive Measures in View of the Situation in Eastern Ukraine and the Illegal Annexation of Crimea. Background note. Brussels, 29 July 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/144159.pdf

² European Council. Statement by the President of the European Council Herman Van Rompuy and the President of the European Commission in the Name of the European Union on the Agreed Additional Restrictive Measures against Russia. STATEMENT EUCO 158/14. PRESSE 436. PR PCE 140. Brussels, 29 July 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/144158.pdf; European Council. EU Restrictive Measures. Brussels, 29 April 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/135804.pdf

П'яти російським енергетичним компаніям — «Газпром», «Газпромнефть», «ЛУКОЙЛ», «Сургутнефтегаз», «Роснефть» — з боку європейських структур заборонено надання послуг з глибоководного буріння й розробки арктичних родовищ, а також для реалізації проектів щодо видобутку сланцевої нафти. Для усвідомлення масштабів і наслідків вжитих заходів слід урахувати, що 25 % нафти видобувається шляхом використання так званої вторинної та третинної дії на пласт (чутливі технології в енергетичному секторі), які відсутні у країні й купуються за кордоном, що може звести нанівещь перспективні проекти, а відсутність власних технологій глибинного буріння стане напрочуд вразливим місцем добувної галузі (їх розробка в обмеженому колі галузей нереальна). Але водночас з російськими компаніями зазнають збитків і світові гіганти: нафтогазова ТНК British Petroleum (Великобританія) є акціонером компанії «Роснефть» (19,75 %), а найбільшою нафтовою корпорацією світу ExxonMobil (США) заплановано спільний з російськими компаніями видобуток сланцевої нафти. Примітно, що з боку США санкцій у цій сфері не було введено, а частина обладнання російськими компаніями закуповується саме в Америці. Секторальні ж санкції Євросоюзу зачепили російський нафтовий сектор (зокрема, заборона на передачу технологій для розробки родовищ сланцевої нафти), але не торкнулися газової галузі — через сильну залежність від неї (так, залежність від російського газу у Литви, Латвії, Естонії й Фінляндії складає майже 100 %).

Останні санкції США та ЄС спрямовані вже проти великих секторів економіки й приведуть до відсутності зовнішнього фінансування: 24 % зовнішнього боргу російських банків і компаній підлягає виплаті у 2014 р., держкомпаніям буде потрібно залучити близько 43 млрд дол., а в 2015 р. — до 90 млрд дол., а санкції унеможливають його рефінансування. Це стане серйозним навантаженням на золотовалютні резерви країни, особливо з урахуванням рішення Гаазького суду по справі ЮКОСа щодо стягнення з Росії 50 млрд дол.

Але найбільш дієвим з-поміж усіх інструментів виступає зниження цін на нафту, яка залишається ключовим ресурсом світової економіки. У результаті скоординованих дій з липня 2014 р. ціни на нафту почали знижуватися, станом на 6 жовтня спотова ціна на барель нафти сорту Brent складала вже 91,35 дол., що нижче ціни відсікання (у 2014 р. — 93 дол. за барель), понад яку доходи

від експорту вуглеводнів спрямовуються у Резервний фонд Росії. Падіння ціни на нафту на 10 доларів призводить до зниження доходів бюджету на суму від 600 млрд до 1,5 трлн рублів у річному обчисленні.

Ціна бареля нафти марки Brent на лондонській біржі ICE Futures 30 листопада 2014 р. впала до 70,1 дол., а на російську Urals — до 68,8 дол. Бюджет РФ вже починає відчувати серйозне навантаження, що змушує уряд вишукувати заходи економії — звичайно ж, за рахунок скорочення фінансування соціальної сфери. На 2014 р. було заплановано його зведення з дефіцитом на рівні 400 млрд рублів, або 0,6 % ВВП. І хоча величина останнього порівняно невелика, але країна вже не може дозволити зниження експорту енергоресурсів як інструменту тиску на сусідні держави, позаяк самій доведеться розплачуватися за такі дії. Бюджет Росії на 2014-2016 рр. розрахований виходячи з цін на нафту Urals нижче від 100 дол. за барель — 93, 95 і 95 дол. В економіці неминуче посиляться кризові процеси і падіння життєвого рівня населення, а подібне зниження ціни нафти може спричинити вже катастрофічні наслідки.

Специфіка полягає й у тому, що у рамках нинішньої політики ціна нафти відходить на другий план, і толерантність ОПЕК та США до її низької величини буде набагато лояльнішою, ніж у 2008 р. Інвестиційна політика ОПЕК у 2014 свідчить про націленість організації на експансію — з метою повернення втраченої частки ринку й забезпечення стабільності доходів швидкозростаючого населення своїх країн. Якщо попередня стратегія США підпорядковувалася підвищенню ціни, що кореспондувало інтересам ОПЕК, яка обмежувала зростання видобутку, то нині констатується початок боротьби за ринок, що підтверджується масштабними інвестиціями 2014 р. у видобуток як у країнах ОПЕК, так і США. Деякі члени ОПЕК, такі як Саудівська Аравія, Кувейт, Ірак, Іран та Об'єднані Арабські Емірати, знизили ціни для європейських і азійських покупців на тлі загострення конкурентної боротьби за частку глобального енергетичного ринку. Крім зовнішньополітичних інтересів США її можна пояснити двома причинами. По-перше, «слабка нафта» сприятиме підтримці долара, що є вигідним для Саудівської Аравії й США. По-друге, у результаті технологічної революції середня світова собівартість видобутку впала до 60 доларів за барель. Таким чином, навіть у складних проєктах з розробки запасів, наприклад, сланцевої нафти, є певний запас міцності. У сфері буріння й видобутку за

останні десять років відбулися зміни, які суттєво підвищили керованість і вартісну гнучкість процесів видобутку нафти. Фактором зростання цін на нафту в майбутньому може виступити серйозний конфлікт на Близькому Сході, що унеможливить її стабільне постачання на світові ринки, приміром, при захопленні ісламськими угрупованнями Багдаду й загрози нафтовим копальням Південного Іраку або блокуванні портів країни повстанцями Лівії. З іншого боку, не можна виключити колапсу ринку нерухомості у Китаї, від якого у великій мірі залежить економічне зростання у країні, настання якого приведе до падіння попиту на нафту. В усіх наведених сценаріях поки що занадто багато невідомих для побудови достовірного прогнозу.

Все ж вдається можливим спрогнозувати сценарії розвитку світової макроекономічної ситуації з урахуванням динаміки (триваючого падіння) цін на нафту (рис. 3.9.1).

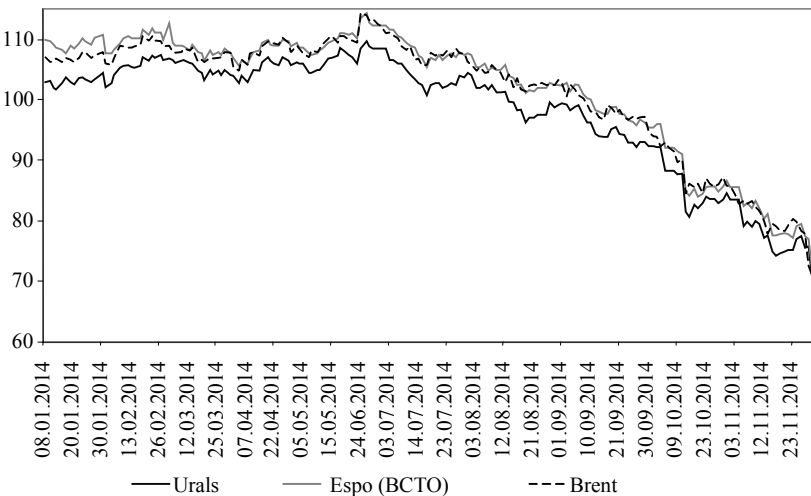


Рис. 3.9.1. Динаміка цін на нафту, дол./бар. (січень-листопад 2014 р.)

Джерело: Побудовано за даними: Нефтетранспортная территория. График котировок нефти. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nefttrans.ru/info/quotes/>

Падіння ціни на нафту повинно привести насамперед до зниження цін на продовольство, у тому числі на зерно, що є вигід-

ним для країн — імпортерів зерна (але для України становить небезпеку, позаяк цього року отримано великий урожай, що на 7-10 % перевищує минулорічний); також з одного боку, має генерувати зниження цін на бензин, що, в свою чергу, активізує зростання попиту на цей товар та покращення споживацьких настроїв у цілому, з другого боку, може постраждати український експорт.

Імовірно передбачити можливі економічні й політичні наслідки для окремих країн. Зокрема, не виключено виникнення політичної кризи у Венесуелі — через дефіцит твердої валюти, необхідної для імпорту продовольства, автомобілів й інших товарів першої необхідності (для підтримки збалансованого бюджету країни в 2015 р. необхідно, щоб ціна на нафту трималася на рівні 117,5 дол. за барель). Безумовно, опиняться у вигадці економіки Японії, Південної Кореї й Тайваню, що залежні від імпорту енергоносіїв. За сповільнення динаміки зростання Китаю, низькі ціни на нафту можуть сприяти скороченню виробничих витрат і приборканню інфляції; для Індії дозволять зменшити масштабні субсидії на паливо й пом'якшити інфляційний тиск. Для Росії — звести нанівець економічне зростання й погіршити фінансове становище.

Подібна можливість поступово реалізується. За аналогічним збігом обставин Третейським судом у Гаазі 18 липня 2014 р. було визнано порушення з боку Росії Енергетичної хартії й незаконне привласнення активів ЮКОСа й винесено рішення про присудження акціонерам компанії компенсації у розмірі 50 млрд дол. У разі відмови Росії у компанії є право вимагати арешту будь-якої її комерційної власності на території 150 країн — учасниць Конвенції про визнання і приведення у виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йорк, 1958 р., (Нью-Йоркська конвенція), яку Росія ратифікувала у 1960 р. Активи, які не є частиною суверенітету РФ (до нього насамперед належать будівлі посольств, військові кораблі тощо), які можна класифікувати як комерційні (зокрема, плата за газ), перебувають під загрозою. Виконавче провадження (поки що добровільне) починається з дня прийняття рішення Гаазького суду, після 1 січня 2015 р. активи можуть бути заарештованими вже на примусовій основі¹.

¹ Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. United Nations Conference on International Commercial Arbitration. United Nations, 1958. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/XXII_1_e.pdf

При оцінці дієвості та перспектив/наслідків санкцій слід ураховувати, з одного боку, мотивацію розвинених країн до припинення конфлікту відновлення справедливості й убезпечення від агресії у перспективі. З другого боку, існує критична залежність економіки ряду держав від співпраці з Росією, взаємний товарообіг з якою обчислюється десятками мільярдів євро. Про це свідчать обсяги зовнішньоторговельного обороту Росії (867,6 млрд дол.) з різними зарубіжними партнерами у 2013 р.: з ЄС — 417,5 млрд дол. (48 % усього товарообігу (із США — 27,7 млрд дол., що в 15 разів менше). До найбільших партнерів належать Китай — 88,8 млрд дол., Нідерланди — 75,9 млрд, Німеччина — 74,9 млрд, Італія — 53,9 млрд дол.; причому 50 % експорту з Європи складають машини й устаткування¹.

Особливу стурбованість виявляють країни Південної Європи, зокрема, Італія, Греція, Мальта й Словенія, в яких існує велика кількість соціально-економічних проблем і високий рівень безробіття; а також Німеччина, де поставлено під загрозу 350 тис. робочих місць, безпосередньо зав'язаних на німецько-російських торговельних відносинах. Близько 40 % експорту країни спрямовується на російський ринок, а частка продажу німецьких легкових автомобілів у Росії складає близько 60 % усього німецького автоекспорту². Тому при настанні реальних проблем в економіці Росії, економіка ЄС також зазнає збитки.

Концептуальна ідея нинішніх санкцій полягає у створенні ринкової нестабільності, що реально вплине на бізнес-середовище Росії, зменшить зовнішні надходження й посилить відтік капіталу. Їх результат вже складає значне погіршення макро- й мікро-економічних та фінансових показників, зниження вартості рубля й динаміки ВВП на фоні зростання надбавки за ризик інвестицій у Росію. Створення ринкової невизначеності є новим інструментом європейської та американської зовнішньої політики; у нинішніх нестабільних умовах загального відчуття невизначеності цілком достатньо для обмеження надходжень інвестицій.

Росія також запровадила обмежувальні заходи: указом президента Росії «Про застосування окремих спеціальних економічних заходів з метою забезпечення безпеки Російської Федерації» від

¹ Россия в цифрах 2014. Краткий статистический сборник / Федеральная служба государственной статистики (Росстат). — М., 2014. — С. 517-528.

² Der Tagesspiegel. Deutsche Russland-Exporte Gehen Weiter ZSurrück. 21.10.2014.

6 серпня 2014 р.¹ було введено ембарго на поставки сільськогосподарської та продовольчої продукції з ряду країн. Реалізація цих заходів обійдеться Росії у 23 млрд євро (1,5 % ВВП) у 2014 р. і 75 млрд євро (4,8 % ВВП) у 2015 р. За підрахунками The Economist, величина збитків російських компаній може досягнути 1 трлн дол. (744 млрд євро)². Проте країни ЄС також зазнають втрат унаслідок, по-перше, обмеження доступу Росії до фінансового ринку, заборони на постачання зброї, а також товарів і технологій подвійного призначення, і по-друге — введення зустрічних санкцій з боку Росії. За розрахунками Єврокомісії, вони можуть скласти 40 млрд євро (0,3 % ВВП) у 2014 р. і приблизно 50 млрд євро (0,4 % ВВП) — у 2015 р.³

У секторальному розрізі серйозно постраждає європейський аграрний сектор. У 2013 р. загальний експорт сільськогосподарської продукції до Росії склав 11,3 млрд євро; втрати від введеного нею ембарго на імпорт продуктів харчування досягнуть 5,1 млрд євро. Окремі країни, станом на кінець вересня 2014 р., також зазнали масштабних втрат: Литва — 922 млн євро (населення країни — 2,96 млн чол.)⁴, Польща — 840 млн євро, Німеччина — 589 млн, Голландія — 503 млн, Данія — 341 млн, Іспанія — 326 млн, Бельгія — 281 млн і Фінляндія — 273 млн євро⁵. Значно скоротився обсяг експорту німецької продукції в Росію: на 16,6 % за січень-серпень 2014 р. порівняно з аналогічним періодом 2013 р. і, за прогнозом, наприкінці року досягне 20 % (7 млрд євро)⁶.

Санкції складають важливу частину психологічного та політичного клімату усередині й навколо Росії: на сьогодні у країні відсутні відповідні обмежувальні заходи, які б не позначилися на добробуті російських споживачів. Введення й посилення санкцій створює невизначеність, яка впливає на ринок набагато сильніше,

¹ Указ о применении отдельных специальных экономических мер в целях обеспечения безопасности Российской Федерации. Президент России [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/acts/46404>

² Trillion-dollar Boo-boo [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21608754-bad-governments-cost-investors-fortune-trillion-dollar-boo-boo>

³ Multi-billion Losses Expected from Russia Sanctions 28.07.14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://euobserver.com/economic/125118>

⁴ The World Bank. Population, total. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

⁵ Import Ban: How Russian Measures are Affecting European Companies. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20140915STO62305/html/Import-ban-how-Russian-measures-are-affecting-European-companies>

⁶ Der Tagesspiegel. Deutsche Russland-Exporte gehen weiter zurück. 21.10.2014.

ніж формальні заборони, і вже реально конкретизувати їхні наслідки. До них належать:

1. Збільшення вартості запозичення капіталу як усередині, так і за межами країни, що чинить негативний вплив на економічне зростання. Підвищення 25 липня 2014 р. Центробанком Росії до 8 % (на 0,5 в.п.) процентної ставки (у березні 2014 р. її було збільшено відразу на 1,5 в.п. — на тлі ескалації конфлікту навколо України й падіння курсу рубля) — внаслідок зрослих інфляційних ризиків, пов'язаних у тому числі з посиленням геополітичної напруженості та її можливим впливом на динаміку курсу національної валюти, а також з метою залучення зовнішнього капіталу, який отримує більші повернення на рублевих фінансових інструментах. Але, на нашу думку, цей крок може призвести до зворотного ефекту — зростання витрат російських компаній через необхідність сплати більших коштів для отримання кредитів¹.

Зростання облікової ставки означає, по-перше, необхідність компенсації витрат і підвищення вимог до позичальників з боку банків, по-друге — подорожчання кредитів, а отже, зменшення попиту на них.

2. Негативне рейтингування з боку міжнародних інституцій. Так, станом на кінець вересня 2014 р. майже 70 % російських банків отримали «Негативний» прогноз за своїми рейтингами.

3. Відплив капіталу, який за перше півріччя 2014 р. склав 74,6 млрд дол., що перевищує аналогічний показник за весь 2013 р. (рис. 3.9.2).

4. Девальвація національної валюти (рис. 3.9.3). При цьому варто підкреслити, що ослаблення рубля спричинено як введенням санкцій і триваючим зниженням цін на нафту, так і рядом інших чинників: загальносвітовою тенденцією до зміцнення долара, тиском на рубль закінченням податкового періоду.

Падіння бюджетних надходжень від експорту нафти компенсується свідомою девальвацією рубля. У бюджеті Росії на 2014 рік закладено курс національної валюти на рівні 35,5 рублів за долар, але 2 грудня 2014 р. рубль впав до 51,81 за долар вперше з 1998 року. Для населення Росії девальвація рубля означатиме істотне зниження життєвого рівня та подорожчання імпортованих товарів, продуктів харчування і послуг: у серпні 2014 р. інфляція склала 7,8 %, а у вересні — 8 %.

¹ Центральный банк Российской Федерации. Официальный сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cbr.ru>; Центральный банк Российской Федерации (Банк России) Пресс-служба. Информация. О ключевой ставке Банка России [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cbr.ru/press/PR.aspx?file=25072014133011dkp2014-07-25T13_00_55.htm

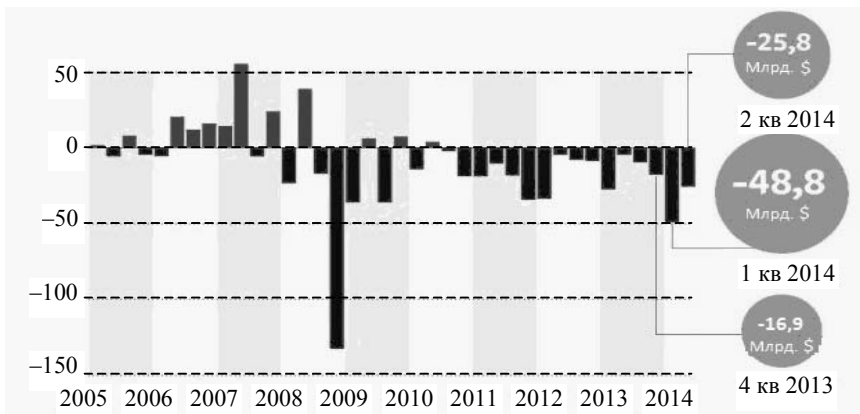


Рис. 3.9.2. Відплив капіталу з Росії за 2005-2014 рр., млрд. дол.

Джерело: Побудовано за даними: Центральный банк Российской Федерации. Оценка платежного баланса Российской Федерации за январь-июнь 2014 года (аналитическое представление, по методологии РПБ6*), млрд. долл. США [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/bal_of_payments_est_new.htm&pid=svs&sid=itm_45297

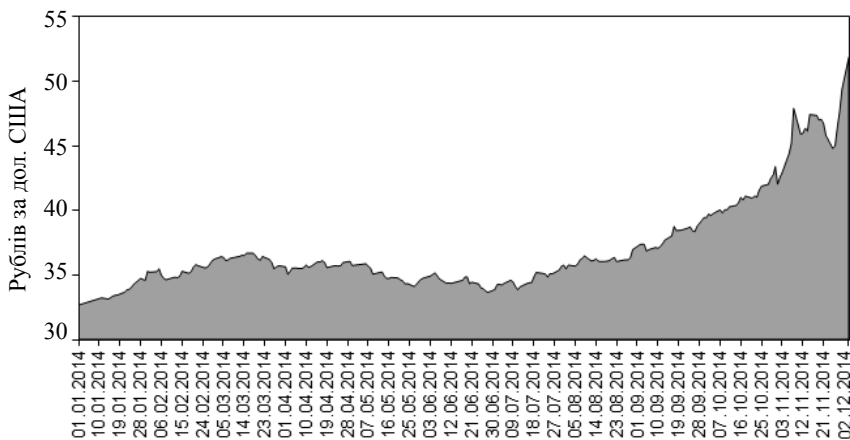


Рис. 3.9.3. Динаміка курсу рубля Російської Федерації до долара США за 2014 р.

Джерело: Центральный банк Российской Федерации. Динамика официального курса заданной валюты [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.cbr.ru/currency_base/dynamics.aspx?VAL_NM_RQ=R01235&date_req1=01.01.2014&date_req2=03.12.2014&rt=1&mode=1

Для багатьох російських компаній і банків, що отримували кредити від західних банків, слабкий рубль взагалі може стати питанням виживання: на відміну від державного сектору, що має невеликий зовнішній борг, російський приватний сектор обтяжений набагато серйозніше. Сумарна заборгованість усіх російських промислових підприємств і фінансових інститутів еквівалентна 1,3 трлн дол., половина з них — у твердій валюті; це дає можливість провести аналогію з запущеним пусковим механізмом: тільки у 2014 р. ними має бути виплачено 157 млрд дол. по іноземних зобов'язаннях. І з кожним пунктом, що втрачає рубль стосовно долара, євро або ієни, фінансовий тягар російських компаній збільшується — для погашення валютних боргів вони потребуватимуть більшої кількості рублів. Особливо це відчутно для російських банків, які, на відміну від нафтогазових компаній, отримують прибуток у рублях. Ситуація різоче нагадає азійську кризу 1997-1998 рр., за якої девальвація національних валют спричинила банкрутство величезної кількості компаній. На нашу думку, ослаблення рубля триватиме.

5. Припинення співробітництва з боку західних кредиторів з багатьма російськими позичальниками, що, по-перше, не опинилися у санкційних списках, через побоювання потрапляння до них у майбутньому.

Відчуваючи брак фінансування, найбільші російські компанії скоротили програми капіталовкладень, відмовляються практично від усіх життєво важливих інвестпроектів або відкладають їх. У серпні 2014 р. нафтова держкорпорація «Роснефть», чия заборгованість становить 1,5 трлн руб., заявила про потребу одержання всієї суми від держави. Задоволення цього запиту дорівнює майже половині усього резервного фонду добробуту країни.

Російська економіка практично стагнувала ще до санкцій, а їхній ефект може бути настільки ж катастрофічним, як наслідки дефолту 1998 р.: низькі інвестиції, обмеження на імпорт технологій і висока інфляція.

3.10. Соціально-економічні наслідки нової глобальної конфронтації для України

У нинішньому конфлікті існує чотири складові — політична, суспільно-культурна (ментальна), військова та економічна. Економічна частина санкцій рано чи пізно буде вичерпаною; відновлення економіки завжди відбувається швидше, особливо фондового ринку, хоча серед наслідків будуть додаткові 10-15 в.п. інфляції та подорожчання грошей. Інші складові — політична та суспільно-культурна (ментальна) — більш чутливі. На наше переконання, тут має місце повернення на 15-20 років назад. Дана сфера — найскладніша, навіть у військовій галузі налагодження співпраці є більш простим. Відновлення ж довіри між країнами вимагає тривалого періоду — не рік-два, а 10-20 років.

Введення міжнародних санкцій проти РФ позначиться й на Україні. Деякі їх наслідки й ризики можна завбачити.

1. Заборона на експорт української продукції, що, з одного боку, є вигідною для споживачів, оскільки перевиробництво генерує зниження цін. Ведення російського ембарго на імпорт українських овочів і фруктів (насамперед яблука й картопля, що до того ж забезпечили великий урожай) істотно зменшить традиційне зростання цін на них наприкінці осені. При неможливості постачальників забезпечення їх збуту в Росію через Білорусь відбудеться навіть зниження цін. З другого — має місце падіння ефективності підприємств галузей, які останнім часом були змушені знизити оптові відпускні ціни. За дев'ять місяців (січень-вересень) 2014 р. відбулося скорочення експорту плодоовочевої продукції: до 81 тис. т порівняно з 133,2 тис. т за аналогічний період 2013 р. При цьому українські компанії не можуть скористатися можливостями відкриття ринків країн Євросоюзу — через невідповідність якості продукції європейським стандартам. Слід усвідомлювати, що під Україну стандарти змінюватися не будуть, а отже, потрібна буде модернізація національних підприємств. Заміщення таких обсягів експорту в короткій перспективі є нереальним. У цілому слід готуватися до ще більшого закриття російського кордону і шукати нові ринки збуту. Роз-

раховувати на поліпшення двосторонніх українсько-російських відносин не варто.

Українська економіка вже починає використовувати можливості, які дає Угода про вільну торгівлю з Європейським Союзом (що була введена в односторонньому порядку в дію до її підписання). Відчутний поштовх цьому забезпечила повномасштабна торгова війна з боку РФ стосовно імпорту українських товарів. Вперше за багато років сальдо зовнішньої торгівлі України виявилось позитивним: за підсумками дев'яти місяців (січень-вересень) 2014 р. експорт перевищив імпорт на 1,165 млрд дол. (восстанне це мало місце у 2004 р.). На зміну співвідношення вплинуло не стільки припинення постачання російського газу до України, скільки девальвація національної валюти, яка підтримала конкурентоспроможність українського експорту. При цьому суттєві зміни відбулися у структурі зовнішньої торгівлі: при загальному зменшенні експорту на 6,8 % експорт до країн ЄС зріс на 14,3 %, за січень-серпень 2014 р. частка ЄС в українському експорті підвищилась із 26,3 до 32,3 % порівняно із відповідним періодом 2013 р.¹.

3. Згортання військово-технічного співробітництва з РФ, яке дошкульно позначиться на ряді галузей: ракетно-космічній, літакобудуванні, виробництві двигунів для авіаційної промисловості й військово-морського флоту. Зокрема, Україна постачає близько 30 % урану для ядерної галузі РФ, і знаходження нових покупців буде вельми проблематичним. Без входження на нові ринки Україна постає перед реальним ризиком втрати унікального космічного, авіаційного і ядерного потенціалу.

Іншу проблемну галузь складає невійськове машинобудування, де прогнози також песимістичні: станом на липень 2014 р. констатовано рекордне падіння виробництва — 17,3 % — унаслідок торгової війни з Росією. Без знаходження нових ринків збуту галузеві втрати перевищать 10 млрд дол.

Більш обнадійливі прогнози мають хімпром і металургія, де на спад безпосередньо впливає проведення антитерористичної операції (АТО), позаяк значна частина підприємств розташована безпосередньо у зоні бойових дій. Після завершення протистояння вони почнуть нарощувати виробництво. Але, на мій погляд,

¹ Експрес-випуск Державної служби статистики України 15.10.2014 р. № 439/0/08.2вн-14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

від 5 до 20 % підприємств будуть змушені закритися. Насамперед це стосуватиметься вугільних шахт Донбасу й частини металургійних підприємств, що потребує термінової розробки компенсаційних механізмів створення виробництв з метою забезпечення зайнятості колишніх шахтарів, металургів і т.д.

Найкращі перспективи існують в аграрній сфері. Для розвитку АПК України також необхідно стимулювати екологічно чисті виробництва, а це можливо здебільшого лише на базі невеликих фермерських господарств з виділенням відповідних коштів.

4. Скорочення конче необхідної фінансової допомоги Україні. Тим більше, лєвова частина запозичень вимушено спрямовується на програми обороноздатності країни, а не на її економічний розвиток. Швидке завершення АТО сприятиме початку стабілізації економіки.

На основі зазначеного вище слід скоригувати стратегію взаємин із Росією, провести серйозний юридичний аналіз газових контрактів, а також максимально сприяти вітчизняним експортерам у переорієнтації з російського ринку на європейський.

Гібридна війна й анексія Криму закономірно спричинили втрату Росією статусу стратегічного партнера й набуття нового — країни-агресора, що тільки активізувало курс України на інтеграцію в ЄС. Але вступ до останнього не буде безхмарним і швидким. З одного боку, його задекларовано як стратегічний державний курс, до нього слід прагнути, він може принести користь, проте, з другого — супроводжуватися дошкульними втратами для економіки й життєвого рівня населення України.

Виходячи з цього необхідне урахування можливих негативних наслідків вступу до ЄС.

При голосуванні щодо ратифікації тексту Угоди про асоціацію Україна — Європейський Союз 16 вересня 2014 р. основний текст угоди підтримали 535 із 697 парламентарів, що брали участь у голосуванні, 127 були проти, а 35 — утрималися. Останні дві позиції вкупі складають вагому величину — 23,2 %. Слід усвідомити, що голосування відбувалося на тлі ейфорії до України. Із плином часу, тим більше за недотримання базових критеріїв (що буде вкрай проблематично при тривалому відновленні економіки та інфраструктури східних регіонів), шанси на повноцінне членство мінімізуються. Вступ до єврозони вимагає відповідності маастрихтським критеріям (дефіцит державного бюджету — максимум 3 % від ВВП, державний борг — максимум 60 %

від ВВП; інфляція — максимум: середній рівень трьох країн — членів ЄС, що досягли найкращих результатів у сфері стабільності цін, +1,5 %; процентні ставки — максимум: середній рівень трьох країн-членів ЄС, що досягли найкращих результатів у сфері стабільності цін, +2 %; обмінний курс — 2 роки дії механізму валютного обміну (ERM2), більшість із яких для економік Центральної і Східної Європи й зараз є недосяжними. Негативний досвід останніх також має бути врахованим.

У 2014 р. вивпонилося десять років зі вступу в Євросоюз відразу 10 нових держав Східної Європи. 1 травня 2004 р. вступили Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія й Естонія; у 2007 р. — Румунія й Болгарія, а 1 липня 2013 р. — Хорватія. Одним із головних для них є втрата галузей економіки, нарощування безробіття й зовнішньої заборгованості

Практично припинила існування промисловість Естонії, Латвії й Литви (медична промисловість повністю втрачена); колишні фабрики перетворилися на склади й торговельні центри, зарплата населення знизилася на 10-15 %. Допомога з боку Євросоюзу надавалася на безкоштовній основі — у борг і під відсотки. У результаті за 2003-2012 рр. зовнішній борг до ВВП виріс у Литві з 40 до 78 %, в Естонії — з 64 до 98 %, а в Латвії вдвічі — з 73 до 145 %. До того ж виявилася, що можливість повернення боргів ускладнюється, оскільки населення цих країн за аналогічний період скоротилося не лише внаслідок природних причин (смертності), а й через масовий від'їзд за кордон: за 2003-2012 рр.: з Литви — 450 тис. чол. (14 %), Латвії — 300 тис. (13 %) і Естонії — 60 тис. чол. (5 %).

Подібна ситуація притаманна не лише країнам колишнього СРСР. В Угорщині з 10 млн чоловік населення майже 40 % живуть нижче від межі бідності, зовнішній борг виріс до 80 % ВВП, а втрата населення стала стійкою тенденцією. Ще недавно країна володіла потужним аграрним сектором, розвинутим рослинництвом, тваринництвом і харчовою переробною промисловістю й була здатна забезпечити продовольством принаймні ще 30 млн чоловік. Але в підсумку сільгоспвиробництво скоротилося в 9,5 рази, Євросоюз наповнив місцевий ринок дешевою продукцією й тримав демпінгові ціни, через що збанкрутували десятки тисяч фермерів і місцевих виробників.

Ще гірша ситуація в аграрній Болгарії, де чисельність населення скоротилася з 9 до 7 млн чол., а 80 % харчового ринку за-

йнято низькоякісним імпортом через обмеження з боку Євросоюзу. 40 % населення Румунії намагається вирватися із злиднів, а майже 3 млн чол. виїхали із країни й не мають намірів повертатися.

Через рік після вступу Хорватії в Євросоюз (липень 2013 р.), зростання зовнішнього боргу країни збільшилось до 40 млрд дол. Введення візового режиму на вимогу ЄС із країнами, що не входять до Шенген, знизило кількість туристів на 25 %, що спричинило збитки на сотні мільйонів доларів. Водночас щорічний внесок Хорватії до спільного бюджету Євросоюзу складає 300 млн євро.

З початком кризових явищ в економіці ЄС (2008-2009 рр.) спеціалізовані країни, що позбавилися від універсальних економік, очікував важкий удар — безробіття й нарощування обсягу неоплачених кредитів. Найбільш яскравим прикладом подібної дестабілізації стала Греція. Основою економіки для країни було визначено туризм. Виконуючи вимоги Євросоюзу, країна послідовно позбувалася від непотрібних для Європи галузей. Традиційні сільськогосподарські культури, такі як бавовна, виноград й оливки, зазнали масштабного винищування. За кожні 10 соток знищених посадок оливок або винограду компенсація фермерам з бюджету ЄС складала 720 євро. Навпаки, у випадку продовження виробництва країну очікували суворі штрафи й заборона на реалізацію продукції. У такий спосіб виробництво в сільському господарстві скоротилося в кілька разів.

Деструктивного впливу відчула й промисловість. Суднобудування Греції, що становило пряму конкуренцію німецькому, зазнало падіння виробництва й закриття ряду підприємств. У підсумку країна, що раніше займала тверді позиції у цій галузі, за роки перебування в ЄС була змушена закупити близько 800 іноземних суден.

Щодо України вважається доцільним спростувати ряд постулатів у результаті підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

1. Встановлення безвізового режиму. Набуло широкого розповсюдження твердження, за яким зближення України і Європи повинно допомогти громадянам України без зайвих бар'єрів потрапляти до країн ЄС. Насправді термінів на було встановлено, в Угоді також не конкретизовано дати скасування віз, до якої потрібно зняти всі гострі моменти. Лише у п. 3. ст. 19 Угоди констатується, що Україна і Євросоюз будуть постійно співробітничати у вирішенні цього питання. У реальній дійсності останнім часом навпаки констатується істотна суворість у дотриманні візового режиму з Україною.

2. Висока результативність політичних реформ. Панувало твердження, що відразу після підписання договору українська політика стане прозорою й чесною й запевнялося, що європейці постійно стежитимуть за етапами політичних реформ і фінансувати процес. Насправді відчутних результатів не здобуто.

3. Збереження багатовекторності у політиці й продовження дружніх і робочих відносин із усіма сусідніми державами. Фактично ж розворот курсу зайвий раз підтвердив аксіому про те, що політика є продовженням економіки: сусідні держави не сприйняли економічну переорієнтацію України й нинішній діалог відбувається не завжди на конструктивному рівні.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки та пропозиції.

1. Накопичення геополітичних ризиків, посилення санкцій до Росії, скоординована політика щодо введення обмежувальних заходів, обсягів видобутку нафти спричинили дієві наслідки у глобальному й регіональному масштабах. Але дії західних держав часто були нерішучими, що засвідчено ще у 2013 р., коли було продемонстровано лише декларативну реакцію на торгову війну Росії проти України. Подібне мало місце і при зміні риторики на анексію Криму, за допомогою окупації якого розміщення військ на кордоні з Україною та активної підтримки сепаратистів у Донбасі російські владні структури свідомо перевіряли реакцію світового співтовариства. Ними не було створено цілісної стратегії, тим більше санкції підтримують не всі держави; натомість відбувається пошук формату обмежувальних заходів, який був би відчутним для якомога ширших верств населення Росії при мінімальному зачепленні комерційних інтересів європейського бізнесу. Всі санкційні заходи — повільні й розраховані на тривалий період. Також слід урахувати, що їх скасування може бути непростим, позаяк прийняття було одностороннім й таким має бути анулювання. За відсутності консенсусу одна країна може заблокувати рішення.

Проведення зовнішньополітичної й зовнішньоекономічної політики потребує усвідомлення нового сприйняття Росії як джерела небезпеки, що також привносить напруженість всередині глобального співтовариства й самої Європи, оскільки багато країн прагнуть якомога швидшого повернення до нормального розвитку. Модель ведення бізнесу передбачає зовнішні запозичення, які складають задіяні зобов'язання, що виражені в синдигованих кредитах, євробондах тощо і, безумовно, Росія вельми заінтере-

сована у продовженні фінансування у такий же спосіб і якомога швидшому скасуванні санкцій.

2. Заходи проти Росії, починаючи з виключення декількох російських банків і міжнародних платіжних систем за рішенням адміністрації США, показали, що відносно безпроблемне функціонування ринку можливе доти, доки в нього не втручається політична воля найбільш могутньої держави світу; втручання останньої змушує ринкову стихію капітулювати. При продовженні розвитку даної логіки ідейні основи глобалізації виявляються під питанням, оскільки інші країни, що не перебувають у фарватері американської політики, природно, уважно стежать за подіями, приміряючи конфлікт та його наслідки на себе.

2. Зміна стратегічного вектора убік ЄС й перетворення Росії із стратегічного партнера на країну-агресора передбачають урахування деяких рекомендацій для України:

— не квапитись зі вступом до ЄС, поки не будуть узгоджені й забезпечені передумови, що відповідають національним інтересам і життєдіяльності національних виробників, і максимально використати вигоди на основі тристоронніх домовленостей Євросоюз — Росія — Україна від 12 вересня 2014 р. щодо рішення про відтермінування до кінця 2015 р. початку імплементації Угоди про зону вільної торгівлі ЄС — Україна;

— не згортати повністю взаємин з Росією, а на основі переговорів зберегти співробітництво у стратегічних сферах, зокрема, авіаційній промисловості, постачанні тепловозів, залізничних вагонів, турбін та інших товарів, які не матимуть попиту в ЄС;

— налагоджувати й поглиблювати конструктивні взаємини з іншими впливовими учасниками глобальної економіки на кшталт Китаю, Індії тощо.

3. Українська криза викликала тектонічні зрушення в глобальній політиці. Внаслідок анексії Криму були практично нівельовані основи, що раніше вважалися непохитними, насамперед Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Стало очевидно, що гарантія великих держав нічого не варта, через що відсутня довіра до США, Росії, Франції й інших країн, що володіють ядерною зброєю, що дестабілізує всю світову систему. Ядерна ж зброя може гарантувати певну територіальну безпеку, як видно на прикладі КНДР, що не один рік тримає у напруженні світову спільноту, й ніхто не ризикує на неї нападати.

Виходячи з цього Україна потребує відмови від позаблокового статусу, можна зробити висновок про практично його нульову результативність. Наслідком його наявності є втрата Криму й агресія з боку Росії. На мій погляд, перспектива вбачається у відмові від позаблоковості України та її членстві в НАТО.

4. Незаконна анексія території і свідомо спрямована дестабілізація суверенної країни не може бути прийнятною у світі й Європі у XXI столітті. Аксиоматично, що українська влада не визнає Крим російським, а Росія назад його навряд чи поверне. Однак бездіяльність з боку української офіційної влади не може мати місця.

Підготовка бази для повернення Криму потребує створення в кожному міністерстві відповідних відділів або департаментів, які в рамках повноважень міністерств будуть розробляти й реалізовувати політику, що спрямована на відновлення конституційного ладу в Криму. Ідея з так званим «міністерством Криму» на даному етапі є спробою ще більшої бюрократизації процесу. Нині необхідно оперативно вирішувати конкретні завдання в різних сферах у рамках існуючих відомств, а не створювати нового монстра зі своїм апаратом і незрозумілими повноваженнями. Як приклад — на рівні міністерства юстиції повинні бути розроблені рекомендації для судів України з розгляду справ, що стосуються правовідносин на окупованих територіях. На рівні міністерства економіки — стимулювання поставок українських товарів і послуг до Криму з метою недопущення втрати залежності Криму від України у поставках продуктів харчування, послуг мобільного зв'язку і т. д. На рівні міністерства внутрішніх справ — створення бази державних службовців, що перейшли на сторону ворога, що мають родинні зв'язки на континенті й проведення активної роботи з родичами, майном і банківськими рахунками зрадників і т. д. Уряду та Президенту України слід і надалі неухильно проводити жорстку політику з відновлення справедливості у щільній кооперації з провідними країнами і міжнародними інституціями.

5. Провал політичної й дипломатичної діяльності Росії на міжнародній арені обертається ударом по економіці, а західні держави вдаються до економічних і політичних інструментів. Модель економічного зростання, що базується на живленні економіки за рахунок високих доходів від продажу енергоносіїв, не відповідає національним інтересам і потребує кардинального реформування, оскільки може обернутися катастрофою. Економіка

Росії на 40 % залежить від експорту, 7 % якого реалізується на території України (близько 3 % ВВП). Половина з них припадає на енергоресурси, від яких поки що відмовитися не можна. Але цілком реальною є відмова від інших російських товарів, що завдасть відчутного удару російській економіці у розмірі 1,5 % ВВП.

Доходи російського федерального бюджету більш ніж наполовину забезпечують нафтогазові кошти. При цьому слід акцентувати увагу, що ціна на російський газ прив'язана до світових цін на нафту, тобто наявна критична залежність від їх рівня. Для встановлення таких цін західними країнами були докладені серйозні скоординовані зусилля: зняття санкцій з Ірану, досягнення політичних і економічних домовленостей з Саудівською Аравією та іншими країнами Перської затоки, завдяки чому було збільшено видобуток і продаж нафти, а також обвал цін на них. Крім того, США відкрили свої стратегічні енергетичні запаси. Завдяки вжитим крокам Росія фактично опинилася на межі економічної катастрофи.

6. Швидка компенсація втрати російського ринку за рахунок європейського не реальна. Водночас українські підприємства володіють значним експортним потенціалом.

До основних напрямів збереження експортного потенціалу металургійної галузі (28,7 % у загальному обсязі експорту на 1 липня 2014 р.) слід віднести покращення якості та збільшення асортименту продукції. На сьогодні значна її частина призначена для будівництва та представлена низькоякісною сталлю й чавуном. При намірі входження в європейські ринки, тобто ринки з більшою доданою вартістю товарів, необхідно виробляти сталь для машинобудування, яку реально постачати й власним підприємствам машинобудівного комплексу, що дасть можливість продажу певної продукції машинобудування в ЄС та інші країни. В будь-якому випадку слід виходити з того, що модель експорту, яка орієнтована на виробництво продукції з низькою доданою вартістю, вже в принципі не може існувати.

Переорієнтація експорту України на нові світові ринки пов'язана з масштабним комплексом проблем. Якщо по більшості позицій АПК вони не носять системного характеру і експортний потенціал, у тому числі за рахунок освоєння нових ринків, можна нарощувати високими темпами, то щодо товарів багатьох високотехнологічних галузей машинобудування, які раніше ви-

роблялися для РФ, ситуація істотно гірша. Йдеться про локомотиви, рухомі склади, колісні пари, вертолітні двигуни, комплектуючі для ВПК та іншої продукції, орієнтованої виключно на російський ринок. Водночас потребується подолання стереотипів, згідно з якими унаслідок високої конкуренції завоювання європейських високотехнологічних ринків є неможливим. Прорив Польщі (й створення конкуренції Німеччини) у секторі транспортного машинобудування свідчить про зворотне.

Підприємствам, які в основному були тісно пов'язані з Росією, слід скеровувати стратегію на ринки з менш вимогливими потребами, де вітчизняна продукція ще може користуватися попитом — республіки колишнього СРСР, у тому числі Казахстан, який у реформуванні та структурних економічних перетвореннях випередив Україну.

Досить перспективними для українських експортерів виглядають ринки Китаю та Індії. За стабілізації соціально-економічної ситуації цілком можлива їх зацікавленість в інвестуванні українських підприємств. У свою чергу для них це складе можливість розширення присутності на європейських ринках через Україну, яка буде поступово інтегруватися в Євросоюз. Крім пошуку нових ринків збуту, українські підприємства потребують постійної модернізації й розширення продуктового ряду. Певні перспективи на світових ринках можуть мати високотехнологічні галузі: авіабудування, ВПК, виробництво ракетно-космічного устаткування.

Повна переорієнтація українського виробництва на західних споживачів у короткостроковому й середньостроковому плані буде напрощуд складною, однак реально окреслити деякі можливості стимулювання попиту, зокрема, на молочну продукцію всередині країни — наприклад, ініціювання акції, присвяченої здоров'ю нації, у рамках якої виробникам гарантувати стабільні обсяги закупівель, наприклад, для шкільних і оздоровчих закладів.

Події останніх двох років генерували масштабну трансформацію глобальної політичної й фінансово-економічної архітектури. Якщо її синергійний ефект вже знайшов прояв, то мультиплікаційний — триватиме, що потребує постійного моніторингу й правильного усвідомлення детермінант.

3.11. Фінансова безпека України в контексті глобальних трансформаційних процесів

У сучасних умовах система фінансової безпеки держави як базова складова економічної безпеки загалом є вкрай важливою. Це зумовлено посиленням фінансової глобалізації, послабленням державного контролю за функціонуванням грошово-кредитних відносин і з огляду на це — необхідністю відстоювання національного фінансового суверенітету, лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків, посиленням міжнародної мобільності капіталу й впливу валютної сфери на розвиток економіки. Гарантування фінансової безпеки є особливо актуальним для країн з транзитивною економікою (зокрема України), в яких система державних фінансів нестійка. Внаслідок розгортання глобалізаційних процесів фінансова система будь-якої країни переходить на якісно інший рівень регламентації, у зв'язку з чим актуалізуються ідентифікація та оцінка характеру й значущості сучасних викликів і загроз для її фінансової безпеки.

Важливим аспектом постає оцінювання рівня та складових системи фінансової безпеки держави, висвітлення основних проблем і загроз з обґрунтуванням напрямів їх мінімізації.

Інтеграційні та глобалізаційні процеси, які відбуваються у світовій економіці, ставлять перед національними господарствами нові виклики та загрози. З підвищенням рівня відкритості міжнародної системи з'являються нові можливості, але водночас формуються сучасні виклики та ризики безпеці на глобальному, регіональному та національному рівнях.

У системі економічної безпеки України важливу роль відіграє її фінансова складова, від рівня якої залежать реалізація національних інтересів та стабільний економічний розвиток. Гарантування фінансової безпеки особливо актуальне у період фінансово-економічної кризи, оскільки незлагодженість державних фінансів призводить до втрати внутрішньої та зовнішньої ліквідності, нестабільності національної грошової одиниці, зниження доходів населення й суб'єктів господарювання. Ці та інші негативні наслідки кризових явищ в економіці притаманні сучас-

ному етапу інтеграції України у глобальну економічну та фінансову системи.

Забезпечення дієвої системи фінансової безпеки передбачає з'ясування й систематизацію явищ, подій, дій, настання або здійснення яких безпосередньо чи опосередковано може становити загрозу певному суб'єктові фінансової безпеки. На стан фінансової безпеки країни негативно впливають загрози, під якими розуміються наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють суттєву небезпеку національним фінансовим інтересам. Нагальність зміцнення системи фінансової безпеки зумовлюється нинішніми недоліками у фінансово-економічній сфері: накопиченням системних проблем, неефективністю бюджетної політики, розбалансуванням системи державних фінансів, дефіцитністю бюджетів усіх рівнів, нерозвинутістю фондового ринку, відпливом національного капіталу за кордон, що призводить до виникнення загроз стабільності всієї фінансової системи України.

Фінансова безпека держави з позиції безпеки (стану) її складових, за визначенням, наведеним у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, є таким станом бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Фінансова безпека — надзвичайно складна багаторівнева система, кожна з підсистем якої має власну структуру і логіку розвитку. На підставі аналізу функціонування економіки кількох розвинутих і транзитивних країн можемо запропонувати такі складові фінансової безпеки (рис. 3.11.1).

Пріоритетні напрями зміцнення фінансової безпеки України визначаються насамперед через оцінювання показників, що відображають рівень управління її складовими.

Ключовою складовою фінансової безпеки є бюджетна, яка характеризується станом забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективністю використання бюджетних коштів. Відповідні розрахункові дані за показниками стану бюджетної безпеки України наведено у табл. 3.11.1.

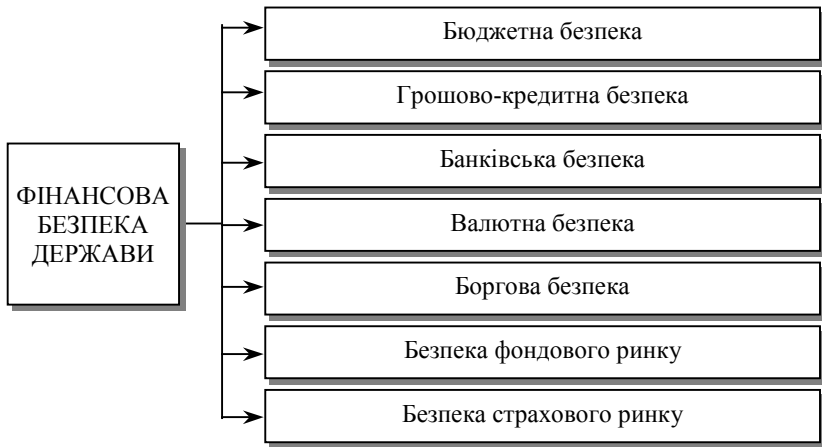


Рис. 3.11.1. Складові фінансової безпеки держави

Таблиця 3.11.1

ПОКАЗНИКИ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ за 2009-2013 рр.¹

Показник, одиниця виміру	Порогові значення	Фактичні значення					Динаміка нормалізованих значень
		2009	2010	2011	2012	2013	
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	Не більше 30	29,89	29,05	30,61	31,56	30,43	Небезпечна зона
Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП, %	Не більше 3	3,89	5,94	1,81	3,79	4,45	Небезпечна зона
Відношення дефіциту / профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	Не більше 5	1,95	2,34	3,89	5,20	5,22	Небезпечна зона
Обсяг трансферів з державного бюджету, % до ВВП	Не більше 10-15	6,81	7,18	7,29	8,82	7,96	Безпечна зона

¹ Зведений і державний бюджет // Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896; Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами. Зовнішньоекономічна діяльність // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Обсяги експорту-імпорту послуг за регіонами. Зовнішньоекономічна діяльність // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Результати розрахунку індикаторів бюджетної безпеки дають можливість зробити висновки про їх негативну динаміку і невідповідність оптимальним значенням критеріїв фінансової безпеки. Так, за 2009-2013 рр. перерозподіл ВВП України через зведений бюджет перебував на рівні граничного значення (30 %), відношення дефіциту державного бюджету до ВВП у 2013 р. зросло у 2,5 рази порівняно з 2011 р. і становило 4,45 %, що перевищує референтний маастрихтський критерій (не більше як 3 %). Негативною також є динаміка відношення дефіциту зовнішньоторговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі — з 1,95 % у 2009 р. до 5,22 % у 2013 р. Зважаючи на те, що дефіцит торговельного балансу призводить до нестабільності обмінного курсу гривні, а зовнішня торгівля є основним джерелом валютних надходжень та стабілізуючим фактором національної економіки постає загроза відпливу капіталу за кордон та проблем у напрямі залучення іноземних інвестицій в Україну. Єдиним індикатором, значення якого не перевищують встановленого граничного, є відношення обсягів трансфертів із державного бюджету до ВВП: простежується стійка тенденція до зростання цього показника з 6,8 до 8,8 % у 2009-2012 рр., що можна вважати позитивним явищем, оскільки його значення перебуває в оптимальних межах.

Важливу роль у системі державного впливу на забезпечення економічної стабільності та фінансової безпеки відіграє грошово-кредитна безпека, яка характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та рівнем інфляції, що сприяє економічному зростанню та підвищенню реальних доходів населення. Розрахунок основних індикаторів оцінки безпеки грошово-кредитного сектору наведено в табл. 3.11.2.

Аналіз показників грошово-кредитної безпеки за 2009-2013 рр. довів, що значну загрозу фінансовій безпеці становив високий рівень інфляції, значення якого у 2009 р. дорівнювало 112,3 %, а у 2013 р. — 100,5 %, що свідчить про стабілізацію інфляційних процесів. Показник швидкості обігу в 2009-2013 рр. не перевищував порогового значення та коливався у межах 1,61-1,91 %. При цьому рівень монетизації (відношення обсягу грошового агрегату M_3 до ВВП) поступово зростав і становив 62,48 % при пороговому значенні — не більше як 50 %. Збільшенню грошової маси та водночас зниженню рівня інфляції сприяли стабілізація фінансової системи та антиінфляційна спрямованість монетарної

політики Національного банку України. Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками протягом 2009-2013 рр., поступово знижувалася та дорівнювала 53,22 %. Така негативна тенденція свідчить про зменшення обсягу інвестицій в економіку та зниження довіри інвесторів до неї. Рівень середньозваженої ставки банківських кредитів відносно інфляції залишався високим — 6,65 в.п. у 2013 р., але знизився порівняно з 2012 р. на 1,68 в.п.

Таблиця 3.11.2

ПОКАЗНИКИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ за 2009-2013 рр.¹

Показник, одиниця виміру	Порогові значення	Фактичні значення					Динаміка нормалізованих значень
		2009	2010	2011	2012	2013	
Рівень монетизації, %	Не більше 50	53,35	55,23	52,65	54,79	62,48	Небезпечна зона
Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М ₂ (швидкість обігу), кількість обертів	Не більше 2	1,88	1,81	1,91	1,83	1,61	Безпечна зона
Обсяг готівки, % до ВВП	Не більше 4	17,19	16,90	14,80	14,40	16,34	Небезпечна зона
Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	Не більше 107	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	Безпечна зона
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	Не менше 30	68,07	66,87	62,91	57,77	53,22	Безпечна зона
Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, в.п.	Не більше 5	4,4	2,52	7,79	8,33	6,65	Небезпечна зона

Для своєчасного виявлення наявних і потенційних недоліків у сфері забезпечення комплексної фінансової безпеки банківського сектору економіки України необхідно визначити її відповідні індикатори. Основні індикатори стану банківської безпеки України наведено у табл. 3.11.3.

¹ Макроекономічні показники. Грошово-кредитна статистика // Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65162&cat_id=36674

Таблиця 3.11.3

ПОКАЗНИКИ БАНКІВСЬКОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ за 2009-2013 рр.¹

Показник, одиниця виміру	Порогові значення	Фактичні значення					Динаміка нормалізованих значень
		2009	2010	2011	2012	2013	
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	Не більше 30	35,8	40,6	41,9	39,5	33,7	Небезпечна зона
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	Не менше 30	52,77	48,33	46,12	44,46	49,29	Безпечна зона

Дослідження індикаторів стану безпеки банківського сектору за 2009-2013 рр. показало, що частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу України поступово знижувалась і становила 33,7 % у 2013 р. Зауважимо, що така тенденція пов'язана зі зміною урядової політики щодо асоціації з Європейським Союзом, яка позначилася на намірах європейських інвесторів, інтереси яких насамперед обслуговують банківські установи єврозони. Так, на засіданні Віденської ініціативи (м. Відень, 13 січня 2014 р.) було констатовано посилення впливу банківського європейського капіталу з ринків Східної Європи, що розвиваються, зокрема України². Щодо показника співвідношення обсягів кредитування банками реального сектору економіки та ВВП ситуація є протилежною: при пороговому значенні не менше як 30 % фактичний рівень показника був істотно вищим і становив 49,29 %. За таких умов кредитування є рушійним механізмом, що генерує зростання виробництва та ВВП країни.

Однією з важливих складових фінансової безпеки держави є валютна безпека, що визначається ступенем забезпеченості валютними коштами, достатніми для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, нагромадження необхідного обсягу валютних резервів, підтри-

¹ Річна звітність Національного банку України // Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58023

² Vienna Initiative Sets Priorities for 2014 // EBCI. Vienna Initiative [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2014/pdf/pr1411.pdf>

мання стабільності національної грошової одиниці. Показники валютної безпеки України за 2009-2013 рр. наведено в табл. 3.11.4.

Таблиця 3.11.4

ПОКАЗНИКИ ВАЛЮТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ за 2009-2013 рр.¹

Показники, одиниця виміру	Порогові значення	Фактичні значення					Динаміка нормалізованих значень
		2009	2010	2011	2012	2013	
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	Не більше 6	3,70	-0,29	0,34	0,05	0,00	Безпечна зона
Рівень доларизації, %	Не більше 25	48,32	42,57	42,97	44,04	37,05	Небезпечна зона
Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	Не менше 3	6,28	6,27	4,29	3,22	2,90	Безпечна зона

Політична та соціальна напруженість в Україні на початку 2014 р. негативно вплинула на очікування економічних суб'єктів, що позначилося на збільшенні курсової волатильності гривні та підвищенні чистого попиту на іноземну валюту. З метою посилення спроможності економіки та фінансової системи протистояти зовнішнім шокам Національний банк України запровадив перехід до системи гнучкого обмінного курсу, що відобразилося на його динаміці. У першому кварталі 2014 р. обмінний курс гривні до долара США знизився на 34,9 % — до 10,9981 грн./дол. США, а за операціями з продажу готівкового долара США населенню — на 37,6 % — до 11,3971 грн./дол. США (за офіційним курсом гривня знецінилася відносно долара США на 37,1 %). Рівень доларизації станом на початок квітня 2014 р. дорівнював 41,8 %, тоді як на початку 2014 р. — 34 %. Виконання зовнішніх торгових зобов'язань держави було вирішальним чинником впливу на динаміку міжнародних резервів, обсяг яких за I кв. 2014 р. зменшився на 5,3 млрд — до 15,1 млрд дол. США.

Важливою складовою фінансової безпеки держави є торгова безпека, яка характеризується рівнем внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефек-

¹ Макроекономічні показники // Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897

тивності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатньої для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи. При оцінюванні боргової складової фінансової безпеки проведено аналіз у розрізі зовнішнього та внутрішнього державного боргу (табл. 3.11.5).

Таблиця 3.11.5

ПОКАЗНИКИ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ за 2009-2013 рр.¹

Показники, одиниця виміру	Порогові значення	Фактичні значення					Динаміка нормалізованих значень
		2009	2010	2011	2012	2013	
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Не більше 55	24,85	29,88	27,44	28,29	33,01	Безпечна зона
Відношення обсягу державного зовнішнього боргу до ВВП, %	Не більше 25	14,88	16,79	15,04	14,80	15,34	Безпечна зона
Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	Не більше 200	370,36	498,84	537,10	573,79	614,88	Небезпечна зона
Відношення обсягу державного внутрішнього боргу до ВВП, %	Не більше 30	11,51	14,36	13,34	14,63	19,53	Безпечна зона
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	Не більше 30	7,78	12,58	12,11	13,17	17,35	Безпечна зона

Державний зовнішній борг України протягом 2009-2013 рр. зріс на 211,6 % і наприкінці 2013 р. становив 480 218,6 млн грн, збільшившись порівняно з початком року на 81 млрд грн; відносно ВВП обсяг боргу зріс за цей період із 28,29 до 33,01 %. Головною причиною такої динаміки було збільшення обсягів зовнішніх зобов'язань реального сектору економіки, переважно за торговими кредитами. Боргова безпека України за всіма показниками перебуває нижче від гранично допустимих меж, крім рівня зовнішньої заборгованості на одну особу (614,88 дол. США у 2013 р.).

¹ Стан державного боргу України // Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=43000

Невід'ємною складовою фінансової безпеки є фінансова безпека страхового ринку, яка характеризується рівнем забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, що дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування. При цьому досягнення стратегічних орієнтирів розвитку національного страхового ринку неможливе без забезпечення необхідного рівня його фінансової безпеки. Показники безпеки страхового ринку України наведено в табл. 3.11.6.

Таблиця 3.11.6

ПОКАЗНИКИ БЕЗПЕКИ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ за 2009-2013 рр.¹

Показник, одиниця виміру	Порогові значення	Фактичні значення					Динаміка нормалізованих значень
		2009	2010	2011	2012	2013	
Показник проникнення страхування, %	Не менше 8-12	2,24	2,13	1,74	1,52	1,97	Небезпечна зона
Показник «щільності страхування», дол. США	Не менше 140	55,70	63,33	62,24	59,07	78,98	Небезпечна зона
Частка довгострокового страхування, %	Не менше 30	4,05	3,93	5,93	8,41	8,66	Небезпечна зона
Рівень страхових виплат, %	Не менше 30	32,96	26,45	21,43	23,95	16,23	Небезпечна зона
Частка премій, що належить перестраховикам-нерезидентам, %	Не більше 25	5,40	4,29	5,21	5,81	5,57	Безпечна зона

Аналіз даних табл. 6 засвідчив, що показник проникнення страхування (низька частка страхових премій відносно ВВП) за 2009-2013 рр. зменшився з 2,24 % у 2009 р. до 1,97 % у 2013 р. при пороговому значенні — не менше як 8-12 %. Таке становище позбавляє страхування змоги впливати на розвиток соціально-економічних процесів. Низький рівень показника щільності страхування (страхові премії на одну особу) в 2009-2013 рр. не кореспондує з пороговим значенням (не менше 140 дол. США на одну особу), зокрема у 2009 р. він становив 55,7 дол. США/особа, у 2013 р. — 79 дол./особа. Коливання значень показника зумовлено зміною обсягів валових страхових премій, зібраних страховими

¹ Статистика страхового ринку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forinsurer.com/stat/>

компаніями, а низький рівень означає, що, на відміну від розвинутих країн, в Україні страхування — недостатньо поширений механізм убезпечення від ризиків¹. Незначна частка страхування життя в загальному обсязі зібраних страхових премій при оптимальному значенні цього показника не менше 30 % дорівнювала 4,05 % у 2009 р. і 8,66 % у 2013 р. Така тенденція може пояснюватися збільшенням питомої ваги споживчих витрат у структурі витрат населення на тлі зростання середньомісячної заробітної плати (так, у 2009 р. споживчі сукупні витрати становили 87,6 %, у 2013 р. — 90,2 %). Негативним аспектом є зниження рівня страхових виплат із 32,96 до 16,23 % у 2009-2013 рр., що свідчить про високий рівень «схемного страхування», або «псевдострахування», яке впливає на фінансову безпеку страхового ринку — чим вища частка схемного страхування, тим нижчий рівень фінансової безпеки². Зростання частки страхових внесків, сплачених перестраховикам, з 4,29 % у 2010 р. до 5,57 % у 2013 р., спричинено збільшенням обсягів внутрішнього перестраховання на 61,1 % порівняно з 2010 р.

Серед складових фінансової безпеки держави особливе місце відводиться безпеці фондового ринку, яка передбачає оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їхню структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан учасників ринку та держави загалом. Показники безпеки фондового ринку України наведено в табл. 3.11.7.

Важливим індикатором стану безпеки фондового ринку країни є відношення ринкової капіталізації до ВВП. Порогове значення цього показника повинно бути на рівні 60-90 %, фактично він перебуває на низькому рівні — від 17,81 % у 2009 р. до 21,99 % у 2013 р. Це свідчить про наявність проблем, пов'язаних як зі спекулятивним характером фондового ринку та його залежністю від іноземного капіталу, так і з незадовільною ситуацією в реальному секторі економіки та високою залежністю вітчизняного фондового ринку від кон'юнктури світових сировинних і товарних ринків, а також неефективністю механізму автоматичного пере-

¹ Наприклад, за розміром страхових платежів на одну особу серед країн Європи Україна суттєво відстає: в 20 разів — від Словенії, в 11 — від Чехії та в 9 разів — від Польщі (Див.: *Базилевич В.Д.* Іпотечний ринок / В.Д. Базилевич, Н.П. Погорельцева. — К.: Знання, 2008. — 717 с.).

² *Мних М.В.* Страхові компанії, їх роль та значення в системі ефективного забезпечення страхової діяльності / М.В. Мних // Економіка та держава. — 2007. — № 4. — С. 22-24.

розподілу ресурсів у разі виникнення фінансової кризи. Це створює додаткову загрозу негативних впливів на безпеку фондового ринку та фінансову безпеку держави загалом. Дохідність облігацій внутрішньої державної позики у 2009-2013 рр. перевищувала порогове значення і становила від 9,17 до 13,41 %. Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу знизилася до безпечного рівня з 70,89 % у 2009 р. до 11,15 % у 2013 р.

Таблиця 3.11.7

ПОКАЗНИКИ БЕЗПЕКИ ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ за 2009-2013 рр.¹

Показник	Порогові значення	Фактичні значення					Динаміка нормалізованих значень
		2009	2010	2011	2012	2013	
Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90	17,81	15,87	13,81	19,49	21,99	Небезпечна зона
Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4	12,21	10,39	9,17	12,94	13,41	Небезпечна зона
Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	Не більше 30	70,89	45,44	28,93	20,80	11,15	Безпечна зона

Наближення показників фінансової безпеки до гранично допустимих значень свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних, або порогових, значень — про входження суспільства до зони нестабільності та соціальних конфліктів, фактично, про реальну загрозу фінансовій безпеці.

На підставі аналізу індикаторів рівня фінансової безпеки пропонується розроблення системних загроз фінансовому сектору (рис. 3.11.2).

Аналіз сукупності загроз потребує комплексного системного підходу до вирішення питань гарантування фінансової безпеки держави. Безпека фінансового сектору в розрізі її складових залежить як від економічної активності, збалансованості доходів і витрат суб'єктів господарювання та населення, так і від державної політики в бюджетній, податковій, грошово-кредитній та інших сферах, що обслуговують фінансові потоки.

¹ Річна звітність НЦКПФР // Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>

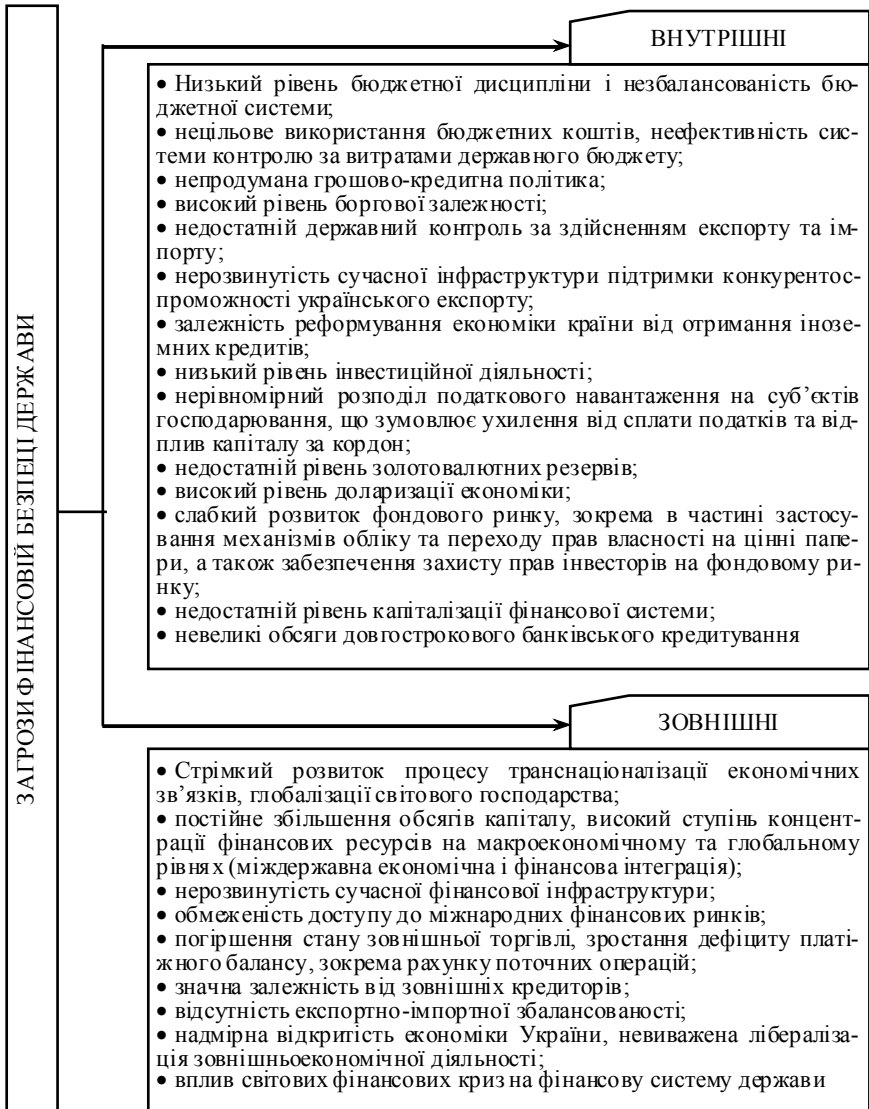


Рис. 3.11.2. Загрози фінансовій безпеці держави

Комплексна дія цих факторів визначає стан складових економічної безпеки реального та фінансового секторів, аналіз яких дає можливість виявити шляхи уникнення загроз та напрями діяльності держави для забезпечення дотримання національних економічних інтересів.

З метою забезпечення оптимального рівня безпеки та розв'язання проблем у фінансовій системі України необхідно здійснити такі заходи:

— підвищення рівня бюджетної безпеки потребує забезпечення відповідності цілей бюджетної політики фінансовим можливостям держави, посилення контролю за ефективністю використання цільових бюджетних коштів, обмеження практики постійних бюджетних коригувань у процесі виконання бюджету (як за доходами, так і за видатками), забезпечення прозорості формування та виконання державного та місцевих бюджетів;

— удосконалення грошово-кредитної політики потребує встановлення цільових орієнтирів процентних ставок та формування програми грошової пропозиції, яка відповідає величині попиту на гроші; підвищення стабільності грошової одиниці; зменшення частки грошового агрегату М0 у грошовій масі країни; зниження рівня доларизації економіки; забезпечення контролю за дотриманням основних параметрів засад грошово-кредитної політики на певний рік;

— підвищення ефективності управління державним боргом передбачає вдосконалення законодавчого забезпечення формування внутрішньої та зовнішньої заборгованості; узгодженість зі стратегією економічного розвитку, прогнозом ВВП, платіжного балансу, резервів НБУ; покращання процесів формування, обліку, обслуговування та контролю державних запозичень, проведення скоординованої політики співвідношення між зовнішніми та внутрішніми запозиченнями; розроблення механізму контролю за дотриманням річного ліміту зовнішніх запозичень і граничного розміру зовнішнього державного боргу;

— підвищення рівня фінансової безпеки фондового ринку пов'язано зі зростанням рівня капіталізації фінансової системи, обсягів торгів фондового ринку; обсягів надання фінансових послуг; зниженням частки проблемних активів у загальному портфелі активів банків та інших фінансових установ;

— з метою стимулювання розвитку страхового ринку слід запровадити принципи страхового нагляду відповідно до стандар-

тів Міжнародної асоціації органів страхового нагляду; створити систему гарантування страхових виплат за договорами страхування життя.

Гарантування фінансової безпеки держави є результатом практичних заходів з боку законодавчої та виконавчої влади у фінансовій сфері, який досягається шляхом ефективного використання державних фінансів, створення сприятливого податкового та інвестиційного клімату, вдосконалення вітчизняного законодавства. Перспективним напрямом дослідження цієї проблематики є розроблення цілісного механізму забезпечення фінансової безпеки держави, що дасть змогу вжити найефективніші заходи із попередження, виявлення й нейтралізації загроз фінансовій системі.

Підтримка фінансової безпеки держави на рівні, що забезпечуватиме ефективне функціонування фінансової системи, потребує визначення та постійного моніторингу основних її показників. Аналіз фінансової безпеки у 2009-2013 рр. засвідчив наявність загроз безпеці фінансової системи України. Розроблення і впровадження комплексу заходів з запобігання, виявлення та недопущення в майбутньому розвитку кризових явищ у фінансовій сфері базується на аналізі в динаміці інтегральних показників фінансової безпеки і її складових, що дає можливість виявити схожі тенденції та застосовувати набутий досвід з усунення негативних наслідків. Забезпечення оптимального рівня стабільності фінансової системи вимагає від суб'єктів фінансових відносин постійного вдосконалення заходів з ідентифікації наявних і потенційних загроз та напрямів їх усунення в усіх сферах фінансової діяльності. Таким чином, досягнення прийняттого рівня фінансової безпеки потребує забезпечення стабільності її складових — упровадження комплексу заходів, спрямованих на усунення недоліків, визначення пріоритетних напрямів щодо розроблення єдиної стратегії забезпечення фінансової безпеки України, законодавчого закріплення і вдосконалення бюджетного планування, зменшення бюджетного дефіциту, посилення контролю за ефективністю, цільовим використанням державних фінансів, поверненням і обслуговуванням зовнішніх ресурсів, оптимізації валютної політики, стабільності розвитку страхового ринку на підставі удосконалення системи правового забезпечення та системи регулювання, нагляду і контролю за діяльністю учасників страхового ринку, підвищення прозорості діяльності учасників фондового ринку.

**3.12. Украинский стратегический дискурс
мультикультурализма и транскulturации
в условиях цивилизационной глобализации**

Тема, вынесенная на научное обсуждение, представляется для Украины достаточно новой. Однако это обстоятельство не отрицает того, что процесс мультикультуризма и транскulturации, который становится сегодня доминирующим во всем глобализованном мире и поступательно проникает в Украину, иницируя исследователей к определению основных параметров и всестороннему анализу содержательных признаков и характеристик этой глобальной цивилизационной проблемы.

В процессе своего поискового исследования нами осуществлено определение базовых цивилизационных характеристик украинского социума, формирующегося в конкретных геополитических и культурно-исторических условиях, как основных условий, в формате которых происходит процесс мультикультуральности и транскulturализма. Одним из них является то, что на протяжении всей своей истории, находясь в составе того или иного ассоциированного государственного образования, Украина имела достаточно тесные отношения с зарубежными странами. Правда, большую часть своей истории, за исключением отдельных эпизодов, Украина не имела юридических прав на осуществление самостоятельных действий и вступала в международные отношения лишь опосредовано. В соответствие со своим статусом, при котором стране (территории страны) оставлялось лишь усеченное право осуществлять международные отношения, не имея при этом легитимных прав считать себя полноценным субъектом международной политики.

Сегодняшний суверенный статус Украины позволяет стране (де-юре) все более активно входить в систему международных отношений и не требует специальных обоснований — обоснований требует расширившийся спектр функций, которые приходится решать стране на новом этапе своей истории.

Главной его особенностью стало то, что Украина, обретя статус суверенного государственного образования, впервые в своей истории получила легитимное право для вступления в международные институты на правах самостоятельного и полноценного субъекта политики. Последнее обстоятельство обеспечило Украине

* Публікується мовою оригіналу.

получение членства в ряде международных обществ и ассоциаций и выдвигает перед ней задачу выработки своей собственной позиции по ряду проблем системного свойства.

Особенностью ситуации, в которой находится сегодня Украина, является то, что в евразийском геополитическом пространстве страна расположена на перекрестке основных транспортно-коммуникационных магистралей. Столь выгодная в геостратегическом плане позиция создает для Украины ряд преимуществ собственно геостратегического характера. Вместе с тем именно эти преимущества транзитивного состояния создают немало внутривнутриполитических проблем, которые стране необходимо конструктивно и оперативно решать для оптимизации собственного социального устройства и исходя из широкого комплекса обязательств, накладываемых на нее международными правовыми нормами.

В первую очередь Украине предстоит заново построить модель этногенеза, основанную на объективном осмыслении важнейших исторических этапов становления этнической общности, выступившей консолидирующим началом различных этнических групп, вошедших в состав современной украинской политической нации. Не менее важная задача — необходимость структурировать внутривнутриполитический и демографический состав населения страны. Дополнительной сложностью этого процесса выступает то, что среди граждан страны имеется достаточно значительное количество людей, идентифицирующих себя с историко-культурными ценностями различных религиозных конфессий.

Оставляя анализ взаимоотношения внутри собственно христианского сообщества профильным специалистам, попытаемся реконструировать феномен политического ислама и его место в спектре политической жизни Украины.

В Украине количество мусульман крымских татар, проживающих, главным образом, в Крыму (на сегодняшний день приближается к тремстам тысячам человек. Это порядка 15 % от общего числа населения полуострова¹. Кроме того, в стране проживает несколько сотен тысяч волжских татар и башкир, азербайджанцев, выходцев из Северного Кавказа. К числу граждан Украины, которые относят себя к исламской религиозно-культурной традиции, можно причислить и значительный, год от года растущий по своему количеству массив мигрантов из арабского Востока, Афганистана, Бангладеш,

¹ См.: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

новых независимых государств Центральной Азии и Кавказа. По данным последней переписи, всего в Украине численность мусульманского населения оценивается в 2 миллиона человек, что составляет около 4 % всего населения страны¹.

Обращает на себя внимание и то, что, в отличие от стран арабского Востока, где ислам существует в моноэтнической среде, в ареале распространения ислама в постсоветских странах консолидирующими факторами конфессиональной самоидентификации выступают системы субэтнических, родственных, клановых и патрон-клиентских связей и отношений.

К примеру, в Узбекистане, откуда движется основной поток репатриантов — крымских татар, в городских районах консолидирующим институтом и механизмом общественного самоуправления является махалля (городской квартал), в сельской местности эту функцию выполняет кишлак.

Для казахов и кыргызов консолидирующим фактором выступала принадлежность к определенному жузу (региональная стратификация — для казахов), канату (племенной союз — для кыргызов), а также их субуровням — роду и клану. Для таджиков, уйгуров и дунган функции «иппокрены» этнической, культурной и конфессиональной самоидентификации, выполняло место проживания и кровнородственные отношения.

Исследуя процесс возрождения традиционных иерархических структур Центрально-Азиатского и Кавказского регионов, откуда ислам начинает распространяться на всю территорию постсоветского пространства (включая Украину) посредством его носителей, следует обратить внимание, на, на первый взгляд, парадоксальный фактор: именно советская власть, целенаправленно ограничивавшая развитие ислама, явилась главным катализатором укрепления кланового самосознания в его квази-традиционалистских формах и проявлениях.

Можно говорить о том, что советская национальная партийно-управленческая номенклатура и традиционная авторитарно-иерархическая система слились с традиционной иерархией общественных отношений, основанных на корпоративной солидарности и повиновении старшим по возрасту как на способе выживания в новых исторических условиях «новой исторической целостности», провозглашенных с высоких кремлевских трибун.

¹ См.: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

На основе возникшего «единства и борьбы противоположностей» сформировался устойчивый симбиоз социалистической системы управления. Это способствовало укреплению и развитию в регионе чрезвычайно жизнеспособных структур, которые управлялись родовыми и клановыми элитами, трансформировавшимися в образ советской компартийно-хозяйственной номенклатуры.

Разумеется, институт местной власти использовал для своей легитимности марксистско-ленинскую риторику уже только по определению, в особенности в части провалившихся кампаний по навязыванию атеизма и интернационализма, вдохновенно произносимых местной партийной номенклатурой в качестве заклинания.

Исходя из существующей ныне демографической ситуации в ее взаимоотношениях с установившейся в ННГ ЦА и Центрального Кавказа властной и политической конструкцией, следует отметить, что ислам в сознании населения региона всегда оставался определяющим символом национальной самобытности, фактором культурно-исторической самоидентификации.

Однако при расширении диапазона рассмотрения, включив в исследовательское поле широкий комплекс существующих здесь реалий и социально-экономических отношений, становится очевидным, что основным индикатором политической и социальной стратификации всего ареала распространения ислама представляется все же не ислам и его институты, а традиционные родоплеменные отношения и принадлежность к определенному клану. Именно этот императив формирует здесь специфику новой национально-государственной идентичности и принципы построения аксиологии общенациональных и межличностных отношений.

Говоря о живучести традиционной системы и иерархии социальных отношений, следует обратить внимания на то, что после падения СССР и отмены большевистской идеологии на всем постсоветском пространстве возник идеологический вакуум.

Отметим, что вследствие процесса возрождения исторических и национально-культурных ценностей, который пробивал себе путь в борьбе с денационализацией и аккультурацией, произошла идеологическая и культурная реабилитация традиционных ценностей как неотъемлемой части национальных культур.

Сегодня религиозный ренессанс все более активно заявляет о себе по всему ареалу распространения ислама и имеет все основания (если учесть динамику демографического роста и тенденции к миграции на все постсоветское пространство, включая Украину) для

пандемии за пределы своей традиционной территории. Этому во многом способствует внутривластительная ситуация развития местных обществ, которые после обретения национально-государственного суверенитета в полной мере ощутили на себе весь комплекс негативных последствий системного экономического и социально-культурного кризиса, волюнтаризма властей и всеохватывающей коррупции, пронизавших эти младогосударственные образования буквально на всех стратификационных уровнях.

Большая часть населения, не вошедшая в «золотые тысячи избранных» и их ближайшего окружения, испытывает разочарование в деятельности своих этнических элит, безнаказанно обирающих их.

Лишенная собственной национальной интеллигенции, которая сразу же после обретения этими странами суверенитета была частью репрессирована и разгромлена, частью изгнана из своих стран, био-социальная масса хаотично ищет социально-политические альтернативы своей сегодняшней жизни. Именно по этим причинам оставшаяся один на один со своими притеснителями пауперизированная часть населения обращается к «истинному», не ангажированному властями исламу, видя в нем едва ли не единственное средство преодоления сложившейся общественно-политической ситуации.

Другой, и возможно, единственной, перспективой для своего будущего эта группа людей видит в «голосовании ногами». Говоря иначе, массовую эмиграцию за пределы своей этнической территории.

Затронутый вопрос имеет более чем актуальное значение для сегодняшних политических процессов во всех новообразованных странах, где проживает мусульманское население, в том числе в Украине, где эти процессы происходят пока еще в латентной форме.

Из опыта мировой истории известно, что идеальными условиями для актуализации целей, провозглашаемых сторонниками справедливого общества, является такая ситуация, когда ресурсы правящей элиты начинают исчерпываться и входить в жесткое противоречие с социальными ожиданиями и уровнем материального благосостояния основных групп населения.

В сложившейся ситуации политический ислам, апеллируя к традиционным духовным ценностям, может предложить обществу альтернативный путь — более пуританский и суровый, но зато и более справедливый по отношению ко всем членам общества. По крайней мере, на уровне популизма — языка улицы.

Хотя, если пойти в понимании происходящего еще дальше, то гораздо большей правдой было бы определение нового типа этих

отношений не как внутри государственных, но как формирующихся отношений между транснациональными финансово-промышленными корпорациями, которые распределяют сферы своего влияния в расширяющемся пространстве мировых глобальных рынков.

Как представляется, за всеми этими спонтанно и турбулентно возникающими признаками начинает проявлять себя силуэт нового глобального сообщества и новый мировой порядок, заступающий на место «доброе старого мира» с его президентами, парламентами и правительствами. С его иллюзиями относительно «неизбежной победы Добра над Злом» и пр., бережно культивируемые метафорами, становящимися в новых условиях динамично меняющегося мира бессодержательными мифологемами и фантомами.

В контексте исследования можно сделать предварительный вывод, в соответствие с которым проблема «исламского фактора» в политической жизни Украины приобретает значение, превосходящее по сути собственно научно-исследовательский формат. Изменение архитектуры мира, в которой Украине, находящейся в состоянии историко-эволюционного, социально-политического [синхронный срез] и геополитического [диахронный срез] транзита, придется инициировать рассмотрение ислама в качестве существующей составляющей меняющихся реалий социально-политического ландшафта, поскольку гармонизация межконфессиональных отношений выступает важнейшим условием для построения сбалансированного гражданского общества.

Комплексное изучение этой проблемы, учитывающее изменение демографической ситуации на фоне увеличивающегося исламского компонента, предполагает ряд прикладных исследований, поскольку беспечное отношение к проблеме может привести к негативным последствиям, если не к социальной катастрофе.¹

Предварительный вывод описываемой ситуации состоит в следующем: главные угрозы игнорирования проблемы видятся во фрагментации общества по конфессиональным признакам, растущее недоверие между основными группами населения и прочие негативные последствия, что делает проблематичным формирование гражданского общества и его конструктивное развитие в соответствие с цивилизованными нормами и принципами, как это происходит сегодня во Франции, Бельгии, Германии и Англии.

¹ Див.: <http://www.golos-ameriki.ru/content/ro-russia-racism-xenophobia/1820004.html>

Післямова



Цією колективною монографією Українська наукова школа глобалістики, сформована на базі Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України і асоційованих з нею провідних наукових університетів України, особливо таких, як Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, підводить певні підсумки наукових досліджень в теорії глобалістики, світової і глобальної економіки, економічної і соціальної глобалістики, теорії економічних відносин, теорії глобальної інтеграції і неоконвергенції різнорівневих соціально-економічних систем, глобальної політекономії, геоeкономіки і геополітики.

Це видання є органічною частиною і логічним продовженням великого циклу колективних і індивідуальних монографій дослідників Української наукової школи глобалістики, який нараховує багато десятків фундаментальних наукових видань, опублікованих українською, англійською, польською, російською, словацькою, сербською мовами. На базі Української наукової школи глобалістики і неформального Міжнародного інституту глобалістики склалась наукова мережа дослідних структур, яка реалізує синергетичну ефективність наукової кооперації і інтеграції. В ході співпраці наукових структур за період останніх сорока років підготовлено і опубліковано сотні наукових статей як в Україні, так і в багатьох інших державах.

У світовий науковий обіг введено чимало оригінальних наукових концепцій вчених України, що є суттєвим вкладом в розвиток нової синтетичної науки — глобалістики і що знайшли позитивні відгуки в світі. З самого початку глобальних досліджень вчені-глобалісти України дотримувались міждисциплінарного підходу до вирішення проблем глобалістики як нової меганауки,

що завоювала своє місце в історії сучасної науки в нелегкій боротьбі з консерваторами і традиціоналістами, які вважали і вважають, що в науці вже все відкрито і вирішено і що не треба вдумувати нові закони світового розвитку.

Надзавданням і високою місією Української наукової школи глобалістики в теорії глобалістики, теорії глобальної економіки, теорії глобальної інтеграції і глобальної неоконвергенції як раз був пошук нових шляхів розвитку світу, його економіки, соціальних систем, цивілізаційних процесів. Ми виходили з того, що в ХХІ столітті закінчується ера екстенсивного (економічного, соціального, екологічного, демографічного) розвитку людства. Світове співтовариство повинно знайти і реалізувати нові моделі і стратегії якісно нового соціально-економічного розвитку, альтернативні нинішнім історично-архаїчним, віджилим і в майбутньому неприйнятним економічним системам приватної наживи, гонки виробництва заради наживи, надспоживання природних і екологічних ресурсів заради надспоживання і надприбутків, і глобальної експлуатації та соціальної несправедливості заради приватної наживи.

З цієї точки зору, незважаючи на істотні успіхи нової синтетичної науки — глобалістики, ми знаходимось лише на першій стадії — етапі її розвитку. На етапі, який є базовим, відправним, етапом нагромадження інформації і продукування нових знань та концепцій, але ще таким, що не дав завершених наукових рішень, здатних впливати на хід глобальних проблем людства. Глобалістика, глобальні дослідження безсумніву будуть безперервно і синхронно розвиватися в зщепленні з глобальними процесами, еволюціями і трансформаціями світу. Ніхто не зможе розробити наперед глобалістику як глобальну стратегію світу і вже потім реалізувати її на практиці¹. Глобалістика з її особливо важливою прикладною і природною, стратегічною функцією може стати завершеним науковим вченням тільки в процесі реальної глобальної практики, працюючи для вирішення практичних завдань і успішної реалізації об'єктивних глобальних імперативів.

У зв'язку з цим особливо важливі завдання стоять перед економічною і соціальною глобалістикою як нової синтетичної науки. Тому на новому етапі глобалістичних досліджень як надзав-

¹ *Белорус О.Г.* Проблемы истории, теории и политической экономики мир-системы глобализма / *Власов В.І.* Глобализация і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії: монографія: у 3 т. / *Власов В.І.*; ННЦ «ІАЕ»; ДНСГБ НААН; наук. ред. акад. НАН України *Білорус О.Г.* і член-кор. НААН *Вергунов В.А.* — К.: ННЦ «ІАЕ», 2012.

дання і довгостроковий науковий імператив ми бачимо розвиток теорії економічної і соціальної глобалістики і **глобальної політекономії**. Для реалізації цих складних завдань потрібно об'єднати зусилля економістів-теоретиків як на національній, так і на міжнародній основах. Бо в історії науки ніхто не має права останньої істини. Зародження нової міжнародної і глобальної політекономії стає визначним явищем в історії сучасної економічної науки і в 400-річній історії політекономії — цієї найскладнішої науки. Як справедливо вважає професор міжнародної політекономії Гарварду D. Rodrik, давно минув час для нової парадигми глобалізації і глобальної економіки, зародженої фінансовою глобалізацією і тайфунними хвилями гіперфінансіалізації світового розвитку¹. В руслі досліджень **проблем глобальної політекономії**, які нами вже розпочато, ми приділяємо особливу увагу розробці таких глобальних економічних категорій, як «глобальна інтеграція і неоконвергенція», «глобальне усуспільнення праці і виробництва», «глобальна всезагальна праця», «глобальна власність», «глобальна вартість», «глобальне відтворення», «глобальний капітал», «глобальна конкуренція», «глобальна експлуатація людського, природного і фінансового капіталів», «глобальна економічна система», «глобальні економічні закони», «світ-система постіндустріального глобалізму»².

Ретроспективний аналіз досліджень і публікацій Української наукової школи глобалістики (а їх нараховується вже майже 1500, у тому числі близько 100 індивідуальних і колективних монографій), а також багато десятків опублікованих рецензій, говорить про те, що і за широтою тематичного охоплення і за актуальністю і значимістю авторських концепцій і наукових положень вони відповідають європейським і світовим стандартам і ство-

¹ Rodrik, D., & Subramanian, A. (2009). Why did financial globalization disappoint? IMF staff papers, 56(1), 112.

² Белорус О.Г. Глобальная политэкономия. Мир-система глобализма как механизм империалистической интеграции / Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее: монография / под ред. Гейца В.М., Тарасевича В.Н. — К.: ЦУЛ, 2014. — [29 с.]; Белорус О.Г. Глобальная политэкономия. Стратегические императивы рыночной трансформации транзитивных стран / Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее: монография / под редакцией Гейца В.М., Тарасевича В.Н. — К.: ЦУЛ, 2014. — [19 с.]; Bilorus O.H. Global forecasts and realities of development of the World-System of Globalizme // Central Asia and the Caucasus. — 2014. — Book 17, № 1. — P. 7-17; Белорус О.Г. Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем // Экономичний часопис-XXI. — 2013. — № 11-12 (1). — С. 3-7; Білорус О.Г. Глобальні стратегічні імперативи і доктрини світового розвитку у XXI столітті // Економічний часопис-XXI. — 2014. — № 5.

рюють достатньо міцну наукову базу для просування до формування завершеної теорії і політекономії світ-системи глобалізму.

Виходячи з досягнутих результатів попередніх глобалістичних досліджень ми вважаємо, що майбутня світ-система глобалізму на постіндустріальному і постеконічному стані буде позбавлена силових ознак влади глобальної фінансової олігархії. Передумовою цього є формування нового глобального постіндустріального суспільно-технологічного способу виробництва і нової глобальної системи виробничих відносин, у тому числі і відносин вартості, і відносин власності, і багато інших.

Почнуть діяти нові глобальні економічні закони, у тому числі закон глобалізації розвитку, закон глобальної конкуренції, закон глобальної неоконвергенції, закон глобальної інтеграції, закон ноосферизації розвитку. Під дією цих законів поступово сформується глобальна нооекономіка і нова парадигма та модель світового розвитку за формулою «еко-соціо-еко» (екологія — соціологія — економіка). Буде покинчено з приматом економіки. Соціальний розвиток і якість життя соціальної людини стануть вищим імперативом глобального розвитку. Але поряд з цим не менш важливим імперативом є глобальна безпека розвитку. На шляху до реалізації цих імперативів стоїть багато глобальних перешкод. Серед них — тяжка динамічна інерція глобалізованої економіки приватної наживи і всевладдя глобальних корпорацій. Подолання нинішніх силових характеристик світ-системи глобалізму і глобальна демократизація процесів розвитку, подолання злоякісного розвитку глобальної економіки, її штучну гіперфінансіалізацію і віртуалізацію, усунення реальних загроз глобального економічного імперіалізму, в тому числі агресивного євразійського і азійського глобалізму.

Перед нами об'єктивно постають великий ряд завдань і надзавдань в сфері глобальних досліджень, котрі вимагають об'єднання наукових зусиль і надзусиль не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях. У зв'язку з цим ми вважаємо невідкладним завданням створення в системі НАН України Інституту глобальної економіки, а також цілого ряду малоформатних інститутів глобалістики в структурі провідних університетів України, що дасть можливість забезпечити реальну інтеграцію науки з підготовкою майбутніх економічних кадрів, здатних вирішувати складні проблеми глобальної економіки майбутнього, розвиток якої зможе забезпечити прогрес і соціальну справедливість.

Список рекомендованої літератури



1. Білорус О.Г. та ін. Еволюція світ-системи глобалізму: монографія / О.Г. Білорус та ін. — К.: КНЕУ, 2014. — 549 с.
2. *Bilorus O.G.* Ekonomiczny swiat-system globalizmu: monografia / O.G. Bilorus; Otwarty międzynar. uniwersytet rozwoju człowieka «Ukraina», Instytut światowej gospodarki i międzynarod. stosunków NAN Ukrainy. — Kijów, 2013. — 370 s.
3. Власов В.І. Глобалістика: історія, теорія: монографія / В.І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. — Вінниця: Нілан ЛТД, 2012. — 570 с., 856 с.
4. Глобальна корпоративна система: кол. монографія / Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин; кер. авт. кол. і наук. ред.: О.Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2011. — 408 с.
5. Білорус О.Г. Глобальні стратегії Євросоюзу: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко, І.І. Вітер; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2009. — 528 с.
6. Білорус О.Г. Глобальний конкурентний аутсорсинг: монографія / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилюк; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2010. — 352 с.
7. Білорус О.Г. Глобальна продовольча безпека: монографія / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» УААН. — К., 2009. — 486 с.
8. Білорус О.Г. Глобальний конкурентний простір: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Пахомов, І.Ю. Гузенко, О.К. Скаленко, О.В. Гаврилюк; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. асоц. «Україна — Римський клуб», Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2007. — 680 с.
9. Білорус О.Г. Глобальні трансформації торгівлі: монографія / О.Г. Білорус, В.І. Власов; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАНУ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки». — К., 2008. — 226 с.
10. Саблук П.Т. та ін. Глобалізація і продовольство: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. — К.: ННУ «Ін-т аграр. економіки», 2008. — 632 с.

11. *Білорус О.Г.* Глобальний сталий розвиток: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко. — К.: КНЕУ, 2006. — 488 с.
12. *Білорус О.Г.* Глобальна перспектива і сталий розвиток: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики, Міжрегіон. акад. упр. персоналом. — К.: МАУП, 2005. — 492 с.
13. *Білорус О.Г.* Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 357 с.
14. *Білорус О.Г.* Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко, О.В. Зернецька, А.І. Кудряченко, Ю.М. Мацейко, В.Є. Новицький, Ю.М. Пахомов; ред.: О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2001. — 734 с.
15. *Білорус О.Г.* Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. — К.: Просвіта, 2001. — 300 с.;
16. *Bilorus O.H. et al.* Transition: Vision and Reality: monograph. — Warsaw, 2001. — 266 p.
17. *Білорус О.Г.* Глобальні трансформації і стратегії розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, О.М. Гончаренко, Ю.М. Мацейко, В.А. Зленко; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 1998. — 416 с.
18. *Белорус О.Г., Скаленко О.К.* Глобальная информационная основа постиндустриального развития. — К.: ИМЭМО НАНУ, 1995. — 30 с.
19. *Белорус О.Г.* Механизмы народнохозяйственной интеграции: монография. — К.: Наукова думка, 1990. — 280 с.
20. *Білорус О.Г.* Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 357 с.
21. *Белорус О.Г.* Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О.Г. Белорус // Вопросы политической экономии. — 2014. — № 2 (11). — С. 26-35.
22. *Mishkin, F.S.* (2006). The next great globalization: how disadvantaged nations can harness their financial systems to get rich. Princeton University Press.
23. *Rodrik, D., & Subramanian, A.* (2009). Why did financial globalization disappoint? IMF staff papers, 56(1), 112.
24. *Белорус О.Г.* Мировой структурный кризис и трансформации глобальной финансовой системы / О.Г. Белорус // Економічний часопис-XXI. — 2014. — № 7-8 (1). — С. 4-7.
25. *Білорус О.Г.* Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення й ризику / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилюк // Фінанси України. — 2013. — № 7. — С. 7-17.

26. *Білорус О.Г.* Глобальна структурна криза та трансформації фінансової світ-системи / О.Г. Білорус // *Фінанси України*. — 2014. — № 4. — С. 32-45.
27. *Білорус О.Г.* Глобальний фінансово-олігархічний капіталізм і гіперфінансіалізація — локомотиви системної кризи глобальної економіки / О.Г. Білорус // *Фінанси України*. — 2014. — № 12.
28. *Білорус О.Г.* Гіперфінансіалізація світової економіки і її глобальні проблеми і наслідки / О.Г. Білорус // *Фінанси України*. — 2014. — № 9.
29. *Белорус О.Г.* Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О.Г. Белорус // *Вопросы политической экономии*. — 2014. — № 2 (11). — С. 26-35.
30. *Білорус О.Г.* Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України; Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — С. 24.
31. *Материалы XVIII Всемирного конгресса МАПН*. — Квебек, 1999.
32. *Білорус О.Г.* Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 357 с.
33. *Білорус О.Г.* Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко, О.В. Зернецька, А.І. Кудряченко, Ю.М. Мацейко, В.Є. Новицький, Ю.М. Пахомов; ред.: О.Г. Білорус; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2001. — 734 с.
34. *Сорос Дж.* Криза глобального капіталізму / Дж. Сорос; пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. — К.: Основи, 1999. — 345 с.
35. *Петрас Дж.* Інше ім'я рози? Аромат імперіалізму // *Економічний часопис-XXI*. — 2002. — №3. — С. 9-15.
36. *Платонов О.А.* Почему погибнет Америка? — М., 2001. — С. 126.
37. *Білорус О.Г.* Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. — К.: Просвіта, 2001. — 300 с. — [С. 8].
38. *Джозеф Най-мл.* Будущее американской власти // *Foreign Affairs*. — 2010. — № 6.
39. *Ефременко Д.* Образ желаемой современности // *Россия в глобальной политике*. — 2010. — № 5.
40. *Григорьев Л., Салихов М.* Предчувствие валютной войны // *Россия в глобальной политике*. — 2010. — № 6.
41. *Руджиеро Р.* Остановить деглобализацию мировой экономики // *Россия в глобальной политике*. — 2010. — 22 марта.
42. *Шишков Ю.* Уровень бедности в современном мире: методологические споры / Шишков Ю. // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2006. — № 1. — С. 3-14.

43. Пизано Д. Глобализация и международный финансовый кризис / Пизано Д. // Проблемы теории и практики управления. — 1999. — № 4. — С. 48-52.
44. Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу / Ю. Туниця, Е. Семенюк, Т. Туниця // Вісн. НАН України. — 2008. — № 2. — С. 8-24. — Бібліогр.: 29 назв.-укр.
45. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму/ Білорус О. Г. — К.: КНЕУ, 2003.
46. Белорус О. Г. Механизмы народнохозяйственной интеграции/ Білорус О. Г. — К., 1990.
47. Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития/ Иванов Н. // МЭиМО. — 2000. — № 2. — С. 15-19.
48. Starkman D. The WSJ Pulitzer Shutout is Bad for the Country / Dean Starkman // Columbia Journalism Review. — 2010. — April 13. — P. 4.
49. Зернецька О.В. Стратегії конкурентної боротьби під час глобальної кризи / Ольга Зернецька // ЄвроАтлантика. — 2010. — № 1. — С. 72-75.
50. Зернецька О.В. Національні антикризові стратегії і громадське телерадіомовлення (досвід США) / Ольга Зернецька // Економічний часопис — XXI. — 2010. — № 3-4. — С. 38-41.
51. How to Fix the Economy // Bloomberg Businessweek. — 2010. — September 20 — 28. — P. 60.
52. Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2012. — 224 p.
53. Белорус О.Г. Экономическая система глобализма / О.Г. Белорус; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. — К.: КНЕУ, 2003. — 380 с.
54. Власов В.І. Глобалістика: історія, теорія: монографія / В.І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. — Вінниця: Нілан ЛТД, 2012. — 570 с.; 856 с.
55. Гальчинский А.С. Кризис и циклы мирового развития. — К.: АДЕФ-Украина, 2009. — 392 с. — [С. 6].
56. Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2012. — 224 p.
57. Кочетов Э.Г. Геоэкономка. Освоение мирового пространства: Учебник для вузов / Э.Г. Кочетов. — М.: Норма, 2010. — 528 с.
58. Стратегический глобальный прогноз 2030 / Под ред. акад. А.А. Дынкина. — М.: Магистр, 2011. — 480 с.
59. Кузык Б.Н. Становление интегрального экономического строя — глобальная трансформация XXI века / Кузык Б.Н., Ю.В. Яковец. — М.: ИЭС, 2008. — 75 с.
60. Глобализация и безопасность развития / О.Г. Белорус и др.; науч. ред. О.Г. Белорус; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. — К.: КНЭУ, 2002. — 789 с.

61. *Белорус О.Г.* Экономическая система глобализма / О.Г. Белорус; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. — К.: КНЕУ, 2003. — 380 с.
62. *Власов В.І.* Глобалістика: історія, теорія: монографія / В.І. Власов; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов. — Вінниця: Нілан ЛТД, 2012. — 570 с.
63. *Богомолов О.Т.* Анатомия глобальной экономики: учебное пособие / О.Т. Богомолов. — М.: Академкнига, 2003. — 216 с.
64. *Горбачев М.* Грани глобализации: трудовые вопросы современного развития / рук. авт. кол. М.С. Горбачев. — М.: Альпина Паблишер, 2003 — 592 с.
65. *Кузык Б.Н.* Становление интегрального экономического строя — глобальная трансформация XXI века / Кузык Б.Н., Ю.В. Яковец. — М.: ИЭС, 2008. — 75 с.
66. *Белорус О.Г.* Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О.Г. Белорус // *Економічний часопис-XXI*. — 2013. — № 11-12 (1). — С. 3-7.
67. *Иванов Г.И.* Социальная сущность теории конвергенции / Г.И. Иванов. — М.: Политиздат, 1975. — 245 с.
68. *Петровский В.Ф.* Американская внешнеполитическая мысль. Критический обзор организации, методов и содержания буржуазных исследований в США по вопросам международных отношений и внешней политики. — М.: Междунар. отношения, 1976. — 336 с.
69. *Дробан А.Т.* О различных тенденциях внутри теории конвергенции / Современные буржуазные теории о слиянии капитализма с социализмом. — М.: Прогресс, 1970. — 457 с.
70. *Белорус О.Г.* Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / О.Г. Белорус // *Економічний часопис-XXI*. — 2013. — № 11-12 (1). — С. 3-7.
71. *Brzezinski Z.* Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2012. — 224 p.
72. *Brzezinski Z.* Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — New York: Basic Books, 2012. — 224 p.;
73. *Brzezinski Z.* Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives / Z. Brzezinski — New York, 1998. — 305 p.
74. Глобализация и безопасность развития / О.Г. Белорус и др.; науч. ред. О.Г. Белорус; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т. — К.: КНЭУ, 2002. — 789 с.
75. *Бойко И.В.* Перспективы инновационного развития восточно-европейских стран // *Экономист*. — 2005. — № 2. — С. 78-82.
76. *Федотова В.Г.* и др. Глобальный капитализм: три великие трансформации. — М.: К.Р., 2008. — 608 с.
77. *Семенов Ю.И.* Теория общественно-экономической формации // *Народы Азии и Африки*. — 1970. — № 5.

78. *Тарасевич В.М.* та ін. Глухі кути неоліберальної ортодоксії та перспективи глобалізації // *Економічна теорія.* — 2013. — № 12. — С. 117-119
79. *Ещенко П.С., Арсєненко А.Г.* Куда движется глобальная экономика в XXI веке? — К.: Знання України, 2012. — 479 с.
80. *Білорус О.Г.* Гіперфінансіалізація світової економіки і її глобальні проблеми і наслідки // *Фінанси України.* — 2014. — № 10.
81. *Білорус О.Г.* Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення й ризики / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилук // *Фінанси України.* — 2013. — №7. — С. 7-17.
82. *Белорус О.Г.* Мировой структурный кризис и трансформации глобальной финансовой системы // *Економічний часопис-XXI.* — 2014. — № 7-8 (1). — С. 4-7.
83. *Замараєв Б. и др.* Финансовые ограничения вслед за инновационной паузой // *Вопросы экономики.* — 2014. — № 10.
84. *Сиденко В.Р.* Глобализация — европейская интеграция — экономическое развитие: украинская модель. Т. 1. Глобализация и экономическое развитие / В.Р. Сиденко; Ин-т экономики и прогнозирования НАН Украины. — К.: Феникс, 2008. — 374 с. — С. 96.
85. *Анилионис Г.П.* Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации / Г.П. Анилионис, Н.А. Зотова. — М.: Междунар. отношения, 2005. — 675 с.
86. *Власов В. І.* Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії: монографія: в 3 т. / Власов В.І.; ННЦ «ІАЕ»; ДНСГБ НААН; наук. ред. акад. НАН України Білорус О.Г. і чл.-кор. НААН Вергунов В.А. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. — 794 с.
87. *Гальчинський А.С.* Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. — К.: Либідь, 2013. — 470 с.
88. *Білорус О.Г.* Глобальні стратегії Євросоюзу: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко, І.І. Вітер; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2009. — 528 с.
89. *Білорус О.Г.* Глобалізація і національна стратегія України / О.Г. Білорус. — К.: Просвіта, 2001. — 300 с.
90. *Корчагин Ю.А.* Инвестиционная стратегия / Ю.А. Корчагин. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. — 316 с.
91. *Гриценко К.Х.* Стоимость, деньги и цена в зеркале современности / Политическая экономика: прошлое, настоящее, будущее: монография / под ред. Гейца В.М., Тарасевича В.Н. — К.: ЦУЛ, 2014. — С. 331.
92. *World Economic Outlook April 2011. Tensions from the Two-Speed Recovery: Unemployment, Commodities, and Capital Flows.* — Washington: IMF, 2011. — 221 p.

93. Лукьянов В.С. Финансиализация как проявление глобализационной трансформации / В.С. Лукьянов // Актуальні проблеми економіки. — 2013. — № 4. — С. 15-23.
94. Б'юкенен Дж. Суспільні фінанси і суспільний вибір — два протилежні бачення держави / Б'юкенен Джеймс М., Масгрейв Річард А.; [пер. з англ. А.Ю. Іщенко]. — К.: Києво-Могилянська академія, 2004. — 176 с.
95. Фергюсон Н. Восхождение денег. — М.: Астрель: Corpus, 2010. — С. 12.
96. Симония Н.А. Глобализация, структурный кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность / Н.А. Симония, А.В. Торкунов. — М.: Междунар. жизнь, 2013. — 88 с.
97. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. — М.: Издат. полит. лит., 1960. — Т. 23. — 907 с. — [С. 773].
98. Бузгалин А.В. Глобальный капитал / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов. — 2-е изд., стер. — М.: Едиториал УРСС, 2007. — 509 с.
99. Білорус О.Г. Глобальний конкурентний аутсорсинг: монографія / О.Г. Білорус, О.В. Гаврилук. — К.: КНЕУ, 2010. — 349 с.
100. Симония Н.А. Глобализация, структурный кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность / Н.А. Симония, А.В. Торкунов. — М.: Междунар. жизнь, 2013. — 88 с.
101. Білорус О.Г. Экономическая система глобализма: монографія / О.Г. Білорус. — К.: КНЭУ, 2003. — 380 с.
102. Симония Н.А. Глобализация, структурный кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность / Н.А. Симония, А.В. Торкунов. — М.: Междунар. жизнь, 2013. — 88 с.
103. Lane Ph. R. Financial Globalization and the Crisis / Ph. R. Lane // BIS Working Papers. — 2012. — No. 397. — 42 p.
104. Симония Н.А. Глобализация, структурный кризис и мировое лидерство. Мифы и реальность / Н.А. Симония, А.В. Торкунов. — М.: Международная жизнь, 2013. — 88 с.
105. Flow of Funds Accounts of the U.S. FR Statistical Release. — Washington: Federal Reserve Bank, 2012. — 167 p. — [P. 75].
106. Communication from the Commission to the European Council. A European Economic Recovery Plan / Commission of the European Communities. — Brussels, 26.11.2008. — COM(2008) 800 final.
107. Assessing the Implementation and Impact of Green Elements of Member States' National Recovery Plans. Final Report for the European Commission (DG Environment) / Cambridge: ECORYS research and consulting, 2011.
108. Communication from the Commission. EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth / European Commission. Brussels, 3.3.2010. -COM(2010) 2020 final.

109. *Бондаренко М.П.* Сервісна інтеграція як стратегічна концепція міжнародної конкурентоспроможності туризму. Т. 2 / М.П. Бондаренко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). — 2011. — № 4. — С. 14.
110. The economic case for the visitor economy: final report / [Kyriakidis A., Hancock H., Oaten S., Bashir R.]. — London: Deloitte, 2008. — №9. — P. 9-13.
111. *Любіцева О.О.* Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти): навч. посібник / О.О. Любіцева. — К.: Альтапрес, 2003. — С. 254-262.
112. *Keckley P.* Medical tourism: update and implications / P. Keckley. — Washington: Deloitte Center for Health Solutions, 2009. — P. 3.
113. The economic case for the visitor economy: final report / [Kyriakidis A., Hancock H., Oaten S., Bashir R.]. — London: Deloitte, 2008. — №9. — P. 21.
114. *Chiesa Th.* Navigating yet another perfect storm: the promise of sustainable tourism and travel / Th. Chiesa // The travel and tourism competitiveness report 2009. — Geneva: WEF, 2009. — P. 98.
115. *Байлик С.* Гостиничное хозяйство / С.И. Байлик. — К.: Дакор, 2009. — С. 324-327.
116. Promoting young people's full participation in education, employment and society. — COM (2007) 498 final of 05.09.2007.
117. Renewed EU sustainable development strategy // European Council. — COM (2007) 400 final, 24.7.2009.
118. Adopting to climate change in Europe — options for EU actions. — COM (2007) 354 final of 29.6.2007.
119. Addressing the challenge of water scarcity and droughts in the European Union. — COM (2007) 414 final, 18.7.2007.
120. A renewed EU tourism policy: towards a stronger partnership for European tourism // Communication from the Commission. — COM (2006) 134 final, 17.3.2006 — Brussels. — 10 p.
121. Agenda for a sustainable and competitive European tourism // Communication from the Commission. — COM (2007) 621 final, 19.10.2007. — Brussels. — 11 p.
122. Europe, the world's #1 tourist destination — a new political framework for tourism in Europe // Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social Committee and the Committee of the regions. — COM (2010) 30.6.2010. — Brussels. — 14 p.
123. *Полякова О. Ю.* Модель оцінки ефективності туризму / О.Ю. Полякова, Н. В. Кулешова // Проблемы и перспективы развития отечественного внутреннего и въездного туризма / Донец. ин-т турист. бизнеса. — Донецк, 2010. — С. 154-156.

124. *Борушак М.* Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія / М. Борушак. — Львів: ІРД НАН України, 2011. — 288 с.
125. *Кіркова Н.П.* Оцінювання впливу сезонного фактора на рівень трудової зайнятості населення. Н.П. Кіркова // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Економічні науки. — 2014. — С. 97-109.
126. Міжнародні стратегії економічного розвитку: Підручник / Макогон Ю.В., Лук'яненко Д.Г., Пахомов Ю.М. та ін. — К.: Освіта України, 2009. — 420 с.
127. *Modelski G.* The long and Short of Global Politics in the XXI Century: An evolutionary Approach / G. Modelski, W. Tompson. — NY : ISR, 1999. — 11 p.
128. *Vacevich A.* Policing Utopia. The Military Imperatives of Globalization / A. Vacevich. — N.Y.: PPPH, 1999. — P. 10.
129. *Clinton B.* Remarks by the President at the US Naval Academy / B. Clinton. — W.: MD, 1998. — 4 p.
130. *Galbraith J.K.* The End of Imperialism Era / J. K Galbraith. — Geneva: IDC, 1983. — 21 p.; Galbraith J.K. Economics and Public Purposes / J.K Galbraith. — Boston: HMC, 1973. — 334 p.; Galbraith J.K. The New Industrial Society / J.K Galbraith. — Boston: HMC, 1971. — 489 p.
131. *Уткин А.И.* Будущее глазами национального совета по разведке США: глобальные тенденции до 2025 года / А.И. Уткин, В.Г. Федотова. — М.: ИНЭС-МАИБ, 2009. — 148 с.
132. *Soros G.* The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered / G. Soros. — N.Y.: Public Affairs, 1998. — 241 p.
133. Global Economic Prospects. Assuring Growth over the Medium Term / International Bank for Reconstruction and Development; The World Bank. — 2013. — Vol. 6. — P. 5
134. *Колодко Г.* Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. — К.: Основні цінності, 2002. — 248 с.
135. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю.В. Павленко, В.В. Седнев. — Київ: Наукова думка, 2002. — 631 с. — [С. 416].
136. *Петровська О.С.* Сучасна модель економічного розвитку національної економіки / О.С. Петровська // Економічна теорія. — 2008. — № 1. — С. 30-40.
137. *Білорус О.Г.* Проблеми політичної економії глобалізму. Глобалізм як світова система імперіалістичної інтеграції / Білорус О.Г. // Україна в глобалізованому світі: зб. наук. праць / НАН України. Ін-т світової економіки і міжнародних відносин; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. — К., 2007. — 176 с.

Научное издание

БЕЛОРУС Олег Григорьевич и др.

**ЭВОЛЮЦИЯ
МИР-СИСТЕМЫ
ГЛОБАЛИЗМА**

Коллективная монография

*Руководитель авторского коллектива и научный редактор,
доктор экономических наук, профессор,
академик Национальной академии наук Украины,
заслуженный деятель науки и техники Украины
О. Г. Белорус*

Scientific publication

BILORUS Oleg H. and oth.

**GLOBALISM'S
WORLD-SYSTEM
EVOLUTION**

Collective monography

Наукове видання

БІЛОРУС Олег Григорович та ін.

ЕВОЛЮЦІЯ СВІТ-СИСТЕМИ ГЛОБАЛІЗМУ

Колективна монографія

*Керівник авторського колективу і науковий редактор,
доктор економічних наук, професор,
академік Національної академії наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
О. Г. Білорус*

Видано в авторській редакції

*Художник обкладинки Т. Зябліцева
Коректор В. Македон
Верстка Т. Мальчевської*

Підп. до друку 19.12.14 Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсет. Ум. друк. арк. 25,11.
Обл.-вид. арк. 28,57. Наклад 300 пр. Зам. № 14-4991

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua